

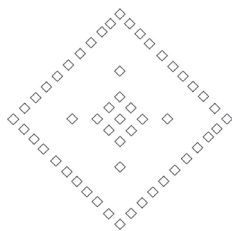
Комунальний заклад
“Закарпатський музей народної архітектури та побуту”
Закарпатської обласної ради
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
Кафедра археології, етнології та культурології

ЕТНІКА КАРПАТ

Науковий щорічник

*Статті та матеріали
етнографічних експедицій*

Випуск 4

Ужгород
Видавництво Олександри Гаркуші
2019

Упорядники:

Коцан В.В., Леньо П.Ю.

Редакційна колегія:

Зан Михайло Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології і державного управління ДВНЗ “Ужгородський національний університет”;

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, директор КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, доцент кафедри історії України ДВНЗ “Ужгородський національний університет” (голова редколегії);

Леньо Павло Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України ДВНЗ “Ужгородський національний університет” (заступник голови редколегії);

Косек Томаш – доктор історії Інституту історії Жешувського університету, Польща;

Сополіга Мирослав – доктор історичних наук, Словачька Республіка;

Мегела Мар’яна Іванівна – заступник директора по науково-освітній роботі КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР;

Король Василь Васильович – старший науковий співробітник відділу фондів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР (відповідальний за випуск);

Пилип Роман Іванович – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри декоративно-прикладного мистецтва Закарпатської академії мистецтв;

Красиков Михайло Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри етики, естетики та історії культури Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, директор музею “Слобожанські скарби” (м. Харків);

Ричкова Надія Миколаївна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Російсько-го державного гуманітарного університету;

Венгер Альберт Григорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дніпровського національного університету ім. Олеса Гончара.

Рецензент:

Буйських Юлія Сергіївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу соціокультурної антропології Інституту українознавства (Київ);

Козакевич Олена Романівна – кандидат мистецтвознавства, науковий співробітник відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України (Львів).

У разі передруку посилання на науковий збірник обов’язкове.

Рекомендовано до друку

на засіданні кафедри археології, етнології та культурології

ДВНЗ “Ужгородський національний університет”,

протокол № 6 від 05 грудня 2019 р.

Рекомендовано до видання науково-методичною радою

Закарпатського музею народної архітектури та побуту,

протокол № 5 від 21 листопада 2019 р.

© Автори статей, 2019

© Закарпатський музей народної архітектури та побуту, 2019

© Видавництво Олександри Гаркуші, 2019

ISBN 978-617-531-211-7

ВСТУП

ПРО ЕКСПЕДИЦІЮ ТА ЗБІРНИК

Павло ЛЕНЬО

Цей збірник підсумовує деякі результати етнографічної експедиції селами Виноградівського району. Там досі можна почути стару назву краю – Севлющина, оскільки райцентр (колишнє королівське місто) до 1946 року звався Севлюшем, що в перекладі з угорської мови означає “виноградний”.

Для цієї місцини характерне значне етнічне та культурне розмаїття, що склалося віками. По-перше, тут здавна проживають українці, угорці та роми, які ходять до різних церков, підтримують особливості духовної культури, спілкуються різними мовами. Крім того, до Другої світової війни з ними суїдили місцеві євреї. Про їх численну колісь спільноту досі свідчать чималі цвинтарі, нерідкісні архітектурні споруди та спогади старожилів. Ще одним чинником, який стимулює інтерес дослідників, є факт приграниччя, адже поруч локальних етнокультурних меж проходить державний кордон України з Угорщиною. Це не могло не вплинути на появу й розвиток різних практик економічного життя населення, зокрема “човникового бізнесу” 1990-х рр., перевезення контрабанди і т.д. Певну особливість цьому регіону додає й “агро-специфіка” досліджуваних сіл: помідорна, ягідно-полунична, капустаєна та ін. Все це представляє перспективний напрям краєзнавчого дослідження з царини економічної антропології, яка, на жаль, поки що приваблює зазвичай тільки закордонних дослідників.

Наше знайомство із Виноградівщиною відбувалося у ході тритижневої експедиції в липні 2018 року. Як і в попередні роки учасниками були викладачі та студенти УжНУ, а також працівники обласного скансену. Базою експедиції та місцем проживання для нас стало с. Онок, за що ми вдячні представникам сільської адміністрації, школи та місцевої еліти (з іменами людей, які нам допомагали, можна ознайомитися в кінці збірника).

Загалом враження від спілкування з місцевими жителями дуже не однозначні: для них характерні доволі глибока релігійність, забобонність, містицизм та вірування в потойбічне. Місцеві жителі гостинні й привітні. Вони знаходять час для розмов навіть в пору косовиці чи збору урожаїв у величезних парниках, які є характерним елементом довколишнього пейзажу. Слід зазначити також прагматизм та працелюбство місцевих людей, чий ритм життя підпорядкований важкій щоденній праці весняно-літньо-осіннього сезону сільськогосподарських робіт, які зазвичай складають основу їх життєдіяльності.

У ході наших досліджень ми відвідали й дослідили такі населені пункти: Виноградів, Сасово, Шаланки, Онок, Боржавське, Широке, Великі Ком'яти, Букове, Лемковицю, Олешник. Завдяки спільній роботі учасників зібрано сотні годин інтерв'ю на різні теми традиційної та сучасної етнографії-антропології, усної історії. Крім того, завдяки щедрості наших співрозмовників різними артефактами суттєво поповнився музейний фонд обласного скансену та етнографічної лабораторії УжНУ, про що можна дізнатися із наступної статті збірника за авторства Василя Коцана. У ході експедиції зроблено чимало фотографій, які суттєво доповнили матеріал польових досліджень. А всі усно-історичні та етнографічні інтерв'ю переведено в цифровий та текстовий вигляд і взято на облік в згаданій лабораторії УжНУ та Закарпатському музеї народної архітектури та побуту.

Структурно збірник поділений на кілька основних блоків. Окрім узагальнюючих слів від упорядників, маємо статті учасників експедиції, а також деяких інших дослідників. І хоча вони не приймали участь у нашому тритижневому заході, однак теж займалися вивченням етнографічних аспектів цього куточка Закарпаття. За рахунок їх матеріалів суттєво розширилася географія та тематичне наповнення збірника. Вміщені тут розвідки представляють дослідників різних поколінь та вишколу, що відчувається в обраній методології дослідження, стилістиці тексту й способі викладу матеріалу. Значну частину "Етніки" відведено для матеріалів інтерв'ю на певні теми. Вперше виокремлено матеріали, які розкривають специфіку розвитку етнографічного музейництва району. Наприкінці вміщені тексти, які відображають будні з життя експедиції та інтерв'ю, які брали журналісти в його учасників і що були вміщені в соцмережах та інших Інтернет-ресурсах влітку 2018 року.

У статтях знайшли відображення різні теми. Найбільш повно представлені теми, що належать до традиційної матеріальної культури та ремесел: ткацтво, вишивка, гончарство, знаряддя праці тощо. Є розвідки, присвячені художній культурі та мистецькій творчості вихідців із Севлющини. Михайло Рекрутяк на основі матеріалу з п'яти сіл представив реконструкцію сімейного побуту і шлюбних відносин виноградівських долинян кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Цікавими є тексти про відьму у місцевих віруваннях від дослідниці, що тільки починає свою наукову кар'єру (Галина Рейтій) та про історію відомої цілительки Анці Зарічанської, яку вивчав досвідчений етнограф Василь Король. До цього ж блоку відносяться й спостереження та роздуми про ідентичність ромського (циганського) населення Виноградівщини, які представив автор цих рядків.

Окрему частину "Етніки" склали розвідки та описи різних аспектів розвитку музейної етнографічної справи у населених пунктах Виноградівського

району. Таким чином, тут знайшли відображення відомості про Виноградівський районний історичний музей, шкільні музеї (села Олешник, Велика Копаня), музеї етнографії та народних ремесел у селах Хижа, Новоселиця, Тисобикень, Черна.

Матеріали транскрибів/інтерв'ю складаються із розмов, які в липні 2018 року записали студенти-історики і для котрих ця експедиція стала обов'язковою етнографічною практикою. Записані студентами розмови зазвичай проводилися з використанням запитальників, однак нерідко бесіда набувала характеру автобіографічного інтерв'ю. У цьому блоці містяться відомості, що зазвичай відносяться до традиційних етнографічних тем про етно-культуру населення. Сюди включений і матеріал про демонологічні персонажі та магичні практики, який був зібраний в 1996 році колишнім студентом, а тепер доцентом кафедри політології УжНУ, Михайлом Заном. Окремо слід відмітити усно-історичні інтерв'ю серед яких спогади про міжвоєнний період, роки війни та радянізацію на Виноградівщині. Із них ми довідуємося про місцевий Голокост, перебування тут вояків з дивізії "Галичина", колгоспи, міжетнічні відносини та інше.

Слід відмітити, що опубліковані матеріали складають невелику частину зібраних у ході експедиції відомостей. Насправді записаних інтерв'ю вистачило б на багато товстих томів, щоправда, опублікувати їх усіх наразі не виявляється можливим. Однак сподіваюся, що ті тексти, які були відібрані для четвертого числа щорічника "Етніка Карпат", задовольнять інтереси читачів, стимулюватимуть інтерес до незвіданого та спонукатимуть до подальших дослідницьких пошуків.

ПАМ'ЯТКИ СТАРОВИНИ ВІНОГРАДІВЩИНИ, ЗІБРАНІ ПІД ЧАС ЕКСПЕДИЦІЇ 2018 РОКУ

Василь КОЦАН

Четверта щорічна комплексна експедиція викладачів і студентів-істориків Ужгородського національного університету спільно з науковими співробітниками Закарпатського музею народної архітектури та побуту була проведена у липні 2018 р. в селах Онок, Боржавське, Широке, Великі Ком'яти, Лемаковиця, Олешник, Букове, Шаланки, Сасово Виноградівського району.

Вже традиційно в рамках експедиції відбувалась етнографічна практика студентів-істориків 2-го курсу. Незмінними були й керівники експедиції: доценти кафедри археології, етнології та культурології УжНУ – Павло Леньо та Василь Коцан, а також старший науковий співробітник відділу фондів ужгородського скансену – Василь Король.

Загалом експедиція пройшла успішно. Нами було зібрано цікавий усно-історичний матеріал, а також чимало матеріальних артефактів. Всі їх умовно можна поділити на п'ять груп: 1) текстиль (інтер'єрні, обрядові та господарські тканини); 2) ткацький реманент; 3) складові народного вбрання; 4) гончарні вироби; 5) ужиткові речі.

Першу, найбільшу групу віднайдених пам'яток складають тканини інтер'єрного, **обрядового та господарського призначення**. Серед тканин інтер'єрного призначення учасниками експедиції найбільше було віднайдено рушників. У повсякденному вжитку долинян Виноградівщини побутовали рушники ("утираки"), найпростіший варіант яких виготовлявся із шматка домотканого конопляного полотна, з трьох сторін підрубленого і підшитого машинним швом. Зустрічались й рушники ("утираки"), один із поздовжніх країв яких декорувався вишивкою або перебірним тканням. Найпоширенішим варіантом орнаментальної композиції виступала хвиляста галузка, що складається зі стебел, листочків, квіток і бутонів. Вишивка виконується технікою "хрестик" із використанням ниток червоного, зеленого, синього, рожевого, чорного кольорів. Подібні рушники були подаровані Бурею Марією Михайлівною з с. Онок, Полянською Марією Петрівною, Гульпою Марією Юрївною з с. Боржавське, Головнич Юлією Юрївною, Білак Вірою Михайлівною, Чеголь Марією Іванівною з с. Великі Ком'яти (див. фото 6).

Жителі села Боржавське у 70-80-х рр. ХХ ст. у побуті використовували довгі орнаментовані рушники для витирання посуду. Такий рушник учасникам експедиції подарувала Бровді Анна Іванівна. Він виготовлений з полотна прямокутної форми, підрубленого з двох сторін машинним швом. У нижній

частині, на відстані 6 см від краю, рушник декорований поперечносмугастою композицією у вигляді семи смуг різної ширини. Домінуючими мотивами є шість великих восьмипелюсткових квіткових розет з п'ятнадцятьма дрібними хрестоподібними елементами між ними. Обабіч розет – ткані вузькі смуги червоного кольору з чорним обрамленням. З обох сторін центральної смуги ідентично розташовані по три ткані смужечки з дрібними мотивами прямокутників. Кольорова гама: червоний, зелений, жовтий, рожевий, чорний кольори. З трьох сторін рушника пришите фабричне мереживо ("чіпка") білого кольору. У верхній частині по центру пришитий полотняний гачок для підвішування на цвях.

Чималу частку зібраних артефактів склали скатертини. Всі вони пошиті з двох прямокутних шматків домотканого конопляного чи лляного полотна. Окремі із скатертин зшиті з двох однакових полотнищ, з'єднаних гачкованим мереживом. Мереживом та стряпками декоровані також і поздовжні краї скатертин. Лише одна із скатертин оздоблена поперечними орнаментальними смугами, виконаними перебірним тканням. Орнаментальна композиція геометрично-рослинного характеру розташована на протилежних сторонах, на відстані 9 см від країв виробу, і являє собою дві широкі смуги (17 см), що складаються з 10-ти восьмипелюсткових зіркоподібних розет, що чергуються між собою з 9-ма хрестоподібними мотивами, які завершуються стилізованими квітками. Центральний мотив обрамлений з двох сторін вузькою стрічкою та дрібними трикутниками (див. фото 7).

11 скатертин оздоблені вишивкою. Найпростішим варіантом орнаментальної композиції є різного роду галузки з виноградними гронами, різнокольоровими трілисниками, вигнутими стеблинами та двома квітами. Зустрічались й орнаментальні смуги у вигляді п'яти великих квіток з листочками. Більш складним є орнамент, що складається з дугоподібної гірлянди, у кожній із шести дуг якої розміщена велика квітка ("ружа") в оточенні листків та розгалуженої стеблини з бутонами. На вершині стику дугоподібної гірлянди – пара бутонів. Дві скатертини оздоблені вишивкою, виконаною лічильною гладдю та вирізуванням. Насиченістю орнаментальної композиції виділяються скатертини, у яких орнаментальні смуги на поздовжніх краях доповнює вишивка по центру виробу. Це зазвичай віночок з кількох квіток та листочків або ваза з букетом квітів.

Своїм колоритом та орнаментальною композицією виділяється скатертинка, подарована жителькою села Великі Ком'яти Кобаль Габрієлою Золтанівною. По периметру, ближче до країв, скатертинка оздоблена вишивкою геометризовано-рослинного характеру. Орнаментальна композиція у вигляді безперервної смуги з круглими зубчастими краями. Внутрішня площина

орнаментальної смуги густо закомпонована круглими букетами з чотирипелюстковими квітами та відростками навколо них, а також трілисниками між букетами. Вишивка виконана хрестиком нитками жовтого кольору. По периметру краї скатертини прикрашає однорядкова мережка з елементами стовпчиків.

Ряд скатертин, подарованих учасникам експедиції, були в незадовільному стані. Тому фондову збірку ужгородського скансену поповнили три взірці вишивки зі скатертин.

Як і в більшості районів Закарпаття, на Виноградівщині у широкому вжитку побутовали серветки. Серед знайдених під час експедиції виділяємо серветки, що використовувались для застеляння меблів (столів, шаф), настінні та наддверні серветки.

У селі Приборжавське нами було знайдено серветку, виготовлену з полотна прямокутної форми з бавовняних ниток простого переплетіння. По всій площині серветка щільно оздоблена вишивкою геометризвано-рослинного характеру. Композиційно орнамент складається: 1) по центру серветки на всю ширину – великий мотив у вигляді ромба. На чотирьох його сторонах чотири менших ромба з хрещатою серцевиною. З кожного кута центрального ромба відходять мотиви “дерева життя”. Усі мотиви виконані технікою “вирізування”. Навколо “двосторонньою гладдю” вишиті чотири восьмипелюсткові розетки. Центральний орнамент вписаний у квадрат, виконаний технікою “вирізування”; 2) з двох протилежних боків серветки – орнамент у вигляді чотирьох великих ромбів із восьмипелюстковою серцевиною та зубчастим завершенням країв. Вище – хвиляста смуга гострих зубців. Усі орнаментальні мотиви виконані у двоколірній гамі – рожевий та зеленій. Серветку використовували для прикрашення столу (див. *фото 8*).

Костак Мар’яною Михайлівною з с. Приборжавське була подарована серветка, що використовувалась для оздоблення шафи (“креденца”). Вона виготовлена на прямокутному шматку білої канви. Серветка підігнута з чотирьох сторін та прошита вручну. Орнаментальна композиція геометризвано-рослинного характеру розташована по периметру виробу і складається з: 1) широкої смуги з 36 чотирипелюсткових квіток з листочками; 2) стилізованої хвилястої лінії на чотирьох сторонах виробу; 3) двох ланцюжків з дрібних трикутників, що утворюють по периметру зигзагоподібну лінію. Виріб виконаний у 80-х рр. ХХ ст. технікою “хрестик”. Кольорова гама: бордовий, бузковий, коричневий та сріблястий кольори.

У Боржавському нам подарили й настінну серветку. Вона пошита з білого фабричного полотна прямокутної форми. Верхня та бічні частини серветки підігнуті та прошиті машинним швом. На серветці вишита сюжетна картин-

ка, що складається з фігури хлопчика з корзинкою з ягодами у лівій частині, фігури дівчинки з ягодами у фартухові – у правій частині виробу та корзинки з ягодами – у центрі. Верхня частина серветки прикрашена 8-ма галузками ягід з листками. Бокові краї та верхня частина виробу оздоблені вишивкою у вигляді 27 колючок. У верхній частині наявні п’ять петельок для кріплення серветки до стіни. Вишивка виконана стебелевим швом та “настилом”. Кольорова гама: сірий, чорний та червоний кольори.

У долинян Виноградівщини побутовали й наддверні серветки. Виготовляли їх з двох полотнищ прямокутної форми, з двох сторін підрублювали машинним швом. Ближче до нижнього краю серветку оздоблювали вишивкою стилізовано-рослинного характеру. На подарованій серветці орнамент у вигляді трьох ідентичних букетів, розташованих в ряд на певній відстані один від одного. Букети складаються з центральної великої квітки (“ружі”) в оточенні великих листків та трьох менших руж, бутонів з листками. Техніка виконання “хрестик”. Кольорова гама: бордовий, синій, помаранчевий, рожевий, зелений кольори. Під букетами “хрестиком” вишитий рядок гострих зубчиків бордового кольору. Краї серветки з трьох сторін декоровані приштою мережаною білою стрічкою фабричного виробництва.

Із тканин інтер’єрного призначення нами було знайдено й вишиту наволочку на подушку. Її учасникам експедиції подарував житель села Онок Вовканич Іван Васильович. Пошита вона у 70-х рр. ХХ ст. з матерії фабричного виробництва прямокутної форми. Декорована вишивкою рослинного характеру у вигляді квіткової композиції у формі ліри. Вона складається з квіток, стебел, листочків та бутонів. Кольорова гама: насичені червоний, бордовий, фіолетовий, зелений, рожевий, голубий, жовтий, помаранчевий кольори.

У кожному домі в досліджуваних селах залишаються у побуті, а подекуди й продовжують виготовляти домоткані доріжки (“покрівці”) та покривала (“джерги”) на ліжка (див. *фото 9, 10*). Вони теж стали частиною зібраної колекції. Всі вони виготовлені на ткацькому верстаті (“кроснах”). За основу беруться лляні або фабричні нитки, а для перетикання використовують відрізки зі старого одягу (“рянды”). Для всіх виробів характерний поперечно-смугасти орнамент. Інколи різнокольорові нитки основи формують цілісну орнаментальну композицію разом із поперечними смугами.

Поряд із тканинами інтер’єрного призначення, хоча й в меншій кількості, були зібрані взірці обрядового текстилю. До них відносимо два весільні рушники. Пошиті вони із довгих шматків полотна. На поздовжніх краях рушники оздоблені вишивкою, а один із них й мереживом ручної роботи та стрясками. Орнаментальна композиція вишивки складається з центральної широкої смуги, провідними мотивами якої є ромби, квадрати. Доповнювальними мо-

тивами є зубчасті смуги. Вишивка виконана технікою “хрестик”. Кольорова гама: червоний, салатовий, чорний, фіолетовий, рожевий, зелений, жовтий, кольори (див. фото 11).

До сьогодні у досліджуваних селах побутують пасхальні серветки. П'ять серветок жителі Виноградівщини подарували для музейної колекції. Простотою і водночас вишуканістю декору виділяється серветка, подарована жителькою села Олешник Ниймет Ганною Михайлівною. Серветка (“обрус”) пошита з полотна прямокутної форми, оздоблена вишитим орнаментом геометричного характеру з основними мотивами ромбів, у центрі яких розміщені восьмипелюсткові розети. Вишивка виконана двосторонньою гладдю та вирізуванням. Орнамент виконаний в одному голубому кольорі. Завершує декор гачковане біле мереживо у вигляді круглих зубців (див. фото 12).

У жительки села Широке Бігун Марії нам вдалось знайти пасхальну серветку, виготовлену ще в 40-х рр. ХХ ст. Виконана вона з прямокутного шматка білого домотканого полотна. Орнаментальна композиція геометризованорослинного характеру розташована на всій площині виробу і складається з: 1) стилізованого віночка з квітів з листками у центрі; 2) чотирьох восьмипелюсткових зіркоподібних розет по кутах вінка; 3) двох композицій на поздовжніх краях у вигляді широкої стрічки, що складається з трьох великих стилізованих квіток (“руж”) з листками та галузками між ними. Біля країв виробу наявна вишита зигзагоподібна лінія. По периметру серветка прикрашена додатково прив'язаним до основи гачкованим мереживом білого кольору, що завершується великими півколами з зубцями. Вишивка виконана техніками “хрестик”, двостороння лічильна гладь та стебелевий шов. Кольорова гама: рожевий, оранжевий, зелений, фіолетовий та синій кольори (див. фото 13).

На трьох серветках поряд із квітковими та геометричними мотивами вишиті хрести та надписи “Христос Воскрес”.

На відміну від попередніх експедицій на Рахівщину, на Виноградівщині нам вдалось віднайти лише одиничні екземпляри складових народного вбрання. Жителька села Онок Данко Марія Ігнатівна подарувала нам дитячу безрукавку (“лайбик”). Пошита вона з домотканого конопляного полотна простого переплетіння. Складається із цільної задньої частини (спинки) та двох половинок передньої. Навколо горловини виріз видовженої форми, який переходить у розріз передньої поли з округленими краями. Рукавні пройма глибокі. Декорована безрукавка: 1) вишивкою стилізовано-рослинного характеру на кутах передньої поли. Орнамент у вигляді вигнутої дугою стеблини з листками, великої центральної квітки, двох багатопелюсткових квітів та відростків з пуп'янками; 2) на спині – у вигляді довгої прямої стеблини з чотирма квітами, листками, у центрі якої догори здійснюється велика квітка з

пуп'янками. Вишивка виконана двосторонньою гладдю бордовими, червоними, фіолетовими, зеленими, синіми, жовтими та рожевими нитками “муліне”; 3) краї усіх частин безрукавки оздоблені аплікацією з червоного дерматину у вигляді гострих зубців (див. фото 14).

В Оноці було знайдено й жіночу фабричну хустку. Її основа складається з сіро-білих ниток та доповнена блискучою ниткою. Рослинний орнамент нанесений фарбами. Композиційна гама виробу складається з трьох великих червоно-рожевих троянд, довкола яких тягнуться зелені листочки. Поряд з трояндами розташовані чотири сині квітки менших розмірів. Доповнюють орнамент менші за розмірами жовтогарячі шестипелюсткові квітки з синьою серединкою. Композиція виробу складається з чотирьох схожих частин, котрі формують у центрі хустки вільний хрестоподібний простір. Кольорова гама: зелений, червоний, рожевий, жовтий, білий, рудий. Обрамлений виріб торочками.

Серед тканин господарського призначення на Виноградівщині були зібрані міхи для зберігання зерна та муки, а також полотняна сумка (“тайстра”). Міхи пошиті з прямокутного шматка домотканого конопляного полотна, який зшитий з двох сторін по довжині. Верхня частина виробу підігнута та прошита машинним швом. З одного боку у верхній частині наявний клин прямокутної форми, з іншого – шнурок для зав'язування. Шви виконані машинним швом. Два міхи з села Боржавське прикрашені тканим орнаментом у вигляді різнокольорових смуг. Тайстру з домотканого полотна використовували для перенесення харчових продуктів.

Нечисельну (6 одиниць) групу артефактів, знайдених під час експедиції, склали знаряддя ткацького процесу. Серед них гребінь (“чесалка”) та ручне мотвило. Ручне мотвило для навивання ниток – пристрій для перемотування ниток із клубків у мітки. Виготовлений із суцільного шматка дерева прямокутної форми. Два поздовжні кінці виробу вирізані у формі двійних вилок довжиною 9 см. Ширина між вилами на кінцях – 5,5 см, біля основи виробу – 3 см. Чесалка ручна, виготовлена зі шматка дерева циліндричної форми, до якого перпендикулярно, за допомогою цвяхів, прикріплена друга дерев'яна частина у вигляді трапеції. Виріб має форму гребінця з ручкою. Зубцями чесалки слугують 10 цвяхів, обернутих голівками назовні. Висота зубців від 2,6 до 3 см. На передній частині гребінця наявний вузький жолоб по всій довжині.

У селах Онок та Боржавське були знайдені деталі ткацького станка – ничильниці та берда.

Були серед пам'яток старовини й гончарні вироби. У селі Букове знайдено горщик керамічний, виготовлений на гончарному крузі. Виріб покритий зе-

леною поливою. Місцями наявні оранжеві плями. На низу відсутнє покриття поливою. З одного боку наявна ручка для тримання горщику. На іншій стороні наявні сліди іншої, втраченої ручки. Кольорова гама: темно-зелений, оранжевий, коричневий, чорний кольори (див. фото 15).

У селі Великі Ком'яти нам подарували глек на молоко. Виріб покритий поливою коричневого кольору. В центральній частині наявний рослинний орнамент у вигляді стилізованої гілки чорного кольору. На ній розташовані шість оранжевих бутонів з білим верхів'ям та трьома зеленими кругами всередині, що чергуються зі світло-зеленими листочками. Поміж ними – по три руді круги, що виглядають як трикутник. Вгорі над основним орнаментом біля горловини наявні пряма біла, а над нею – хвиляста оранжева лінії. Аналогічна є внизу. Крім того, внизу виробу наявні також три прямі лінії: зелена посередині і білі обабіч. Дно виробу покрито поливою. На горловині наявний зливний носик (див. фото 16).

Окрім описаних вище, під час експедиції були знайдені такі утилітарні речі як сито для видавлювання томатного соку, шапчанка (“сокітов”) для зберігання яєць, лампоші для освітлення оселі та писачок для декорування писанок воском.

17-ма експонатами поповнилась експедиційна колекція завдяки пошуковим роботам студентів у рідних населених пунктах під час вихідних днів. Серед них в першу чергу виділяємо дівочу сорочку (“віган”), виготовлену у 40-х рр. ХХ ст. в селі Сокирниця Хустського району. Виготовлена вона з фабричного полотна. Звужені рукави оздоблені морщенням і геометричним візерунком, який складається з двох синіх ліній по краях, а також двома прошитими білими хвилястими. Верхня частина вігана, біля горловини, оздоблена таким же орнаментом, проте лише з однією синьою смужкою. На лівому боці у виробі є проріз завдовжки 44 см, який кріпиться до основи виробу за допомогою гудзиків та гачків. Червоний гудзик вгорі кріпиться мотузкою, під ним йдуть два гачки, котрі тримають верхню частину, біля горловини. Ближче до середини вігана, довкола йде широкий шар з морщенням, верхня частина обрамлена двома синіми горизонтальними смугами – тонкою вгорі і ширшою під нею. На прорізі дві частини з'єднуються за допомогою червоного гудзика, під ним – білим гудзиком. На задній частині, на відстані 6-10 см, тягнеться хвиляста лінія, аналогічна орнаменту на горловині (див. фото 17). Сорочку, а також скатертину, покривало (“вілах”) для ліжка й домоткану доріжку (“покривець”) знайшла студентка Гичка Андріана у жительки села Сокирниця Хустського району Петечел Марії Юрїївни.

Чотири експонати з села Ромочевиця Мукачівського району до зібраної колекції подарувала студентка Човрі Наталія. Серед них виділяємо підвісну дитячу дерев'яну колиску, виготовлену у середині ХХ ст. Виріб прямокутної форми з відкритим верхом. Стінки звужені до низу, мають трапецієподібну форму. Дно складається з однієї широкої і двох вузьких дощечок, що мають отвори між собою. Менші бокові сторони зроблені з суцільної дошки. На них наявні два металеві кільця діаметром 7,5 см для кріплення колиски на стелю. Дві другі стінки складаються з двох частин, які з'єднані між собою сімома кілками (див. фото 18). Крім колиски Н. Човрі подарувала газову лампу (“лампош”), форму (“тепшу”) металеву для випікання хліба та ножиці для стрижки овець.

Крім згаданих, ще четверо студентів долучились до збору етнографічної колекції у рідних селах – Горонда Мукачівського, Королево Виноградівського, Барвінок Ужгородського, Ставне Великоберезнянського районів. В результаті ще дев'ять артефактів вдалось долучити до колекції. Це скатертини, рушники, серветка та керамічний горщик.

Отже, експедиція на Виноградівщину виявилась напрочуд вдалою. Поряд із усними польовими етнографічними матеріалами вдалось зібрати чималу колекцію артефактів (близько 130 одиниць). У порівнянні із попередніми роками “етнографічна вилазка” на Виноградівщину у плані збору пам'яток старовини виявилась найбільш плідною.

1

2

9

10

11

3

4

5

12

13

14

6

7

8

15

16

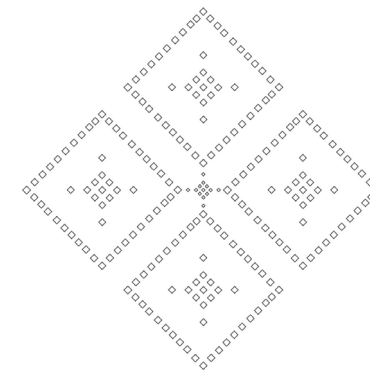
17

18

1. Данко Марія Ігнатівна з с. Онок демонструє газову лампу (“лампаш”).
2. Рохманко (Кочіш) Марта Василівна з с. Великі Ком’яти розповідає про особливості народної вишивки.
3. Мотрунич Марія Василівна з с. Великі Ком’яти показує пасхальний кошик.
4. Маргітич Марія з с. Боржавське показує учасникам експедиції власноруч вишитий рушник.
5. Бігун Марія з с. Широке показує учасникам експедиції власноруч вишиті рушники та скатертини.
6. Рушник (“утирак”), подарований жителькою с. Онок Бурею Марією Михайлівною.
7. Скатертина, подарована жителькою с. Боржавське Костак Тетяною Андріївною.
8. Серветка, подарована жителькою с. Боржавське Бровді Анною Іванівною.
9. Домоткана доріжка (“покровець”), подарована жителькою с. Боржавське Маргітич Марією.
10. Покривало на ліжку (“джерга”), подарована жителькою с. Боржавське Маляр Емілією Іванівною.
11. Весільний рушник, подарований жителькою с. Боржавське Костак Ганною Андріївною.
12. Пасхальна серветка (“обрус”), подарована жителькою с. Олешник Ниймет Ганною Михайлівною.
13. Пасхальна серветка (“обрус”), подарована жителькою с. Широке Бігун Марією.
14. Дитяча безрукавка (“лайбик”), подарована жителькою с. Онок Данко Марією Ігнатівною.
15. Горщик керамічний, подарований жителькою с. Букове Бєня Маргаритою Іванівною.
16. Глек на молоко, подарований жителькою с. Великі Ком’яти Кобаль Габріелою Золтанівною.
17. Дівоча сорочка (“віган”), подарована жителькою с. Сокирниця Хустського району Печетел Марією Юріївною. Учасникам експедиції передана студенткою Андріаною Гичкою.
18. Дитяча підвісна колиска з с. Ромочевиця Мукачівського району, подарована студенткою Наталією Човрі.

СТАТТІ

Павло ЛЕНЬО
(Ужгород)

НЕФОРМАЛЬНО ТА МІЖ ІНШИМ ПРО ЦИГАНІВ ВІНОГРАДІВЩИНИ (спроба антропологічного аналізу)

УДК 39 (477.87) = 214.58

Стаття фокусується на цікавій та малодослідженій проблемі ромів/циган Закарпаття. На її сторінках дається короткий аналіз стану вивчення теми. Автор ділиться своїми спостереженнями від експедиції Виноградівським районом, де цигани складають частину етнічно змішаних сіл. На основі усних розповідей українців та угорців складено узагальнюючий колективний портрет їхніх сусідів-циган. Для збалансованого опису був залучений матеріал від циганських нараторів. Розглянуто деякі особливості життя ромської громади села Онок, зроблено спробу розібратися в причинах, що стоять на заваді процесів їх інтеграції із доволишнім соціумом.

Ключові слова: цигани/роми, Закарпаття, Виноградівський район, усні історії, колективний портрет, етнічні стереотипи, конфлікти, традиції, асиміляція, інтеграція.

Для закарпатського краю характерне національне різноманіття, хоча уніфікаційні процеси минулого століття призвели до суттєвого збіднення його етнічної мозаїчності. Однак, як і сотні попередніх років, тут поруч з українцями проживають угорці, цигани, словаки, румуни та навіть залишки колись значної спільноти євреїв.

Прикро констатувати, але чималий науковий доробок закарпатських етнографів досі не містить монографічних студій згаданих нацменшин, оскільки про них писали переважно закордонні етнологи або ж місцеві історики. Зокрема, про євреїв бачимо в Йешаягу А. Єлінека¹, словаків досліджував Моймір Бенжа², румун і німців вивчали Василь Марина та Георгій Меліка³, а

¹ Єлінек Йешаягу А. Карпатская диаспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачевы (1848-1948). Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2010. 498 с.

² Народна культура словаків на Україні [упорядник Моймір Бенжа]. Ужгород : Мистецька лінія, 2005. 220 с.

³ Марина В.В. Румыны Закарпаття: проблемы истории и этнокультурного развития. Дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02. Ужгород, 1995. 183 с. ; Melika G. Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im Multiethnischen Raum. Marburg : Elwert Verlag, 2002. 379 p.

місцевих угорців згадано в цікавій книзі Ласло Коша⁴. Все інше – книги довідникового характеру або статті про окремі аспекти їх етнокультури, літературно-мистецькі процеси чи міжетнічні відносини в регіоні тощо.

Брак фундаментальних антропологічних досліджень про національні меншини можна пояснити етноцентризмом вітчизняної освіти та науки, який характерний і для регіонального краєзнавства та етнографії. Впливає незнання дослідниками мов, відсутність державної програми досліджень та їх фінансування і т.д. Можемо оптимістично вважати, що ця ситуація – тимчасове явище, однак стадія накопичення емпіричного матеріалу затяглася, а якихось суттєвих зрушень в плані створення узагальнюючих тематичних праць не передбачається.

Хочу звернути увагу на те, що в переліку згаданих етнічних груп є спільнота, яка в наукових розвідках майже не представлена навіть на тлі спорадичних публікацій про угорців, румун чи словаків та євреїв Закарпаття. Йдеться про етнологічну “terra incognita” – місцевих циган. Взагалі ромська тематика повинна привернути увагу будь-якого притомного антрополога. Адже збереження ними своєї мови й елементів традиційної та соціонормативної культури⁵, характерна зовнішність, їх менталітет, стійке небажання інтегруватися в українське суспільство – формують в уяві суперечливу постать незрозумілого та доволі екзотичного “Іншого”. Однак поки що слід констатувати фактичну відсутність спроб наукового аналізу історії та етнографії циган Закарпаття.

Нечисленні публікації частково здійснюють завісу невизначеності і стосуються переважно сучасного періоду⁶, питань толерантності та проблем винищення ромів-циган в роки Другої світової війни⁷ і вибірково торкаються

⁴ Коша Ласло. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії. Ужгород : СП “ПоліПрінт”, 2002. 244 с.

⁵ В межах етнографічних груп закарпатських циган використання й збереження ними рідної мови спостерігається не всюди.

⁶ Ємець Г. Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації. *Політологічні читання*. 1994. № 1. С. 140-166; Його ж. Циганське населення Закарпаття. Ужгород : Карпати, 1993. 64 с.; Зан М. Проблеми етнокультурного розвитку ромів Закарпаття (1989–2001 рр.). Ромологія: історія і сучасність : Матеріали Міжнародних наукових читань. Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2013. С. 10-23 ; Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення [Малик Л.П., Пітюлич М.І., Передрій О.Г., Шинкар В.А.]. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1991. 46 с.

⁷ Адам А., Зейкан Ю., Навроцька Є. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття. Ужгород : Вид-во О. Гаркуши, 2006. 146 с.

окремих моментів етнокультури⁸. Чи не єдиною спробою вивчення циган Закарпаття в етнографічному полі стали одноденні спостереження дослідниці з Інституту етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, результатом чого стала публікація її вражень у формі невеликої статті⁹. Загалом зусиллями кількох активістів та дослідників створено низку переважно кабінетних досліджень, а тому висвітлення етнографії ромів Закарпаття залишається перспективним напрямом наукових студій.

Відсутність активного етнографічного інтересу до них можна пояснити їх закритістю для стороннього спостерігача. Насправді більше насторожує (й тримає на відстані) притаманний циганам спосіб життя, який не вписується в систему координат “звичності” пересічного жителя краю і котрий підживлює побутування негативних стереотипів щодо них. І можна говорити про певний виклик для етнографа-професіонала, адже тема мало того, що не досліджена, але по суті майже нікому, окрім деяких науковців-краєзнавців, наразі не потрібна й не цікава.

Нагода познайомитися з ромами в етнографічному полі випала в ході експедиції етнічно змішаними селами Виноградівщини. Результатом стали мої вочевидь, дуже суб’єктивні думки, які з’явилися внаслідок спостережень та розмов із місцевими українцями, угорцями та циганами. Із назви статті зрозуміло, що я не претендую на “глибоке занурення” в тому сенсі, який заклав Броніслав Маліновський. Авторські висновки не позбавлені поверховості, але, можливо, вони можуть стати початком дискусій чи обговорень, з яких на перспективу народиться щось більш серйозне.

Причиною, яка підштовхнула спрямувати увагу на циган, став випадок у Виноградіві, де мені довелося чекати на поїзд, який затримався майже на годину. Ковтаючи доволі паскудну каву з торгового лотку біля вокзалу, краєм ока помітив чергового покупця. Слух вловив характерну вимову – протяжні голосні звуки та співочий акцент. Озираючись, побачив кілька циганських жінок. Всі троє були одягнені в барвисті одєжини і кожна тримала по два прозорі целофанові пакети, з яких виднілися по три коробки кілограмових тортів. Вочевидь, їхати їм було недалеко, оскільки ніхто б не ризикнув купувати торти в дальню дорогу опівдні спекотного липня. Несподівано пригадався цей-таки райцентр середини 1980-х років, коли мене, тоді ще навіть не шко-

⁸ Богари Данило, Арсеній Давид. Бахталє роменца! (Щасливі роми!). Ужгород : ТОВ “РІК-У”, 2019. 96 с.; Навроцька С.М. Історія та культура ромів : Метод. посіб. для вчителів. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2007. 312 с.

⁹ Бондаренко Галина. Циганський табір у Сваляві (з польового щоденника етнологі). *Народознавчі зошити*. 2005. № 1-2. С. 213-216.

ляра, вразили яскраво та пишно одягнені смагляві жінки на вулицях міста. “Це королівські цигани!” – просвітив батько, який сам був родом із Виноградівщини і знався в місцевих особливостях. Моя дитяча уява вималювала картину, в якій циганки знаходились при дворі якогось короля. Трохи згодом я довідався, що йшлося про жителів села Королево, які не мають відношення до якихось дворянських родів. Я був дещо розчарований цим фактом, однак образ яскраво вбраних циганок на тлі сірого, радянського тоді ще Виноградова, ніколи не тьмянів у моїй пам’яті.

Жінки придбали розливне безалкогольне мохіто¹⁰ та чупа-чупс для своїх дітей. Хоча довкола було чимало пустих стільців під великими зонтами для клієнтів лотка, вони повсідалися на тротуарних бордюрах. Мабуть, їм так було зручніше, а може, вони не бажали займати сидячі місця. Поводилися доволі тихо, щоправда завдяки традиційному одягу, смаглявості та своєрідній вимові відрізнялися від інших. Однак довколишні не звертали на них уваги, попри весь їх екзотичний вигляд. Не помічали не тому, що цигани були звичним елементом Виноградівського привокзального натовпу, а в тому сенсі, що погляд всіх інших (не циган) намагався їх уникати й не помічати, за винятком моментів, коли цигани самі зверталися до когось, як-от у випадку продавця кави й мохіто.

Мені спало на думку, що подібне явище типове для обласного центру, де я проживаю. Хоча ужгородські цигани менш помітні, бо не зберегли традиційного одягу і взагалі належать до іншої етнографічної ромської групи, але погляди містян також намагаються їх оминати, коли ті трапляються на їхньому шляху. Цигани нерідко виступають в ролі нав’язливих прохачів, тоді як інші, навпаки, намагаються дистанціюватися. Причому подібна ситуація не змінилася від епохи пізнього соціалізму, який мені “пощастило” застати в юному віці. У чому причина становища, який бере початок, вочевидь, із більш давнього періоду¹¹? Чому цигани, як і раніше, не намагаються інтегруватися та прийняти норми співжиття більшості та продовжують вести асоціальний спосіб життя, цим самим провокуючи конфлікт із іншими? На ці та інші питання, вочевидь, немає простих відповідей та, власне, ця стаття цього й не прагне, оскільки вона є своєрідною неформальною рефлексією, метою якої є радше означити проблему, ніж дати практичні поради щодо їх вирішення.

¹⁰ Останнім часом у вуличному гастрономічному просторі Закарпаття цей напій успішно конкурує із звичними для нас квасом та лимонадом.

¹¹ У документах ДАЗО нерідко зустрічав колективні скарги та заяви жителів на поведінку циган у період наприкінці Другої світової війни і в пізніші роки.

Випадкове спостереження на вокзалі у райцентрі надихнуло скоригувати завдання експедиції та додати трохи ромської тематики. Це було не важко, оскільки у селах, де проходили наші етнографічні обстеження, цигани проживали поруч українців чи угорців. Саме тому варто було скористатися нагодою й поспілкуватися на предмет ставлення одних до інших, а також послухати історії про заняття та життя циган.

Виклад своїх спостережень та думок хочу розпочати із з'ясування етноніму. Останнім часом в українському науковому та медійному просторі поширюється термін “роми”. Однак у ході тритижневого дослідження Виноградівського району ця назва ніде не зустрічалася: українці й угорці, а також самі “роми” вживали в розмовах тільки назву “цигани”. Тому у статті фігуруватиме звична для моїх співрозмовників народоназва. У ній я використовую розповіді людей, які іноді містять негативні епітети, а тому з певних міркувань справжні імена респондентів у посиланнях замінені на ініціали. Основний акцент розповіді стосується циганського анклаву села Онок, де є близько двох з половиною сотень циган, що становить приблизно вісім відсотків його жителів. Використовую також відомості отримані з інших населених пунктів, зокрема Великих Ком'ят чи угорського села Шаланки, де мешкає близько п'ятисот циган, чи з с. Олешник, де їх всього кілька родин, тощо.

Цигани Онока проживають компактно у своїй частині села, але фактично втратили свою традиційну етнокультуру. Вони не знають циганської мови (окрім кількох десятків слів) та не підтримують традицій предків¹². Цигани не грають на музичних інструментах, а старі пісні лише іноді можна почути на якійсь родинній святі. Рідною мовою для них стала українська, а ходять вони до православної церкви. В силу ендегамії зберегли характерну зовнішність – невисокі та смагляві. Хоча вони фактично асимільовані та українізовані, але їх все одно сприймають як циган, оскільки підтримують звичний спосіб життя та відрізняються від сусідів поведінкою, вимовою, ментальністю.

Якщо узагальнити все, що я почув від моїх українських та угорських співрозмовників, то щодо циган побутує переважно негативне й критичне ставлення. У досліджуваних селах ми зафіксували сліди колишніх конфліктів, деякі з яких, зокрема, закінчилися спаленням чи погромом кількох циганських хиж на початку 1990-х років. Навіть у випадку, коли респонденти уникали різких оціночних суджень і розповідали обережно та виважено, відчувалася недовіра до циган. Найбільш типові претензії полягали в тому, що цигани: “біду роблять”, “крадуть”, “шумлять”, “наглі”, “робити не хочуть”, “хо-

дять просячи”. Один літній угорець був більш категоричним у своїх висловлюваннях: “Циган – чорт, а не чоловік! Хитрий, унікальний!”¹³. Довелося почути і те, що вони “гонорові”¹⁴, оскільки, коли вдається хоча б трохи піднятися на соціальній чи майновій драбині, починають гордувати своїми ж. Тобто цигани не проти здобути більш високий соціальний статус.

Однак вони зазвичай не змушують дітей ходити до школи. Це робить неможливим для більшості з них здобути повноцінну освіту, а на перспективу – й професію¹⁵. У результаті, чи не єдиною легальною можливістю для них лишається важка некваліфікована праця, якою вони займаються не люблять. Як наслідок, для них нема моральної перепони та великого життєвого вибору у тому, щоб скоїти крадіжку чи піти “ковдувати”¹⁶, тобто жебракувати.

Нелюбів до фізичної праці – це особливий окремий штрих до колективного портрету місцевих циган, який вимальовується в оповідях українців та угорців. Насамперед йдеться про вже канонічний образ циганської жінки, яка народжує багато дітей, щоб отримати державну допомогу та жити на ті гроші¹⁷.

Раніше незначна частина циган традиційно була музикантами, які користувалися повагою та непогано заробляли. Однак, судячи із свідчень, ця їх професія поступово відмирає та не відтворюється¹⁸. Зокрема, в с. Онок музик серед них уже нема¹⁹, а в інших населених пунктах тільки де-не-де залишилися старші люди, які володіють скрипкою.

Приваблює циган збиральництво, яке не вимагає професійної кваліфікації та дотримання норм трудової дисципліни й режиму праці. Саме тому в обстежуваних селах вони заробляють, користуючись дарами природи серед яких: ягоди, вільхові шашки, гриби, лікарські рослини²⁰. Крім того, у лісі вирізують

¹³ Б. Г. Записано 17.07.2018 р. в с. Шаланки.

¹⁴ Д. О. Записано 3.07.18 р. в с. Онок; О. М. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.

¹⁵ З іншого боку, відсутність грамотності дозволяє їм уникати призову для служби в армії, чим вони й користуються.

¹⁶ П. М. Записано 16.07.2018 р. в с. Онок.

¹⁷ Зокрема, в селі Онок більшість жінок має по 4-5 дітей, є кілька родин із 10-ма дітьми.

¹⁸ Щоправда останнім часом на вулицях Ужгорода, у міському чи приміському транспорті можна почути гру на гітарі та спів малолітніх циган.

¹⁹ Л. І. Записано 21.07.2018 р. в с. Онок.

²⁰ У містах та великих селищах роль природи з її дарами часто замінюють контейнери для сміття та збирання скляних і пластикових пляшок, макулатури чи металолу.

кілки для підв'язки городніх рослин. Зокрема, “колики для парадичок” коштують 2 гривні за 1 штуку, або 2.50 гривень, якщо загострені²¹.

Заняттям, яке потребувало більш професійного відношення, є своєрідний промисел, який раніше дозволяв заробляти гроші, а зараз задовольняє хіба власні потреби – виготовлення “вальки” з сиріої глини для будівництва жител. До речі, більшість циганських хат в Оноку зведені саме з таких вальок. За спогадами кількох старожилів, цигани раніше займалися випаленням цегли: “... циганська тигла була файна – ні вода, ні мороз не брала!”²². Як бачимо, тут теж ідеться про використання своєрідних дарів природи – глина у вільному доступі є всюди.

Ендогамність у відносинах між представниками різних національностей є характерною, тобто цигансько-угорські чи цигансько-українські пари/шлюби, зазвичай рідкісні випадки. Причому явище циганської ендогамії, імовірно, не є наслідком внутрішніх традицій. У мене склалося враження, що цигани не проти змішаних шлюбів, однак такий варіант виглядає небажаним для українців чи угорців. Зокрема, від різних нараторів почув кілька подібних історій, як хлопець-українець з одного села “ухажовав” за дівчиною з іншого, не здогадуючись, що вона циганка²³. Романтичні стосунки припинилися, коли він довідувався про її етнічне походження. Вочевидь, свою роль відіграє суспільний осуд подібних відносин і, як наслідок, змішані шлюби – рідкість, хоча серед місцевих циган мені зустрічалися ті, як мали в роду бабку або діда українця²⁴.

Слід відмітити, що цигани уникали розмов про особливості свого шлюбно-сімейного життя. Цю інформацію я отримав від їх сусідів. Циганські сімейні звичаї відрізняються від угорських чи українських і це, мабуть, теж стає на заваді змішаних шлюбів. У циган з юних літ визначено за кого вони мають вийти заміж чи оженилися. Обирають шлюбну пару старші родичі. Дівчину можуть видати заміж після того, як у неї починаються “ті дні”, тобто в 11-13 років. Але буває й пізніше: “... наприклад ті, що в Малих Ком'ятах при центру живуть – вони вже більш соціалізовані, то вони і пізніше виходять в 15-16...”²⁵. У селах Олешник та Онок шлюбно-вікова ситуація подібна: “... знаю, що в 12-14 років виходять замуж, а з нашими не мішаються...”²⁶.

²¹ Д. О. Записано 3.07.18 р. в с. Онок.

²² Г. В. Записано 5.07.18 р. в с. Великі Ком'яти.

²³ О. М. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.; Л. С. Записано 9.07.2018 р. в с. Олешник.

²⁴ Л. І. Записано 21.07.2018 р. в с. Онок.

²⁵ Г. О. Записано 30.01.19 р. в с. Великі Ком'яти.

²⁶ Л. Ж. Записано 31.01.19 р. в с. Олешник.

Інший оповідач уточнює: “Їх дівчата можуть іти заміж з 14-ти років, а хлопці женяться в 14-16. Про випадки, що мішаються з “не своїми” нема. У сусідніх селах чув про таке... Але діти їхні, тобто дійсно діти, з 7-ми років, мабуть, ходять на дискотеку у сільський клуб, тому може і є якісь випадки, хоча то рідко...”²⁷. З розповідей зрозуміло, що в плані контакту з “іншими” цигани більш активні, на відміну від українців чи угорців.

Окремий аспект, який впадає у вічі сторонньому спостерігачу – засміченість циганського подвір'я. У більшості циган власні двори запуснені і при погляді на них складається враження, ніби там нема постійних господарів. Таке відношення до оселі може бути у людей, які затрималися тут тимчасово і не думають про його загишок. Спадає на думку, що радянська влада, яка нав'язувала шатровим (тобто кочовим) циганам осілий спосіб життя й заборонила покидати місце їх проживання, не змогла викоринити особливості кочового характеру. Про цю їх особливість свідчить характеристика одного місцевого жителя: “... вони довго сплять, але швидко'ся збирають”²⁸. Цікаво, що вони не поспішають оформляти документи на свої будинки й землю, мотивуючи тим, що в них нема достатньо коштів на процедуру реєстрації. Однак, можливо, тут коріниться інша причина – стабільна осілість та турбота про ошатність постійного житла й двору досі не стали домінуючою рисою їх господарювання й життя.

До речі, окрім радянської влади, свій підхід до циган на території Закарпаття демонстрували й інші політичні режими. Як засвідчив респондент із Шаланок, за чехів їм “... може було офіційно красти до 30 кіл...”²⁹ при зборі врожаїв³⁰. Тобто йдеться про якийсь своєрідний відкупний податок, коли цигани з поля чи млина могли безперешкодно взяти до 30 кг овочів/фруктів чи борошна, причому нерідко цю частину селяни самі для них відбирали та відклали. Турбота чеської влади проявилася і в тому, що саме на Підкарпатській Русі було відкрито першу у Європі школу для циган³¹. Ситуація змінилася, коли повернулася угорська адміністрація. Цигани були здивовані, що жандарми заборонили брати “їх кровні” три десятки кілограмів збіжжя. За угорської влади порядок та дисципліну у селах наводили залізною рукою, без огляду на національну приналежність та соціальний стан, а тому голоси незадоволених лунали не довго.

²⁷ Х. В. Записано в 1.02.19 р. в с. Онок.

²⁸ О. М. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.

²⁹ Б. Г. Записано 17.07.2018 р. в с. Шаланки.

³⁰ Ця інформація більше ніде не зустрічалася, тому потребує перевірки.

³¹ Кобаль Йосип. Ужгород відомий та невідомий. Львів: Світ, 2008. С. 114.

Коллективний портрет циган виходить доволі однобоким, оскільки бралися до уваги свідчення їх сусідів – українців та угорців. Варто було змістити кут зору та спробувати подати інформацію з погляду циган. Така нагода випадала в ході моїх розмов із представниками їхньої громади чи коли я потрапив у циганську частину Онока.

Цей куток цікавий тим, що вони там проживають окремою компактною громадою. Зазвичай у ході етнографічних експедицій більшість наших респондентів – це жінки. Однак під час запланованих бесід із циганами зі мною зустрічалися тільки чоловіки, що свідчить про збереження традиційного патріархального устрою. Серед них нема старшого, тобто вони самоорганізуються без “биріва”, який їм не потрібен³². У них є свій депутат сільради, хоча вони не дуже ним задоволені, та, як я зрозумів із наших бесід, не мають якогось іншого претендента, щоб представляв їх інтереси у сільському виборному органі. Така анархічність не є типовою для циган, які переважно мають свого биріва (барона).

Їх депутат, коли почув моє прохання поговорити про їх життя та про циган, несподівано для мене з обуренням у голосі відрубав: “У нас нема циган! Ми всі українці!”³³. Тут певну помилку допустив я – не варто було ставити питання “в лоб”, а слід було почекати, поки розмова сама вирулить у потрібне русло. І хоча свідомо маніфестація своєї етнічної ідентичності однозначно має право на існування й вимагає поваги, однак його фраза пролунала для мене несподівано. Адже в очах жителів села і він, і всі ті, чий інтереси він представляв у сільській раді як депутат, були циганами. З усвідомленням цього факту я й розпочав нашу розмову. Згодом, у ході бесіди, мій співрозмовник “забув” про своє перше емоційне твердження, і коли розповідав про життя та проблеми своєї громади, то у нього постійно прохлюпувалося, що “... то циганські діти робили!” чи то “... циганські вулиці без світла...”³⁴ і т.п. Вочевидь свою роль у маніфестації ним свого українства відіграв той самий чинник, який проявляється на різного роду виборах чи при перепису населення, коли представники нацменшин декларують належність до титульного етносу.

У розмовах із циганами я жодного разу не чув етнічно забарвленого негативу про своїх сусідів – українців чи угорців. Ясна річ, що вони уникали образливих епітетів, тобто мови ворожнечі, оскільки мені не довіряли і я для них був чужий. У бесіді були претензії (іноді доволі акцентовані) до місцевої

влади : доріг нема, освітлення вулиць нема і т.д. Оскільки маю досвід вислуховування скарг на важке життя від багатьох сотень моїх співрозмовників у ході багаторічних експедицій та інтерв'ю, то можу порівняти свої враження. Всі інші, коли жаліються на важке життя, зазвичай діляться зі мною своїми життєвими проблемами риторично, не потребуючи нічого, окрім звичайного співчуття. Однак тут спостерігалася інша ситуація. Розказуючи мені про свої проблеми, цигани ніби уповноважували донести ці вимоги до представника місцевої влади, тобто голови села, іноді натякаючи, що їх дещо дискримінують на етнічному ґрунті³⁵.

Інформативно насиченою виявилася бесіда з одним старожилом циганської частини села. Ним був 70-літній чоловік інтелігентної зовнішності та поведінки. Старіших мужчин у селі не було. Тобто середня тривалість життя у циган нижча, адже в українських селах, де іноді проживає всього кілька десятків чи з сотню-півтори людей, завжди зустрічаються люди віком від 80 до 90 років. У ході спілкування я почув його історію про дитинство, батьків, службу в армії. Також я довідався, що перші три циганські хати в Оноку з'явилися вже в середині XIX ст. і що в роки війни місцевих циган, на відміну від євреїв, не чіпали (чи не тому, що вже тоді були доволі асимільовані з українцями-русинами?) та ін. Окремо він наголосив, що вони не українці, а таки цигани, чого ганьбитися абсолютно не потрібно і з усіма слід жити мирно та толерантно³⁶. Розмова була цікава та приємна, однак у мене виникло відчуття, що я отримав дуже “причесаний” кусень інформації, який не пояснює складність відносин між українцями й циганами.

В ідеалі, якщо хочеш пізнати певну культуру (етнічну групу), слід іти шляхом Броніслава Малиновського та спробувати пожити тривалий час разом із спільнотою, яку вивчаєш. Ясна річ, що такої можливості у мене наразі нема, так само, як і моральної готовності на таке звернення. Проведені спостереження та розмови показали, що для якихось остаточних висновків слід зібрати додатковий матеріал, особливо з огляду на те, що більшість моїх респондентів були українці чи угорці, а не цигани, що не могло не вплинути на мої умовиводи.

Попередньо ж можна констатувати, що, попри українізацію, цигани зберігають традиційну ендогамність, яка, можливо, має зовнішнє походження. Загалом у селі Онок, а також інших етнічно змішаних поселеннях, де цигани становлять меншість, помітні процеси їх акультурації та асиміляції,

³² К. І. Записано 22.07.2018 р. в с. Онок.

³³ М. В. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.

³⁴ М. В. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.

³⁵ В. Р. Записано 21.07.2018 р. в с. Онок.

³⁶ Л. І. Записано 21.07.2018 р. в с. Онок.

однак аж ніяк не інтеграції. Їх характеризує зазвичай компактне проживання та сепарація від сусідів, освітня самоізоляція, специфічність занять, що забезпечують засоби для існування. З погляду українців чи угорців циганам притаманна асоціальна поведінка. Однак вона є радше наслідком, ніж причиною особливості їх життя. Відповісти ж на питання, що призводить до такого становища не є можливим без подальших глибших досліджень як кабінетного, так і експедиційного характеру.

Література та джерела:

1. Б. Г. Записано 17.07.2018 р. в с. Шаланки.
2. В.Р. Записано 21.07.2018 р. в с. Онок.
3. Г. В. Записано 5.07.18 р. в с. Великі Ком'яти.
4. Г. О. Записано 30.01.19 р. в с. Великі Ком'яти.
5. Д. О. Записано 3.07.18 р. в с. Онок.
6. К. І. Записано 22.07.2018 р. в с. Онок.
7. Л. І. Записано 21.07.2018 р. в с. Онок.
8. Л. С. Записано 9.07.2018 р. в с. Олешник
9. Л. Ж. Записано 31.01.19 р. в с. Олешник.
10. М. В. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.
11. О. М. Записано 18.07.2018 р. в с. Онок.
12. П. М. Записано 16.07.2018 р. в с. Онок.
13. Х. В. Записано в 1.02.19 р. в с. Онок.
14. Адам А., Зейкан Ю., Навроцька Є. Білий камінь з чорної катівні: Голокост ромів Закарпаття. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2006. 146 с.
15. Богари Данило, Арсеній Давид. Бахталє роменца! (Щасливі роми!). Ужгород : ТОВ "РІК-У", 2019. 96 с.
16. Бондаренко Галина. Циганський табір у Сваляві (з польового щоденника етнолога). *Народознавчі зошити*. 2005. № 1-2. С. 213-216.
17. Марина В.В. Румуны Закарпаття: проблеми истории и этнокультурного развития. Дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02. Ужгород, 1995. 183 с.
18. Ємець Г. Цигани на Закарпатті: проблеми соціалізації. *Політологічні читання*. 1994. № 1. С. 140-166.
19. Ємець Г.С. Циганське населення Закарпаття. Ужгород : Карпати, 1993. 64 с.
20. Елинек Йешаягу А. Карпатская диаспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848-1948). Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2010. 498 с.
21. Зан М. Проблеми етнокультурного розвитку ромів Закарпаття (1989–2001 рр.). Ромологія: історія і сучасність : Матеріали Міжнародних наукових читань. Ужгород : Поліграфцентр "Ліра", 2013. С. 10-23.
22. Кобаль Йосип. Ужгород відомий та невідомий. Львів : Світ. 2008. 196 с.
23. Коша Ласло. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії. Ужгород : СП "Полі-Прінт", 2002. 244 с.

24. Навроцька С.М. Історія та культура ромів : Метод. посіб. для вчителів. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2007. 312 с.

25. Народна культура словаків на Україні [упорядник Моймір Бенжа]. Ужгород : Мистецька лінія, 2005. 220 с.

26. Цигани Закарпаття: проблеми, шляхи вирішення [Малик Л. П., Пітюлич М. І., Передрій О. Г., Шинкар В. А.]. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1991. 46 с.

27. Melika G. Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im Multiethnischen Raum. Marburg : Elwert Verlag, 2002. 379 p.

**INFORMALLY AND IN PASSING ABOUT
THE GYPSIES OF THE VINOGRADIV DISTRICT**

Pavlo LENO (Uzhhorod)

Summary

The article focuses on the interesting and little-studied problem of the Roma/Gypsies of Transcarpathia. The author gives a brief description of research on the topic, concludes that anthropologists did not pay attention to the systematic study of Gypsies in Transcarpathia. He shares his observations from the expedition to the Vinogradiv region, where Roma are part of ethnically mixed villages. Based on the oral stories of local Ukrainians and Hungarians, a generalizing collective portrait of their gypsy neighbors was compiled. Also, for a balanced description, material was drawn from gypsy storytellers. Some features of the life of the gypsy community of the village of Onok are examined, an attempt is made to understand the reasons that impede the processes of their integration with the surrounding society.

Key words: *Gypsies/Roma, Transcarpathia, Vinogradiv region, oral histories, collective portrait, ethnic stereotypes, conflicts, traditions, assimilation, integration.*

Василь КОРОЛЬ
(Ужгород)

ЦІЛИТЕЛЬКА АНЦЯ ЗАРІЧАНСЬКА В ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ ДОЛИНЯН ЗАКАРПАТТЯ (за польовими матеріалами)

УДК 392.1 (477,87) : 2-382

У статті на основі зібраного автором польового етнографічного матеріалу розглядається образ вішунки-цілительки Анці Зарічанської (Пойдин Анни) в традиційних віруваннях долинян Закарпаття. Вказано на сучасний стан побутування народних вірувань у людей, яких наділяють езотеричними здібностями.

Ключові слова: Закарпаття, святість, вірування, світогляд, демонологія, провидиця.

Постановка проблеми. Особи з езотеричними можливостями зовнішньо практично не відрізнялися від пересічних людей. Основний інтерес оточуючих вони викликали своїми незвичайними вміннями, девіантною поведінкою, способом життя. Надзвичайно колоритними є оповіді про Анцю Зарічанську (Пойдин Анну), яку вважали провидицею, цілителькою, своєрідним медіатором між двома світами.

Географічні межі дослідження охоплюють такі населені пункти Виноградівського району, як місто Виноградів, села Великі Ком'яти, Онок, Букове, Боржавське, Широке, а також село Заріччя Іршавського району.

Хронологічні рамки дослідження – це кінець XIX – початок XXI ст. Вони обумовлені, з одного боку, появою перших відомостей та часом фіксування основного джерельного матеріалу, а також сучасним періодом побутування народних вірувань про Анцю Зарічанську.

Об'єктом дослідження є долиняни Виноградівського та Іршавського районів.

Предметом дослідження є традиційні народні вірування, обряди, магічні дії, пов'язані із людьми, наділеними езотеричними можливостями.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб, базуючись на польових етнографічних матеріалах, зафіксованих нами в 2018-2019 рр. серед українців Виноградівського та Іршавського районів Закарпатської області, охарактеризувати їх традиційні вірування, пов'язані із людьми, наділеними езотеричними можливостями.

Історіографія дослідження. Даної теми у своїх працях торкалися ряд дослідників. Одним з перших на початку XX ст. був І. Панькевич, який помістив у своїй ґрунтовній праці “Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей”

запис бувальщини від Данила Булези 1879 р.н. за Анцю Заріцьку¹. У 1998 році М. Зан на основі власних польових матеріалів із сіл Великі Ком'яти та Заріччя опублікував невеличку замітку в часописі “Наш рідний край” про Анцю-цілительку із Заріччя². Краєзнавці А. Кобаль та І. Феґир в 2004 році навели кілька оповідок про Анцю Зарічанську в монографії “Заріччя: Історико-краєзнавчий нарис”³.

Виклад основного матеріалу. Опитані респонденти Пойдин Анну (1818? (1820) – 1890) здебільшого називали: Анця Зарічанська^{4,5}, Анцька Зарічанська⁶, Анця Заріцька⁷, *пророчиця* (села Заріччя, Великі Ком'яти, Онок)^{8,9,10}, *провидиця* (с. Онок)¹¹, *сята* (с. Боржавське)¹², *гадалка* (с. Онок)¹³, *ворожка* (с. Боржавське)¹⁴, *цілителька* (с. Онок)¹⁵, *ясновидиця* (с. Онок)¹⁶.

¹ Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Частина 1. Звучання і морфологія. Прага, 1938. С. 465.

² Зан М. Про Анцю-цілительку із Заріччя. Наш рідний край. 1998. № 4. С. 28.

³ Кобаль А. І., Феґир В. В. Заріччя: Історико-краєзнавчий нарис. Ужгород : ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2004. С. 69-71.

⁴ Записано 09.07.2018 в с. Великі Ком'яти, Виноградівський р-н. Закарпатська обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р.н.

⁵ Записано 11.09.2019 р. в с. Заріччя, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кобаль Андрій Іванович 1928 р. н.

⁶ Записано 09.07.2018 в с. Великі Ком'яти, Виноградівський р-н. Закарпатська обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р. н.

⁷ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кішмар Марта Іванівна 1924 р. н.

⁸ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р.н.

⁹ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Рацин Марія Іванівна 1951 р. н.

¹⁰ Записано 11.09.2019 р. в с. Заріччя, Іршавський р-н, Закарпатська обл., інформатор Молнар Михайло Васильович 1951 р. н.

¹¹ Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Медвідь Марія Михайлівна 1959 р.н.

¹² Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Онишко Софія Михайлівна 1942 р.н.

¹³ Записано 04.07. 2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Тупиця Юлій Іванович 1937 р.н.

¹⁴ Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Маргітч Марія Михайлівна 1944 р.н.

¹⁵ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Деяк Юрій Іванович 1951 р.н.

¹⁶ Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Медвідь Марія Михайлівна 1959 р.н.

Більшість респондентів період її життя ідентифікують XIX ст.: *“Ото було дуже давно. Ото ще бив мій прапрадідо, та в неї був, коли ще малий бив. Не знаю, в якому то було році, тисяча вісімсот якомусь, десь на початку”*¹⁷. Та все ж доволі часто її плутають із Теркою Ком’ятською, яка жила в сусідньому селі Великі Ком’яти в середині XX ст. і гадала на псалтирі: *“Она (Анця Зарічанська – К.В.) Псалтирю удкривала. У ній сяк была Псалтиря та підуть до ній, ош, каже, біда в ня: вать дівку не годна оддати, вать хлопця не годна вженити, вать чоловік ня б’є, побили ня. А она піде та она удкріє Псалтирю та усю правду вповість, же шо вто є. Усьо розкаже, як ото, ош чого то так ся вчинило”*¹⁸.

Надприродні здібності Пойдин Анни пояснювалися як своєрідний дар від народження: *“Родилася така. Дав їв Бог, би она была пророчиця. Казала, ош після ній жони вже не будуть пророками”*¹⁹. Також незвичні вміння тлумачили випадком смерті (“завмирання”) із подальшим оживленням (“відродженням”): *“Она вишито знала. Бо она умерла, а потому ожила”*²⁰; *“Говорили так, ош она была дівчина та пішла, та якби умерла. Пішла косити своїм тваринам, шо били занепадали у неділю. А брат із сестров чи невістков пішли на базар та наказали їв, би пішла накосити. А вта, як ото накосила, та найшли її мертво. Но, якби у такому стані, она уже не вмерла, і не жива была. Она вже так не діяла. Її не похоронили, ай она была у такому стані, шо она почала говорити, ги би пророчиця была”*²¹; *“Ото, видите, она была дана Богом за неділю. Бо невістка та брат йшли у церкву у неділю, а били в них воли, та каже сестрі: “Анцько, ми ідеме до церкви, а ти піди в огород.” Ото не було людям, ош ото неділя. Ай каже: “Піди накосити волам”. А она взяла косу та пішла, та накосила. Шось у них там було так у городі. Та дала волам істи. Докить брат із невістков з церкви ся вернули, Анцька мертва, а віл іздох. І віл іздох, і Анцька мертва. А она пак ги прочунялася маленько. Но она вже не діяла нич”*.

¹⁷ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Рацин Марія Іванівна 1951 р.н.

¹⁸ Записано 08.07.2018 р. в с. Великі Ком’яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Капустей Юлія Іванівна 1948 р.н.

¹⁹ Записано 09.07.2018 р. в с. Великі Ком’яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р.н.

²⁰ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Тупиця Анна Іванівна 1931 р.н.

²¹ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Рацин Марія Іванівна 1951 р.н.

У даному випадку смерть (“завмирання”) може бути потрактована як ефемістичне вираження з характерними мотивами, які розкривають народну філософію смерті як рух вгору до небес, святих, Бога²². Наслідки такого переходу в “потойбіччя” дуже важливі як для окремої людини, так і для спільноти в цілому. З одного боку, така подорож дає певне знання про той світ і певною мірою модифікує або підтверджує правила взаємовідносин із ним, з іншого – віра в пережите та усвідомлення її значущості значною мірою змінює життя учасника такої незвичної події (залишається неодруженою, живе майже виключно на горищі...). Така подорож в “потойбічний світ” часто супроводжувалася здобуттям якихось потаємних знань та вмінь. Подібні аналогії знаходимо й у віруваннях, зафіксованих серед болгар: *“Однажды дед “умирал” и с тех пор лечит”*; *“Однажды она заснула и увидела во сне высокую лестницу. Стала подниматься по ней. А с обеих сторон лестницы была сплошная тьма. Когда женщина поднялась на самый верх, вдруг появился яркий свет и перед ней явился св. Спас. Он сказал, что это рай, но ей не пришло время идти туда. Св. Спас дал ей наказ вернуться вниз, поскольку с этого дня он даст ей “силу” и она сможет лечить людей”*²³.

Пойдин Анні приписували незвичну, незрозумілу широкому загалу поведінку, яка виділяла її поміж інших пересічних людей.

Жила майже виключно на горищі: *“Она жила на подові (горище – К.В.), спала там пуд покрівцём”*²⁴; *“За Анцю Заріцьку мені мама розказувала, шо она могла на каменю спати, не треба було їв прикриватися. Она была дуже богомольна і могла наперед казати”*; *“Она вже на подові была. І літо, і зиму там была, там її закрили. А ко до ній приходив, та лише говорив... Такоє било ге літра туди на під, або до ній ніко не ішов. Она голос чула та її голос било чути... І не сходила уттіть ніколи, лиш говорила”*; *“Она жила на подові. Та коли до ній приходили, она уттіть не злізала”*²⁵; *“А приказували ош она жила*

²² Толстая С.М. Смерть. *Славянские древности : Этнолингвистический словарь в 5-ти томах* [под общей ред. Н.И. Толстого]. М. : Международные отношения, 2012. Т. 5 : С (Сказка) – Я (Ящерица). С. 59.

²³ Тодорова-Пиргова И. Представления о “том свете” в биографических нарративах. *Живая Старина*. 1999. № 2. С. 25–27.

²⁴ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р.н.

²⁵ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Деяк Юрій Іванович 1951 р.н.

на поді. А у зимі і у Говіння усе спала”²⁶; “Анця Заріцька, она на камені спала на поді”²⁷.

Суворо дотримувалась постів: “Она сиділа на поді на Великоє говіння (Великий піст – К.В.) цілоє, їв їсти носили [туди]. Дуже постила она там: їла раз на динь такоє, пісну страву, в п’ятницю воду лише пила, а перед Великодньом у читвирь зайла, п’ятниця, субота – ни воду, абсолютно нич. Тоды два дні была лиш, як принесли сячену паску, товды вже сходила з поду долів та товды вже їла з усіма за столом сячену паску”²⁸.

Не приймала і навіть не розмовляла з людьми, яких вважала грішними або які хотіли вчинити щось зле: “Ішов іден чоловік та, казали, з дівчинов малов. Та дівчину приняла, а його не приняла, бо він упив у корчмі децу водки та завто не прийняла. Каже: “Би съте не пустили го”²⁹; “Кіть людина йшла, та казала іщи долі: “Кажіть, най ни йде, бо я вто ни вчиню”, – бо кіть ішов не по добрих справах”³⁰; “Не всіх прийняла. Приходять до неї, ош там до тя прийшов чоловік. А вона каже, ош того й не пуцайте, я го не прийму, най не просить ся, бо я го не прийму. Она людину чувствовала далеко. Ош ко йшов із недобрими наміренями, та вона го даже не прийняла до себе”³¹; “У когось якась біда та всі йдуть до Анцьки. Айбо она лише кіть хотіла та говорила. А кіть не хотіла, та у неї была невіста, та каже: “Йдуть, но я не буду говорити. Кажіть, шо Анцька не говорить, Анцька спить”³²; “А йшла єдна, така, шо вже нечесна была, та Анця казала: “Йде особа єдна, не допустіть її до ня”³³; “Она не всіх принимала. Які з добрим намірінньом йшли говорити, та тим говорила, а котрі з злим [ні]. Она знала, ош з яким намеренієм іде”; “Коли кось до нії іде та здалека каже: “А ви до мене не йдіть, бо я вам нич не вповім, бо ви

²⁶ Записано 10.07.2018 р. в с. Великі Ком’яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Зан Юлія Василівна 1936 р.н.

²⁷ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кішмар Марта Іванівна 1924 р.н.

²⁸ Записано 09.07.2018 р. в с. Великі Ком’яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р.н.

²⁹ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р.н.

³⁰ Записано 12.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Горбач Анна Василівна 1945 р.н.

³¹ Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Медвідь Марія Михайлівна 1959 р.н.

³² Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Тупиця Анна Іванівна 1931 р.н.

³³ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кішмар Марта Іванівна 1924 р.н.

се-се робите, то-то. Мені з вами нема про шо говорити”. А таким людям, шо годна їм помочи, та всьо їм розказувала, шо сяс робіть, так робіть. А тих, шо били недобрі люди, та й не допуцала” [34].

Залишалася не одруженою: “Она (Анця Зарічанська – К.В.) ся не отдавала (не одружувалась – К. В.)”³⁴. Про те, що Пойдин Анна так і не одружилася, знаходимо запис і в книзі реєстрації смерті із с. Заріччя, де в графі про сімейний стан є запис про те, що вона померла, так і не одружившись³⁵.

Серед основних функцій, якими наділяли Анцю Зарічанську, респонденти виділяли яснovidіння, можливість зцілення та поради для тих, хто перебував у скрутному становищі, які дозволяли певною мірою регулювати відносини між людиною з одного боку та незрозумілим потойбічним світом – з іншого.

Яснovidіння: “Она знала навперед, що боло, вать, що буде”³⁶; “У брата украли телицю та повели дись туди у хащу. Та живу і убили, телицю, живу. Ош чи буде Анця знати як. А як кажуть, із тих один злодій прийшов та щи не подліз гури, та каже (Анця Зарічанська – К.В.): “Кіби боли съте і убили, або болисьте і так зонаджили, та тоди гріх би вам ся отпустив, а сяс гріх вам ся отпустить тоди, як возьмете у рот води, там де сонце сходить, та на колінки понесете туди, де заходить, та туди вам ся гріх отпустить”. Сяс приказували”; “У нії уд брата корову вкрали, а брат на нів кричить: “Анно, чога ти ни казала, ош у мене корову вкрадуть? Я би м і сокотив”. Она каже: “Бо вбили би тя тоды, та завто м ни казала. Посудила м собі: най везуть корову, а ти останеш живий”. Так і било, ош корову не найшли – вкрали корову”³⁷; “У них пак притча така ся стала – украли корову. Но вона знала, айбо казала: “Люди бо йшли так – єдні корову красти, другі – вбити тих, ко буде йти захищати. Она їх і не зогнала, бо її брат та согрішив, бо казав ош: “У мене Біг на поді, та мене обокрали”. “Ти не гріши, бо тебе боли убили. Та діти боли пстали. А корова? Іди туди, там ош. Они пішли, а уже обдерли”; “Коли до ни приходила людина, она всьо то в сні віділа, коли в транш уходила, лиш людину брала за руку, щи што, сідала – і всьо могла людині сказати. І дуже была побожна, казали, дуже ся была молилася”; “Йшли за сіном та дітина спала,

³⁴ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Горбач Юрій Васильович 1940 р.н.

³⁵ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 1606, оп. 5, од. зб. 46: Книга реєстрації актів про народження, одруження, смерть с. Заріччя за 1882 – 1926 рік, 596 арк.

³⁶ Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Глеба Моргіта Іванівна 1935 р.н.

³⁷ Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Потокі Слизавета Василівна 1926 р.н.

а жона не хотіла, ош то таке сято та робити. Жона казала, шо дітина спить та лишати тото, а він (чоловік – К.В.) каже, ош Анничка най спить, а ми сіно привеземе. Сіно привезли, а дітина встала дотіть, улізла на оборіг, а вни з воза сіном примитали ї там, та там уснула, там ся задушила. Та пак пішли до свої Аньцьки та почали казати, ош дітину не годни найти, а вна їм уповіла, ош ваш чоловік казав, ош Анночка най спить, та вна спить у оборозі під сіном. Та там найшли пак дітину³⁸.

Падіж худоби: “Коли вна (Анця Зарічанська – К.В.) жила, та мій прадідик був у ній, бо у нього было таке нещастя – почала у них здихати худоба. Коні в них были – коні поздыхали, корови поздыхали, свині. А його жінка каже: “Слухай, іди ти до Заріччя, іди до Аньцьки, ош шо буде казати Аньцька, ош шо вто є, ош шо ми согрішили”. А обсталися щи были гуси у діда – ісе мій нянько розказував! – та каже, обсталися щи були гуси, а він пішов туды. А Аньцька го приняла, айбо она хоть кого не принимала, бо казали, она натілько была пророциця, шо она знає, ци йде людина така, што вірна людина. Бо і товды были такі, што не Богу вірували, никали, ош би лим паранно жили. І типирь є такі, оби лим три-п’ять поверхів у хижі, а там сусідові вже буде як хоче, такої біди сусід най має. А вна пустила. Дідик уйшов на під. Та каже дідик, ош розказав історію, ош худоба поздыхала і діти хворіли. А вна товды услухала всьо, но та каже му так: “Ідіть домів, моліться Богу, вірте Богу, – она знала, шо він дуже моліться Богу, вірує, та каже: – Ідіть домів. Іци в вас буде шкода, но айбо ся шкода у вас за вто, бо, – каже, – мав у вас піти з сім’ї єдна людина, мала померти. Та місто того Бог забрав, – каже, – од вас худобу, ош як ви будете вто переносити”. А він прийшов домів, а баба ся дома молить. А як уже увіділа, шо він іде, бабка ся молила та через вікно поникала, увіділа, ош він сьак іде, та уйшла на двір та каже: “Ой, неборе, туй, – каже, – щи біда, – каже. – Могла я тебе туди й не гнати, бо туй, – каже, – дале біда”. А дідо зайшов до хижі, став та розказав їв. Та каже: “Она мені казала, ош я докіль прийду домів...” І в діда мого здохла гуси всі. А казала їм дуже ся молити. Но вни взяли товды гроші, мало было, а вни взяли та щи, што ся пообставало таке, цибуля, но продукти были та баба взяла у тайстру цибулі, імила курицю, куриця, видав, была обстала ци єдна, ці дві, та понесла вто у Виноградово на базар та продала. Та прийшла домів та каже: “На, діду, неси їсі гроші, дай попові до церкви”. Та дали до церкви усі тоті гроші, не шкодували, а самі, каже, крумплі (картоплю – К. В.) варили та мастили олайом крумплі... Сяку причину повіла му: шо мав піти із хижі ци господар мав піти, ци єдна особа³⁹.

³⁸ Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Маргітич Юрій Юрійович 1930 р.н.

³⁹ Записано 09.07.2018 р. в с. Великі Ком’яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р.н.

Давала поради: “Не было такої людини, би в ній якої нужди ни было. Дись кось не годен був родити, та казала: або ся моли, або йди там покупли (обмийся – К. В.), або щи щись таке. Вна дуже людям помогала”; “Казали, шо знала навперед людині. Ош, “Сяк вчини сьогодні, бо таке на тя нападе⁴⁰; “У неділю, кіть є у вас у хижі вода, занесена в неділю, шосьте чиряли, треба рано вон уляти. Не рекомендували старі люди пользувати ту воду. Но та йсе моя бабка держала, а тоди ся заболала бола, та пішла, не знали де ся діла, а причинила на хліб рано послі неділі. Тов водов. Бо заболася. У причині бола кров. Они ся дуже напудили, ош шо ся стало. Таке щи не віділи. Та пішли тоди до Аньки Заріцької, іщи боли на порозі, а вна каже, прощена бова: “Марточко, видиши, причинилась недільнов водов”. Бабка на порозі бола, а вна нараз заявила, значить, знала. Казалась шо напойилась собі родину до 7 покоління. Казала молитися. І шо немош в тоту неділю воду хосновати⁴¹.

Вплив на календарну обрядовість: “Та у нашому селі усе держиме, нигде в селах більше не держать, лиш у нас у селі “герцна середа”. На три тижні сперед Великоднього поста. У нас по усіх улицах іде Псалтиря – молебень за худобов. Тоды дуже здыхала у селі худоба. Издыхала тай усьо, не знали люди, што робити. Та пішли до тої Аньці Заріцької. Та пак розказала, шо у вас помер чоловік, який керував худобою (двобушник – К.В.). І його фамілію назвала, казала, підіть розкопліть того чоловіка і, каже, оберніть ногами назад. Де голова – оберніть ноги. І так люди пішли від неї, пішли на кладбіце і розкопали. Ото Бабинець був, знаю фамілію. І люди розкопали могилу, обернули го ногами назад. І каже, давайте Псалтирі кожен рік у сисю середу, “герцна середа” ся називать. Каже, по селові Псалтирю за худобу. Но так і до сьогоднішнього дня у нас Псалтирі в середу⁴².

Померла Пойдин Анна на сімдесятому році життя – 2 лютого 1890 року, і була похована на церковному подвір’ї. Як зазначено у метричній книзі с. Заріччя, причиною смерті стало простудне захворювання (вірус грипу)⁴³. В 1936 році її могилу, як вона сама заповідала, було відкрито, як пригадує А. Кобаль, який був присутнім при цих подіях: “Не в той рік її розкопували, то була комісія така, доста авторитетна не лише із нашого села, з різних. Та

⁴⁰ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Марія Василівна 1924 р.н.

⁴¹ Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Бровді Анна Іванівна 1938 р.н.

⁴² Записано 06.07.2018 р. в с. Широке, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Чедрик Марія Петрівна 1941 р.н.

⁴³ ДАЗО. – Ф. 1606, оп. 5, од. зб. 46: Книга реєстрації актів про народження, одруження, смерть с. Заріччя за 1882 – 1926 рік, 596 арк.

розкопали, там уже не було нічого, лише кісті боли, у гробницю склали та поховали, туй є каплиця, де вона похована коло церкви”⁴⁴; “Сама могила жінками пильно доглядалася. Вона стояла на видному місці церковної площі. Розкопали могилу влітку 1936 року, завчасно на кошти вірників збудували каплицю з криптою. У присутності лікаря і сільської влади та численних вірників уже тільки скелет переклали в цинковий гріб і після похоронної відправи опустили в цементну крипту, що по ліву сторону при вході”⁴⁵. Наприкінці 1950-х років було зведено нову, більшу каплицю поряд із старою, куди і перенесли останки Пойдин Анни, як пригадує дяк с. Заріччя М. Молнар: “Нянько бов строитель та я малий ще бов, то боло в кінці 50-х років, десь 1957 або 1958 рік. Та його бригада вчинила туй малинько більшу капличку, тай той гробик Анці там перенесли”⁴⁶.

Термін, через який потрібно було відкрити могилу Анці Зарічанської, після чого вона знову мала пророкувати, серед опитаних респондентів доволі різняться і охоплює період від 40 днів до 100 років:

40 днів: “Казала так: “Ош кить я умру, кить буде сорок днів, укоплять ня – та я так буду говорити, ги говорила м, як типирь говорю”. А ї забули. В другий динь кажуть: “Голово, та ми вчора мали розкопувати Анцьку”. Они укопали ї, а вона вже всьо”⁴⁷.

1 рік: “І казала перед смертю укопати її через рік. А они її не укопали, бо точно не записали тот динь. А укопали через день... опоздали. Казали, шо лежала у деревищі нормальна, ги жива, лиш перевернута била”⁴⁸.

30 років: “Говорила. Лиш [через] тридцять років было її розкопати, ош оживе. Вни то забули, та вни вже розкопували, айбо вже было пізно. Забули”⁴⁹.

33 роки: “Та она товды казала, ош би її через тридцять три роки укопали, айбо забули за ній. Бо так мало, видав, быти”⁵⁰.

⁴⁴ Записано 11.09.2019 р. в с. Заріччя, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кобаль Андрій Іванович 1928 р.н.

⁴⁵ Кобаль А. І., Фегири В. В. Заріччя: Історико-краєзнавчий нарис. Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2004. С. 70.

⁴⁶ Записано 11.09.2019 р. в с. Заріччя, Іршавський р-н, Закарпатська обл., інформатор Молнар Михайло Васильович 1951 р.н.

⁴⁷ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Гнетило Юлія Андріївна 1931 р.н.

⁴⁸ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Горбач Юрій Васильович 1940 р.н.

⁴⁹ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р.н.

⁵⁰ Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Заріцька Анна Денисівна 1938 р.н.

33 роки 3 місяці і 3 дні: “Та коли вмирала, та уповіла, ош через тридцять три роки три місяці і три дні кить ї розкоплять, та она буде жива. Но кить прострочать хотя би еден динь, та вона вже ни буде жива. Знаєте, ото было давно та люди ни так на вто сильно звернули увагу, ош точно оприділити, ош коли вто буде. Та коли прийшло пак у гадку якомусь, ош як она вто розказувала, та коли порохували – та просрочили еден динь. Пішли відкрили, а тіло такое, як обикновенное тіло, щи было тепле тіло. Та на тому місці там зробили якусь капличку”⁵¹.

40 років: “Коли Анця помирала, сказала, щоб через сорок років її відкопали – вона знову буде допомагати людям”⁵².

100 років: “Анцька заказала собі, коли перед смертю, та заказала собі, яко го дня померла – рівно через сто років би ї розкопали. Бо вона є велика пророциця, оби ї розкопали. Айбо в нас товды вже комуністи правили, а в нас дома переховувались священники... Та были і в Заріччю сякі, як ми, та йсе розказували заріцькі люди. Та кажу, ош они ся зобрали, пішли в сільраду та кажуть тому, шо вни йдуть розкопувати гріб тот, ош призначали, шо вже визначали таку дату, коли буде рівно сто років. Ай, комуністи не дали розкопати. Но вона казала рівно в сто років розкопати. Та казали так, шо она буде дале пророкувати. Она буде пророком”; “Казала би її розкопали через сто років”; “Похоронили ї дись коло церкви, та она дись казала так, шо кить ї розкоплять рівно в 100 років, та она не казала ож што буде... Та кажуть, ош розкопали боли, зойшлося много народа, айбо не лишилося нич – лиш кістки”⁵³.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вірування, за якими людям приписували певні езотеричні здібності, зумовлені з одного боку символічним перетином ними двох життєвих рубежів, що можна трактувати як ритуальна смерть і нове народження. Така “завмирання” (смерть) могла змінювати як сімейно-родинні відносини, так і соціальний статус такої особи, надаючи їй певною мірою статус “святості”. З іншого боку, незвична, незрозуміла широкому загалу, навіть деякою мірою девіантна поведінка надавала ореол таємничості, наділяла особливими знаннями та езотеричними вміннями.

Разом з тим потребують окремого дослідження традиційні вірування, пов’язані з Теркою Ком’ятською, Марією Косичканею, жебраками-провидцями, яких також наділяли певними езотеричними здібностями і які з об’єктивних причин були розглянуті лише побіжно.

⁵¹ Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Медвідь Марія Михайлівна 1959 р.н.

⁵² Зан М. Про Анцю – цілительку із Заріччя. *Наш рідний край*. 1998. № 4. С. 28.

⁵³ Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Аштірова Світлана Михайлівна 1973 р.н.

Джерела та література:

1. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). – Ф. 1606, оп. 5, од. зб. 46: Книга реєстрації актів про народження, одруження, смерть с. Заріччя за 1882 – 1926 рік, 596 арк.
2. Записано 09.07.2018 р. в с. Великі Ком'яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р.н.
3. Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р.н.
4. Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Тупиця Юлій Іванович 1937 р.н.
5. Записано 12.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Горбач Анна Василівна 1945 р.н.
6. Записано 13.07.2018 в с. Букове, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р.н.
7. Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Тупиця Анна Іванівна 1931 р.н.
8. Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Горбач Юрій Васильович 1940 р.н.
9. Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кішмар Марта Іванівна 1924 р.н.
10. Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Рацин Марія Іванівна 1951 р.н.
11. Записано 08.07.2018 р. в с. Великі Ком'яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Капустей Юлія Іванівна 1948 р.н.
12. Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Ашкірова Світлана Михайлівна 1973 р.н.
13. Записано 09.07.2018 р. в с. Великі Ком'яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Пушкаш Марта Петрівна 1933 р.н.
14. Записано 18.07.2018 р. в м. Виноградів, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Керечанин Катерина Юріївна 1950 р.н.
15. Записано 05.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Деяк Юрій Іванович 1951 р.н.
16. Записано 10.07.2018 р. в с. Великі Ком'яти, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Зан Юлія Василівна 1936 р.н.
17. Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Медвідь Марія Михайлівна 1959 р.н.
18. Записано 03.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Потокі Єлизавета Василівна 1926 р.н.
19. Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Заріцька Анна Денисівна 1938 р.н.
20. Записано 04.07.2018 р. в с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кіш Марія Василівна 1924 р.н.

21. Записано 04.07.2018 в р. с. Онок, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Гнетило Юлія Андріївна 1931 р.н.
22. Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Маргітич Марія Михайлівна 1944 р.н.
23. Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Маргітич Юрій Юрійович 1930 р.н.
24. Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Онишко Софія Михайлівна 1942 р.н.
25. Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Глеба Моргіта Іванівна 1935 р.н.
26. Записано 06. 07. 2018 р. в с. Широке, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Чедрик Марія Петрівна 1941 р.н.
27. Записано 05.07.2018 р. в с. Боржавське, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Бровді Анна Іванівна 1938 р.н.
28. Записано 11.09.2019 р. в с. Заріччя, Іршавський р-н, Закарпатська обл., інформатор Молнар Михайло Васильович 1951 р.н.
29. Записано 11.09.2019 р. в с. Заріччя, Виноградівський р-н, Закарпатська обл., інформатор Кобаль Андрій Іванович 1928 р.н.
30. Зан М. Про Анцю – цілительку із Заріччя. *Наш рідний край*. 1998. № 4. С. 28.
31. Кобаль А. І., Фегири В. В. Заріччя: Історико-краєзнавчий нарис. Ужгород : ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2004. 80 с.
32. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Частина 1. Звучання і морфологія. Прага, 1938. 549 с.
33. Тодорова-Пиргова И. Представления о “том свете” в биографических нарративах. *Живая Старина*. 1999. № 2. С. 25–27.
34. Толстая С. М. Смерть. Славянские древности : *Этнолингвистический словарь в 5-ти томах [под общей ред. Н. И. Толстого]*. М. : Международные отношения, 2012. Т. 5 : С (Сказка) – Я (Ящерица). С. 58–71.

HEALING ANCIA ZARICHANSKA IN TRADITIONAL BELIEF OF THE DOLYNJAN OF THE TRANSCARPATHIAN REGION (by the field materials)

Vasil Korol (Uzhhorod)

Summary

The article based on the field ethnographical materials collected by author are considered image of sibyl-healer Ancy Zarichanskoyi (Poidyn Anny) in the traditional belief of Ukrainian in Vynohradiv district. Contemporary state of living in the folk faith of people clothed with esoteric features have been noticed.

Key words: *Transcarpathian region, holiness, belief, world-view, demonology, seer.*

1. Каплиця в с. Заріччя Іршавського району, де похована Пойдин Анна. Фото автора, 2019 р.
2. Інтер'єр каплиці. Фото автора, 2019 р.
3. Меморіальна таблиця на фасадній стіні каплиці. Фото автора, 2019 р.

Галина РЕЙТІЙ
(Ужгород)

ВІДЬМА У ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ ВИНОГРАДІВСЬКИХ ДОЛИНЯН (за матеріалами етнографічної експедиції 2018 року)

УДК 39 + 047.37 (477,87) : 398.47

Стаття присвячена одному із аспектів традиційної культури українців Закарпаття. Найменш вивченою на території Закарпаття є демонологія долинян. Під час дослідження були використані матеріали з етнографічної практики, зібрані автором на Виноградівщині влітку 2018 року. Об'єктом дослідження тут виступає один з напівдемонічних персонажів – відьма.

Ключові слова: відьма (“босорканя”), “нижча міфологія” (народна демонологія), долиняни Закарпаття.

Закарпаття – це край, де найкраще з-поміж інших регіонів України законсервовані світоглядні уявлення і вірування місцевого населення. Народна демонологія займає одне з провідних місць в духовній культурі українців Срібної Землі. Демонологічні уявлення пронизують фактично усі сторони життя суспільства, проявляючи себе у фольклорно-етнографічній традиції, мовленнєвих зворотах тощо. Вони формувались протягом багатьох століть, оскільки людина, не маючи можливості раціонально пояснити ті чи інші явища, шукала їм альтернативні трактування. Це – перший тип світогляду.

Найкраще збереженими в народній демонології долинян Закарпаття є уявлення про людей з надприродними можливостями, яких відносять до розряду напівдемонічних істот. Яскравим прикладом слугує такий персонаж як відьма, на позначення якої частіше за все використовують демонім “босорканя”.

Актуальність теми полягає, насамперед, в тому, що демонологія в загальному та образ відьми частково – малодосліджені питання у контексті уявлень виноградівських долинян. Обрана тема вказує на те, що нижча міфологія – невід’ємний елемент народних уявлень, а тому потребує детального вивчення.

Дослідженнями у цьому напрямі на теренах етноісторичного Закарпаття почали займатися наприкінці XIX ст., проте етнографічна група долинян не викликала такого наукового інтересу, як субетнос гуцулів. У доробках Г. Де-Воллана¹,

¹ Де-Воллан Г. А. Угро-русская народная пѣсни: С приложением очерка быта Угорских Русских и этнографической карты Венгрии. СПб. : Тип. М-ва внутр. дел, 1885. 263 с.; 1 л. карт.

О. Петрова² та Ю. Жатковича³ знаходимо перші відомості з даної галузі. Не можна залишити поза увагою працю П. Богатирьова⁴, який у 1920-х роках здійснив етнографічні експедиції до нашого краю. Магічні дії, обряди та вірування дослідник розглядає у розрізі календарної та родинної обрядовості, зокрема окрему главу присвятив чудесним явищам та надприродним істотам. Неодмінним маяком у дослідженні цієї проблематики є наукові доробки Ф. Потушняка. Особливе значення для написання даної статі є наступні науково-дослідні публікації: “Вѣдьма и еѣ признаки”⁵ та “Демоны въ народномъ вѣрованіи”⁶.

Із сучасних етнографів, що займаються дослідженнями у сфері народної демонології (нижчої міфології), можемо назвати Н. Войтович⁷, Ю. Буйських⁸, Л. Виноградова⁹. Особливу нішу займає закарпатський демонолог В. Король¹⁰. Окрім етнографічних досліджень на території Закарпатської Гуцульщини науковець розглядає тему народної демонології і образу відьми у Марамурському повіті Румунії.

² Петров А. Угросские заговоры и заклинания начала XVIII в. *Листок*. 1892. 15 ноября, 1 декабря.

³ Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси. *Етнографічний збірник*. Львів, 1896. Т. II. С. 1-38.

⁴ Богатырёв П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. *Вопросы теории народного искусства*. М. : Искусство, 1971. 544 с. URL: <http://istoriya-teatra.ru/books/item/f00/s00/z0000021/index.shtml?fbclid=IwAR2HknpUwCLWQU9OsVtZTXSIAxu559PfrTrcWsd8aSK764efsn0WVBYn5Y>

⁵ Потушняк Ф. Вѣдьма и еѣ признаки. *Ворожки осійських босоркань*; [ушорив И. Петровіцій]. Осій: Народна бібліотека, 2011. С. 219-226.

⁶ Потушняк Ф. Демоны въ народномъ вѣрованіи. *Ворожки осійських босоркань*; [ушорив И. Петровіцій]. Осій: Народна бібліотека, 2011. С. 232-238.

⁷ Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів : СПОЛОМ, 2015. 228 с.

⁸ Буйських Ю. Традиційні вірування українців у надприродні істоти: проблема наукових дефініцій. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 24. С. 75–81.

⁹ Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. М., 2000. 431 с.; Виноградова Л. Н. Вѣдьма. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Изд. 2-е. М. : Междунар. отношения, 2002. С. 63; Виноградова Л. Кто вселяется в бесноватого? Миф в культуре: человек-не-человек. М., 2000. С. 33-45.

¹⁰ Король В. В. Жіночі демонічні образи в традиційному світогляді українців Закарпаття (кінець XIX – середина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип. 19. Серія: Історія. Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. С. 113–118; Король В. Відьма в народних віруваннях українців Мараморського повіту Румунії (за польовими матеріалами). *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. = Relatii Romano-Ucrainene. Istorie si Contemporaneitate. Tășnad, 26-28 octombrie 2017. С. 405-415.

Об'єктом дослідження виступають виноградівські долиняни, які проживають в наступних населених пунктах: села Онок, Великі Ком'яти, Букове, Олешник, м. Виноградів.

Предметом дослідження є традиційні народні вірування, обряди, магичні дії, пов'язані з відьмою як напівдемонічним персонажем.

Мета цього дослідження полягає у тому, щоб, базуючись на польових етнографічних матеріалах, зібраних на Виноградівщині, охарактеризувати традиційні уявлення про відьму, її взаємини з простим населенням; провести класифікацію відьом; встановити генезис персонажу та власне термінів, що використовуються для його найменування; виявити способи їх розпізнання за зовнішніми та іншими ознаками; встановити сфери діяльності; викласти систему захисту та боротьби з відьмами згідно з народним уявленням тощо.

Етимологія, генезис. Відьма – у східнослов'янських повір'ях жінка, наділена шкідливими демонічними властивостями¹¹. Дана лексема має старослов'янські коріння. Термін “відьма” походить від слова “відати”, тобто знати все¹². Слово “відьма” в гуцульських говірках зафіксовано зі значенням “людина, яка, маючи надприродні здібності, може завдати людям шкоди”¹³.

Долиняни Виноградівщини на її позначення використовують частіше за все термін “босорканя”¹⁴, зрідка ототожнюють з поняттям “ворожка”: “То давно такі ворожки були. Босоркані, казали...”¹⁵, “**К. В.:** У Вас більше казали

ворожка чи босорканя? **З. А.:** Босорканя, ворожка”¹⁶, “Босоркані вто називалися сісі, шо знали ворожити”¹⁷. Слово “босорканя”, відповідно до етнолінгвістичних досліджень, не є місцевим, а запозичене з угорської мови. А угорське “boszorkany” споріднене з тюркським “basyrkan” (“нічний жах”), що походить від “bas” (“душити”, “итовхати”, “мучити”)¹⁸. Деякі дослідники зазначають, що й там воно мандрівне, “турецького походження”, споріднене з вотяцько-чувацьким “bustrugan”¹⁹. Часом зустрічаються евфемізми “та, шо от корови молоко забирать”²⁰.

Залежно від походження відьом поділяли на дві категорії, окреслювані прикметниками-конкретизаторами: *родимі і вчені*.

Під *родимими (вродженими)* мають на увазі тих, які успадкували магичну силу від моменту свого народження: “Якщо сім дівчат у сім'ї піряд ся родило, та сьома была босорканя”²¹. Л. Виноградова зазначає, що подібна особливість зумовлена тим, що сьома дівчинка в родині стає відьмою з тієї причини, що в неї вселяється дух померлої людини²².

Зазвичай такого роду можливості передавалися у спадок по жіночій лінії: “Ото від народження. То было і даже передавалося у потомстві. [...] Від баби до мамі спадково”²³, “То вже зналося, котрого она роду, шо там передавалося. Ото урождѣнное з покоління в покоління, шо босорканя...”²⁴.

¹¹ Виноградова Л. Н. *Ведьма. Славянская мифология. Энциклопедический словарь.* Изд. 2-е. М.: Междунар. отношения, 2002. С. 63.

¹² Король В. В. Жіночі демонічні образи в традиційному світогляді українців Закарпаття (кінець XIX – середина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету.* Вип. 19. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. С. 113.

¹³ Хобзей Н. Відьма. *Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник.* Львів, 2002. С. 57.

¹⁴ Записала Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потокі Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.; Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юрійвна 1943 р. н.; Записала Рейтій Г. 8.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Капустей Юлія Іванівна 1948 р. н.; Записала Керечанин З. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Білак Семен Михайлович 1944 р. н.; Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Федак Йолана Василівна 1957 р. н.; Записала Керечанин З. 17.08.2018 в м. Виноградів Закарпатської обл., інформатор Свищо Йолана Степанівна 1945 р. н.

¹⁵ Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Горбач Юрій Васильович 1940 р. н., Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н.

¹⁶ Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Заріцька Анна Денисівна 1938 р. н.

¹⁷ Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори Тупиця Юлій Іванович 1937 р. н., Тупиця Іван Юлійович 1986 р. н.

¹⁸ Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 124.

¹⁹ Потушняк Ф. В'дьма и еѣ признаки. Ворожки осійських босоркань; [ушорив И. Петровцій]. Осій: Народна бібліотека, 2011. С. 219; Король В. В. Жіночі демонічні образи в традиційному світогляді українців Закарпаття (кінець XIX – середина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету.* Вип. 19. Серія: Історія. Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. С. 113.

²⁰ Записала Керечанин З. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Білак Семен Михайлович 1944 р. н.

²¹ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юрійвна 1943 р. н.

²² Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. М., 2000. С. 236.

²³ Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Тупиця Юлій Іванович 1937 р. н., Тупиця Іван Юлійович 1986 р. н.

²⁴ Записала Керечанин З. 21.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бровді Одарка Михайлівна 1945 р. н.

До другої категорії відносять *вчених (роблених)*. Зазвичай такого роду знання є набутими внаслідок зв'язку зі злим духом (через обрядодії) чи передаваними їй від іншої, помираючої відьми²⁵: *“Передавали єдна другів. Мені отиць розказував, шо у нас у сусідах біла босорканя. Та коли умирала, та мала передати. Ото мусай біло передавати”*²⁶, *“А вти самоучки та передавали. А вти, шо рожені, та вти не передавали. [...] Ото передавалося кому лиш хотіла она сама. Коли віділа, шо чимись володіла... Розказувала леш перед смертю. До того мовчала”*²⁷.

Передача відьомських сил є обов'язковим пунктом: *“Они, коли вмирили, та мали передати то, бо, кажуть, они тоди тяжко вмиравуть. Они мусіли передати, би кось наслідував їм, аби то не зникло”*²⁸, *“Айбо доті не могла, кажуть, померти, докїть она не годна біла передати вто другому, би вто другий робив”*²⁹. Відмова від “прийняття дару” могла призвести до фатальних наслідків: *“Та це розповідають історії, шо жінки, які знаються на чорній магії, то перед смертю вони повинні були передати це. Той, хто зрікався, скоро помирав”*³⁰. Передати таку силу можна було не будь-кому, а лише тому, *“ко до того бив спосібний”*³¹.

Питання, якими саме способами передавалися знання від старої відьми до молоді, залишається маловивченим етнографами. Проте дещо вдалось дізнатися від однієї оноківчанки: *“...моя невіста (покійна) робила на полклініці санітарков, та вта жона пудходила до нї та й просила, ош ти робиш там та маєш можливість зайти в родільное отделение. Та дам ти, каже, такий кусок солонини. Та нич не треба говорити, а лиш до породіллі учертися (дотулитися)”*³². Символічним предметом, за допомогою якого можли-

ва передача магічних здібностей, тут виступає солонина – м'ясний продукт, отриманий шляхом тривалого витримання м'яса в кухонній солі.

Цікавою інформацією поділилась Бровді О. М. з м. Виноградів: *“Було таке, шо не народжувалися з цим, а, наприклад, грім ударив у жінку, і від тоди відчула, шо має силу”*. На жаль, респондентка не надала пояснення цьому, то перед нами постає питання: чи вважати це окремим способом набуття магічних сил, чи трактувати як наслідок зв'язку з іншими силами.

У народній уяві родима відьма часто відрізняється від навченої тим, що здатна на позитивного характеру дії і нерідко сама не рада тому, що такою народилась. Жителька с. Великих Ком'ят поділилась наступною інформацією: *“Они рожені. Ото они мавуть яку роботу робити. Айбо так робити не на вред людям. [...] Из роженими біло дуже добре, бо рожені дуже соблюдали свої закони. Но не всі. [...] Як кажу, з роженими біда нис. А з ученими біда. Шо научиться, та й вта біду зробить і все. А та, шо знає, шо їв треба отклик зробити за свої діла, та та біду не робила”*³³.

Основні функції, заняття. Сфера діяльності відьом-босоркань – безмежна. На початку тексту вже йшлося про те, що на її позначення використовують лексему “ворожка”. Виноградівські долиняни пов'язують це з мотивом відбирання в корів молока: *“Казали – так називали, коли молоко пропадало уд корови, – та казали, ош босорканя молоко узяла”*³⁴, *“Казали, ош босоркані, все тото говорили. Тоті всякі, шо і молоко забирають, і вишиткоє челядникові (людині – прим. Р. Г.) учинять”*³⁵. Часом достатньо було однієї лише присутності або погляду такої жінки, щоб корова переставала бути дійною: *“Усе такі баби біли, што казали такі баби: “А, та кіть попіль тих прїйде корова – там не буде [молока]”*³⁶, *“...кіть у хлівови, та добре молоко дає, а кіть ідуть по вулиці до тої хижі, та перестают давати молоко. Начне рикати, докїть не прїйде то”*³⁷.

Відьми також могли доїти молоко на відстані і без посередництва своєї корови. Інформатор з с. Букове зазначила, що для цього використовувалась

³³ Записала Керечанин З. 9.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Пушкаш Марта Петрівна 1933 р. н.

³⁴ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юрїївна 1943 р. н.

³⁵ Записала Рейтій Г. 3.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Данко Марія Ігнатівна 1933 р. н.

³⁶ Записала Рейтій Г. 12.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н., Горбач Юрїй Васильович 1940 р. н., Онисько Анна Василівна 1938 р. н.

³⁷ Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Горбач Юрїй Васильович 1940 р. н., Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н.

мотузка або ланцюг: *“Казали, що вона забирає так молоко, що тот мотузок кіт забере з корови, ват ланц, та ош тим ланцом у ній тиче молоко уд тої корови”*³⁸. Існували й інші варіації – за допомогою т. зв. “стебла”: *“А сусіда у нас была така, що їв постоянно, кажуть, що дуже много молока корова давала. А вона прийшла до нас та схилилася та узяла стебло, що стелили пуд корову. Та взяла стебло та пішла думів”*³⁹.

Мотив викрадення чаклунками молока в корів первісно міг стосуватися дощової магії, символізувати дії з викликання посухи. Лише в пізніший час, коли поширилося скотарство, він набув буквального трактування⁴⁰.

Залежно від того, якими саме способами босоркані відбирали “ману”, можна встановити градацію. Через посередництво діяли відьми низького рівня, сильніші ж доїли молоко на відстані і без посередництва своєї корови⁴¹.

Зазвичай у корови, яка потрапила під вплив відьми, або молоко було з домішками крові, або кількість отриманого молока у господарів зменшувалась до половини, а то й взагалі молоко пропадало: *“...частично было такое, што кров пішла (но пак корова захворіла)”*⁴², *“...корова, наприклад, молоко не давала, або давала дуже мало. [...] Знаю історію, коли на Богородицю малу, коли тут це храмовий празник, та у один людей пішли доїти там корову і корова почала давати кров’яне молоко...”*⁴³

Також босорканям приписують вміння перевтілюватись у якусь тварину або річ. Доляниці Виноградівщини вірять, що відьма приймає образ кішки: *“Її звали Онжія, та она уйшла з її двора... перекинулася там на мачку. І під корову, і сосати... молоко утбирати”*⁴⁴, *“Мій батько розказував, коли йшов додому, та чорна мачка так го по забору провозжала, що раз. А коли дійшов*

³⁸ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юрїївна 1943 р. н.

³⁹ Записала Рейтій Г. 9.07.2018 в с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Алексик Василь Михайлович 1953 р. н., Лакатош Іван Юрїївич 1953 р. н., Ляцько Михайло Михайлович 1952 р. н.

⁴⁰ Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів : СПОЛОМ, 2015. С. 132.

⁴¹ Король В. В. Жіночі демонічні образи в традиційному світогляді українців Закарпаття (кінець XIX – середина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип. 19. Серія: Історія. Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. С. 114.

⁴² Записала Рейтій Г. 9.07.2018 в с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Алексик Василь Михайлович 1953 р. н., Лакатош Іван Юрїївич 1953 р. н., Ляцько Михайло Михайлович 1952 р. н.

⁴³ Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Керечан Анна Степанівна 1965 р. н.

⁴⁴ Записала Керечанин З. 17.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Свищо Йолана Степанівна 1945 р. н.

до улиці, зійшов, та мачки не било...”⁴⁵, *“Та, слухайте, прийшло за п’ять минут до дванадцять годин, як там начало нявкати. Так, як мачки нявкати, слухайте”*⁴⁶. Ю. Жаткович зазначив, що відьма “може зайти в виді пса, колеса і т. ін. до стайні і відобрати від корови молоко”⁴⁷. Менш поширене перевтілення на жабу: *“...скільки би баба зранку не заходила до хліва, ледве переваляючи через поріг жаба велика виходила. І молока тоді ніколи не було”*⁴⁸.

Зокрема цей персонаж народної демонології здатний і на іншого характеру шкідливі дії:

1) *“води́ти” на місці (у лісі, хаці, полі тощо): “Та ходив цілу ніч. На рано прийшов такий знесилений, витрепаний, штани порваті, сорочка порвата. Каже: “Кілько раз не подоймиться доверху, а попасти долів був не годен. Я, – каже, – всю вселенну сходяв, і я не годен був ни домів вернутися, ни туди попасти. Мене, – каже, – цілу ніч водило по польови якась, – каже, – нечиста сила. А як ся почало провидняти – та прийшов домів”*⁴⁹, *“О. А.: Было-было, давно говорили і такое, шо водило і в хаці. Г. А.: Казали, ош босоркані їх водили”*⁵⁰, *“І казав їм так, що ця особа, яка його водила, щоб він блудив, прийде, коли він помре. Но і жінка здогадалася, що дійсно так було. Що начебто цю босорканю возив на тотому, своїх плечах”*⁵¹, *“Чингавський зарінок”. Кажуть, шо ходить там єдна стара... Кажуть на ню: “Дейвешка ворожілля”. Она ходить поночі, нікому нич не робить. Вночі ходить, місця собі не знаходить, а ходить. Кажуть, шо там дуже часто вночі хтось йде. Дуже часто вночі водить людей по болотах, по ярках, по потоку. А потім з’являються якісь люди і кличуть на гостину. Дають калачі. Та каже, і вони не можуть вернутися до світанку додому. До світанку їх водить”*⁵²;

⁴⁵ Записала Керечанин З. 14.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Соллар Магдаліна Іванівна 1938 р. н.

⁴⁶ Записала Рейтій Г. 9.07.2018 в с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р. н.

⁴⁷ Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси. Етнографічний збірник. Львів, 1896. Т. II. С. 33.

⁴⁸ Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Деяк Людмила Леонідівна 1954 р. н., Деяк Юрїй Іванович 1951 р. н.

⁴⁹ Записала Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потоки Слизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.

⁵⁰ Записала Рейтій Г. 12.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н., Горбач Юрїй Васильович 1940 р. н., Онисько Анна Василівна 1938 р. н.

⁵¹ Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Керечан Анна Степанівна 1965 р. н.

⁵² Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Деяк Людмила Леонідівна 1954 р. н., Деяк Юрїй Іванович 1951 р. н.

2) чинити перешкоди у коханні, “поробити” на безшлюбність: “Коли пішла мамка до якоїсь жінки, та каже: “Розберіть тот поріг, та там у дну найдете, – каже, – у вас підставу. Там буде у вас клубок, ігли у ньому будуть, – каже, – і нитки, і волосся – усьо поскручувано, посчинювано. Ото вашій, – каже, – дочці так зробили, оби не вийшла заміж, айбо лишилися вічно была таков дівчинов”⁵³, “Та вті тряпки, шо людину мивуть, та кіть не покладуть у труну із мертвицьом, та на тих тряпках можуть наробити так, шо, наприклад, молоді дівчата ніколи замуж не вийдуть, хлопці ся не женять, жона з чоловіком може розойтися”⁵⁴;

3) наводити уроки (потин): “Они знали із кладбища глини набрати та штось наробити”⁵⁵, “Там в нас у сусідах женився хлопець. Піде він, хотівся убирати, ош у молодого свальба. І, слухай, пішов ся собі убрати, а на города лишила сорочку мати. Каже: “Я не годна взяти сорочку. В сорочці повно ігл. Сорочка повна іглами, Господи”, – напудилася та каже. І тот чоловік умер. Напхали та поворожили. Помер чоловік”⁵⁶, “Одну дівчину так вrekli, шо злі очі на ній поникали та она вмерла. А така файна была”⁵⁷.

Способи розпізнання. Необхідність розпізнання відьми полягала передусім у бажанні забезпечити себе від її шкідницьких дій, виробити певні правила обережного поводження, знешкодити носія небезпеки чи навіть знищити⁵⁸.

Не зважаючи на широку відомість відьми, її далеко не завжди легко виявити. Її важко відрізнити від звичайної жінки за зовнішніми ознаками, оскільки вони або відсутні, або непомітні для простого неозброєного ока. Однак деякі респонденти стверджують, що у босоркань є відросток, який прийнято називати хвостом: “Та й босоркані є, шо хвіст у них є”⁵⁹, “А отиць все ка-

⁵³ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

⁵⁴ Записано Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потокі Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.

⁵⁵ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

⁵⁶ Записала Рейтій Г. 8.07.2018 в с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Капустей Юлія Іванівна 1948 р. н.

⁵⁷ Записала Керечанин З. 14.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Соллар Магдаліна Іванівна 1938 р. н.

⁵⁸ Король В. Відьма в народних віруваннях українців Марамороського повіту Румунії (за польовими матеріалами). *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. = *Relatii Romano-Ucrainene. Istorie si Contemporaneitate*. Tășnad, 26-28 octombrie 2017. С. 409-410.

⁵⁹ Записала Рейтій Г. 8.07.2018 в с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Капустей Юлія Іванівна 1948 р. н.

зав: “Кіть ісь не босорканя, та знімай гаті, та укажи ми. Та кіть у тебе є хвіст, та ти босорканя. А кіть нис, та ти не босорканя”. Но, а она не хотіла. Справді, в неї бив хвіст...”⁶⁰, “Зо мнов ся купала дівочка, та хвуст у ній бив. Та она босорканя была”⁶¹, “Та коли одна жона переодягалася чи що, та той, хто у лазні прибирає, побачив у неї відросток чи хвоста, чи що...”⁶². О. Тиховська пише, що наявність хвоста метафорично прилучає відьом до світу природи, вказує на її зв’язок з давніми тотемами, які вважалися розумнішими від людей й були наділені надзвичайними здібностями⁶³. За етнографічною розвідкою Ф. Потушняка, якщо орієнтуватися на її обличчя, то у відьми сухе видовжене обличчя, горячі очі, якийсь негативний знак на обличчі – “борбуля”, “бородавка”⁶⁴. Для порівняння – Л. Виноградова наводить наступні ознаки зовнішності карпатської відьми-босорки: “Може бути гарною дівчиною (в денний час), вночі стає потворною старою з червоними, злими очима, кривим ротом, волохатими ногами; іноді з’являється у вигляді плоскогрудої жінки в білому, з довгими худими руками, тонкими ногами з курячими лапами; в деяких варіантах повір’їв – шестипала”⁶⁵. Іншою зовнішньою ознакою могла виступати й згорбленість⁶⁶.

Окрім зовнішніх ознак важливе місце посідають поведінкові. Босорканям не рідко до вподоби знущатися над людьми, найчастіше це трапляється під час їх гулянь. А. Світлинець, орієнтуючись на народні знання боржавських долинян, зазначає, що відьми збираються не в хатах, бо “по хижах уни не йдуть. Їм не достойно по хижах іти. Хижі ся сятять”, а вони йдуть кудись далеко, подалі від людського ока, “хоть куди, де їх очі ведуть”⁶⁷. Найчастіше вони збираються на якихось нейтральних територіях: в лісах, полях, на

⁶⁰ Записала Керечанин З. 17.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Свищо Йолана Степанівна 1945 р. н.

⁶¹ Записала Керечанин З. 30.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Зеліско Олена Степанівна 1929 р. н.

⁶² Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Керечан Анна Степанівна 1965 р. н.

⁶³ Тиховська О. Уявлення про відьму у світогляді українців *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 176.

⁶⁴ Потушняк Ф. В’дьма и еѣ признаки. Ворожкы осійських босоркань; [ушорив И. Петровцій]. Осій: Народна бібліотека, 2011. С. 222–223.

⁶⁵ Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. М., 2000. С. 236.

⁶⁶ Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Заріцька Анна Денисівна 1938 р. н.

⁶⁷ Світлинець А. Образ відьми в уявленнях жителів Боржавської долини в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 50. С. 106.

кладовищах або по закинутих будівлях. Це підтверджують і респонденти Виноградівщини: *“Вони там ходили свальбували із своїма. Били із млина у рога. Пішли дві жони та там-ка на переулоч, та казала [одна], ош чуєш, як свальби гудуть. Тота лиш пішла тудя, а друга пішла думів. Но та каже: “Бись пак не вповіла, шо я пішла тудя”, – бо та тожже была така відьма”⁶⁸, “Де завод кафельний, напроти такий горбок. Та кажуть, шо на тому горбку збирався відьомський шабаши. [...] Було чути як страшно гриміла музика... Но, така музика, як кажуть, троїста чи щось таке. І було видно, що танцюють. Так дурно танцювали. І дуже кидали каміння. Мужики з кафельного боялися. А коли збиралися, включали всяди фонарики, світла, та то щезало”⁶⁹, “Нич не видить, лиш музику чує. Она каже: “Я стала, – каже, – стою, чекаю, никаву раз – іде ги свальба. Молоді йдуть, обнімавуться, цілюються, – каже, – повно п'ють собі. Та й подойшов ід мені якийсь чоловік та поклав їв ги кружку з пивом та й, – каже, – такі ги фанки”. [...] А в кружці была моча, казала мамка, а в жибі в ній не фанки, а балиги (фекалії, послід – прим. Р. Г.) кінські”⁷⁰.*

Існували й певні обряди щодо виявлення відьом. Один з таких дає змогу побачити їх у церкві: *“Босоркані і типир сут. Коли несе у млин мелей молоти, та той мелей, шо впаде, та під язик покласти. Та піти до церкви, та усіх босоркані увидиши. Та моя сестра Маріка сяк зробила. Та налічила у церкві чотирнадцять босоркань”⁷¹.*

Проте рідко, розпізнавши відьму, люди оголошували про це публічно. Подібного роду поведінка пояснювалась страхом перед імовірною помстою: *“Таня казала, шо сина якась жінка у лісі довго водила. А він увідів, ко вто робив... взнав і назвав її ім'я. А она вповіла, ош “Тобі не жити”. Він помер давно, у молодому віці”⁷², “Мій шовгор ухажував. Нич не казав, доки она не вмерла. А він бив йшов думі, та лиш нашла го. Казали му: “Кить ти нас видаш, та живим не лишишися”⁷³, “І нікому не розказував, бо казали, що про це*

⁶⁸ Записала Рейтій Г. 4.07.2019 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р. н.

⁶⁹ Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Деяк Людмила Леонідівна 1954 р. н., Деяк Юрій Іванович 1951 р. н.

⁷⁰ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

⁷¹ Записала Керечанин З. 30.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Зеліско Олена Степанівна 1929 р. н.

⁷² Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Деяк Людмила Леонідівна 1954 р. н., Деяк Юрій Іванович 1951 р. н.

⁷³ Записала Керечанин З. 14.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Соллар Магдаліна Іванівна 1938 р. н.

не можна говорити, бо тоді зашкодить”⁷⁴, “Казали, ош ім'я не мош босоркані казати, бо сердилася. Буде знати – буде все ходити до вас та мучити вас буде вночі, авать щось таке, переставати”⁷⁵, “А коли прийшли днів, та: “А, та ти босорканя”. Узнав вун ім'я їх та всім приказував. А они имли го та хотіли задушити. А они їв указали... котрась їв указали. “У мене троє дітей, та нашо я буду йти?”. Та тоди го лишили”⁷⁶.

Напевне дізнатися, чи була та або інша жінка відьмою, при цьому не наражаючи себе на небезпеку, можна було під час похорон. Таких відносять до категорії віровідступників та прилюдних грішників, через що втрачають право на урочистий християнський похорон. Далі зі слів інформаторів: *“Од того їх знали, шо похорон служили їм в кониць ніг”⁷⁷, “Казали, коли ся сповідала перед смертю, та казала сященикові. Сященик обично кінчать похорон у кінці голови. А вна кить уповіла всю правду сященикові (но ци вже вна заказувала, ци сященик) – як приходив на похорон, та там вже кінчив похорон кіниць ніг”⁷⁸, “Коли померла та їв похорон не так служили. [...] Пак читають Євангеліє коло голови, а їв читали коло ніг”⁷⁹.* Зрозуміти, що ховають відьму, можна було й завдяки погоді: *“Вже три дня псавтирі йшли, одні діти поприходили, другі ще ні. Та рішили її покласти у яму. Дежурили там. Казали: “Будеме дежурити, та увидиме, ци то босорканя была. Кить она нив была, та має по кладбищови ходити”. А коли її мили, та у ній хвіст бив. В перший вечер, як дежурили, всьо тихо, спокійно, мокрий сніг падав. І туй, рівно опівночі, коли начало гриміти серед зими, а сніг падати з дождьом такий, шо люди не знали, шо чинити”⁸⁰.*

Способи захисту, обереги. Страх перед відьмами змусив народну уяву виробити цілу низку обрядів та оберегів, щоб забезпечити себе та власне господарство від негативного впливу жінок, що займаються відьмацтвом.

⁷⁴ Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Керечанин Анна Степанівна 1965 р. н.

⁷⁵ Записала Рейтій Г. 12.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н., Горбач Юрій Васильович 1940 р. н., Онисько Анна Василівна 1938 р. н.

⁷⁶ Записала Керечанин З. 30.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Зеліско Олена Степанівна 1929 р. н.

⁷⁷ Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Заріцька Анна Денисівна 1938 р. н.

⁷⁸ Записала Рейтій Г. 9.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р. н.

⁷⁹ Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Рацин Марія Іванівна 1951 р. н.

⁸⁰ Записала Керечанин З. 17.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Свищо Йолана Степанівна 1945 р. н.

Щоб не дати босоркані можливості проникнути на подвір'я чи в оселю і завдати шкоди худобі, над входом ставили захист: малювали хрест, “*копита прибивали над хлівом*”⁸¹. Найчастіше для того, щоб уберегти себе і “маржинну”, використовували посвячену воду та просфору⁸², а також посвячену сіль і подавали на Службу Божу спеціальні списки⁸³, носили червону нитку на руці⁸⁴. Жителька с. Онок розповіла – щоб нова корова була дійною, її треба переводити через вкритий світою поріг: “*Корову, коли купуєте, треба ї вести у двір. Та не вести ї в хлів просто так, а ї тре' поріг накрити петеком (світою – прим. Р. Г.). Бо тоды корова не давала молока, кить через гуню не проходила*”⁸⁵.

Якщо відьма вже вчинила шкоду, то існувала низка магичних засобів, які, за народним переконанням, могли зняти негативний вплив. Намагалися у цей же час дізнатися про людину, яка завдала збитків здоров'ю та господарству інших. Найпоширенішим для цього був ритуал із використанням вогню: у воді кип'ятили “ланц” з корови⁸⁶, “пекли” голку на вогнищі⁸⁷, намагалися спалити дотла підклади⁸⁸. За В. Королем, загалом обряди, ритуали та магичні дії з вогнем та похідними від нього своїм корінням сягають дохристиянських

⁸¹ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

⁸² Записала Керечанин З. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Рацин Анна Михайлівна 1934 р. н.

⁸³ Записала Керечанин З. 21.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бровді Гізела Павлівна 1942 р. н.

⁸⁴ Записала Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потокі Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.

⁸⁵ Записала Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потокі Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.

⁸⁶ Записала Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потокі Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.

⁸⁷ Записала Керечанин З. 18.08.2018 в м. Виноградів Закарпатської обл., інформатор Керечанин Катерина Юріївна 1950 р. н.; Записано Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потокі Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.

⁸⁸ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.; Записала Керечанин З. 14.08.2018 в м. Виноградів Закарпатської обл., інформатор Соллар Магдаліна Іванівна 1938 р. н.

часів і генетично пов'язані з культом Сонця⁸⁹. Горбач А. М., що проживає у с. Онок, згадала, що корову могли доїти через спеціальне кільце⁹⁰.

Не хетували виноградівські долиняни й способом “вибивати клин клином”, тобто у разі такої портеби зверталися до своєрідного ворожбитства: “*Я своє молоко все вертала. В мене били раз так забрали, шо корова кров давала. [...] Та я пушила, та кажу: “Нуцьо, пустить ми молоко, бо моя корова дає кров”. “Но, та сербай кров”, – каже ми. Кажу: “Пустить ми молоко, бо самі будете сербати”. А я пушила, урубил з трьох корчів тирня та укपालам киртицю, та пішлам та купилам голки. Див'ять ігол забилам у ту киртицю та верлам у піч. Та киртиця згубла, та та корова згубла. А ота прибігла до мене: “Ляльо, шось учинила?” – “Я три рази казала бись те вернули”⁹¹, “Та мамка пішла до Липчейхи. Она їв указала: “Здій корову, вилли молоко, а дійницю файно упольоскай та вилльи у туалет. Би воняло молоко, ги сись туалет”. А онюя так і вчинила. А прибігла тітка та начала кричати: “Шось учинила? Так ми вонить молоко”. А она каже: “Тітко, так, як Ви” – “А ко тя ськ навчив?”, а мама не вказала, ко”⁹².*

Могли звертатися по допомогу “знаючих людей”: “*Но у нас єден такий бив чоловік у Широкому, ош зверталися до нього, та він знав навернути молоко. Ходив шось шептав там корові, говорив із коровов, гладив ї і казав жінкам, шо треба робити, оби молоко навернулося”⁹³, “Розчинити могла лиш та, шо білов магійов [займалась]. Ота могла зробити: відмивали сятвов водов, штось їм давали пити таке, як чай, із якихось трав”⁹⁴.*

За народними уявленнями, всі відьми важко покидають цей світ, з муками. Оскільки відьма – напівдемонічний персонаж, то вона являє собою дводушника. Л. Виноградова вважає, що популярний мотив важкої смерті ча-

⁸⁹ Король В. Відьма в народних віруваннях українців Марамороського повіту Румунії (за польовими матеріалами). *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. = Relatii Romano-Ucrainene. Istorie si Contemporaneitate. Tășnad, 26-28 octombrie 2017. С. 412.

⁹⁰ Записала Рейтій Г. 12.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н., Горбач Юрій Васильович 1940 р. н., Онисько Анна Василівна 1938 р. н.

⁹¹ Записала Керечанин З. 30.08.2018 в м. Виноградів Закарпатської обл., інформатор Зеліско Олена Степанівна 1929 р. н.

⁹² Записала Керечанин З. 18.08.2018 в м. Виноградів Закарпатської обл., інформатор Керечанин Катерина Юріївна 1950 р. н.

⁹³ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

⁹⁴ Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

клубів та відьом пов'язаний з уявленням про те, що якщо в момент смерті звичайна душа покидає тіло людини, то демонічна залишається на місці, не надаючи можливості ні померти, ні залишатися живим, що змушує агонію до довготривалості⁹⁵.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Народна демонологія – саме та сфера духовної культури українців Закарпаття, де традиційні риси не зазнали таких глобалізаційних впливів, як це можна побачити в інших регіонах України. Причинами законсервованості цих світоглядних уявлень та понять є особливості історико-географічного розташування, своєрідність соціально-економічних умов, тяглість внутрішньосімейних та громадських відносин. Сучасні покоління в основному переповідають ту інформацію, яку вони отримали від своїх предків. Певна частина з них вважає, що і сьогодні існують жінки з надприродними можливостями, яких у цій місцевості прийнято називати “відьми”, “босоркани”, “ворожки”.

Демонологічні уявлення долинян Закарпаття у науковій, етнологічній базі фактично не розроблені, це і вказує головним чином на актуальність обраної теми. Необхідно звернути увагу при подальших польових етнографічних дослідженнях на відьомську ієрархію, періоди найбільшої активності, провести лексичний аналіз термінів на позначення даного напівдемонологічного персонажа.

Джерела та література:

- I. Джерела:
1. Записала Керечанин З. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Білак Семен Михайлович 1944 р. н.
 2. Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Рацин Марія Іванівна 1951 р. н.
 3. Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Горбач Юрій Васильович 1940 р. н., Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н.
 4. Записала Керечанин З. 5.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Деяк Людмила Леонідівна 1954 р. н., Деяк Юрій Іванович 1951 р. н.
 5. Записала Керечанин З. 9.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Пушкаш Марта Петрівна 1933 р. н.
 6. Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Федак Йолана Василівна 1957 р. н.
 7. Записала Керечанин З. 11.07.2018 в с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Керечан Анна Степанівна 1965 р. н.

⁹⁵ Виноградова Л. Кто вселяется в бесноватого? Миф в культуре: человек-не-человек. М., 2000. С. 36.

8. Записала Керечанин З. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Рацин Анна Михайлівна 1934 р. н.
9. Записала Керечанин З. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бровді Марія Іванівна 1939 р. н.
10. Записала Керечанин З. 14.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Соллар Магдалина Іванівна 1938 р. н.
11. Записала Керечанин З. 17.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Свищо Йолана Степанівна 1945 р. н.
12. Записала Керечанин З. 18.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Керечанин Катерина Юріївна 1950 р. н.
13. Записала Керечанин З. 21.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бровді Гізелла Павлівна 1942 р. н.
14. Записала Керечанин З. 21.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бровді Одарка Михайлівна 1945 р. н.
15. Записала Керечанин З. 30.08.2018 в м. Виноградів Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Зеліско Олена Степанівна 1929 р. н.
16. Записала Рейтій Г. 3.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Данко Марія Ігнатівна 1933 р. н.
17. Записала Рейтій Г. 3.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Потоки Єлизавета Василівна 1926 р. н., Медвідь Марія Михайлівна 1959 р. н.
18. Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Заріцька Анна Денисівна 1938 р. н.
19. Записала Рейтій Г. 4.07.2019 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Кіш Юрій Васильович 1937 р. н.
20. Записала Рейтій Г. 4.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Тупиця Юлій Іванович 1937 р. н., Тупиця Іван Юлійович 1986 р. н.
21. Записала Рейтій Г. 8.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Капустей Юлія Іванівна 1948 р. н.
22. Записала Рейтій Г. 9.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Алексик Василь Михайлович 1953 р. н., Лакатош Іван Юрійович 1953 р. н., Ільтьо Михайло Михайлович 1952 р. н.
23. Записала Рейтій Г. 9.07.2018 в с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Алексик Анна Павлівна 1937 р. н.
24. Записала Рейтій Г. 12.07.2018 в с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатори: Горбач Анна Миколаївна 1945 р. н., Горбач Юрій Васильович 1940 р. н., Онисько Анна Василівна 1938 р. н.
25. Записала Рейтій Г. 13.07.2018 в с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл., інформатор Бігар Маргарита Юріївна 1943 р. н.

II. Література:

26. Богатырёв П. Г. Магические действия, обряды и верования Закарпаття. *Вопросы теории народного искусства*. М. : Искусство, 1971. 544 с. URL: <http://istoriya-teatra.ru/>

books/item/f00/s00/z0000021/index.shtml?fbclid=IwAR2HknpUwCLWQU9OsVtzTXSIAxu559PfrTrcWsd8aSK764efsn0WVBYn5Y

27. Буйських Ю. Традиційні вірування українців у надприродні істоти: проблема наукових дефініцій. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 24. С. 75–81.

28. Виноградова Л. Н. Ведьма. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*. Изд. 2-е. М. : Междунар. отношения, 2002. С. 63.

29. Виноградова Л. Кто вселяется в бесноватого? Миф в культуре: человек-не-человек. М., 2000. С. 33-45.

30. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. М., 2000. С. 236.

31. Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів : СПОЛОМ, 2015. 228 с.

32. Де-Воллань Г. А. Угро-русскія народныя пѣсни: С приложением очерка быта Угорских Русских и этнографической карты Венгрии. СПб. : Тип. М-ва внутр. дел, 1885. 263 с.; 1 л. карт.

33. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі. *Етнографічний збірник*. Львів, 1896. Т. II. С. 1-38.

34. Король В. В. Жіночі демонічні образи в традиційному світогляді українців Закарпаття (кінець XIX – середина XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Вип. 19. Серія: Історія. Ужгород : Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. С. 113–118.

35. Король В. Відьма в народних віруваннях українців Марамороського повіту Румунії (за польовими матеріалами). *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. = Relatii Romano-Ucrainene. Istorie si Contemporaneitate. Tășnad, 26-28 octombrie 2017. С. 405-415.

36. Левкович Н. Жіночі демонологічні персонажі українців Карпат. *Народознавчі зошити*. 2012. № 2. С. 261-267.

37. Петров А. Угросурусскіе заговоры и заклинания начала XVIII в. *Листок*. 1892. 15 ноября, 1 декабря.

38. Потушняк Ф. Вѣдьма и еѣ признаки. Ворожки осійських босоркань; [ушорив И. Петровцій]. Осій : Народна бібліотека, 2011. С. 219-226.

39. Потушняк Ф. Демоны въ народномъ вѣрованіи. Ворожки осійських босоркань; [ушорив И. Петровцій]. Осій : Народна бібліотека, 2011. С. 232-238.

40. Світлинєць А. Образ відьми в уявленнях жителів Боржавської долини в кінці XX – на початку XXI століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 50. С. 105–110.

41. Тиховська О. Уявлення про відьму у світогляді українців. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 176-179.

42. Хобзей Н. Відьма. *Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник*. Львів, 2002. С. 57-63.

WITCH IN TRADICIONALE BELIF DOLYNJANY OF VINOHRADIV (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE ETHNOGRAPHIC EXPEDITION IN 2018)

H. Reitii (Uzhhorod)

Summary

This research is devoted to one of aspects of traditional culture of Ukrainians of Transcarpathian. The least investigated in the Transcarpathian region is demonology of the dolynjany. During the study materials from ethnographic practice, collected by the author in Vinohradiv district in the summer of 2018. The object of the study here is one of the half-demons characters – the witch.

Key words: witch (*boszorkány*), “lower mythology” (*popular demonology*), *dolynjany of Transcarpathia*.

Михайло РЕКРУТЯК
(Ужгород)

**СІМЕЙНИЙ ПОБУТ ТА ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ
ВИНОГРАДІВСЬКИХ ДОЛИНЯН КІНЦЯ ХІХ –
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.
(на прикладі сіл Букове, Великі Ком'яти,
Олешник, Онок, Широке)**

УДК 392.3 (477.87) “18/19”

У статті на основі польових етнографічних матеріалів та наявної літератури розглядаються складові сімейного побуту локального осередку виноградівських долинян наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст., а саме мешканців сіл Букове, Великі Ком'яти, Олешник, Онок, Широке.

Ключові слова: сім'я, сімейний побут, внутрішньосімейні стосунки, шлюбні відносини, вікова динаміка одружень, міжетнічні шлюби.

Протягом липня 2018 року в селах Виноградівщини, що належать до одного-ім'яного ареалу розселення локального осередку долинян боржавської підгрупи, проводилось вивчення особливостей трансформації сімейно-шлюбних відносин наприкінці ХІХ – у ХХ ст. Опитавши майже чотири десятка людей, вдалось отримати дані про структуру сім'ї, вплив на неї політичних та економічних чинників у досліджуваній нами період та відомості про шлюбні відносини, зокрема зміну вікової динаміки вступу в подружжя молодят, коливання середньої різниці у віці між ними, родинні зв'язки між населеними пунктами через одруження, міжетнічний фактор створення сімей¹.

І. Структура сім'ї

Кількість дітей в сім'ях

Під час польових досліджень нами було зафіксовано 123 сім'ї в хронологічному проміжку майже 100 років, що умовно можемо вважати за 4 покоління. Тому ми поділили кількість дітей у сім'ях за історичними періодами, коли вони були народжені: на зламі ХІХ – ХХ століття, тобто в період останніх десятиліть існування Австро-Угорщини; в 20-ті – на початку 40-х років, до приходу радянської влади; кінець 40-х – 50-ті роки ; 60-80-ті. Окремо розглянемо кожен з них в плані кількості дітей. Загальні дані ми згрупували в таблицю, подану в додатку.

¹ Фондова колекція КЗ “ЗМНАП” ЗОР 16124 / 1786. Рекрут'як М. Я., Матеріали етнографічного дослідження, Закарпатська область, Виноградівський район, сс. Букове, Великі Ком'яти, Олешник, Онок, Широке. Липень 2018 р., 114 арк.

До першого періоду ми віднесли 57 сімей. Загальноприйнятим в наш час є те, що троє і більше дітей характеризують шлюб як багатодітний. Згідно з підрахунками за польовими матеріалами, наприкінці ХІХ – в перші два десятиліття минулого століття тільки менше як 6% сімей мали по 1-2 дітей. Понад 26% мали по 3 дитини, по 4 – 14%. Для цього періоду середня їх кількість характерна на рівні 5-7, тому загалом таких сімей було майже 40%. Найбільше – 21% – з 6 дітьми.

В чехословацький та угорський періоди нами зафіксовано в цьому хронологічному проміжку 41 шлюбну пару. Як відомо, після Великої війни 1914-1918 років відбувся демографічний вибух, що є звичним процесом відтворення населення після військових конфліктів, тому зберігались тенденції по народжуваності, характерні для попередніх імперських часів. По 3-4 дитини були характерні також для 40% сімей. Ще майже такий відсоток був для середньої кількості народжених, аналогічно з попередньою чвертю століття у категоріях 5-7 дітей. Траплялось, що було по 10 і більше дітей, це підтверджується польовими матеріалами з Великих Ком'ят² та Широкого³.

Після Другої світової війни спостерігаються характерні для повоєнних років тенденції збільшення народжуваності. За період кінця 40-х – 50-х років та наступних двох десятиліть нами під час опитування інформантів було зафіксовано відповідно 12 і 13 сімей, проте дані, отримані після підрахунків, відображають цілісну картину по кількості дітей. Не будемо вдаватись в подробиці, адже все відбито в загальній зведеній таблиці, наведемо лише один важливий факт для порівняння. В 60-80-х роках минулого століття понад 60% сімей мали тільки 1-3 дитини, тоді як в попередні 40-50-ті роки цей показник був на рівні 30%. Це свідчить про утвердження простих сімей в селах виноградівських долинян та значного зниження кількості багатодітних родин.

Як бачимо, майже за століття частка сімей з 1-2 дітьми виросла з менш як 6% – в період останньої чверті австро-угорського панування до понад 60% – в останнє десятиліття існування СРСР, що характеризує загальноукраїнські тенденції зміни структури сім'ї.

Вплив трудової еміграції на сімейний побут

Трудова еміграція з терен Закарпаття в країни Нового світу наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ століття мала значний вплив на сімейний побут

² Записав М. Рекрут'як 10.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Андріївни Копчі, 1948 р. н.

³ Записав М. Рекрут'як 17.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Дионізівни Купар, 1946 р. н.; Записав М. Рекрут'як 17.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Наталії Омелянівни Купар, 1953 р. н.

виноградівських долинян. З 38 інтерв'ю, зібраних в липні 2018 року, в 11 з них оповідачі згадували про своїх родичів, котрі "поїхали робити в Америку". Під цим найменуванням вони мали на увазі США та Канаду, де основним видом зайнятості був видобуток вугілля на шахтах⁴, хоча інколи мешканці краю працювали на ливарних заводах в Аргентині⁵. Загальновідомими причинами виїзду за кордон були насамперед складне економічне становище в тогочасному Закарпатті та малоземелля.

Загалом нами було зафіксовано 19 випадків виїзду трудових мігрантів за кордон – загалом 20 осіб. З них 3 жінки, 15 чоловіків, 1 сім'я у складі чоловіка та дружини, що повернулись в село Олешник в міжвоєнний період з семирічною дочкою⁶. Під час дослідження ми виокремили так званий "період старих малярів", тобто до Першої світової війни та у міжвоєнні роки.

До 1914 року ми ідентифікували 12 випадків. Половина заробітчан не повернулася додому, здебільшого через війну. Оповідачка з села Букове, переказуючи слова бабусі, згадувала про дідуся з Великої Копані: "закрили границю і він там сі лишив...", мовляв, у зв'язку з початком Великої війни повернення в рідне село було неможливе⁷. Частина трудових мігрантів все ж таки повернулася додому в перші роки чехословацької влади, майже заново вливаючись в повоєнне суспільство. Як відомо, вони змогли в подальші два десятиліття вміло реалізувати зароблені кошти в плані побудови свого господарства завдяки сприятливому економічному становищу нової держави.

В міжвоєнний період фіксуємо 7 випадків, в яких 4 особи залишились за океаном, а 3 повернулись. Серед останніх і згадана нами вище сім'я з села Олешник. Оповідач, згадуючи про своїх дідуся і бабусю, стверджував: "Пам'ятаву ош в Америці были, женилися там... мамі було сім годів, коли з Америки прийшла". Це свідчить, що були випадки, коли емігрували навіть молоді сім'ї в пошуках кращої долі. Проте, як бачимо, в 20-30-х роках все ще частка тих, хто залишався в інших країнах, незначно переважала тих, хто повертався в Чехословаччину.

⁴ Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Віри Михайлівни Білак, 1939 р. н.; Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Антонівни Рацин, 1943 р. н.

⁵ Записав М. Рекрутяк 12.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Михайла Юрійовича Мігліса, 1945 р. н.

⁶ Записав М. Рекрутяк 11.07.2018 у с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Івана Івановича Данковича, 1947 р. н.

⁷ Записав М. Рекрутяк 13.07.2018 у с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Маргарити Юрійівни Бігун, 1943 р. н.

Загалом трудова міграція виноградівських долинян наприкінці XIX – у першій половині XX століття у досліджуваних нами селах вплинула на появу неповних сімей, коли жінки залишались з дітьми, а чоловіки не повертались додому⁸. Був зафіксований випадок, коли було майже все навпаки, проте дітьми опікувались батьки заробітчан⁹.

Внаслідок виїзду за кордон великої кількості селян зросла кількість так званих соціальних сиріт, коли вихованням підростаючого покоління займались дідусі та бабусі, старші діти чи близькі родичі – брати і сестри. Закарпатське село почало поступово втрачати й трудовий потенціал. Жінки стали відігравати більшу роль у вихованні, поступово окреслились тенденції до зміни їх статусу в суспільстві, зростання їхнього статусу як повноправних власників майна тощо.

II. Шлюбні відносини

Вікова динаміка одружень та різниця у віці

За польовими матеріалами нам вдалось отримати показники по 57 одруженнях, що, звісно ж, трохи вплинуло на кінцеві результати, проте не значно. Про 6 шлюбів своїх родичів було згадано різними респондентами в період до Першої світової війни. Це були в основному їх діди і бабусі, рідше – прадіди і прабабусі. Різниця у віці між подружжями в цей період, згідно свідчень оповідачів, коливалась на рівні 8-9 років, адже найбільшими показниками були 16¹⁰ і 20¹¹ років відповідно, а найменшими – кілька років. З розповіді О. Данка, мешканця села Онок: "Як було заведено – 4-8 років різниці між чоловіком і жінков. Але була і велика різниця..."¹².

Схожі тенденції у віковій динаміці одружень зберігались в чехословаць-

⁸ Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Віри Михайлівни Білак, 1939 р. н.; Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олени Андріївни Онисько, 1948 р. н.; Записав М. Рекрутяк 13.07.2018 у с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Маргарити Юрійівни Бігун, 1943 р. н.; Записав М. Рекрутяк 20.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Юрія Васильовича Горбача, 1940 р. н.

⁹ Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Іванівни Томей, 1938 р. н.

¹⁰ Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олександра Васильовича Данка, 1955 р. н.

¹¹ Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Юлії Петрівни Козуб, 1930 р. н.

¹² Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олександра Васильовича Данка, 1955 р. н.

кий та угорський періоди, проте різниця між подружжям трохи зменшилась. Якщо брати середній показник, отриманий під час підрахунку даних з опитувань респондентів, то в міжвоєнний період він тримався на рівні 8,2 роки, тоді як в останні десятиліття монархії Габсбургів різниця у віці була на рівні 8,65 і вище. Загалом спад був цілком природним, дещо покращилось майнове становище селян і почались формуватись тенденції до зникнення явища договірних шлюбів. Проте на початку 20-х років різниця у віці між молодятами навіть була вищою за довоєнну, адже дались взнаки 5 років війни і відсутність великої кількості юнаків через участь у ній. До цього додались ще й втрати на фронтах. За польовими матеріалами ми фіксуємо участь 4 осіб, троє з яких додому не повернулись. Натомість дослідник Ю. Фатула ідентифікував 45 загиблих¹³ з сіл Великі Ком'яти, Онок, Олешник та Широке, подавши дані про їхній вік. 21 з них було 30 і більше років, решта були молодшими. Серед них є навіть юнак, народжений в 1899 році, тобто на час закінчення боїв йому було б 20, адже мир на теренах краю настав тільки в 1920 році з остаточним утвердженням чехословацької влади. У селі Великі Ком'яти є пам'ятник 58 полеглим односельчанам¹⁴, відновлений в наш час на місці першого, знищеного в роки становлення радянської влади. Згідно з переписом¹⁵, проведеним на початку 20-х років минулого століття, в селі зафіксовано майже 3 тисячі осіб, з яких жінки переважали на 5%. Звісно ж, масштаби впливу бойових дій 1914-1919 років на шлюбні відносини і вікову динаміку одружень в подальші два десятиліття були значними.

За 1920-ті – початок 1940-х років нами було визначено 15 шлюбів. Більше половини з цих даних були не менше чи на рівні 8 років. У двох сім'ях різниця у віці між чоловіком і дружиною становила 19¹⁶ і 23¹⁷ роки. У решти ж коливалась на рівні 9-11 років. Нами також було зафіксовано випадки 3 повторних шлюбів, чого не спостерігалось в попередній період, що виводить дані на рівні 5-7% по їх частці відносно всіх одружень. Унікальним був факт, коли вдівець з дітьми утворив нову сім'ю, одружившись на вдові, котра та-

¹³ Фатула Ю. М. “Неси мамці жалість мою...” Закарпатці у Першій світовій війні. Ю. М. Фатула ; передм. М. Вегеша. Ужгород : ТДВ “Патент”, 2018. С. 174, С. 176-177, С. 186-187, С. 198-199.

¹⁴ Там само. С. 170.

¹⁵ Біланчук І. Великі Ком'яти / Нариси історії Виноградівщини. Голос Карпат. 2015. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: https://goloskarpat.info/society/5651cab681fd9/?utm_content=03143

¹⁶ Записав М. Рекрут'як 13.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Василя Михайловича Алексика, 1953 р. н.

¹⁷ Записав М. Рекрут'як 13.07.2018 у с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Маргарити Юрїївни Бігун, 1943 р. н.

кож мала дітей. Щоправда, різниця між ними була в 20 років. В новій сім'ї на кінець 1930-х років проживали: *“троякі діти... у батька було двоє хлопців... та й в мамки були дві дівчата та й вни сі зобрали... і вна вдова была тоже... А пак я з братом была, як вни сі побрала...”*¹⁸.

Цікавим є наступний факт про пережитки в шлюбній традиції виноградівських долинян кінця XIX – першій третини XX століття, зафіксований нами в селі Онок: *“Було таке, що жінка поодвила, та аби не перепало комусь чужому, та брат брав намного май старшу, та аби і діти доглянути і газдівство аби не пропало.”*¹⁹. В етнологічній науці це явище має назву левірат²⁰ – звичай, згідно з яким молодший брат померлого був змушений одружуватись на його дружині, що мотивувалось необхідністю збереження землі та худоби у власності роду та, як бачимо зі слів оповідача, підтримкою дітей покійного, тобто рідної крові. Свідчить про колективну відповідальність за кожного кровного родича всередині великої сім'ї, що була характерна для українців до середини минулого століття.

Після Другої світової війни спостерігається ще більші показники спаду різниці у віці між подружжям. За 1945-1950-ті роки нами було отримано дані по 12 одруженнях, середній вік за якими становить 6,7 років. В цілому чоловік від дружини був старшим на 3-5 років. Тільки у третині випадків спостерігаємо значення в 10-12 років і 1 шлюб з 20-річною різницею²¹, що пояснюється тенденцією в повоєнні роки, потім, в наступному десятилітті, це зникає. Для порівняння наведемо наступні дані, отримані в ході польових пошуків: у відносно мирні для Закарпаття 60-80-ті роки минулого століття показник різниці у віці для досліджуваних нами сіл був на рівні 4,24 роки, при тому, що з 24 шлюбів тільки в 7 коливання було більше як 4 роки. Це свідчить про те, що протягом першої половини XX століття серед виноградівських долинян відбувається поступовий відхід від форми договірних одружень, що остаточно зникає в 50-60-х роках, адже з приходом радянської влади і формуванням колгоспної системи майно селян не є мірилом для утворення вигідних в економічному плані сімей. Василь Галас, мешканець села Великі Ком'яти, 1923

¹⁸ Записав М. Рекрут'як 09.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Юлії Петрівної Козуб, 1930 р. н.

¹⁹ Записав М. Рекрут'як 17.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олександра Васильовича Данка, 1955 р. н.

²⁰ Шаповал Л. В. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : Довідник Полтава, 2009. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.rpnu.edu.ua/bitstream/123456789/6295/1/Schapoval.pdf>

²¹ Записав М. Рекрут'як 13.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Антонівни Попович, 1945 р. н.

року народження відносно цього стверджував: *“До 50-тих десь так держали... а потом вже ко кого хотів, того брав”*²².

Географічна складова шлюбності

Походження молодят, приналежність до локальних спільнот в межах одного етносу, контакти між різними населеними пунктами через одруження є важливим фактором у вивченні шлюбних відносин. Це все в комплексі, узагальнене нами як географічна складова шлюбності, поряд з загальнопоширеними уявленнями про родові зв'язки між сусідніми поселеннями в межах ареалу проживання однієї етнографічної групи чи підгрупи, має на меті визначити кількість приходу і відходу з одних сіл в інші представників молоді для формування нових сімей.

З усіх зафіксованих нами 57 одружень, проаналізованих за польовими матеріалами, вдалось виокремити 12 шлюбних пар, представники яких були не односельчанами. Поширеною була традиція шукати долю в сусідніх селах.

Протягом ХХ століття поступово частка тих, хто прийшов за невістку, стала переважати тих дівчат, котрі одружувались із своїми односельчанами. Виокремимо наступні напрямки шлюбних зв'язків між населеними пунктами, характерні для долинян Виноградівщини. Мешканці Великих Ком'ят найчастіше одружувались з жителями Онока та Боржавського, рідше шукали пару в сусідньому селі Заріччі Іршавського району, а ще рідше – в більш далеких селах цього ж локального осередку, що розташовані на південь і на схід. В той же період селяни Букового здебільшого звертали свій погляд на більш розвинені в господарському плані сусідні Велику та Малу Копані і село Широке. Значний вплив мало й сусідство з містом Севлюш, що був потужним економічним центром, що теж відбилось на географічній поширеності одружень між його мешканцями і сусідніми Егрешом (нині село Олешник), Оноком, Буковим.

В повоєнний період фіксуємо поодинокі випадки одружень з вихідцями із центральної та східної України²³.

Міжетнічні шлюби

На українсько-угорському етнічному прикордонні звичним є явище змішаних шлюбів. Нами не було зафіксовано українсько-єврейських одружень, хоча значна кількість осіб останніх проживала в селах. Щодо угорців, то, на

²² Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Василя Михайловича Галаса, 1923 р. н.

²³ Записав М. Рекрутяк 11.07.2018 у с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олени Антонівни Курінної, 1937 р. н.; Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Іванівни Нечийтайло, 1946 р. н.; Записав М. Рекрутяк 19.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Денисівни Полішук, 1945 р. н.

наше здивування, кількість змішаних сімей була незначною. Оповідачі з села Великі Ком'яти характеризували міжетнічні сім'ї в регіоні як такі, що майже відсутні, додаючи при цьому: *“Під Виноградівом там уже були, дуже рідко було в Ком'ятах”*²⁴.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, хочемо окреслити наступні висновки, що характеризують сімейний побут та шлюбні відносини виноградівських долинян в досліджуваний нами період:

- відбувся процес розпаду великих сімей та перехід від дво- та трипоколінних сімей з 1-2 дітьми;
- явище багатодітності стало рідкісним вже в радянський час, замінивши традиційні родини з 5-7 і більше дітьми, що були поширені в довоєнний період;
- внаслідок трудової еміграції мешканців досліджуваних нами сіл вперше з'явилося явище “соціального сирітства”, характерне для жителів краю в наш час, коли батьки залишають дітей на виховання бабусь, дідусів чи інших близьких родичів;
- тривала відсутність значної кількості чоловіків через війни та трудову еміграцію посилює роль жінок в суспільстві, котрі займались всіма домашніми роботами та водночас керували сім'єю;
- виїзд за кордон на заробітки часто спричинює розпад родин;
- Перша світова війна затримала на два десятиліття тривалість середньої різниці між подружжям на рівні 7-9 років, що було характерним для австро-угорського періоду загалом. Війна також вплинула на коливання вікової динаміки одружень;
- в 20-х роках минулого століття також фіксуємо пережитки левірату;
- після Другої світової відбувся майже подвійний спад середньої різниці у віці між чоловіком і дружиною, порівняно з початком століття, що вказує на більший вплив війни 1914-1918 років на шлюбні відносини виноградівських долинян, аніж події 1939-1945 років;
- для мешканців досліджуваних нами сіл були спершу характерні шлюби між представниками одного поселення, поступово зійшовши до переважання зятів та невісток з інших сіл, проте зауважимо, що це відбулось в межах тільки одного локального осередку долинян;
- через відсутність угорських громад у поселеннях майже не спостерігаються змішані українсько-угорські шлюби. Натомість євреї, котрі проживали в першій половині ХХ століття у більшості населених пунктів, не підтримували родинних зв'язків з долинянами.

²⁴ Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком'яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Юлії Петрівни Козуб, 1930 р. н.

Джерела та література:

Джерела:

1. Фондова колекція КЗ “ЗМНАП” ЗОР 16124 / 1786. Рекрутяк М. Я., Матеріали етнографічного дослідження, Закарпатська область, Виноградівський район, сс. Букове, Великі Ком’яти, Олешник, Онок, Широке. Липень 2018 р., 114 арк.
2. Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Віри Михайлівни Білак, 1939 р. н.
3. Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Антонівни Рацин, 1943 р. н.
4. Записав М. Рекрутяк 08.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Василя Михайловича Галаса, 1923 р. н.
5. Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олени Андріївни Онисько, 1948 р. н.;
6. Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Іванівни Томей, 1938 р. н.
7. Записав М. Рекрутяк 09.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Юлії Петрівни Козуб, 1930 р. н.
8. Записав М. Рекрутяк 10.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Андріївни Копчі, 1948 р. н.
9. Записав М. Рекрутяк 11.07.2018 у с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Івана Івановича Данковича, 1947 р. н.
10. Записав М. Рекрутяк 11.07.2018 у с. Олешник Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олени Антонівни Курінної, 1937 р. н.
11. Записав М. Рекрутяк 12.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Михайла Юрійовича Мігліса, 1945 р. н.
12. Записав М. Рекрутяк 13.07.2018 у с. Букове Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Маргарити Юріївни Бігун, 1943 р. н.
13. Записав М. Рекрутяк 13.07.2018 у с. Великі Ком’яти Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Василя Михайловича Алексика, 1953 р. н.
14. Записав М. Рекрутяк 13.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Антонівни Попович, 1945 р. н.
15. Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Іванівни Нечийтайло, 1946 р. н.
16. Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Олександра Васильовича Данка, 1955 р. н.
17. Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Ганни Дионизівни Купар, 1946 р. н.
18. Записав М. Рекрутяк 17.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Наталії Омелянівни Купар, 1953 р. н.
19. Записав М. Рекрутяк 19.07.2018 у с. Широке Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Марії Денисівни Поліщук, 1945 р. н.
20. Записав М. Рекрутяк 20.07.2018 у с. Онок Виноградівського р-ну Закарпатської обл. від Юрія Васильовича Горбача, 1940 р. н.;

Література:

21. Біланчук І. Великі Ком’яти. Нариси історії Виноградівщини, *Голос Карпат*, 2015, [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: https://goloskarpat.info/society/5651са6с81fd9/?utm_content=03143
22. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис. Ужгород : Гражда, 2017. 440 с.
23. Фатула Ю. М. “Неси мамці жалість мою...” Закарпатці у Першій світовій війні / Ю. М. Фатула ; передм. М. Вегеша. Ужгород : ТДВ “Патент”, 2018. 352 с.
24. Шаповал Л. В. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів : Довідник Полтава, 2009. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6295/1/Schapoval.pdf>

**FAMILE LIFE AND MARRIGE RELATION OF THE VYNOGRADIV DOLYNYAN AT THE END OF XIX FIRST HALF OF XX CENTURY
(on the example of the villages of Bukove,
Velyki Komyaty, Oleshnyk, Onok, Shyroke)**

Myhaylo Rekrutyak (Uzhhorod)

Summary

In the article, based on field ethnographic materials and available literature, the components of the family life of the local cell of the Vynohradiv dolynyans at the end of the nineteenth and in the first half of the twentieth century, namely the inhabitants of the villages of Bukovo, Velyki Komyaty, Oleshnyk, Onok, Shyroke, are considered.

Key words: family, family life, inter-family relations, marital relations, age dynamics of marriages, interethnic marriages.

Додаток

Олександр ДАНКО
(Онок)

Таблиця. Чисельність сімей за кількістю дітей в них²⁵

Сім'ї за к-тю дітей	злам XIX – XX ст.		20-ті – поч. 40-х рр.		кін. 40-х-50-ті рр.		60-80-ті рр.	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1 дитина	2	3,5					3	23
2 дитини	1	1,75	4	9,7			3	23
3 дитини	15	26,25	9	21,9	3	25	2	15,4
4 дитини	8	14	8	19,74		-	-	-
5 дітей	6	10,5	3	7,3	2	16,85	1	7,7
6 дітей	12	21	7	17	4	33	3	23
7 дітей	4	7	6	14,6			-	-
8 дітей	1	1,75	1	2,43	1	8,3	1	7,7
9 дітей			1	2,43	2	16,85	-	-
10 і більше			2	4,9	-		-	-
Загалом	57	100%	41	100%	12	100%	13	100%

**МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА СЕЛА ОНОК
ВИНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

УДК 903.2 (477.87)

У статті йдеться про розвиток матеріальної культури села Онок Виноградівського району у XIX – на початку XX ст. Автор описує розвиток народних ремесел і промислів, знаряддя праці, традиції землеробства і скотарства, особливості традиційного народного житла та вбрання, сім'ї та сімейного побуту.

Ключові слова: матеріальна культура, ремесла, ткацтво, вишивка, знаряддя праці, землеробство, садівництво, городництво, скотарство, житло, одяг, сім'я.

У мальовничих долинах, між круглими пагорбами, в передгір'ї лісистих Карпат розташоване село Онок. На дві половини його ділить невеличка річечка Оночок. Невеликі ділянки орної землі розташовані в основному по долині, навколо села. Частина з них знаходиться на плоскогір'ї, що прилягає з північного сходу. Тут же сінокоси й сіножаті. Від Оноку до найближчої залізничної станції і районного центру Виноградова 10 км. Через село проходить шосейна дорога Виноградово – Іршава¹.

Онок (до 1946 року Ілонок, Ілонокуйфолу) згадується відносно пізно – перша письмова згадка про нього є з 1598 року. Через це навколишні села та місто вже розділили кращі землі. На долю оночан залишилося дуже мало землі, що придатна для ведення успішного господарювання. Відповідно до цих обставин і намітилася спеціалізація для селян у виборі фахових занять, щоб вижити. Тому, якщо у сусідніх жителів Боржавського та Ком'ят акцент робиться на обробітку землі (вони і тепер більш прихильні до цього), то в Оноці поряд із землеробством і тваринництвом розвивається тяжіння до лісництва. Так, в селі були цілі династії лісників, теслярів-висотників – Потокі, Бурі, Бровдії, Кіші. До речі, цією справою вони успішно займалися і в Америці, перебуваючи там на заробітках. Товари з Оноку були відомі і незаміні при зведенні церковних веж, дзвіниць. І хоч протягом тривалого часу оноцькі

²⁵ Розраховано за : Фондова колекція КЗ “ЗМНАП” ЗОР 16124 / 1786. Рекрутук М. Я., Матеріали етнографічного дослідження, Закарпатська область, Виноградівський район, сс. Букове, Великі Ком'яти, Олешник, Онок, Широке. Липень 2018 р., 114 арк.

¹ Данко О. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті трудящих села Онок Виноградівського району за роки радянської влади : дипломна робота. *Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. Тиводара Ужгородського національного університету*. Ужгород, 1982. С. 6.

чоловіки цим майже не займалися, вони зберегли професійні навички. Підтвердили це при встановленні трьох нових дзвонів на вежі новозбудованої греко-католицької церкви в 2018 році. З ювелірною точністю було піднято і встановлено на висоті три дзвони, загальною вагою більше тонни, без сучасних підйомних механізмів.

Та не тільки висотниками славилася село. В ньому були майстри-будівельники всіх спеціальностей. Про те, що люди не втратили фахових навичок своїх дідів і батьків, свідчить будівництво тієї ж церкви. Від самого початку і до закінчення її зведення здійснювали жителі села. В результаті їх старань Онок прикрашає добротна, красива і надійна споруда.

Другою, вже екзотичною спеціальністю, якою майстерно володіли оноцькі чоловіки – виготовлення вручну, з допомогою спеціальних сокир (“плинкачів”) дубових шпал для колії, які використовували для будівництва залізниці в Закарпатті. Їх називали “шліпе”. Основні кваліфіковані роботи виконували італійці. Вони й навчили оноцьких чоловіків такої майстерності, що “геренди” (балки), зроблені вручну сокирами, майже не відрізнялись від виготовлених на сучасних пилорамах. Виникає закономірне запитання: “Чому саме оночани вчилися цій справі?”. В той час (1860-1870-ті роки), коли велось будівництво залізниці, підприємливі євреї-підрядники масово закупляли ділянки дубового лісу в околицях навколишніх сіл і комплексно переробляли його, в тому числі на шпали, які і продавали залізниці. Тут масово використовували роботу місцевих селян, бо було багато вільних рук. З розвитком пилорами потреба в них відпала.

Село Онок багате родовищами каоліну та білої глини. Попри це, не було відомих керамістів, але старші люди кажуть, що глину з цих родовищ возами возили на станцію у Севлюш, звідки її доправляли у Відень на відомі порцелянові заводи.

Популярністю користувалися роботи різьбярів по дереву, особливо Фірцака. Недарма ту частину села, де він жив, і тепер називають “Майстеркою”.

Все ж більшість жителів села жила з сільськогосподарського виробництва. Протягом XIX і на початку XX століття селянам були доступні тільки архаїчні, досить примітивні знаряддя праці. Земля, оброблювана цими примітивними засобами, давала дуже низькі врожаї, і тим самим погіршувалось і без того важке становище селян.

Основним знаряддям початкового обробітку землі у селі на цей період була важка мотика. Нею розпушували ґрунт після того, як був спалений ліс або чагарник на ділянці, що призначалась під посів. Для первинного обробітку землі оночани використовували також рогачку (див. *фото 1*), особливо для розпушування важкого глинистого або кам'янистого ґрунту. Нею ж

користувалися при обробітку ґрунту на виноградниках. На тих ділянках, де ґрунт був особливо кам'янистим, користувалися киркою (“чеканом”) (див. *фото 2*). Для дальшого обробітку землі застосовували більш легкі знаряддя – “ертівку” (див. *фото 3*) і легку мотику (див. *фото 4*). На невеликих присадибних ділянках застосовувалась залізна лопата (“аршів”).

З початку XX ст. на селі все частіше з'являється дерев'яний плуг. Полиця, леміш, чересло і стовпа такого плуга були зроблені із заліза, а гряділь, чепіги, стріла – з дерева. За своєю формою і розмірами такий плуг досить близький до залізного плуга фабричного виробництва. Він був поширений у селі аж до проведення колективізації та утворення колгоспу.

Для розпушування ґрунту після оранки плугом і для загортання посіяного насіння використовувалась борона. Вона мала прямокутну форму і була зроблена з дерев'яних брусків із вбитими до них залізними шипами.

Посів, як і обробіток землі, проводився також архаїчним способом. Сіяли, звичайно, руками з мішка або плати.

Основною тягловою силою в селянському господарстві оночан в XIX ст. були воли. Їх запрягали в плуг або борону по одній парі. Крім того, воли використовувались для найрізноманітніших перевозок вантажів, і особливо на великій відстані.

Як робочу худобу в селі використовували й коня, який був більш економічним. З посиленням соціального поділу села кінь почав використовуватись всюди, і вже на початку XX ст. у значній мірі витіснив волів. Упряжка коней була парокінна, в дишло.

Багато селян зовсім не мали тяглової сили. Вони змушені були використовувати для цього корів, які доїлися. По розповідях старших жителів, в Оноці забезпеченість селян тягловою силою була дуже мала. Більшість дрібноселянських господарств мала в середньому по одній тягловій худобині. Саме нестача тягла та інвентарю посприяла поширенню серед оночан системи супряги: два-три селянські господарства об'єднувалися для спільної обробки землі, головним чином оранки і посіву.

Досить часто бідні селяни змушені були обробляти землю худобою, яку вони брали у більш заможних селян. Розраховувались за це частиною врожаю, а найчастіше – відрітками.

Обробіток землі в дрібному селянському господарстві був дуже примітивний. В нашому селі у XVIII – на початку XIX ст. восени, після польових робіт, селяни рубали ліс. Протягом зими він висихав, а навесні його спалювали. На цій ділянці сіяли жито, потім мотикою або рогачкою розпушували землю. До самих жнив тут ніякої роботи не проводили. Після жнив селяни викорчувували пні, возили сюди гній, орали, а найчастіше знову розпушували землю

мотиками. Весною тут садили картоплю. І вже потім цю землю включали в загальну двопільну сівозміну.

У XIX ст. в Оноці вже переважала трипільна система обробітку землі. Вирішального значення вона набула після скасування кріпосного права і так званої комасації землі, що привело до росту відносного малоземелля селян.

Незважаючи на примітивність сільськогосподарської техніки та архаїчність агротехнічних прийомів обробітку землі, що панували на селі, жителі Оноку знали і вміли вирощувати найрізноманітніші сільськогосподарські рослини: жито, овес, пшеницю, гречку, кукурудзу, соняшник, картоплю та інші.

Головними і найбільш поширеними культурами, що вирощувались, були жито і овес. Одним із основних продуктів харчування населення була кукурудза, яку сіяли тут здавна. Соняшник не мав великого поширення і використовувався лише в межах селянського натурального господарства для виготовлення олії. Досить велике місце у посівній площі оnochан займала картопля. І це зрозуміло, адже картопля була одним із найголовніших продуктів харчування. Городні культури садили всі жителі села, але площа під ними була незначна.

Коноплі та льон вирощували в розмірах, що задовольняли особисті потреби в тканинах. Навіть в останні роки перед визволенням села коноплі і льон не стали в селі товарною продукцією, що свідчить про натуральний характер селянського господарства.

Оnochани здавна займалися садівництвом, вирощували яблука, груші, сливи, черешні тощо. Виноградарство в минулому було в селі досить розвинене. Виноградники займали значні площі в околицях села. Однак згодом, в силу різних причин, а найбільше від хвороб та недостатнього догляду, виноградарство занепало. На початку XX ст. виноград вирощували лише окремі селяни, і то тільки в перші десятиріччя.

Сільськогосподарські роботи на Закарпатті в місцях із сприятливими кліматичними умовами розпочинались досить рано. Рання оранка і весняна сівба на селі розпочинались наприкінці березня і тривали до початку травня. Протягом червня і першої половини липня проводився обробіток просапних і городніх культур.

Одночасно з цим на селі починали косити сіно. Всі селяни косили вручну. Сільські сіножаті були заздалегідь поділені на ділянки. Кожний селянин збирав сіно самостійно, незалежно від інших односельчан. Складали сіно, як правило, в обороти – квадратні високі стоги з рухомим покриттям з соломи, що трималося на чотирьох стовпах.

Слідом за прибиранням сіна надходив час збирання зернових. В XIX ст. більшість селян зернові культури збирали серпом. Тільки з початку XX ст. для збирання зернових почали вживати косу. Для скошування зернових до коси прилаштовували грабки. Скошене жито чи пшеницю коса з грабками укладала рівними покосами колосками в один бік, що було дуже зручно при зв'язуванні в снопи.

Поряд із косою при збиранні зернових використовувався також і серп. Зжаті або скошені зернові жінки в'язали у снопи і складали в купки ("копи"), колоссям до середини. По закінченні косовиці снопи звозили до клуні ("чуря") – приміщення для зберігання снопів. У XIX ст. молотили виключно ціпами. Молотьба машинами (молотарками) почала проводитись ще у XIX ст., але виключно у великих поміщицьких господарствах. Поступово молотарки проникали і в селянське господарство, знаходячи застосування переважно у куркулів і більш заможних середняків. Пізніше ручні молотарки з'являються і в бідняцьких господарствах, які їх купляли в складчину по 5-6 чоловік.

Скотарством у західних районах Закарпаття займалися з найдавніших часів². Те ж саме можна віднести і до села Онок. Але інтенсивність цього скотарства була незначною. Майже всі жителі тримали вівці, але чисельність їх була неоднакова в різних верств населення села. Так селяни-бідняки мали всього по 5-8 овець, тоді як куркулі – по 80-90.

Вівчарське господарство перебувало в селі на досить низькому рівні і велось архаїчним способом. Вівці випасались на полях з метою їх угноєння способом "кошарування". Як правило, селяни домовлялись про те, де буде толока, для якої вони об'єднували свої земельні наділи. Найбільше потерпали від цього селяни-бідняки, в яких землі було мало. Не рідко вся їхня земля підпадала під толоку. В організації вівчарства, в розподілі молока, приготуванні сиру і т.д. було також багато архаїчних елементів.

З перших десятиріч XX ст. в селі спостерігаються певні структурні зміни у поголів'ї худоби. Швидко зменшується розведення кіз, натомість зростає кількість поголів'я великої рогатої худоби. Ці структурні зміни були пов'язані з соціально-економічними чинниками.

Селянські домашні промисли на Закарпатті характеризувались значною різноманітністю і збереженням натуральних форм виробництва.

Тяжке економічне становище змушувало позбавлених можливості прогнати свої сім'ї селян користуватися в побуті продукцією домашнього

² Тиводар М.П. Особливості пастівництва у населення західних районів Закарпаття у XVIII – першій половині XX ст. *Культура і побут населення Українських Карпат*. Ужгород, 1972. С. 14.

виробництва, а також шукати підмоги в заняттях домашніми промислами. В такому становищі селянство перебувало аж до визволення Закарпаття Радянською армією.

На початку ХХ ст. в домашньому виробництві зберігалися ті самі примітивні засоби добування і обробітку сировини. В Оноці досить довго трималися пережитки натурального господарства, а також домашніх промислів в їх архаїчній формі, особливо ткацтво. Техніка обробки волокна та вовни і виготовлення з них тканин у селі були подібні до загальноприйнятих по Україні і були невід'ємною частиною домашніх занять кожної селянської сім'ї. Тканини виготовляли на простих ткацьких верстатах ("кроснах"), що були майже в кожній хаті. Такий верстат був легким, рухомим і розбірним, а його розміри давали змогу вміщувати його в невеликих селянських хатах.

Характерно, що в Оноці назва ткацького верстата збігалася з назвою основи. Так, у селі говорили: "сную кросна", "позичте кросен", "буду кросна ткати" тощо. Про це свідчать і слова пісні, де розповідається про ледачу дівчину, яка не навчилася ще кросна ткати, а вже почала гуляти з хлопцями:

Серед села сосна у три верхи росла,
Навчи мене, моя мати, кросна потикати.

А мати відповідає:

Я тя не учила хлопців любити,
Навчи ся ти сама й кросна потикати.

На кінець ХІХ ст. посилюється обезземелення селян і зростання капіталізму в сільському господарстві. Поступово оnochани починають шити одяг з фабричного матеріалу. В селянський текстиль додавали фабричну бавовняну нитку, яка в селі поступово зовсім витіснила льняну.

Обробка дерева та будівництва дерев'яних споруд на селі відоме здавна. Воно було одним із найважливіших занять чоловіків. Ще не так давно майже кожний селянин був універсальним майстром з виготовлення всіх дерев'яних предметів, що вживалися в домашньому побуті і господарстві. Але з часом із селянського середовища виділяються справжні майстри по обробці дерева. Теслярі і столярі працювали на замовлення і для себе. Тесляр заготовляв будівельний матеріал, а столяр виготовляв усе домашнє начиння. Ці фахівці поєднували різну роботу з обробки деревини з роботою на полі.

"В кінці ХІХ ст. в нашому селі, – розповідає старший житель села В. Й. Свищо, – були два гончарі: Керечанин Андрій та Саксон Іван. Вони займалися виготовленням кухлів, товчаків, глиняних мисок та інших виробів. Ці вироби вони обмінювали на зерно, а також поєднували своє ремесло з землероб-

ством. Селянин Попович Микола та циганин Галамбіца Олександр займалися виготовленням залізних виробів. Ці ковалі виробляли сільськогосподарські знаряддя праці: серпи, лопати, мотики, ножі і т.д. Вони ж оковували вози"³.

Село Онок належить до поселення безсистемно-вуличного типу планування. Скупчення дворів і домів тут відбувалося на ділянках колективного користування. Ці двори і хати скупчувалися безсистемно⁴. Дорогою для жителів Вишнього кінця служило дно неглибокого потічка, що протікав посередині балки, роблячи численні вигини. Будівлі поступово підтягувалися до потічка, а до тих, що лежали в глибині, залишали провулки (гребінчастий варіант вуличного планування).

Закріпачення селянства та пізніший облік земель і поділ їх на дрібні, правильно розподілені ділянки призвели до того, що даліше зростання села відбувалося за принципом вуличної забудови.

Селянський двір був центром господарського і побутового життя дрібного селянського індивідуального господарства. Під двором у селі розуміли загороджене місце, зайняте будівлями. Ця назва стосувалась також господарських будівель. Термін "город" вживали для позначення присадибної ділянки, що прилягала до двору. Найбільш поширеним типом двору в Оноці був дворядний, П-подібний, з виносом господарських будівель до тильної сторони.

Найбільш характерним типом житла у селі була хата ("хижа"), стіни якої виводилися з дерева. Вони були зрубні, а далі все більше каркасні з дерев'яним заповненням (горизонтально). Фундаментом старих хат служив нижній вінець зрубу. Для нього використовували найбільш товсті, міцні (найчастіше дубові) колоди ("протеси"). Під кути першого вінця підкладали великі плоскі камені. Отвори для вікон і дверей утворювались технікою закладки: "бервиня" вставлялось у пази вертикально розміщених балок.

Найбільш поширеним у селі був чотирихилий дах із солом'яним покриттям. Порівняно новим матеріалом була дранка. Дахи хат були високі і круті, їх висота в 2-3,5 рази перевищували висоту самих стін. Поступово в селі поширюються й дахи з усіченими фронтонами. Зверху лишалася торцева частина чотирихилого даху, а знизу – фронтон. Подібну конструкцію стелі описувала Н.Н. Граціанська⁵.

Для селянського житла була характерна галерея ("підвалина"). Вона утворювалася виносом даху і прибудовою. Вона неодмінно підтримувалася стовпчиками. Ганок, що поміщався під стріхою і підтримувався стовпчиками,

³ Із спогадів старожила села Онок Свищо В.Й. Архів автора.

⁴ Стельмах Г. Ю. Историчний розвиток сільських поселень на Україні. К., 1964. С. 51.

⁵ Грацианская Н. Н. К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – начале XX века. *Советская этнография*. 1973. № 1. С. 25—37.

називали в селі “торнацом”. Найбільш поширеною була галерея, розташована лише по фасаді. Найчастіше вона утворювалася за рахунок звуження сіней і малої кімнати. Нерідко зустрічалися галереї, розташовані і по фасаді, і по причілку.

Житлом найбільшої кількості населення села була хата з прибудованими сіньми. В селі збереглася хата Олени Павлової з прибудованим до неї хлівом. Поступово за рахунок звуження сіней почали відгороджувати комору. Також поширеним типом селянського житла була хата з прибудованою через стіни коморою. Це були найстаріші типи селянського житла. До них належало й так зване двобічне житло (дві хати через сіни). Проте більшого поширення воно набуло наприкінці XIX – на початку XX ст. Як правило, в середовищі заможних селян поширився тип житла, в якому комора розміщувалася паралельно житловому приміщенню, найчастіше позаду нього. Вхід в комору влаштовувався з сіней⁶.

Простим було вирішення інтер'єру селянського житла. Кожна частина, кожний його куточок мали своє строго визначене призначення, а їх побутове, функціональне використання – багатівкову традицію. Інтер'єр житла більшої частини оночан був подібним до інтер'єру житла долинян з інших районів Закарпаття, широко представленого в Закарпатському музеї народної архітектури і побуту⁷. Проте в інтер'єрі оночан були і свої відмінності.

Як правило, через двір, навпроти хати, оночани будували господарські приміщення. Сюди входили хлів, “даха” і комора, або просто хлів і “даха”. В тильній стороні двору, позаду хати і хліва, будувався “чурь” з широкими воротами. До господарських будівель належали також обороги, під які складали сіно.

Багате населення у себе в дворі, а бідне – громадою на вулиці ставили криницю (“керницю”). Найбільш поширеним типом криниці був зруб, опущений в землю. Для піднімання води ставили важіль – журавель (“ваговицю”). Пізніше на деяких криницях замість нього застосовували коловорот (“воротило”).

Обов'язковою складовою частиною будівельного комплексу була огорожа (“городина”). Бідняки ставили огорожі переважно з жердин, різними способами прикріплених до стовпів, а також частокіл. Багате населення будувало зазвичай дощаті паркани. Жителі села часто вдавалися і до живоплоту. При вході у двір ставилися ворота, до яких прибудовувалась хвіртка. Часто її за-

⁶ Федака П. М. Реліктові форми будівель на Закарпатті. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 2. С. 75.

⁷ Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Путівник. Ужгород, 1981. С. 11–12

міняв просто перелаз.

Одяг є одним з основних явищ матеріальної культури, в якому яскраво виявляються особливості різних етнічних, національних угруповань. Для пошиття селянського одягу в XIX – на початку XX ст. використовували тканину майже виключно домашнього виробництва. Поряд з тим селяни все частіше використовують фабричне полотно, що купують на ринку. Особливого поширення воно почало набувати на початку XX ст.

Селянське вбрання вирізняється найбільш стійкими формами впродовж цілих сторіч. У ньому відбиваються багатівкові традиції, доцільність поєднання утилітарної функції з естетичною. Чоловічий одяг складався з полотняної сорочки і штанів, безрукавки, верхнього одягу, поясів, взуття та головних уборів. Жіночий одяг, так само як і чоловічий, включав домоткану сорочку, поясне вбрання, безрукавки, верхній одяг, головні убори, взуття та прикраси. Потрібно відмітити, що на Закарпатті спостерігається надзвичайна різноманітність народного жіночого одягу. Кожне село має свої особливості крою та оздоблення. Так, жіночий натільний одяг у Оноці складався з короткої тунікоподібної сорочки та подолка з розрізом збоку. Досить повну характеристику чоловічого та жіночого одягу ми знаходимо у працях М.Н. Шмельової⁸ та К.І. Матейко⁹.

Між українцями та іншими народами, що живуть на території Закарпаття, існували тісні історичні та етнокультурні зв'язки, які знайшли своє втілення також у впливах і взаємовпливах різних компонентів народного одягу та його художнього оформлення. Багатівкове спільне життя українців з угорцями, словаками, румунами на території Закарпаття сприяло взаємному збагаченню їх матеріальної і духовної культури. Разом з тим, незважаючи на багатівкову відірваність українського населення Закарпаття від центральних територій, воно зберегло мову, культуру, свої традиції у виготовленні і найменуванні народного одягу.

Наприкінці XIX і на початку XX ст. основною формою сім'ї у нашому селі, як і по всій Україні, була мала, індивідуальна сім'я. Часто вона складалася з батьків і неодружених та одружених дітей. Її кількісний склад був неоднаковий. Та найбільш поширеною у Оноці сім'єю була така, що складалася з п'яти-шести осіб.

Разом з тим, значний процент становили селянські сім'ї, які налічували сім-вісім і більше осіб. Причому це не тільки внаслідок багатодітності, а й у зв'язку зі спільним життям дорослих дітей із старими батьками. По суті,

⁸ Шмелева М. Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области. *Советская этнография*. 1948. № 2. С. 130–146.

⁹ Матейко К. І. Український народний одяг. К. : Наукова думка, 1977. С. 204–205.

це була також мала сім'я, але така, що складалася з трьох поколінь. В таких сім'ях главою сім'ї був спочатку батько, а через деякий час він передавав господарство сину.

У той же час у селі існувала й інша форма сім'ї – нероздільна сім'я, що складалася зазвичай з непрацездатних батьків і двох-трьох одружених синів, які жили разом і вели спільне господарство. Незважаючи на те що в нероздільних сім'ях спільне життя з батьками бувало часто досить довгим, такі сім'ї були не міцні і, як правило, зберігалися лише до смерті батька, після чого швидко розпадалися на окремі малі сім'ї.

Характеризуючи сім'ю, треба підкреслити, що вона була основною виробничою ланкою в сільському господарстві. На Закарпатті в селянських сім'ях більше всього зберігались пережитки натурального господарства. Крім продуктів харчування, що в значній мірі йшли на задоволення потреб сім'ї, селяни самі виробляли більшість матеріалів, необхідних для виготовлення одягу і взуття, а також виробляли більшість начиння і реманенту для ведення свого господарства.

Розпорядником господарських робіт в сім'ї був батько. В селі здавна існувала традиція, за якою кожного вечора за вечерю батько в сімейному колі, підсумувавши зроблене за день, визначав роботу кожного члена сім'ї на наступний день. Вважалося обов'язком виконати те, що звелів батько¹⁰.

Робочий день зазвичай починався дуже рано: влітку – о четвертій-п'ятій годині, взимку – о п'ятій-шостій. Літо було найбільш напруженим періодом в житті селянської сім'ї. Під час збирання врожаю цінувались кожен день і кожна година. Взимку роботи було менше. Правда, не для всіх членів сім'ї. Жінки, наприклад, і взимку вставали дуже рано, займалися домашніми справами і господарством. Чоловіки були вільніші і швидше справлялися зі своєю роботою.

В селянських сім'ях у цей період існував розподіл праці на “чоловіче діло”, “жіноче діло” і “спільну працю”. В обов'язки жінки входило: посадка, прополка городу і переробка овочів з нього, приготування їжі, обробка льону і конопель, а також прядіння, ткацтво, догляд за птицею і худобою. Крім того, жінка повинна була піклуватися про чоловіка і дітей, обшивати, прати, прибирати житло і т.д. Чоловічими обов'язками були робота в полі, виготовлення і лагодження сільськогосподарського реманенту, заготівля дров і будівельних матеріалів, догляд за робочою худобою.

¹⁰ Данко О. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті трудящих села Онок Виноградівського району за роки радянської влади : дипломна робота. *Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. Тиводара Ужгородського національного університету*. Ужгород, 1982. С. 26.

Спільною працею було збирання врожаю у полі. Жінка допомагала чоловікові у будь-якій роботі. Чоловік же вважав негожим для себе виконати якийсь із жіночих обов'язків і майже ніколи за них не брався¹¹.

Селянська сім'я була тісно прив'язана до землі, до свого мізерного наділу. Тому її інтереси в значній мірі були пов'язані зі своєю ріднею, що особливо яскраво проявлялося на особливих сімейних святах і подіях, де присутність родичів була не тільки бажаною, а й обов'язковою. Разом з тим сім'ї завжди відгукувались на заходи, що проводились громадою, наприклад товариську взаємодопомогу та інше.

Майнові відносини в селянській сім'ї будувалися на основі приватної власності. Власником і розпорядником сімейного майна був глава сім'ї. Під час розподілу загального сімейного майна після смерті батька або за його життя майно ділилось порівну між синами і дочками. Це було характерною рисою сімейних відносин у закарпатській селянській сім'ї.

Відносини між окремими членами сім'ї і становище жінки були неоднаковими в різних за своїм складом і формою селянських сім'ях. У молодих сім'ях, що склалися здебільшого з батьків і малих дітей, взаємовідносини між чоловіком і жінкою будувалися на більш рівноправних началах. Бувало навіть так, що жінка взагалі відігравала першу роль в сім'ї і, по суті, була її главою.

При спільному житті з батьками взаємовідносини багато в чому були іншими. Тут молодому подружжю доводилось коритись батьківській волі. Щодо невістки, то вона й думати не могла про самостійність, будучи змушеною повністю коритися свекрусі.

Важливою подією в житті селянської сім'ї був шлюб. Йому передувало знайомство і досить тривалі гуляння молоді на вулиці та вечорницях. Фізична близькість молоді, як правило, не допускалася. Це становило характерну рису селянського сімейного побуту, а також одну з відмітних рис дошлюбних відносин українців. Співжиття молоді до шлюбу було рідким явищем. Воно суворо засуджувалося громадою. Особливо тяжко було кинутій і обманутій дівчині, яка мала позашлюбну дитину. Над нею насміхалися і ставилися до неї з презирством.

Батьки старалися якомога раніше видати заміж дочку або оженити сина. Для дівчини шлюбний вік за звичаєм і законом починався з 16 років, а для хлопця – з 18. Дівчина у віці 20 років вважалася вже “застарілою”.

У шлюб зазвичай вступали рівні сторони. Заможні сім'ї з великою неохотою допускали споріднення з біднотою і змушені були миритися з прийма-

¹¹ Данко О. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті трудящих села Онок Виноградівського району за роки радянської влади : дипломна робота. *Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. Тиводара Ужгородського національного університету*. Ужгород, 1982. С. 27.

цтвом, якщо в сім'ї не було власних синів. Біднота також вважала за краще брати собі рівних. За звичаєвим правом згода тих, що одружувалися, була не обов'язковою, але фактично на неї зважали, враховуючи інтереси молодих. Згода ж батьків вважалася обов'язковою. Крім матеріальної сторони, яка завжди враховувалась при укладенні шлюбу, в народі виробились певні погляди і вимоги щодо молодого і молодої.

Крім так званих законних шлюбів, у Оноці можна було зустрітись із звичаєм жити “на віру”. Життя “на віру” було по суті громадянським шлюбом. Таку сім'ю утворювали, як правило, чоловіки-вдівці і жінки-вдовиці. У більш молодих причиною вступу до громадянського шлюбу було невдале одруження, неможливість ужитися з чоловіком або жінкою. Але розлучення були рідким явищем серед жителів села.

Кожна дівчина, яка досягла певного віку і вважалася нареченою, повинна була мати придане. Виготовлянням його займалася сама дівчина за допомогою матері. Придане на селі складалося з двох частин: скрині (“лади”) та худоби з землею. До шлюбу, який оформляв нову сім'ю, завжди старанно готувались, обов'язково завершуючи його весіллям.

Весільний обряд, що здавна був поширений у побуті в Оноці, майже нічим не відрізнявся від такого ж обряду в інших районах Закарпаття. Складався він з таких основних дій: сватання, “дікладки”, “туски”, вінчання, весільний бенкет та перехід молодої в хату чоловіка. Ці основні дії супроводжувались різноманітним архаїчним ритуалом.

Значною подією в житті селянської сім'ї було народження дитини. Ця подія, як і шлюб, відзначалася в колі рідних і близьких, однак не так урочисто, як весілля. У зв'язку з відсутністю лікарів і лікарень в селі, пологи відбувалися майже завжди в домашніх умовах за допомогою баби-повітухи (“варміцької баби”). Вона була чи не головною дійовою особою не тільки на родині, а й на хрестинах. Народження дитини та догляд за нею у перші тижні її життя були облутані цілим рядом архаїчних ритуалів, закликань, ворожінь і т.д.

Похорон також відзначався рядом архаїчних елементів. Так, зокрема, при тілі покійника влаштовувалися ігри. Найбільш поширеною була гра під назвою “фечеги”.

В цілому традиційна народна культура села Онок розвивалась нерозривно від інших районів області. При цьому кожна з її складових мала певні локальні особливості.

Джерела та література:

1. Данко О. Соціалістичні перетворення в культурі та побуті трудящих села Онок Виноградівського району за роки радянської влади : дипломна робота. *Архів лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. Тиводара Ужгородського національного університету*. Ужгород, 1982. 82 с.
2. Із спогадів старожила села Онок Свищо В.Й. *Архів автора*.
3. Грацианская Н.Н. К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – начале XX века. *Советская этнография*. 1973. № 1. С. 25–37.
4. Закарпатський музей народної архітектури та побуту. Путівник. Ужгород, 1981. 62 с.
5. Матейко К.І. Український народний одяг. К. : Наукова думка, 1977. 224 с. : іл.
6. Стельмах Г.Ю. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. К., 1964.
7. Тиводар М.П. Особливості пастівництва у населення західних районів Закарпаття у XVIII – першій половині XX ст. *Культура і побут населення Українських Карпат*. Ужгород, 1972. С. 14–15.
8. Федака П.М. Реліктові форми будівель на Закарпатті. *Народна творчість та етнографія*. 1980. № 2. С. 73–77.
9. Шмелева М.Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области. *Советская этнография*. 1948. № 2. С. 130—146.

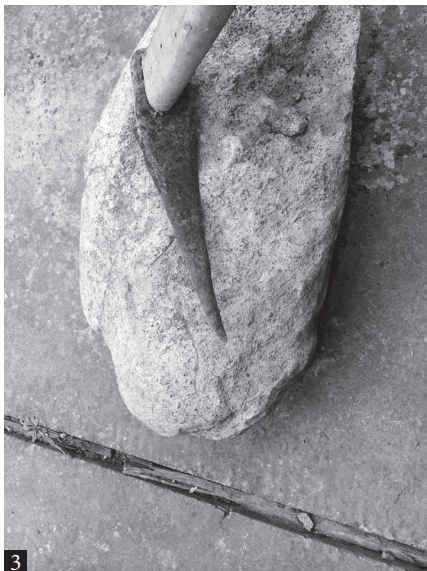
THE MATERIAL CULTURE OF THE VILLAGE OF ONOK VYNOGRADSKY DISTRICT (XIX - EARLY XX CENTURY)

Oleksandr Danko (Onok)

Summary

The article describes the development of material culture of the village of Onok Vinogradiv district in the XIX – early XX century. The author describes the development of folk crafts and crafts, tools, traditions of agriculture and animal husbandry, features of traditional folk habitation and dress, family and family life.

Key words: material culture, crafts, weaving, embroidery, tools, agriculture, horticulture, horticulture, animal husbandry, housing, clothing, family.

1. Мотика (“рогачка”) для обробітку землі.
2. Кирка (“чекан”) для обробітку кам’янистого ґрунту.
3. Мотика (“ертівка”).
4. Легка мотика.
5. Сокира (“фленчак”).

Ольга ГАЛ
(Виноградів)

ТРАДИЦІЇ ТКАЦТВА, ВИШИВКИ ТА В'ЯЗАННЯ МЕШКАНЦІВ МІСТА ВІНОГРАДІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

УДК 745/749 (477.87) “19/20”

У статті розглядаються традиції ткацтва, вишивки, в'язання гачком мешканців міста Виноградів. На основі польових записів аналізуються регіональні й локальні мотиви орнаментів та традиції їх використання.

Ключові слова: народне мистецтво, орнамент, ткацтво, полотно, килими, вишивка, скатертина, сорочка, в'язання гачком, серветка, подушка.

Давні і недавні пам'ятки народного мистецтва доносять розмаїте образотворче мислення прабатьків, передають нащадкам розуміння краси і мудрості як відображення поглядів, переживань, роздумів, прагнень.

З давніх-давен наші пращури оволодівали різними ремеслами для виконання необхідної господарської роботи. Невідомі майстри виготовляли ручні знаряддя праці, предмети домашнього вжитку та меблі. Тепер всі ці речі називаються виробами народного мистецтва, а раніше чи не в кожній сім'ї ткали, шили, вишивали, займались різьбою по дереву та обробляли шкіру. Кожен виріб автор прикрашав орнаментом, в якому зображена втаємничена інформація символів і знаків. З часом візерунки змінювалися, позбувалися першочергового значення. Елементи оздоблення на предметах декоративно-ужиткового мистецтва відіграють естетичну функцію.

Ткацтво. В середині ХХ ст. окремі містяни ще тримали вівці. Старожили розповідають, що з обробленої вовни ткали доріжки (“покрівці”) та кожухи (“петехи”)¹. Задля виготовлення одягової тканини та полотна для побутових потреб вирощували коноплі. Ткацьке виробництво складалось з усталеного комплексу технічних прийомів, що сформувались працею багатьох поколінь.

Поодинокі ткали на сьогодні залишились в місті, а колись ткання було звичною справою родин. Багато старожилів з неабиякою гордістю розповідали про свою участь у процесі виготовлення тканини. З сумом вони підмічали, що знання і вміння не передали молодшому поколінню, “бо то вже не треба”, а як данину спогадам зберігають відрізи домотканого полотна. Немов реліквію вдома берегла ничильниці та бердо виноградівчанка Катерина Гусар².

Полотно. Жителі міста, хоч і не мали великих наділів землі, все ж вирощували коноплі. Розповідає Катерина Фулитко: “Жили ми бідно. Мама постійно відділяла ділянку на городі для посіву коноплі (місцева назва – “конопні”). Добре пам'ятаю весь процес обробітку ткацької сировини, а виготовлене полотно зазвичай використовували для побутових цілей”³.

З 50-х років ХХ ст. жителі міста все рідше використовують домоткане полотно для пошиття предметів одягу. В основному з нього шили скатертини та рушники. Багато містян купляли полотно у жителів прилеглих сіл, які виготовляли тканину як для власних потреб, так і для продажу. Традиційно відрізи полотна можна було придбати або обміняти у “рондьошів”. “Рондьоші” – це кочові продавці, що на підводі переміщалися вулицями міста і голосно вигукували: “Цуря, ряндя, петеча!”. Чимало старожилів прийшлося опитати, щоб дізнатися переклад цього виразу. Зупинилася на тому, що це – “одежа, тканина, кожухи”. “Коли чули малими дітлахами, як кричали візники, то з радістю збігалися. Бувало, що й отримували в дарунок деяку дрібничку, наприклад олівець”, – згадує Іван Біланчук⁴. У “рондьошів” можна було як купити, так і обміняти товар на товар. Особливою удачею для жінок-вишивальниць було віднайти серед розмаїтого краму нитки “муліне”.

Доріжки. Поступово із розвитком легкої промисловості необхідність у домашньому виготовленні тканин втрачається. Жінки зосереджуються тільки на виготовленні доріжок (“покрівців”). Для ткання застосовують грубі нитки і мотузки, але багато хто традиційно використовує смуги тканини (подертий старий одяг). Покрівці якогось визначеного візерунку не мають. Це просто строкаті смугасті килимки.

“По старинці” виготовляє вдома покрівці містянка Марія Костак. “Для міцності і “товарного вигляду” поздовжній край покрівця повинен мати ущільнення ниток основи”, – розповідає дочка ткали Мар'яна Савко⁵. Кросна для ткання, зазвичай розкладають взимку. Подекуди господині, котрі тримали вдома кросна, ткали доріжки “для всієї вулиці”. На хуторі Лемаковиця (вул. Першотравнева) існує почергове використання ткацького верстата. Тобто кросна передають з хати до хати, і потрібно “дочекатися черги на кросна”. Домоткані покрівці залишаються украй необхідними і до сьогодні. Їх стелять на долівку, ними покривають лавки, а буває, використовують як серветку на журнальний столик.

Вишивка. Вишивка другої половини ХХ ст. має основне застосування – декорування тканин інтер'єрного призначення.

¹ Записала О. Гал від Терезії Михайлівни Чегіль, 1937 р.н., м. Виноградів.

² Записала О. Гал від Катерини Юрївни Гусар (1943-2018), м. Виноградів.

³ Записала О. Гал від Катерини Олександрівни Фулитко, 1942 р.н., м. Виноградів.

⁴ Записала О. Гал від Івана Івановича Біланчука, 1949 р.н., м. Виноградів.

⁵ Записала О. Гал від Марії Миронівни Савко, 1976 р.н., м. Виноградів.

Починається кожна вишивка з підготовки матеріалу – вибору тканини, ниток. Орнаменти зазвичай передавалися (перезнімалися) молодими дівчатами на вечорницях. Збиралися сусідки в одній хаті, спілкувалися, розповідали оповідки і співали. Певно тому, у вишивках завжди присутня тактовна неспішність та органічний зв'язок між полотном, нитками і візерунком.

Скатертина. Вишиваними скатертями застиляли столи на свята. Марія Шнайдер показала свої скатертини, які виготовила за усталеними в краї традиціями. Два відрізи білого тканого полотна з'єднані між собою мережкою, що вив'язана гачком. На одній скатертині два вужчі краї мають декор – група орнаментальних смуг з елементами рослинно-геометричного орнаменту, що ритмічно повторюються. Узор вишитий технікою “лічильна гладь” нитками червоного кольору. Краї оздоблені бахромою. На іншій скатертині бачимо декор з двох різних по товщині орнаментальних рядів стилізованих рослинних елементів, що вишиті технікою “хрестик” нитками голубого, фіолетового та червоного кольорів. Два вужчі краї скатерті оздоблені гачкованою мережкою⁶.

В скатертині, що зберігає містянка Терезія Чегіль, два відрізи з доморобоного полотна зшиті. Для оздоблення скатерті використаний мотив “дерево життя”, що чергується по периметру зі стилізованим зображенням троянди. Декоративні елементи вишиті техніками “хрестик” та “лічильна гладь” нитками зеленого, фіолетового, червоного, рожевого та жовтого кольорів. Краї скатертини підшиті⁷.

На скатерці Юлії Суплінчак декор: ажурна вишивка “білим по білому” та два ряди мережки (“роздільний прутик”) повздовж вужчих країв. Краї підігнуті⁸.

Позаяк в магазинах вже появилася канва (полотно для вишивання), то майстрині широко її використовували для основи скатертей і серветок. У Йоганни Орел скатертини з канви білого кольору, квадратної форми. В одній скатертині декор зі стилізованих квітів та мотиву “півня” розміщений по периметру, а в іншій – по середині одноосьова композиція зі стилізованих рослин та тварин. Зображення виконані технікою вишивки “хрестик” нитками чорного та червоного кольорів. Оздоблення підігнутих країв скатертини – зубцювання мережкою “павучок”⁹.

Серветки. Поява нових меблів в 70-80-х рр. ХХ ст. зумовила виникнення декоративних серветок, доріжок, накидок на журнальні столики, телевізори, крісла тощо. Для їх оздоблення вишивальниці використовують мотиви, не-

властиві традиційному мистецтву. Узори здебільшого почерпнуті зі зразків, що друкувалися у відомих на той час журналах та книгах. Однак інколи зустрічається і аналогія з традиційною народною вишивкою.

Серветки використовували як підставки для скульптурок, ваз, складових сервізу або, як самодостатній декоративний елемент для журнального столика, тумбочки чи комода.

Новим вигадкам майстринь-вишивальниць сприяла наявність в продажу різного ґатунку тканин. Вони почали вишивати святкові тематичні серветки, як от “на Різдво” у Ельвіри Гудак. На серветках квадратної форми композиція з свічки, хвої та ялинкової прикраси розташована в чотирьох кутах. Вишивка виконана техніками “гладь” та “петельчатий шов”¹⁰.

Серветки для прикрашення сервантів Христини Кіндюх¹¹ та Юлії Борко¹² з білого або кольорового ситцю квадратної форми оздоблені петельним швом. У кутах розміщений рослинний орнамент (мотив “братчики”, “ромашки”), що вишитий технікою “гладь”. Стібки виконані по намальованому контуру, який вишивали тамбурним швом нитками чорного кольору. Рослинні елементи вишивали в одному або декілька кольорах. Торці серветки могли бути зарубцьовані, обшиті декоративним швом та вив'язані гачком.

Полотно для вишивання (канва) сприяло широкому використанню технік вишивки “хрестик” та “ялинка” в декоруванні серветок, а згодом і подушок, килимків на стіну. Зазвичай жінки вишивали геометричний або рослинно-геометричний орнамент та широко використовували в обрамленні елемент “ламана лінія” або “зигзаг”. Завершували краї серветки бахромою.

У Терезії Чегіль серветка розміру невеликої скатерки з домотканого полотна оздоблена гачкованою мережкою. Декоративний мотив “гілка калини” вишитий “хрестиком” червоними, синіми та зеленими нитками і ритмічно повторюється по всьому периметру¹³.

Для серветок з канви, які показав Тамерлан Терек, в декорі поширеним мотивом є розетка (коло), заповнене стилізованим зображенням багатопелюсткової квітки. Застосовано контурне шиття. Утворені площини заповнювалися нитками жовтого, зеленого, коричневого кольорів технікою вишивки “хрестик”. Обрамлення – купованою тасьмою¹⁴.

Традиційно широко застосовували в шафах (“креденсах”) на кухні прикраси для полицок (“чіпки”). Смуга полотна була декорована по одному

⁶ Записала О. Гал від Марії Йосипівни Шнайдер, 1959 р.н., м. Виноградів.

⁷ Записала О. Гал від Терезії Михайлівни Чегіль, 1937 р.н., м. Виноградів.

⁸ Записала О. Гал від Юлії Михайлівни Суплінчак (1925-2014), м. Виноградів.

⁹ Записала О. Гал від Петра Юрійовича Густі, 1987 р.н., м. Виноградів.

¹⁰ Записала О. Гал від Ельвіри Дмитрівни Гудак (1945-2017), м. Виноградів.

¹¹ Записала О. Гал від Христини Іванівни Кіндюх, 1937 р.н., м. Виноградів.

¹² Записала О. Гал від Йолани Павлівни Борко, 1934 р.н., м. Виноградів.

¹³ Записала О. Гал від Терезії Михайлівни Чегіль, 1937 р.н., м. Виноградів.

¹⁴ Записала О. Гал від Тамерлана Івановича Терека, 1947 р.н., м. Виноградів.

повздожньому краю, який опускали нижче лінії полицки. Декор “квіти”, “фрукти” вишивали технікою “гладь”. Оброблений вишивкою прямий або різьблений край серветки додатково прикрашав виріб. Інколи до смуги ситцю пришивали мереживо, що вив’язували гачком. Згодом для прикрашення полицок використовували покупну мережку.

Окремо варто розглянути такий вид прикраси на кухні як фолвийдов. Такі “настінні серветки” мали практичне застосування – *falvédő* (фолвидо), або “захист стіни”. Зазвичай їх розміщували над кухонним столом.

На настінних серветках технікою “стебловий шов” на білому (рідше кольоровому) тлі вишивали побажання та сцени із життя чи композиції з квітів і фруктів, слова молитви, а інколи надписи мали гумористичний чи іронічний характер (“Де порядок бачиш, вітай господину”, “Нема рози без шипів, нема життя без проблем”)¹⁵. Зазвичай зображення було одноколірним. Інколи, як-от у Софії Роман, можна зустріти застосування декількох кольорів ниток для вишивання контуру¹⁶. Цікаво, що для дівчат-школярок було престижно вишити свою серветку. Їх так само вішали на стіну, але як декоративний елемент убранства оселі. Зображували молоді вишивальниці казкових героїв¹⁷.

Жінки розповідали, що була “своя мода” на зображення. До прикладу, існувала мода на мотив “черешні”, тому майстрині вишивали зображення з черешнями. А стає популярним мотив “калина” – вишивали калину...

Жителька міста Наталія Максимець пригадує: “Для відтворення зображення використовували два методи перенесення малюнка. Перший: на стіл розстиляли вишиту серветку (яку прагнули перезняти), зверху накривали чистою тканиною. Алюмінієву ложку покривали тонким шаром смальцю і проводили нею по виступаючому рельєфу. Утворений рисунок фіксували олівцем. Другий метод: для перенесення малюнка готову серветку покривали копіювальним папером, а зверху вже тканину, і ложкою проводили по виступаючому рельєфі”¹⁸.

Ділиться спомином Іван Біланчук: “У нас вішали фолвийдов позаду залізної печі (місцева назва “шпор”, “чіковшпор”) та над кухонним столом. І навіть коли вже стіна була захищена керамічною плиткою, все одно на ній красувався фолвийдов”¹⁹.

Рушники. В краян рушники (місцева назва – “обрус”) були різної довжини та ширини. Так само і їх використання було різним. Ними обрамляли

ікони, вішали під дзеркало, зрештою, використовували для витирання посуду. Традицію обрамляти ікони рушником завезли переселенці чи невістки з інших областей країни²⁰. Рушник, яким витирали помитий посуд, називали “утиральник”. Його ткали без визначеного орнаменту, лише декілька поперечних кольорових смужок. Про цікаве використання рушника для замісу хліба розповіла Ганна Ольховська: “Кошик із лози устеляли рушником. Потім всипали муку та інші складові, і так вимішували здобне тісто”²¹.

Полотно рушника зазвичай прикрашали по одному краю. Розалія Ковач пригадує, що “в хаті збиралися дівчата і вигадували візерунки, прагнули відобразити квітки, що бачили кожен день – тюльпани, троянди, ромашки, волошки”²². Одноколірний рослинний стрічковий орнамент вишили на рушниках Марія Шнайдер²³ та Ольга Шелель²⁴. Один край рушника підігнутий, а інший закінчується бахромою або мережкою, що випліталась з ниток основи.

На одному рушнику від Юлії Борко для вишивання декору (геометричний орнамент) використані нитки бордового кольору. Техніка вишивання – “колодочки”, “стовпчики”. На іншому – великі стилізовані рослинні мотиви. Конттури квітів, листя та стебла вишиті технікою “хрестик” нитками чорного кольору, а створені площини заповнені в техніці “лічильна гладь” жовтими, рожевими, червоними та зеленими нитками. Один край рушників підшитий, а другий оздоблений виплетеною з ниток основи мережкою²⁵.

Рушники висіли “на красу” біля рукомильника. Їх підвішували на гвіздочках або ж на поперечній дерев’яній жердині настінного дзеркала. Інколи один рушник підвішували під інший, як розповідала Софія Боршош. На рушниках її мами Анни Іванівни Роман вишиті дві великі стилізовані квітки з стеблом і листками, що розміщені в дзеркальній симетрії, між ними вишитий маленький ромб. У зображенні контур вишитий хрестиком, а створені площини заповнені в техніці вишивки “качалочка” золотистими і чорними нитками. На іншому рушнику орнаментом є розташовані в ряд три мотиви “калини”. Вишиті вони “хрестиком” чорними і золотистими нитками²⁶. На двох кінцях рушнику Наталії Делі бачимо стилізовані великі троянди з листям. Рушник невеликого розміру, краї підшиті, орнамент вишитий технікою “лічильна

²⁰ Записала О. Гал від Терезії Михайлівни Чегіль, 1937 р.н., м. Виноградів.

²¹ Записала О. Гал від Ганни Михайлівни Ольховської, вчителя початкових класів ЗОШ № 1, м. Виноградів.

²² Записала О. Гал від Розалії Меньгертіви Ковач, 1941 р.н., м. Виноградів.

²³ Записала О. Гал від Марії Йосипівни Шнайдер, 1959 р.н., м. Виноградів.

²⁴ Записала О. Гал від Ольги Юріївни Шелель, 1944 р.н., м. Виноградів.

²⁵ Записала О. Гал від Йолани Павлівни Борко, 1934 р.н., м. Виноградів.

²⁶ Записала О. Гал від Софії Іванівни Боршош, 1947 р.н., м. Виноградів.

гладь". Для стебел і листя використано нитки зеленого кольору, а квіти вишиті нитками фіолетового кольору секційного фарбування²⁷.

Зустрічаються рушники, де над орнаментальною частиною в центрі вишиті ініціали господині. Літеру "М" вишила Медарда (Меланія) Чедрекі на рушнику. Сам рушник декорований на одному краю полотна. Технікою "гладь" вишитий асиметричний букет з жовтих, рожевих, червоних, фіолетових хризантем. Розлогий рослинний мотив доповнюють вставки вишитої білими нитками мережки. Один край підігнутий, на іншому – мережка, що виплетена з ниток основи полотна²⁸.

Тамерлан Терек пригадує, що в їх помешканні однаковий орнамент вишивали "хрестиком" (чорним по білому) на рушнику, який висів "на красу" (для прикрашення), на сумочці для зберігання гребінців та щіток, а також на підвісці для парасолі²⁹.

Позаяк фабричне виробництво тканин поступово витіснило домоткану, то майстрині широко використовують канву (сітчату тканину). Звісно, і зображуваний декор підпорядкований переплетенню основи полотна. Геометричний, рослинно-геометричний орнамент для весільних рушників використовує Ганна Пойдин. Композиція вишивки рушників складається з трьох орнаментальних рядів, середній з яких значно ширший. Орнамент виконаний технікою вишивки "хрестик" нитками червоного та чорного кольору на двох коротких краях полотна. Закінчення традиційне – бахрама з ниток основи³⁰.

Подушки. Дотримуючись традицій, господині збагачували інтер'єр різноманітно оздобленими декоративними подушками. Автори використовували аплікацію і вишивку техніками "хрестик", "болгарський хрестик", "ялинка", "гобеленовий шов", "гладь". Для лицевої сторони подушки з вишивкою використовували мішковину або канву. Форми подушок зустрічалися квадратні, прямокутні, круглі та овальні. Зображення містили геометричний орнамент, реалістичне і стилізоване зображення квітів.

Реалістичне зображення квітів бачимо на подушках Марії Вігулі³¹ та Ольги Шерегі³². Для подушок Софії Роман характерна ozdoba – рапортна побудова рослинних елементів або дзеркально побудований букет. Вишивальниця використовує контурне шиття чорною ниткою технікою "хрестик". Створені

площини заповнені вишивкою нитками секційного фарбування ("меланж") технікою "гладь"³³.

У 80-90-х рр. ХХ ст. для робіт вишивальниць притаманна строкатість. Майстрині радо послуговуються інформацією з друкованих видань. Характерними для цього періоду є роботи Йоганни Орел. На її подушках можна побачити не тільки розмаїті орнаменти, а й сюжетні композиції, зображення людей. У вишиванні вона використовує широковживані техніки "хрестик", "напівхрестик", "болгарський хрестик".

Свої подушки Марія Вігула та Йолана Тупиця вишивали технікою "барджелло", яка дозволяла відтворювати різноманітні переливи кольорів на тканині.

За довгі роки рукоділля Розалія Ковач збирала власну колекцію книг і журналів з вишивками, які неодноразово переглядає і надихається на нові творчі ідеї. На сучасній подушці бачимо вишитий нитками червоного кольору орнамент в техніці петельного шва "katolaszegi"³⁴.

Одяг. У зв'язку з різними суспільно-економічними та соціально-політичними змінами у контексті народного одягу відбулися складні зміни. Старожили ледь пам'ятають традиційний одяг, що шили з домотканого полотна. В другій половині ХХ ст. одяг зазвичай купували фабричного виробництва або шили з фабричних матеріалів.

У великій пошані були місцеві кравчині ("шивкині"). Розалія Ковач пригадує, що для себе перевагу надавала одній швачці, бо "їй найкраще вдавалося пошити гострі кінці коміра сорочки"³⁵.

У другій половині ХХ ст. поширено було прикрашати вишивкою міський одяг. У класичній чоловічій сорочці вишивка є на грудях, манжетах та на комірі. Геометричний орнамент вишитий нитками жовтого, червоного, голубого, зеленого та чорного кольорів. Це бачимо на сорочці, що вишивала мама Марії Шнайдер Йолана Василівна³⁶.

В чоловічих сорочках, що зберігала в старій ладі Юлія Суплінчак³⁷ та знайшла в купленій хаті Зінаїда Лакатош³⁸ вишиті були пазуха, низ рукава (рукав прямий, відкритий) та низький комір-стійка. Геометричний орнамент вишитий технікою "хрестик" нитками жовтого, червоного, зеленого і чорного кольорів.

²⁷ Записала О. Гал від Наталії Йосипівни Делі (1946-2018), м. Виноградів.

²⁸ Записала О. Гал від Ольги Олександрівни Гал, 1947 р.н., м. Виноградів.

²⁹ Записала О. Гал від Тамерлана Івановича Терека, 1947 р.н., м. Виноградів.

³⁰ Записала О. Гал від Ганни Іванівни Пойдин, 1973 р.н., м. Виноградів.

³¹ Записала О. Гал від Ольги Олександрівни Гал, 1947 р.н., м. Виноградів.

³² Записала О. Гал від Ольги Юріївни Шерегі (1953-2017), м. Виноградів.

³³ Записала О. Гал від Софії Іванівни Боршош, 1947 р.н., м. Виноградів.

³⁴ Записала О. Гал від Розалії Меньгертівни Ковач, 1941 р.н., м. Виноградів.

³⁵ Там само.

³⁶ Записала О. Гал від Марії Йосипівни Шнайдер, 1959 р.н., м. Виноградів.

³⁷ Записала О. Гал від Юлії Михайлівни Суплінчак (1925-2014), м. Виноградів.

³⁸ Записала О. Гал від Зінаїди Іванівни Лакатош, 1951 р.н., м. Виноградів.

Крій та оздоблення жіночих суконь було дуже різноманітним. Свою сукню з червоної тканини Юлія Суплінчак оздобила спіралеподібним орнаментом, який вишила технікою “тамбурний шов” нитками білого кольору³⁹. А от Марія Шнайдер власну сукню прикрасила квітковим орнаментом, що вишила “гладдю”⁴⁰. Людмила Яцканич горловину блузки з білого ситцю оздобила зубцюванням та вишивкою мотиву “квіти” петлевим швом⁴¹.

Для декорування сучасних чоловічих, жіночих та дитячих сорочок Ганна Пойдин використовує угорську кольорову гладь “калочай” (kalocsai). Вишивкою традиційно прикрашає комір, пазуху та манжети⁴².

На початку ХХ ст. поширилась тенденція вишивки бісером. Наталка Копинець на своїй сорочці вишила мотив “маки” спереду на грудях та на рукавах⁴³.

На весіллях традицією було дарувати “сокачкам” (поваркам) фартухи. Нерідко вони були з білої тканини з вишивкою. Фартух Марії Шнайдер обшитий петлевим швом нитками червоного кольору та має різнокольоровий квітковий орнамент, який вишитий “гладдю”, на кишені та по нижньому краю.

Килимки. Килимам на стіну притаманні геометричні орнаменти, як от бачимо у Марії Вігулі⁴⁴, або з елементами ромбів, восьмикутників, у які вписано мотиви стилізованих квітів, як у Марії Логутової⁴⁵. Переважно їх вишивали на мішковині техніками “хрестик” або “ялинка”. В зображенні застосовували контур, який вишивали чорною ниткою в тій техніці, що й інші елементи. Створені площини заповнювали кольоровими нитками за вподобанням. Таким чином цілком однакові композиції отримували різне “звучання”.

У містян побутував звичай прикрашали килимками з вишивкою одвірки. Прикрасу шили з мішковини, як у Марії Вігулі. Орнаментом заповнювали всю тканину, до нижнього краю пришивали куповану тасьму. Пізніше для прикраси на кімнатні двері використовували канву або іншу тканину. Декор вишивали тільки по нижньому краю і обрамляли мережкою чи бахромою. А от мама Івана Біланчука Ганна Іванівна вельми любила прикрасу для дверей вив’язувати гачком.

Бувало, що один візерунок могли використовувати в орнаментуванні подушки, килимка на стіну біля ліжка та для прикраси на одвірок кімнатних дверей.

Вишивані картини. Історичні передумови сприяли тісним контактам жителів Виноградівщини із закордонням. Жінки вишивальниці, не забуваючи традиції використання рукотворної вишивки у побуті, швидко реагували на появу нових малюнків та схем, навчалися модним технікам шитва.

Як декоративний елемент на стінах стали використовувати вишивані картини. Зображували птахів, тварин, сюжети з життя, пейзажі чи букети квітів. Вишивали техніками “хрестик” або гобеленовою технікою вишивки (місцева назва “гоблен”)⁴⁶.

На картині Михайла Борко мотив “букет червоних троянд” розташований в центрі, вишитий “хрестом” на чорному полотні.

Вишивані картини Катерини Фулитко різножанрові: пейзажі та натюрморти, портрети людей, ікони. Катерина Олександрівна використовує техніки “хрестик” та “напівхрестик”, зашиває всю площину полотна.

Для вишивки використовували надруковане на марлевій тканині кольорове зображення. “Марлевою тканиною з малюнком накривали цупкіше полотно, під час вишивання голку з ниткою просмикували через обидві тканини. Після закінчення процесу нитки марлевої тканини просто витягували, – ділиться спогадами Наталія Максимець⁴⁷.

Пізніше з’явилися відрізи канви з надрукованим кольоровим зображенням. Власне, на ній же й вишивали технікою “напівхрестик”, “хрестик” нитками “муліне” або “ірис”.

На початку ХХІ ст. тенденція дещо змінилася. В продаж надходять схеми вишивок з підібраними нитками. Також зустрічалися схеми для вишивання картин бісером. Пізніше з’явилися схеми, де для вишивки була відведена тільки частина живописного малюнку. Такі вишивані картини бачимо у Любові Штефан⁴⁸ та Наталки Копинець⁴⁹.

В’язання гачком. В середині ХХ ст. з вовняних ниток вив’язували предмети одягу. Терезію Чегіль навчила в’язати старша сестра Ірина ще в дитячі роки. Це стало основним її заняттям в багатодітній родині. “Як тільки дов’яжу останню пару носків для наймолодшого брата, то в старшого вже порвалися”, – пригадує Терезія Михайлівна⁵⁰.

Окрім предметів одягу, жінки вив’язували серветки, якими вміло прикрашали житло. Ажурні вироби різного розміру розміщували на серванті, дзеркалі чи комоді. Витонченість традиційного мережаного орнаменту бачимо в

³⁹ Записала О. Гал від Юлії Михайлівни Суплінчак (1925-2014), м. Виноградів.

⁴⁰ Записала О. Гал від Марії Йосипівни Шнайдер, 1959 р.н., м. Виноградів.

⁴¹ Записала О. Гал від Людмили Іванівни Яцканич (1939-2017), м. Виноградів.

⁴² Записала О. Гал від Ганни Іванівни Пойдин, 1973 р.н., м. Виноградів.

⁴³ Записала О. Гал від Наталії Омелянівни Копинець, 1984 р.н., м. Виноградів.

⁴⁴ Записала О. Гал від Ольги Олександрівни Гал, 1947 р.н., м. Виноградів.

⁴⁵ Записала О. Гал від Таїсії Федорівни Копаниці, 1937 р.н., м. Виноградів.

⁴⁶ Записала О. Гал від Наталії Іванівни Максимець, 1938 р.н., м. Виноградів.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Записала О. Гал від Любові Іванівни Штефан, 1974 р.н., м. Виноградів.

⁴⁹ Записала О. Гал від Наталії Омелянівни Копинець, 1984 р.н., м. Виноградів.

⁵⁰ Записала О. Гал від Терезії Михайлівни Чегіль, 1937 р.н., м. Виноградів.

роботах Катерини Гусар. Для вив'язування виробів вона традиційно використовувала білу нитку (“десятку”)⁵¹.

Скатертини або рушники часто завершувались гачковою мережею. Іван Білачук згадує: “В нашій хаті вишивали орнаменти на домотканій скатертині. Коноплі не сіяли, але полотно можна було придбати. Особливо спритною мама Марія Іванівна проявляла себе в в'язанні гачком – “горголовання” (horgolás (угор.) – в'язання гачком)”. Нею були вив'язані на вікна фіранки (фіргонки). “Окрім традиційного вишиваного рушника для кошика на Великдень, мама в'язала гачком серветку, якою потім покривала кошик”, – додає Іван Іванович⁵².

У 70-80-х рр. ХХ ст. для в'язання предметів одягу та аксесуарів почали використовувати кольорові нитки “ірис”. Відштовхуючись від традицій, майстрині збагачували звиклі форми своїх робіт, надавали їм нового і неповторного колориту. Потрібно зауважити, що поряд з серветками і предметами одягу жінки практикували вив'язувати покривала на ліжка. Для цього виготовляли певну кількість однакових елементів і зшивали їх між собою.

Користуючись інформацією друкованих видань, майстрині багато експериментували. Вони придумували власні композиції або слідували опису та схемам вив'язування наведеної серветки, наприклад, як Людмила Яцканич. Її серветки набували різних обрисів та навіть були об'ємними. В помешканні майстрині гачковані вироби прикрашають полиці шафи, тумбочки, а також журнальний столик і телевізор. В описі багатоманітного доробку неможливо оминати характерні жіночі комірці Людмили Іванівни⁵³.

Традиція на “горголовані” (в'язані гачком) речі не минає і по нинішній день. Серветки містянок Христини Попович та Розалії Ковач прикрашають помешкання рідних та друзів. А от Вікторія Продан захопливо експериментує у створенні дитячих іграшок, бо кожен виріб має бути своєрідний і унікальний.

Висновки. Народне мистецтво за всіх часів було виразником світогляду його творців. А будь-яка традиція може повноцінно функціонувати тільки за умов постійної підтримки її з боку носіїв.

Описані традиції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. засвідчують непохитну вірність народним звичаям і чуйність до всього нового, прогресивного. Зв'язок художніх традицій, як і постійні процеси взаємозв'язків, взаємовпливів з іншими видами народної творчості, не переривається.

На сьогодні чимало майстринь є активними користувачами Інтернету. Утворені в віртуальній мережі тематичні групи сприяють збереженню традицій вишивки, в'язання та пристосування традиційних практик до сучасності, використовуючи національну та локальну специфіку.

Джерела та література:

1. Записала О. Гал від Ганни Іванівни Пойдин, 1973 р.н., м. Виноградів.
2. Записала О. Гал від Ганни Михайлівни Ольховської, вчителя початкових класів ЗОШ № 1, м. Виноградів.
3. Записала О. Гал від Ельвіри Дмитрівни Гудак (1945-2017), м. Виноградів.
4. Записала О. Гал від Зінаїди Іванівни Лакатош, 1951 р.н., м. Виноградів.
5. Записала О. Гал від Івана Івановича Біланчука, 1949 р.н., м. Виноградів.
6. Записала О. Гал від Йолани Михайлівни Тупиці, 1938 р.н., м. Виноградів.
7. Записала О. Гал від Йолани Павлівни Борко, 1934 р.н., м. Виноградів.
8. Записала О. Гал від Катерини Олександрівни Фулитко, 1942 р.н., м. Виноградів.
9. Записала О. Гал від Катерини Юріївни Гусар (1943-2018), м. Виноградів.
10. Записала О. Гал від Любові Іванівни Штефан, 1974 р.н., м. Виноградів.
11. Записала О. Гал від Людмили Іванівни Яцканич (1939-2017), м. Виноградів.
12. Записала О. Гал від Марії Йосипівни Шнайдер, 1959 р.н., м. Виноградів.
13. Записала О. Гал від Марії Миронівни Савко, 1976 р.н., м. Виноградів.
14. Записала О. Гал від Наталії Іванівни Максимець, 1938 р.н., м. Виноградів.
15. Записала О. Гал від Наталії Йосипівни Делі (1946-2018), м. Виноградів.
16. Записала О. Гал від Наталії Омелянівни Копинець, 1984 р.н., м. Виноградів.
17. Записала О. Гал від Ольги Олександрівни Гал, 1947 р.н., м. Виноградів.
18. Записала О. Гал від Ольги Юріївни Шелельо, 1944 р.н., м. Виноградів.
19. Записала О. Гал від Ольги Юріївни Шерегі (1953-2017), м. Виноградів.
20. Записала О. Гал від Петра Юрійовича Густі, 1987 р.н., м. Виноградів.
21. Записала О. Гал від Розалії Меньгертівни Ковач, 1941 р.н., м. Виноградів.
22. Записала О. Гал від Софії Іванівни Боршош, 1947 р.н., м. Виноградів.
23. Записала О. Гал від Таїсії Федорівни Копаниці, 1937 р.н., м. Виноградів.
24. Записала О. Гал від Тамерлана Івановича Терека, 1947 р.н., м. Виноградів.
25. Записала О. Гал від Терезії Михайлівни Чегіль, 1937 р.н., м. Виноградів.
26. Записала О. Гал від Христини Іванівни Кіндюх, 1937 р.н., м. Виноградів.
27. Записала О. Гал від Юлії Михайлівни Суплінчак (1925-2014), м. Виноградів.

⁵¹ Записала О. Гал від Катерини Юріївни Гусар (1943-2018), м. Виноградів.

⁵² Записала О. Гал від Івана Івановича Біланчука, 1949 р.н., м. Виноградів.

⁵³ Записала О. Гал від Людмили Іванівни Яцканич (1939-2017), м. Виноградів.

TRADITIONS OF WEAVING, EMBROIDERY,
AND COVERAGE OF RESIDENTS OF THE CITY VINOHRADIV
OF THE SECOND HALF OF THE XX – EARLY XXI CENTURY

Сільвія ПОЛАК
(Ужгород)

Olga Gal (Vinohradiv)

Summary

The article deals with the traditions of weaving, embroidery, crochet of the residents of the city of Vynohradiv. On the basis of field records, regional and local patterns of ornaments and traditions of their use are analyzed.

Key words: folk art, ornament, weaving, canvas, carpets, embroidery, tablecloth, shirt, crochet, napkin, pillow.

КОЛЕКЦІЯ РУШНИКІВ ВІНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ
З ФОНДОВОЇ ЗБІРКИ ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ
НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 746 (477.87) : 069.5

Базовим орієнтиром наукового дослідження і популяризації народної культури є ґрунтовно опрацьоване та систематизоване зібрання музею. Метою висвітлення теми даної статті є надання детального аналізу художніх особливостей традиційного декорування рушників Виноградівського району для пізнання мистецьких надбань минулого.

Ключові слова: фондова колекція, локальні особливості, смугаста кольорова композиція, орнаментальні мотиви.

У Закарпатському музеї народної архітектури та побуту зберігається цінний рукотворний скарб, зібраний з усіх районів нашого краю. Зокрема, понад 1600 рушників – різних за розмірами, функціональним призначенням, для декорування яких застосовували різні види художньої творчості – ткання, вишивку, гачкування, ручне плетіння. У кількісному придбанні найбільше рушників було віднайдено у 1973–1979 рр. Другий період припадає на 1985–1988 рр. та 1990 рік. Це був період найактивнішого збору етнографічних матеріалів, завдячуючи чому у музеї зосередилась значна частка пам'яток матеріальної культури. У пріоритеті роботи музею є і буде дослідження традиційної культури, зокрема народного мистецтва вишивання і ткання, на зразках музейного зібрання. Це дає як цілісне уявлення про художньо-естетичні уподобання населення краю, так і розмаїття локальних особливостей.

Серед рушників музейної колекції понад 70 одиниць зберігання представляють рушники з Виноградівського району. Більшість з них придбані у селі Хижа, кілька взірців – із сіл Гудя, Онок, Королево. Здебільшого це ткани рушники, є також і вишивані вироби.

Серед тканих рушників Виноградівського району можна виокремити такі різновиди:

- рушники декоровані безузорними смугами різної ширини та у поєднанні безузорних смуг із дрібними елементами,
- декоративні рушники з мотивами ромбів,
- декоративні рушники з домінуючими мотивами розет.

В окрему групу виділяємо вишивані рушники, виконані техніками “хрестик”, одностороння і двостороння “гладь”.

Рушники відігравали важливу роль в організації інтер'єру хати, щоденно-му побуті, супроводжували родинні свята, обряди. То ж детальний аналіз художньо-естетичних особливостей традиційного декорування цих мистецьких виробів через призму опрацьованого фондового зібрання заслуговує на увагу, зокрема випробовані часом орнаментальні мотиви, композиції, колорит, технічна вправність.

Систематизуючи рушники першої групи, виділяємо рушники утилітарного призначення (“утираки”, “утираники”, “обрусята”), виготовлені з домотканого полотна простого переплетіння та оздоблені з обох країв безузорними вузькими смугами, виконаними перетиканням кольоровими нитками. Наприклад:

- Рушник інв. № 5844/2665 розмірами 137x48 см придбаний у 1976 році у селі Онок. Декорований вузькими смугами червоного та синього кольорів.

- На рушнику інв. № 8191/3414 розмірами 118x25 см, виготовленому у 30-х рр. ХХ ст. і придбаному у селі Хижа в 1979 році, орнамент дещо іншого складу. Утворений з десяти вузьких смуг бордового, чорного та білого кольорів, згрупованих щільно у три широкі смуги на певній відстані одна від одної. Краї рушника завершуються короткими китицями (“ройтами”).

- На інших рушниках цієї групи в орнаментальній смузі спостерігаємо плавний перехід техніки полотняного переплетіння у чиновате ткання в поєднанні із смугастою кольоровою композицією.

Так, на рушниках інв. № 3786/1566, інв. № 4510/2014 композиція розташована ближче до країв і являє собою чиновате ткання з мотивами ромба (“очко”) у поєднанні з чотирма безузорними смугами завширшки 3-4 см переважно бордового кольору із звисаючими короткими ройтами. Виготовлені рушники у 30-х рр. ХХ ст. Придбані у 1973-1974 рр. в селі Хижа.

- На рушнику інв. № 5756/2617 розмірами 125x24 см мотиви чиноватого ткання у вигляді скісних ліній поєднуються з вузькими бордовими, чорними смужками, згрупованими у три широкі смуги: центральна бордового кольору, а обабіч неї чорні смуги з незначним поєднанням бордових і білих ниток.

До цієї групи рушників відносимо вироби довжиною 120-140 см з більш ускладненим декором внаслідок поєднання безузорних смуг з дрібними елементами у вигляді прямокутників, хрестоподібних фігур. Смугаста композиція ускладнюється з уведенням як прямих, так і хвилястих ліній. Ширина кольорових смуг здебільшого від 0,5 до 4,5 см. Перевагу надають традиційній бордово-чорній гамі з незначним вкрапленням жовтого, синього кольорів. Завершують декор довгі ройти бордового, чорного, білого кольорів.

Насиченістю декору виділяється рушник інв. № 4626/2125, придбаний у 1974 році в селі Хижа. Полотнище загальною довжиною 152 см, шириною

25 см. Декорована смуга шириною 31 см виконана чиноватим тканням, пришта до рушника. Орнамент складається з дванадцяти смуг різної ширини. Чотири з них широкі і за складністю орнаменту розташовані таким чином: знизу від країв рушника – найширша смуга з двома рядами мотивів бордових прямокутників та дрібних білих квітів із синьою серцевиною; друга смуга – з рядом прямокутників і зірочок; третя смуга – з двома рядами прямокутників у поєднанні з дрібними білими квітами і з синьою серцевиною; четверта смуга – трохи вузжча, із мотивами прямокутників та зірочок. В усіх чотирьох смугах мотиви чередуються. Елемент “зірочки” на усіх рушниках, як правило, виконаний жовтим кольором. Кожна смуга з обох сторін обрамлена вузькими бордово-чорними рядками. До країв рушника пришта тканина смуга з короткими ройтами бордового, чорного, білого кольорів (*див. фото 1*).

Розміри розглянутих рушників такі: довжина 118-152 см, ширина 21-48 см, ширина у загальному орнаментальних смуг 20-30 і більше сантиметрів, а ширина кольорових складових смуг 0,5-4,5 см.

Ткані декоративні рушники в організації інтер'єру хати були обов'язково присутні. І серед них особливим колоритом вирізняються рушники, у декорі яких присутні провідні традиційні мотиви ромбів, баранячих ріжків, розет тощо, виконаних перебірним тканням. По краях усіх рушників виразним кольоровим акцентом є мистецьки виконане ручне плетіння з кольорових ниток у вигляді зубчиків із звисаючими китицями-ройтами.

Розміри рушників коливаються у межах: довжина 105-135 см, ширина 23-25 см, ширина орнаментальної смуги 20-27 см, ширина ручного плетіння – 3 см.

Серед рушників другої групи з домінуючим мотивом ромбів виділяємо:

- Рушник інв. № 3818/1598. Домоткане полотно простого переплетіння підрублене з трьох сторін. З двох країв рушник оздоблений орнаментальною композицією шириною 20 см, у вигляді смуг, виконаних чиноватим тканням з елементами ромбиків та чотирма смугами різної ширини. Дві з них виконані перебірним тканням з мотивами: 1) ромбів з відростками-завитками на двох кутах; 2) ромбів з двома усіченими кутами, які обрамлені 2-4 вузькими смугами червоного та чорного кольорів; інші дві смуги – безузорні, утворені з 3-7 вузьких смуг червоного та чорного кольорів. Завершують декор невеликі гострі зубчики білого, червоного, чорного кольорів, виконані ручним плетінням, із звисаючими короткими (7 см) ройтами відповідних кольорів. Придбано рушник у 1973 році в селі Хижа.

- Рушник інв. № 3817/1597. Подібний за технікою виконання, схемою розміщення смуг, кольоровим вирішенням. Вирізняється за місцем розташування широкої смуги з мотивами ромбів, а саме – на певній відстані (6 см) від краю.

- Дещо вирізняються за складністю рушники інв. № 4504/2008, інв. № 8188/3411. В орнаменті також переважають мотиви ромбів бордового, червоного, чорного кольорів, але розміщені вони вже на 3-4 домінуючих широких смугах, які обрамлені рядками дрібних прямокутників, прямими лініями. Традиційно завершують декор плетені різнокольорові гострі зубчики з довгими стряпками (13 см). Вищезгадані рушники виготовлені у 30–40-х рр. ХХ ст. Придбані в 1974 році у селі Хижа.

- Рушник інв. № 4625/2124. Орнаментальна композиція шириною 24 см складається з трьох смуг, розташованих на певній відстані одна від одної. Кожна з них складається з ідентичних мотивів у вигляді трьох ромбів із закомпонованим внутрішнім полем та хрестовидних фігур з квіткоподібними елементами на кінцях. Усі смуги щільно обрамляють з обох сторін рядки червоних та чорних прямокутників, вузькі безузорні смужки та чорні прямі лінії.

- Рушник інв. № 4627/2126. До полотна, витканого простим переплетінням, пришта орнаментальна частина шириною 27 см. У вигляді трьох широких (6 – 7 см) смуг червоного та чорного кольорів з мотивами, що вирізняються від вищерозглянутих у поєднанні кольорів, побудованих на контрасті: червоні великі мотиви – дрібні чорні, жовті; чорні великі мотиви – дрібні червоні та жовті.

- В орнаменті рушників інв. № 12716/459, інв. № 12720/463 у двох-трьох смугах розміщені інші мотиви у вигляді ромбів із відростками у поєднанні з восьмипелюстковими квітами, що чередуються. У кожній смузі у мотивах дотримуються одного кольору – бордового і чорного. Смуги обрамляють вузькі чорні смуги з жовтими та синіми дрібними прямокутниками, окреслені рядком чорних, червоних, синіх прямокутних зубчиків (*див. фото 2*).

Рушники ткані третьої групи з домінуючими мотивами розет виготовлені з домо-тканого полотна, витканого простим переплетінням і підрублені з трьох сторін:

- На рушнику інв. № 5755/2616 орнаментальна частина шириною 25 см є продовженням тканого полотна, плавно переходячи на чинувате тканина з елементами скісних рисок. Далі технікою перебірного тканина виткані три широкі смуги з основними мотивами шестипелюсткових квіткоподібних розет та завитками між ними, що виконані бордовими і чорними нитками. Кожна з цих смуг обрамлена двома бордовими безузорними вузькими смугами та вузькою смугою між ними з дрібними елементами прямокутників та хрестиків. Завершуються краї рушника плетеними вручну гострими зубчиками та звисаючими роїтами (8 см). У декорі дотримуються традиційної кольорової гама – бордових, чорних кольорів.

- Рушники інв. № 4929/2128 та інв. № 8187/3410 схожі за розмірами (120x22см) та схемою розміщення домінантних трьох широких смуг з мотивами восьмипелюсткових квітів різної форми пелюстків з обрамлюючими їх іншими смугами. Вирізняються рушники за кольоровими акцентами у тридільній системі основних смуг, а саме: у першому варіанті розети виконані у середній смузі чорними нитками, обабіч неї червоними, а в другому – навпаки. Червоно-чорну гаму розбавляють синьо-жовті вкраплення. Виготовлені рушники у 20-30-х рр. ХХ ст. Придбані в селі Хижа у 1974 та 1979 роках.

- Рушник інв. № 3778/1558 по довжині значно коротший від попередніх (105 см). За основними орнаментальними мотивами та кольоровим вирішенням прослідковується подібність з вищезгаданими рушниками: три широкі смуги з восьмипелюстковими квітами, виконані перебірним тканиням в червоно-чорній гамі. Тільки обрамлюючих вузьких смуг менше, ніж у попередніх.

- Іншу групу рушників з мотивами розет представляють вироби за інв. № 4508/2012, інв. № 4624/2123, інв. № 5766/2627, придбані у селі Хижа в 1974-1977 рр. Орнаментальна частина в основному пришта до полотна рушників. Основний мотив у вигляді 5-8 восьмипелюсткових квітів різних форм, які чередуються, розташовані в ряд тільки на одній широкій смузі з-поміж кількох вузьких безузорних та з дрібними елементами смуг. Переважає бордово-чорна гама з вкрапленням синього та жовтого кольорів.

- Вирізняється яскравістю завдяки насиченому помаранчевому кольору рушник інв. № 4455/1968. Декорований орнаментальною смугою шириною 25 см у вигляді трьох ширших смуг, розташованих на певній відстані одна від одної. Композиційно складається із центральної, з більш складними мотивами – двох восьмипелюсткових квітів та трьох ромбів з відростками на двох кутах. Орнамент виконаний технікою перебірного тканина, який рельєфно проглядається на полотні. Кожну широку смугу обрамляють безузорні смужки з дрібними мотивами синього, червоного кольорів. Традиційно краї рушника завершує ручне плетіння (3 см) у вигляді гострих зубців, закомпонованих дрібними ромбиками, трикутниками.

- Рушник інв. № 4454/1967. Орнамент на вузькому рушнику розташований смугою шириною 29 см у вигляді поперечно-смугової композиції, в якій: 1) домінує ширша смуга з мотивами двох восьмипелюсткових квітів та двох ромбів з відростками червоного, чорного кольорів; 2) обабіч центральної смуги розташовані вузькі узорні смуги, перетикані чорними нитками, на яких проглядаються дрібні прямокутники із серцевиною. Завершенням декору є плетена вручну смуга з п'яти прямокутників червоного, білого, чорного,

помаранчевого, синього кольорів з дрібними елементами. З кінців рушника звисають довгі стряпки відповідного кольору (*див. фото 3*).

У музейній колекції рушників з Виноградівського району, оздоблених вишивкою, на час опрацювання даного предметного матеріалу, значно менше, ніж декорованих тканин. Ми, музейні працівники, у перевазі тканих виробів вбачаємо великий “плюс”. Адже з плином часу вишивка поступово витісняє вміння володіти мистецькими прийомами ткацтва. Серед вишиваних рушників представлені вироби, виконані техніками “хрестик”, одностороння та двостороння “гладь”, а саме:

- Рушник інв. № 11559/23. Обрядовий, весільний для старости. Виготовлений з домотканого конопляного полотна, простого переплетіння. Підрублений з двох сторін машинним швом. У нижній частині, на відстані 12 см від краю, декорований вишивкою стилізовано-рослинного характеру, виконаною технікою “хрестик”. Орнамент у вигляді довгої безперервної гірлянди, яка складається з трьох галузок з двома вигнутими стеблами-завитками, у вигинах яких дві великі рожеві квітки, а на кінцівках завитків – дві пуп’янки та одна пуп’янка того ж кольору на початку галузки. Один край рушника прикрашає ручної роботи один ряд мережки в “одинарний прутик”. Завершенням декору є ручне плетіння шириною 8 см з мотивами чотирипелюсткової квітки та звисаючі роїти довжиною 7 см. Рушник виготовлений у 20-х рр. ХХ ст. Придбаний у селі Гудя.

- Рушник інв. № 11556/20 придбаний у тому ж селі Гудя. Виконаний у 30-х рр. ХХ ст. вишивкою двостороння “гладь” і “вирізуванням” нитками ніжно голубого кольору. Орнамент геометричного характеру у вигляді витягнутого ланцюга з великих ромбів, на кожному зовнішньому куті яких – пара дволисточків, та невеликого ромба між ними. Між великими ромбами вишито шість половинок ромбів з аналогічним виконанням. Краї рушника оздоблені вирізуванням у вигляді великих гострих зубців (*див. фото 4*).

Наступні рушники придбані у 1974 році в селі Хижа. Виготовлені з білої фабричної матерії та декоровані з обох кінців орнаментом стилізовано-рослинного характеру, виконаним вишивкою одностороння “гладь”, “стебловий шов”, а саме:

- Рушник інв. № 4713/2171. Орнамент композиційно складається з двох частин: 1) біля краю у вигляді рядка розташованих ланцюгом чотирьох різнокольорових великих голівок квітів в оточенні листків видовженої фігурної форми та двох невеликих голівок квітів з обох кінців рядка; 2) над цими квітами вишитий букет з вісімнадцяти квітів різної форми і величини на стеблах з листками. Кольорова гама: насичені, яскраві рожевий, фіолетовий, жовтий,

помаранчевий, синій, зелений та чорний кольори. Завершує декор пришите з обох кінців мереживо, сплетене гачком, яке складається з двох частин: з мотивами чотирипелюсткових квітів більш складне – з мотивами великих голівок багатопелюсткових квітів та стебел з листками між ними.

- Рушник інв. № 4716/2174. Орнамент стилізовано-рослинного та орнітоморфного характеру розташований на поздовжніх краях рушника: 1) у вигляді тоненької стеблини, вигнутої дугою, з листками, на якій вишито чотири квітки, а на гілці по центру сидить пташка; 2) трохи вище вишито композиції: а) з однієї великої квітки відходять дві вигнуті стеблини з листками, з чотирма квітами різної форми та бутонами; б) на двох квітках сидять дві пташки: розвернуті в різні сторони; 3) трохи вище від цієї композиції – дві вигнуті назовні стеблини з листками та невеликою квіткою на кінці. Техніка вишивки: одностороння “гладь”, “стебловий шов”. Кольорова гама: яскраві червоний, синій, зелений, жовтий, помаранчевий, бордовий та чорний кольори. По краю – мереживо з білих ниток, виплетене гачком із зубчастим завершенням та мотивами ромбів.

- Рушник інв. № 4715/2173. Орнамент композиційно складається з двох частин: 1) ближче до краю – трохи вигнута галузка з листками, яка складається з трьох великих квітів та десяти – середнього розміру; 2) над нею – композиція у вигляді вигнутої догори стеблини з листками, трьома великими квітами та двадцятью однією дрібною квіткою (*див. фото 5*).

Багатогранний предметний матеріал, зосереджений у фондах музею, настільки захопливий за своїм формотворенням, декоруванням, що ми не можемо залишати його поза увагою сучасника. Базовим орієнтиром наукового дослідження і популяризації є ґрунтовно опрацьоване та систематизоване зібрання музею, гордістю якого є колекція рушників з розмаїттям локальних особливостей. І серед цього зібрання заслуговують на увагу народне ткацтво і вишивка Виноградівщини, зокрема рушники, через призму яких проведено детальний аналіз художніх особливостей традиційного декорування. Завдяки активізації пошуково-збиральної роботи у Виноградівському районі фонди музею поповнилися зразками вишивального мистецтва – рушниками, серветками, скатертинами пізнішого періоду виготовлення. То ж попереду – подальше опрацювання цих предметів, що стане вагомим доповненням відомостей про мистецькі традиції, надбання і самобутній колорит Виноградівщини.

Джерела та література:

1. Фонди КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР (далі – Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР): 3778/1558.
2. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 3786/1566.
3. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 3817/1597.
4. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 3818/1598.
5. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4454/1967.
6. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4455/1968.
7. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4504/2008.
8. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4508/2012.
9. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4510/2014.
10. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4624/2123.
11. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4625/2124.
12. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4626/2125.
13. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4627/2126.
14. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4713/2171.
15. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4715/2173.
16. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4716/2174.
17. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 4929/2128.
18. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 5755/2616.
19. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 5756/2617.
20. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 5766/2627.
21. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 5844/2665.
22. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8187/3410.
23. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8191/3414.
24. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11556/20.
25. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11559/23.
26. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 12716/459.
27. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 12720/463.

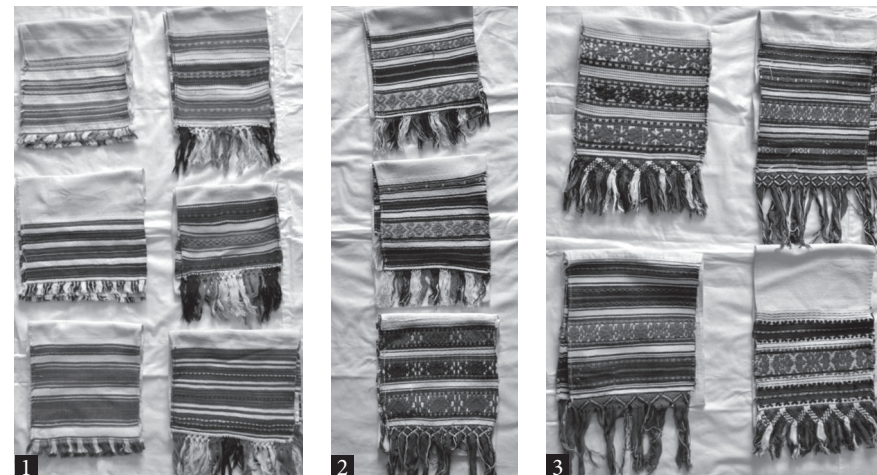
**COLLECTION OF TOWELS VYNOHRADIV DISTRICT
FROM THE STOCK COLLECTION OF THE TRANSCARPATIAN
MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE**

Sylvia Polak (Uzhhorod)

Summary

The basic guideline of scientific research and popularization of folk culture is the thoroughly elaborated and systematic collection of the museum. The purpose of this article is to provide a detailed analysis of the artistic features of the traditional decoration of the towels of the Vynohradiv district for learning about the artistic heritage of the past.

Key words: stock collection, local features, striped color composition, ornamental motifs.

1. Рушники ткані, декоровані беззорними смугами у поєднанні з дрібними елементами. Село Хижа Виноградівського району.
2. Рушники ткані з домінуючими мотивами ромбів. Село Хижа Виноградівського району.
3. Рушники ткані з домінуючими мотивами розет. Село Хижа Виноградівського району.
4. Вишивані рушники. Село Гудя Виноградівського району.
5. Вишивані рушники. Село Хижа Виноградівського району.

Мар'яна МЕГЕЛА
(Ужгород)

ІКОНИ НА МЕТАЛІ З ВИНОГРАДІВЩИНИ У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 2-526.62 (477.87) + 739 : 069.5

У статті йдеться про іконописну колекцію Закарпатського музею народної архітектури та побуту, зокрема про ікони на металі, знайдені в смт. Королево Виноградівського району. Вони становлять частину колекції музею й мають приналежність до різних рядів іконостасу церкви. Автором подано класифікацію ікон на металі, характеристику якості їх виготовлення й технік виконання.

Ключові слова: ікона на металі, іконостас, іконописне мистецтво, музейна колекція, класифікація ікон, “Тайна вечеря”, “Апостол Матвій”, “Різдва Богородиці”, “Пророк Соломон”.

Музейну колекцію пам'яток іконописного мистецтва можна поділити на кілька груп: 1) ікони на дереві; 2) ікони на полотні; 3) ікони на склі; 4) ікони на металі; 5) ікони на папері (так звана літографія).

Хронологічні рамки колекції охоплюють кінець XVI – першу половину XX ст. В основному це твори народних майстрів, на жаль, безіменних. Згідно з традицією майстри-іконописці рідко підписували свої твори.

Найціннішою частиною названої колекції, звичайно, є ікони на дереві. Майже всі вони написані невідомими народними майстрами. Це так звана народна течія в українському мистецтві, коли іконописці-самоучки створювали образи, далекі від тих вимог, що ставила перед ними церква. Святі на цих іконах часто мають риси, характерні для українського етнічного типу (зокрема, намісні ікони Богородиці і Христа, що експонуються в церкві з с. Шелестово Мукачівського району). Основні сюжети, що представлені – “Пасхальний цикл”, “Страшний суд”, “Святий Миколай”, “Богородиця з немовлям”, “Ісус Христос” і традиційні ікони різних чинів іконостасу¹.

Однак, незважаючи на групу дерев'яних ікон, не менш важливу роль відіграють й інші групи, зокрема ікони на металі, які були важливою частиною релігійного іконопису минувшини.

¹ Збірка ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Каталог. Архів відділу фондів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. 2010. С.1.

Попит на ікони на металі, так само як ікони на склі чи ікони на папері, мав одну просту мету: необхідність заповнення дефіциту затребуваних і недорогих релігійних сюжетів, що охоче розпродувались прихожанам храмів та паломникам². Ікони, виконані на металі, не боялись впливу атмосфери, протистояли падаючим на них свічкам, що горіли, їх можна було протирати й мити, й головне – вони вартували невеликих грошей. Однак дешеві ікони отримували й не надто бережне ставлення до них, виходячи з приказки “що легко дісталось, з тим легко й розстались”, а тому в хорошому чи ідеальному стані ікони на металі тепер важко зустріти³. Їх історія така сама, як і в інших. З часом ікони на металі ставали непридатними. Старі ікони прибирали на горище або в сарай, де вони піддавалися закономірній корозії, вицвітали від сонця, пліснявіли і псувалися.

На сучасному етапі ікони на металі класифікують таким чином:

- ікони, виконані в рельєфі чи барельєфі без застосування фарбувального шару;
- ікони, виконані художніми фарбами на металевій основі;
- ікони, виконані художніми фарбами на “золоті” (основа – іконна дошка);
- змішана техніка.

Рельєфні і барельєфні ікони на металі відомі ще з перших століть християнства. Різьблені рельєфи, лиття, чеканні ікони дійшли у своїй традиції й до наших часів.

Серед іконописних технік найкращою визнана техніка емалі. Сплав спеціальним способом кварцового піску і фарбувального пігменту був відомий ще в античні часи, тому ймовірно допустити застосування цієї техніки з перших віків християнства. Спочатку найбільшого поширення отримала техніка перегородчастої емалі, коли на підготовленій пластині ікони робились тонкі золоті перегородки для заливання кольору. Разом з тим ці пластини створювали своєрідний малюнок. Після обпалу емалі виходило міцне барвисте покриття, що мало один важливий недолік – крихкість.

З XVII ст. з'являються ікони, виконані *олійними фарбами на металі*, однак широкого розповсюдження вони отримали аж з середини XIX ст. На жаль, ця техніка має ряд недоліків: зчеплення фарбувального шару з металом з часом слабне, корозія металу – іржа жерсті або окис міді впливають на колір ікони, потемніння олії і т.д. Давно доведено, що метал має найслабше зчеплення із фарбувальним шаром. Такі самі справи із міддю та алюмінієм. Це пов'язано з наявністю оксидної плівки у міді та алюмінію, що створює додаткову “рихлість” поверхні. Тому, коли готується лист міді чи алюмінію, його не потрібно

² Хворов В. Иконы на металле. URL: <http://nasledie-sluck.by/ru/exhibits/3757/5063/>

³ Там само.

натирати до блиску, а досить знежирити поверхню. Та й як показує досвід іконописців, олійні фарби малоприсадатні до живопису по металу.

Наступна техніка роботи по металу – золоте наведення по міді. Ця складна техніка, яку рідко застосовують, ще носить назву “вогневе золочення”. Малюнок виконується золотом, розчиненим в ртуті. При подальшому нагріванні ртуть “випаровується”, а золото щільно з’єднується з металом. На нинішній день досить рідко використовують таку технологію, частіше застосовують спосіб накладення “на відлип” клею або лаку.

Досить хорошою вважається застосування змішаної техніки в роботі по металу, що дозволяє отримати добрі й красиві результати⁴.

Щодо музейної збірки ікон на металі, то найбільшу групу становлять ікони з смт Королево (колишня назва – Дубовинка) Виноградівського району, що в травні 1985 р. були передані на постійне зберігання в музей Виноградівським філіалом Закарпатського краєзнавчого музею. Загальна їх кількість становить 28 од. зб. Це ікони, писані на металі олійними фарбами. За своїм значенням та смисловим змістом вони становили основну частину ікон з іконостасу одного з королівських храмів. Загалом це ікони з празникового ряду, включно з іконою “Тайна вечера” (“Вознесіння”, “Хрещення або “Богоявлення”, “Різдво Богородиці” та ін.), апостольського (“Апостол Матвій”, “Апостол Симон”, “Апостол Павел” та ін.) та пророчого (“Пророк Соломон”, “Пророк Єзекїль”, “Цар Давид”, “Пророк Іона” та ін.).

Ікони писані невідомим майстром з народу, без додержання конкретного стилю, датуються 40-ми рр. ХХ ст. Вони знаходяться в задовільному стані, однак на більшості з них помітний кракелюр, на деяких – часткові втрати фарбового шару. Ікони на металі писані так само як і ікони на дерев’яній основі, відповідно до техніки та стилю, що панували в іконописанні на Закарпатті в наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. Далі подаємо опис окремих з них.

Ікони з празникового ряду іконостасу:

Ікона **“В’їзд до Єрусалиму”**⁵. На ній зображений Христос, що в’їжджає до Єрусалиму на віслику, та жителі, які зустрічають його. На задньому плані видніються стіни Єрусалиму. На передньому – в центрі Христос в темно-вишневому хітоні і синьому плащі, верхи на віслику. Права рука піднесена в благословляючому русі. Фігура Христа поділяє жителів на дві рівні групи. За спиною Христа – дві чоловічі фігури в жовтогарячих і жовтих одягах та фі-

гура маленького хлопчика в білому хітоні. Перед Христом – дві жіночі фігури на колінах і чоловіча фігура у повний зріст, руки їх піднесені для привітання.

В основі сюжету лежить така подія Євангельської історії як прибуття Ісуса до Єрусалиму, яке відбулось перед мученицькою кончиною і воскресінням Христа. Жителі міста вітали Ісуса словами одного з псалмів про царя ізраїльського і кидали перед ним на дорогу пальмові гілки. В християнській традиції ця подія відмічається як свято “Вербної неділі” в останню неділю перед Великоднем.

Ікона **“Вознесіння”**⁶. Композиція ікони двоярусна, поділена по горизонталі. В нижньому ярусі на землі справа і зліва зображені (в основному в профіль) апостоли на колінах у фіолетових, червоних, зелених і вохристих одягах. Наверху, над ними – Христос, що возноситься на небо після воскресіння. На ньому червона туніка і синя “тога” (плащ). Голова його схилена вниз до апостолів, руки розправлені над ними, навколо голови сяйво, на руках і ногах – сліди від ран.

Згідно з легендою, на 40-й день після Пасхи Ісус Христос вознісся на небо. На іконі зображено саме момент вознесіння Христа. Він стояв зі своїми учнями на горі Елеон біля Єрусалиму. Тут Ісус повинен був попроситись з ними. Він поклав руки на голови учням і благословив їх. Вони побачили, що ноги їх учителя перестали торкатися землі і він почав підніматися все вище в небо.

Ікона **“Воскресіння”**⁷ являє собою трифігурну композицію. Внизу на землі – римські воїни, які з переляку попадали на землю, побачивши живого Ісуса Христа. Їх обличчя звернуті до Христа і зображені в профіль, тіла дані в тричвертному розвороті. В центрі на хмарі підноситься воскреслий Христос, одягнутий у білий плащ, на руках і ногах його – рани від прибивання цвяхами до хреста. Навколо голови Ісуса – німб, що випромінює сяйво. Права рука підведена в благословляючому русі, у лівій – хоругва. Основним фоном служить склепіння печери, на далекому плані – гірський пейзаж.

Ікона **“Хрещення” або “Богоявлення”**⁸. Друга назва ікони – “Богоявлення” – походить від того, що згідно з Євангелієм під час хрещення Ісуса на нього зійшов Святий Дух з неба в образі голуба. Після свого хрещення Ісус став проповідувати людям, опромінюючи їх своїм світлом. Ікона належить до празникового ряду в іконостасі. В лівій частині ікони зображений Хрис-

⁶ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10603/7491, ікона “Вознесіння”, смт Королево, Виноградівський район.

⁷ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10604/7492, ікона “Воскресіння”, смт Королево, Виноградівський район.

⁸ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10605/7493, ікона “Хрещення” або “Богоявлення”, смт Королево, Виноградівський район.

⁴ Там само.

⁵ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10602/7490, ікона “В’їзд до Єрусалиму”, смт. Королево Виноградівський район.

тос в набедреній пов'язці, який стоїть в річці Йордан, що здавна вважалась рубежем Святої землі. Навколо його голови – німб, руки схрещені на грудях. Справа на березі – Іоан Хреститель в профільному зображенні. Він одягнутий в хітон синього кольору і коричневий плащ. У лівій руці тримає хрест, а правою лле воду на Христа. Наверху зліва видніється голуб – в такий спосіб на Ісуса Христа зійшов Святий Дух. Він з'явився відразу після того, як Ісуса було похрещено. Фоном служить гірський пейзаж. На зворотному боці ікони напис "5 зліва".

Ікона **"Преображеніє"**⁹. Її сюжет запозичений з Євангелія від Луки, де йдеться, що через 8 днів після того, як апостол Петро признав у Христі Спасителя, останній разом із своїми учнями піднявся на гору і почав молитися. Під час молитви обличчя його "преобразилось", одяг зробився білим. З хмари, яка з'явилась Ісусу і його учням, роздався голос Бога: "Це є Син мій улюблений, Його слухайте".

Ікона належить до празникового ряду іконостасу. Композиція складається з двох груп, поділених по горизонталі лінією хмар. У нижній частині зображено апостолів Петра, Іоана та Якова, які з переляку притислись до землі; у верхній – на хмарах Спас з Мойсеєм та Ілією-пророком. Спас зображений у центрі, фронтально, з простягнутими підведеними руками, у рожевому хітоні та блакитному плащі. Зліва від нього Ілля-пророк. Його права рука піднята до грудей, у лівій тримає Святе Писання. Праворуч – профільне зображення Мойсея з кам'яними скрижалями в руках у вигляді книги. Внизу, зліва – Петро, лежить під горою. Посередині – Яків, припав головою до землі й прикриває обличчя рукою. Справа – Іоан, впав на камені й дивиться вгору.

Ікона **"Різдво Богородиці"**¹⁰. На ній зображено подію народження Божої Матері, що дала людству Спасителя. Значення цієї події визначається тією роллю, яка відводиться церквою Божій Матері. Ікона належить до празникового чину в іконостасі. На ній на першому плані зображена служниця у вохристову вбранні з новонародженою Марією на руках. Поруч, на підлозі – купіль. За служницею з немовлям видніється ліжко під балдахіном, на якому лежить Анна. До неї нахилиється інша служниця, що тримає в руках тацю з глечиком. За ліжком стоїть Іоаким в темно-вишневому вбранні з молитовно складеними руками. В колориті переважає темно-зелений колір і його відтінки в поєднанні з кіновар'ю і вохрою.

⁹ Ф КЗ "ЗМНАП" ЗОР 10606/7494, ікона "Преображеніє", смт Королево, Виноградівський район.

¹⁰ Ф КЗ "ЗМНАП" ЗОР 10607/7495, ікона "Різдво Богородиці", смт Королево, Виноградівський район.

Ікона **"Тайна вечеря"**¹¹ розміщувалась в празниковому чині іконостасу, над царськими вратами. В композиційному відношенні майже ідентична з однойменною фрескою Леонардо да Вінчі. Композиція багатофігурна. За довгим, вкритим сіруватою тканиною столом сидить Ісус Христос з дванадцятьма учнями-апостолами. Вони зображені в різних ракурсах, що свідчить про жваву бесіду. На другому плані – стіни будівлі з великими вікнами, на третьому – вдалині за вікном – видніється одинока пальма.

Ікона **"Різдво Христове"**¹². На ній зліва і наверху – дощаті стіна і стеля хліва. Місце дії конкретизують голова віслюка в лівому нижньому кутку і ягня біля ніг Богородиці. Богородиця, яка сидить зліва з немовлям Ісусом на руках – центр композиції. Позаду неї стоїть Йосиф з палицею в руках. Богородицю з немовлям оточують волхви і пастухи, що прийшли вклонитися новонародженому Христу. Всю групу осяває своїм світлом зірка, що спалахнула в момент народження Христа і за якою волхви дізнались, що народився Месія. Фон – гірський пейзаж.

Ікона **"Благовіщення"**¹³ належить до празникового чину іконостасу. На фоні малинової драпіровки зображена Діва Марія в темно-вишневому вбранні і блакитному плащі. Навколо її голови німб, руки складені на грудях. Обличчя Марії подане в профільному зображенні, тіло – у фронтальному. Її постаць на колінах повернута до архангела. Ліворуч від неї намальований стіл з розкритою книгою. До неї доходять промені від Святого Духа у вигляді голуба, що знаходиться у верхній частині композиції. За спиною Марії, на фоні великого вікна, стоїть Архангел Гавриїл в голубому хітоні з омофором на плечах. Він приніс блага звістку Марії. Його ліва рука протягнута до Марії, у правій він тримає квітку лілії (крін), яка уособлює чистоту, невинність Марії. Над головою Гавриїла – голуб, що символізує Святий Дух.

Ікона **"Принесення во храм"**¹⁴. Сюжет ікони запозичений з Євангелія від Луки, де описується зустріч (стрітіння) старця Симеона з Ісусом, якого батьки, згідно зі старозавітним законом, через 8 днів після народження принесли в Єрусалимський храм. Симеон передрік, що Ісус стане спасителем людства.

¹¹ Ф КЗ "ЗМНАП" ЗОР 10609/7497, ікона "Тайна вечеря", смт Королево, Виноградівський район.

¹² Ф КЗ "ЗМНАП" ЗОР 10613/7501, ікона "Різдво Христове", смт Королево, Виноградівський район.

¹³ Ф КЗ "ЗМНАП" ЗОР 10618/7506, ікона "Принесення во храм", смт Королево, Виноградівський район.

¹⁴ Ф КЗ "ЗМНАП" ЗОР 10618/7506, ікона "Принесення во храм", смт Королево, Виноградівський район.

На іконі зображено принесення в Єрусалимський храм немовляти Христа після його народження. Центром композиції є зображена в профіль Діва Марія, що, стоячи на колінах, простягає малого Ісуса первосвященику Симеону (зображений в тричетвертному розвороті). За спиною Симеона зображено у вигляді книги скрижалі із законами Мойсеевими, згідно з якими відбувалось принесення у храм. Поруч із Симеоном – жіноча фігура на повний зріст, в зеленому вбранні, в лівій руці тримає свічку. За Марією, на другому плані – Йосиф, зображений в профіль, голова схилена, ліва рука лежить на грудях, у правій тримає палицю. На зворотному боці ікони – цифра “4”.

На іконі “*Успіння Богоматері*”¹⁵ зображено смерть (кончину) Марії та її оплакування. Композиція багатофігурна. В центрі – велике ліжко під балдахіном, на якому лежить Богородиця. Навколо стоять апостоли, що напучують Марію і оплакують її смерть. Колорит ікони побудований на поєднанні білого, синього, зеленого і червоного тонів.

Композиція ікони “*Зішестя Святого Духа на апостолів*”¹⁶ багатофігурна. В центрі, на червоній з жовтою каймою доріжці, сидить Діва Марія в червоному вбранні і синьо-сірому з жовтими краями мафорії. Руки Богородиці молитовно складені на грудях. Поруч – дванадцять апостолів, фігури яких подано в різних ракурсах. Обличчя звернені до Марії або до голуба, що увінчує композицію і символізує Святого Духа. Обличчя оточені німбами, над кожним з них невеликі вогники. Апостоли вдягнені в різнобарвні плащі і хітони.

У “Діяннях апостолів” розповідається, що у день П’ятидесятниці, або Трійці (відмічається на 50-й день після Пасхи) учні Ісуса зібрались відмітити це свято в одному з будинків Єрусалима. Раптом кімната, де вони знаходились, наповнилась шумом. У цей момент в апостолів вселився Святий Дух, доказом чого було те, що над їхніми головами з’явилися вогненні язички, в результаті чого вони заговорили різними мовами, хоча ніколи досі не вивчали їх. Таким чином Христос дав їм вказівку нести звістку про християнство “всім народам і мовам”.

Ікони з апостольського ряду:

Ікона “*Апостол Матвій*”¹⁷ з деісусного ряду іконостасу. Апостол Матвій зображений фронтально, на повний зріст, на фоні гірського пейзажу. Про

¹⁵ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10619/7507, ікона “Успіння Богоматері”, смт Королево, Виноградівський район.

¹⁶ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10625/7513, ікона “Зішестя Святого Духа на апостолів”, смт Королево Виноградівський район.

¹⁷ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10598/7486, ікона “Апостол Матвій”, смт Королево, Виноградівський район.

його молодість свідчить коротка руда борідка і довге волосся, яке спадає на плечі. Одягнений він в білу туніку і синій плащ, навколо голови – німб, в правій руці тримає зелену гілку, в лівій – сокиру на довгій тонкій руків’я. Голова трохи схилена вліво. Наявні незначні втрати фарбового шару. За легендою, Матвія нібито вибрали замість Іуди Іскаріота, щоб зберегти число дванадцяти апостолів, що вважалося у євреїв священним.

Ікона “*Апостол Симон*”¹⁸. Апостол Симон зображений у повний зріст на фоні гірського пейзажу. Має коротку борідку і коротке темне волосся. Навколо голови – німб. Одягнений він у синю туніку і вохристій плащ. Лівою рукою притримує плащ, а в правій тримає велику пилу.

Ікона “*Апостол Андрій*”¹⁹. Апостол зображений на фоні гірського пейзажу на повний зріст, зовсім сивий, з довгою білою бородою. Він одягнений у туніку малинового кольору і синій плащ, навколо голови – німб. Погляд спрямований додолу. Правою рукою він притримує плащ на грудях, лівою спирається на особливого Х-подібної форми хрест, так званий “андріївський”, адже він нібито був розп’ятий на скісному хресті.

На іконі “*Апостол Павел*”²⁰ зображено апостола на повний зріст на фоні гірського пейзажу. Він одягнений у рожеву туніку і блакитний плащ. Навколо нахиленої до лівого плеча голови – німб. У лівій руці апостол тримає розгорнуте Святе Письмо, а правою опирається на меч. Згідно з християнською легендою, Павло народився у малоазійському місті Тарс в родині іудеїв. Спочатку був запеклим гонителем християн, а після того як йому одного разу явився Христос, став ревним християнином, “апостолом язичників”. За твердженням церкви, був страчений під час гоніннь на християн, після пожежі у Римі в 64 році н.е.

Фігура апостола на іконі “*Апостол Марко*”²¹ подана на фоні гірського пейзажу на повний зріст. Апостол читає Святе Письмо в червоній обкладинці, яку тримає у правій руці. В нього довге каштанове, з сивиною, волосся, що спадає на плечі. Довкола голови – німб. Одягнений він у зелений хітон і довгий плащ вохристого кольору, одну полу якого апостол тримає лівою рукою.

¹⁸ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10599/7487, ікона “Апостол Симон”, смт Королево, Виноградівський район.

¹⁹ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10600/7488, ікона “Апостол Андрій”, смт Королево, Виноградівський район.

²⁰ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10601/7489, ікона “Апостол Павел”, смт Королево, Виноградівський район.

²¹ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10621/7509, ікона “Апостол Марко”, смт Королево, Виноградівський район.

Фігура написана великими мазками. Згідно з християнським віруванням, Марко – учень апостола Петра, автор другого канонічного Євангелія (був супутником апостола Петра).

Ікони пророчого ряду:

Зображення на іконі **“Пророк Соломон”**²² поясне, розворот 3/4. Тут зображено царя з невеликою бородою і вусами. Соломон – син царя Давида, правив у 965-928 рр. до н.е. в Ізраїльсько-Іудейському царстві. В лівій руці він тримає храм, побудований ним в Єрусалимі. В колориті ікони на контрасті поєднано жовтий і синій кольори у вбранні Соломона. На звороті наявна цифра “II”.

На сірому тлі ікони **“Пророк Єзекііль”**²³ подано погрудне зображення святого, що в лівій руці тримає товсту книгу в червоній обкладинці. На ньому вбрання зеленого кольору, а на голові – довга сіра накидка. Волосся і борода – коричневого кольору, очі – голубі, ніс – орлиний. Торс подано в тричетвертному розвороті, а обличчя – в профіль.

Ікона **“Святий цар Константин і цариця Олена”**²⁴. У IV ст. н.е. візантійський імператор Костянтин Великий скасував смертну кару через розп'яття. За легендою хрест, на якому був розп'ятий Христос, знайшла Олена, мати імператора Костянтина. Імператриця на схилі літ здійснила паломництво до Єрусалима, де якийсь єврей відвів її на те місце, де розп'яли Ісуса. На тому місці почали проводити розкопки і було знайдено три хрести, на одному з яких розп'яли Христа.

Сюжет ікони. На невисокому ступінчатому червоному постаменті зображені з правого боку постать Костянтина, ліва рука якого піднята у благословляючому жесті, а правою він тримається за хрест. Одягнений він у довге сине вбрання, поверх якого накинутий сірий омофор з вохристою каймою. Зліва в тричетвертному розвороті фігура Олени, яка подає Костянтину тарілку з елеєм. Одягнена вона у малинове вбрання з сірою накидкою на плечах. Свідченням належності до царського роду є корона на її голові. У простягнутих руках цариця тримає тарілку.

²² Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10608/7496, ікона “Пророк Соломон”, смт Королево, Виноградівський район.

²³ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10610/7498, ікона “Пророк Єзекііль”, смт Королево, Виноградівський район.

²⁴ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10611/7499, ікона “Святий цар Константин і цариці Олена”, смт Королево, Виноградівський район.

Ікона **“Пророк Ілія”**²⁵. Пророк Ілія народився у Галааді. Там, у пустелі, з ним розмовляв Ягве, який послав його до царя Ахава. Пророк представ перед царем в одязі пустельника і звинуватив його у відступництві від віри й провістив, що країну жде засуха і голод. Після цього, як і звелів Бог, Ілія сховався у горах за Йорданом. У цій безлюдній і дикій місцевості він не голодував, оскільки двічі на день йому приносили їжу (хліб і м'ясо) круки, а воду Ілія брав з ріки Хораф.

Сюжет ікони. На фоні гірського пейзажу, де переховувався пророк, подано погрудне зображення Ілії, одягненого у вбрання вишневого кольору. Руки молитовно складені на грудях. У святого довге сиве з зеленуватим відливом волосся і коричнева борода та вуса. Погляд звернутий до крука, якого видно частково у верхньому кінці ікони, що приніс йому їжу у дзьобі. Обличчя подане в майже профільному зображенні, торс – у тричетвертному розвороті.

Ікона **“Цар Давид”**²⁶. Про царську гідність Давида свідчать пурпурова мантія, підшита горностаєм, і корона на голові. Давид співає псалми (авторство яких приписують йому) і акомпанує собі на арфі. Зображення поясне з руками, розворот – тричетвертний. На зворотному боці ікони – цифра “V”.

Зображення на іконі **“Пророк Мойсей”**²⁷ фронтальне, поясне. Мойсей у білому вбранні верховного жерця. На голові – рогатий по формі вінець (роги символізували святість Мойсея). Пальцем правої руки він вказує на наперсник, що висить у нього на грудях, з дорогоцінними каменями по кількості колін Ізраїлевих (в даному зображенні наперсник не відповідає канону). В лівій руці він тримає кадило. На звороті ікони – цифра “IV”. Мойсею іудейські і християнські перекази відводять роль пророка бога Яхве і засновника його релігії.

Ікона **“Пророк Іоан”**²⁸. Іоан був родом з Галілеї. Жив в епоху ізраїльського царя Іеровоама II. Одного разу він одержав від Бога наказ піти проповідувати у Ніневію. Але Іоан рушив у протилежний бік, спустився в морське місто Іоппію і сів на корабель, що відправлявся у Фарсіс. Під час подорожі на морі

²⁵ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10612/7500, ікона “Пророк Ілія”, смт Королево, Виноградівський район.

²⁶ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10614/7502, ікона “Цар Давид”, смт Королево, Виноградівський район.

²⁷ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10615/7503, ікона “Пророк Мойсей”, смт Королево, Виноградівський район.

²⁸ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10616/7504, ікона “Пророк Іоан”, смт Королево, Виноградівський район.

знялася страшна буря. Капітан судна зажадав від Іоана, щоб той попросив Бога втихомирити стихію. Іоан не зробив цього. Буря тривала. Тоді матроси кинули жереб, щоб визначити, хто на кораблі є винуватцем нещастя. Жереб випав на Іоана і його викинули за борт в море. Буря припинилася, а Іоана проковтнув кит, що приплив з південних областей Атлантики. У череві кита він пробув три дні і три ночі. Потім кит виплюнув його на берег. Так Бог провчив Іоана.

На іконі Іоан зображений в тричетвертному розвороті, по пояс, із схиленою головою і складеними на грудях руками. На плечах синій плащ, під яким видніється зелений хітон. Все зображення виконано великими розмашистими мазками, руки і голова промальовані погано, тільки очі підкреслені тіннями. Вверху, справа – голова кита з розкритою пащею, який проковтнув Іоана. На звороті – цифра “III”.

На бірюзовому тлі ікони *“Пророк з колесом”*²⁹ подано поясне зображення невідомого святого. Зображення в анфас. Це молодий чоловік з коротко підстриженим каштановим волоссям, одягнений у вбрання вохристого кольору. Лівою рукою він торкається колеса, що очевидно, є символом знаряддя катувань. На обличчі помітні спроби об’ємного моделювання форми, одяг виконано більш графічно.

На сірому тлі ікони *“Пророк Ісаїя”*³⁰ в тричетвертному розвороті подано поясне зображення святого, одягнутого в сіро-голубу туніку. Волосся з сивиною. Вказівним пальцем правої руки святий показує на кліщі з полум’ям, які знаходяться в його лівій руці. Очевидно, це кліщі з гарячою вуглинкою (в даному випадку не відповідає канону – бо видно полум’я), якими один з серафимів, що оточували і славили Господа, злетів до нього, сказавши, що після доторку до його вуст він зможе проповідувати, оскільки Ісаїя вважав свої уста нечистими для цього. На обличчі помітні спроби об’ємного моделювання.

Безумовно, що збірка ікон на металі з селища Королево Виноградівського району не дає змогу прослідкувати розвиток іконопису Закарпаття у минулі століття, тому що вона є фрагментарною, але дає певне уявлення про прийоми малярства, сюжети, іконографію й становить частку сакрального мистецтва нашого регіону.

²⁹ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10620/7508, ікона “Пророк з колесом”, смт Королево, Виноградівський район.

³⁰ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10623/7512, ікона “Пророк Ісаїя”, смт Королево, Виноградівський район.

Джерела та література:

1. Фонди КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР (далі – Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР) 10598/7486, ікона “Апостол Матвій”, смт Королево, Виноградівський район.
2. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10599/7487, ікона “Апостол Симон”, смт Королево, Виноградівський район.
3. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10600/7488, ікона “Апостол Андрій”, смт Королево, Виноградівський район.
4. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10601/7489, ікона “Апостол Павел”, смт Королево, Виноградівський район.
5. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10602/7490, ікона “В’їзд до Єрусалиму”, смт Королево, Виноградівський район.
6. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10603/7491, ікона “Вознесіння”, смт Королево, Виноградівський район.
7. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10604/7492, ікона “Воскресіння”, смт Королево, Виноградівський район.
8. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10605/7493, ікона “Хрещення або Богоявлення”, смт Королево, Виноградівський район.
9. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10606/7494, ікона “Преображеніє”, смт Королево, Виноградівський район.
10. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10607/7495, ікона “Різдво Богородиці”, смт Королево, Виноградівський район.
11. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10608/7496, ікона “Пророк Соломон”, смт Королево, Виноградівський район.
12. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10609/7497, ікона “Тайна вечеря”, смт Королево, Виноградівський район.
13. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10610/7498, ікона “Пророк Єзекііль”, смт Королево, Виноградівський район.
14. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10611/7499, ікона “Святі цар Константин і цариці Олена”, смт Королево, Виноградівський район.
15. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10612/7500, ікона “Пророк Ілія”, смт Королево, Виноградівський район.
16. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10613/7501, ікона “Різдво Христове”, смт Королево, Виноградівський район.
17. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10614/7502, ікона “Цар Давид”, смт Королево, Виноградівський район.
18. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10615/7503, ікона “Пророк Мойсей”, смт Королево, Виноградівський район.
19. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10616/7504, ікона “Пророк Іоан”, смт Королево, Виноградівський район.
20. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10617/7505, ікона “Благовіщення”, смт Королево, Виноградівський район.
21. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10618/7506, ікона “Принесення во храм”, смт Королево, Виноградівський район.

22. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10619/7507, ікона “Успіння Богоматері”, смт Королево, Виноградівський район.

23. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10620/7508, ікона “Пророк з колесом”, смт Королево, Виноградівський район.

24. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10621/7509, ікона “Апостол Марко”, смт Королево, Виноградівський район.

25. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10623/7512, ікона “Пророк Ісая”, смт Королево, Виноградівський район.

26. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР 10625/7513, ікона “Зішестя Святого Духа на апостолів”, смт Королево, Виноградівський район.

27. Збірка ікон Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Каталог. Архів відділу фондів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР. 2010.

28. Хворов В. Иконы на металле. URL: <http://nasledie-sluck.by/ru/exhibits/3757/5063/>

ICONS ON METAL FROM THE FOUND COLLECTION OF THE TRANSCARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE

Mariana Megela (Uzhhorod)

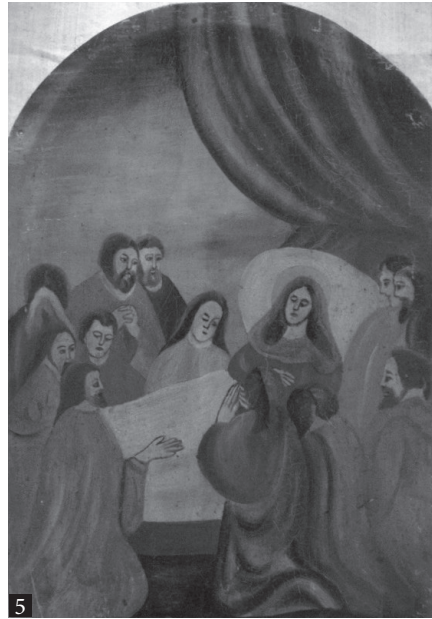
Summary

The article deals with the iconographic collection of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life, in particular the icons on metal which were found in the Korolevo village in the Vynohradiv district, which belong to the museum’s collection and to the different rows of the iconostasis of the church. The classification of icons on metal, quality of their production and technique of execution are described.

Key words: *icon on metal, iconostasis, icon painting, museum collection, classification of icons, “The Last Supper”, “Apostle Matthew”, “Birth of the Virgin”, “Prophet Solomon”.*

Василь КОЦАН
(Ужгород)

4

5

1. Ікона на металі “Тайна вечеря”.
2. Ікона на металі “Різдво Христове”.
3. Ікона на металі “Благовіщення”.
4. Ікона на металі “В’їзд до Єрусалиму”.
5. Ікона на металі “Успіння Богородиці”.

ГОНЧАРНІ ВИРОБИ З ВИНОГРАДІВЩИНИ У ЗБІРКАХ ОЛЕШНИЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ТА ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ

УДК 744.42-033.6 (477.87) - 069.5

У статті йдеться про роль музеїв у збереженні та популяризації традиційних форм гончарних виробів на Закарпатті. Автор подає характеристику керамічних виробів майстрів Виноградівщини на прикладі збірок Олешницького краєзнавчого музею та Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Ключові слова: гончарні вироби, музейна збірка, майстер, гончарний круг, форма, оздоблення.

Здавна Україна славилася своїми гончарями. В різні часи українці виготовляли всілякі глиняні вироби: посуд, іграшки, архітектурно-будівельну кераміку. Гончарство і нині приваблює людей широкими можливостями самовираження. Виготовлення з глини різноманітних виробів своїм корінням сягає у далеке минуле. Процес виготовлення глиняних виробів включає кілька етапів: видобування глини, підготовка її до роботи, формування виробів, декорування, сушіння, випалювання. Для створення кераміки не потрібні спеціальні складні інструменти, головне при цьому – руки виконавця¹.

Досліджуючи розвиток гончарної справи в Україні, не можна оминати увагою Закарпаття, де гончарне ремесло мало свої періоди розквіту та занепаду. Але порівняно із сучасним стрімким розвитком промисловості ці періодичні коливання не знищували традиції та набутий мистецький досвід осередків керамічного виробництва. Провідними осередками гончарства на Закарпатті були села Вільхівка Іршавського, Дубовинка (Королево) Виноградівського, Драгово Хустського, Мирча Великоберезнянського районів, а також міста Хуст та Ужгород. Тут можна побачити як традиційний побутовий та обрядовий посуд жителів Закарпаття, так і роботи відомих народних майстрів, вироби яких є справжніми зразками сучасного народного декора-

¹ Метка Л. Гончарні інструменти в історичному розвитку. *Етнічна історія народів Європи*. К. : УНІСЕРВ, 2001. Вип. 12. С. 73.

тивно-прикладного мистецтва та розкривають різноманітність гончарних осередків регіону².

Метою даного дослідження є спроба автора визначити конструктивні технологічні особливості виготовлення традиційних та авторських гончарних виробів Виноградівщини, а також аналіз різноманітності орнаментальних композицій їх декорування. Джерельною базою дослідження стали фондові збірки Олешницького краєзнавчого музею та Закарпатського музею народної архітектури та побуту.

Виноградівський район знаходиться в південній частині Закарпаття і має переважно рівнинний рельєф. Багаті поклади придатної для обробітки глини сприяли розвитку гончарного ремесла ще з сивої давнини. Про це свідчать керамічні фрагменти, що знаходили під час розкопок дакійського городища поблизу села Мала Копаня та на території найдавнішої палеолітичної стоянки України в селищі Королево.

Цим глинам, різним за своєю якістю та забарвленням, властива низька температура спікання та можливість при одному випалі створювати повноякісні вироби з підполивним розписом. Глину знаходили в північній частині району – селах Шаланки, Онок, Великі Ком'яти, а також в с. Гудя та присілку селища Королево Дубовинці (нині вул. Дубовинська), що на сході. В другій половині ХХ ст. завдяки даним покладам створені цехи з виготовлення будівельної кераміки: кахлю та цегли. Одними з найкращих вважають глини з с. Онок. З цього родовища глину використовували майстри з м. Виноградів та с. Великі Ком'яти. Оноцьку глину привозили навіть до Дубовинки³.

Глиняний посуд був доступний за своїми цінами. Зварена в ньому їжа набувала приємного смаку. Крім того, глечики селяни високо цінували за здатність довго зберігати прохолоду і свіжість рідин. Водночас посуд приваблював своїм розписом. Господиня завжди могла використати його для оздоблення житла, надати оселі святкового і урочистого вигляду.

На сьогодні кращі зразки як традиційної народної, так і авторської кераміки зберігаються у музейних збірках. Доволі часто їх можна зустріти й у приватних домашніх колекціях. Під час нашої експедиції Виноградівщиною ми відвідали ряд сільських музеїв. Серед них повнотою та насиченістю експо-

² Вільхівські гончарі [Образотворчий матеріал] : альбом-каталог / упоряд. : М. І. Мегела. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. С. 3.

³ Гал О. Традиції народного гончарства у Виноградівському районі Закарпатської області. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6 [Текст] / упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 28.

зиції виділяється збірка **Олешницького краєзнавчого музею**, розміщеного в приміщенні Олешницької загальноосвітньої школи.

Музей був заснований дирекцією школи згідно з наказом № 54 “Про створення шкільного музею” від 01.09.1990 року. Музей має етнографічний профіль⁴. Основним напрямом роботи музею є залучення учнів і педагогів до пошукової, дослідницької та краєзнавчої роботи. Ця діяльність надзвичайно збагачує фантазію, розвиває увагу дітей, сприяє вихованню їх національної свідомості та розвитку патріотичних почуттів. Виявлення і вивчення здобутих експонатів допомагає учням глибше і повніше зрозуміти процес розвитку національної культури.

Шкільний музей є одним із ефективних засобів навчання, розвитку, виховання молодого покоління в процесі залучення до культурної спадщини, загальнолюдських цінностей, їх збереження та примноження.

Музей має три експозиційні розділи: “Етнографія”, “НумізMATика”, “Роки Великої Вітчизняної війни і війна в Афганістані”. Пріоритетним напрямом музею є пошукова і дослідницька робота – це збір експонатів старовини, матеріалів усної народної творчості, опис, вивчення та збереження звичаїв і обрядів.

Нашу експедиційну групу під час відвідин музею, звичайно, найбільше зацікавив його відділ етнографії. Тут можна побачити знаряддя праці і побуту, а саме: прилади й устаткування з ткацтва (прядку, мотовило, кросна, верстат тощо). Одним із найцінніших експонатів музею є дерев'яні липові личаки (“чулі”), 1902 року. Велику експозицію представляють знаряддя праці (плут, коса, граблі, терлиця, чесалка, щіть, драчка, ярмо та ін.). Серед експонатів можна виділити такі види: речі побуту, господарський реманент, одяг, посуд, фотоальбоми. Частина музею присвячена речам домашнього вжитку: глечики, лампоші, праски, товчки для маку, куделі, підсвічники. У музеї є численні вироби з дерева (шкатулки, ложки, вази, полички), а також з глини (тарілки, миски, горнята). Зібрані ікони, взуття, одяг буденний і святковий, шкільна форма 70-80-х років ХХ ст. Є зразки народного промислу: килими, ткацькі вироби, вишиванки, рушники. Зібрані також вироби місцевих майстрів з лози (*див. фото 1*).

У секції народних ремесел чи не найбільшу увагу привертають гончарні вироби. Їх можна класифікувати за такими видами: пивники, корчаги, глечики на молоко, горщики, горнятка, друшляки, квітники.

Із аналізу досліджуваної колекції бачимо, що на Виноградівщині найбільш поширеними назвами такого типу гончарних виробів як *пивники* були “канта

⁴ Товт Н.С. Матеріали для рекламної-інформаційної продукції “Туристична Виноградівщина” про зразковий етнографічний музей при Олешницькій ЗОШ І-ІІІ ступенів. *Архів Олешницької ЗОШ І-ІІІ ступенів*. Олешник, 2017. С. 2-3.

на воду” або “водинка” (“водяна бадоба”). Більшу частину пивників являють собою вироби розписані по сирцю, але не покриті поливою чи глазур’ю. За формою всі вироби типові. Від плоского неширокого дна піднімаються масивні стінки, які формують опуклий тулуб (“черевко”), що плавно переходить у вузеньку шийку. Нижню частину шийки та середину тулуба з’єднує дугоподібна ручка (“вуха”). Висота виробів варіюється від 25 до 45 см. Основне декоративне навантаження припадає на верхню частину тулуба. Зазвичай, це поєднання різних конфігурацій прямих та скісних ліній. Вони можуть укладатись одна за одною або формувати окремі композиційні рішення з невеличкими проміжками між ними^{5,6} (див. фото 2).

Є у збірці й *корчаги* (“товкани із цицькою”). За висотою вони подібні до пивників, але мають значно вужче дно та менш опуклий тулуб. Своєрідною є форма шийки корчаг. Її вінці з’єднані, утворюючи два отвори, перегороджені пластинкою з дірочками. На відміну від пивників, ручки корчаг мають посередині спеціальний пупчик з отвором. Основу орнаментальної композиції корчаг складають рослинні мотиви. Більшу частину тулуба займають стилізовані квіткові композиції: ромашки, окремі бутони та пелюстки. Допоміжну, обрамлюючу функцію виконують прямі та хвилясті лінії (“кривулі”). Досить часто вони поєднуються із завитками чи крапками (“цятками”)⁷ (див. фото 3).

Різноманітністю форм виділяються *гличики* (“товкани”) на молоко. Найпоширеніший варіант має вузьку шийку, що плавно переходить у розлогі вінці зі спеціальним зливним носиком⁸ (див. фото 4). У досліджуваній колекції зустрічається й гличики із подвійною перегородженою шийкою⁹ (див. фото 5). Поширеними були й декоративні гличики, в одну із частин шийки яких вставляли велику кульку¹⁰ (див. фото 6). Всі гличики декоровані розписом, покритим прозорою поливою. Для фону використовують коричневий, чорний або голубий кольори. Основними мотивами виступають великі квітки (“косиці”), стилізовані листочки, гілочки, грона винограду, великі та дрібні кола.

Левову частку у збірці гончарних виробів Олешницького краєзнавчого музею складають *гличики* (“крячуни”). Здебільшого їх використовували для зберігання повидла (“леквару”). Їх форма традиційна. Від плоского широкого дна піднімаються високі стінки, які формують опуклий тулуб (“черевко”). Стінки плавно переходять у широку шийку із чітко вираженими вінцями

⁵ Експозиція Олешницького краєзнавчого музею (далі – ЕОКМ): Пивник (“канта на воду”).

⁶ ЕОКМ: Пивник (“водинка”, “водяна бадоба”).

⁷ ЕОКМ: Корчага (“товкан із цицькою”).

⁸ ЕОКМ: Гличик (“товкан”) на молоко з розлогими вінцями та зливним носиком.

⁹ ЕОКМ: Гличик (“товкан”) з подвійною шийкою.

¹⁰ ЕОКМ: Декоративний гличик (“товкан”) з кулькою на шийці.

(“крисами”). Зустрічались гличики як з двома, так і з однією ручкою (“вухом”). Три чверті нижньої частини гличиків зазвичай залишали не покритою поливою чи глазур’ю. Всю іншу зовнішню поверхню виробів декорували розписом й глазурували. На Виноградівщині побутували як орнаментовані, так і прості гличики. Основне декоративне навантаження традиційно припадало на центральну частину тулуба. Найчастіше це були великі квіткові композиції, які гармонійно доповнювали дрібнішими мотивами (прямими та скісними лініями)¹¹ (див. фото 7).

У побуті жителів Виноградівщини були й такі вироби з глини як чашки (“горнятка”), цідила (“друшляки”), спеціальні гличики для квітів (“квітники”). *Горнятка* робили невеликих розмірів, з широким дном, високими прямими стінками, що у верхній частині звужувались й переходили у розлогі вінці. Чашки мали одне невеличке вушко. Повсякденні чашки були неорнаментовані, а святкові – декорувались розписами¹² (див. фото 8).

В Олешницькому краєзнавчому музеї окрім традиційних гончарних виробів зберігається також велика кількість глиняних виробів із Виноградівського керамічного заводу. Вони ще й сьогодні зберігаються у кожній сільській хаті.

Популяризацією давніх народних ремесел, зокрема гончарства, займається і **Закарпатський музей народної архітектури та побуту**. Наукові співробітники прагнуть згуртувати навколо музею суспільство, допомагаючи зрозуміти кожному із відвідувачів, що музей – це місце, де відроджуються та оживають давні народні традиції, гармонійно переплітається минуле та сучасне, що музей – це духовний орієнтир для сучасної людини, яка, занурюючись у його гармонійний, але простий світ, повертається з нього духовно сильнішою через оперття на багатовікові народні традиції. Саме тому нашим музеєм проводяться численні заходи для популяризації народної культури, зокрема традиційних народних ремесел.

Фондова збірка нашого музею формувалась роками та не перестає зростати й сьогодні. Зібрання музею, що є значним мистецьким надбанням, нараховують понад 17 тисяч пам’яток. Планомірне постійне поповнення музейної колекції – невід’ємна частина ефективного функціонування музею. Багаторічна клопітка праця музейних працівників повернула до життя не одну пам’ятку, не один предмет¹³.

¹¹ ЕОКМ: Гличик (“крячун”) для повидла.

¹² ЕОКМ: Чашка (“горнятко”).

¹³ Мегела М.І. Роль фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту в збереженні та популяризації традиційної народної культури Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Вип. 3. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Дослідження, збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини”, Ужгород, 26-27 червня 2015 р. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 231.*

Фондова колекція кераміки нараховує 1340 од. об. (див. фото 9). Вона поділяється на дві групи: традиційна народна кераміка та авторські збірки робіт народних майстрів-гончарів, що представляють найбільш відомі гончарні осередки Закарпаття, які вирізнялись своєрідними прийомами художнього оформлення керамічних виробів. У фондовій групі виділяються збірки відомих майстрів – Михайла та Івана Галаса, Василя Газдика, з с. Вільхівка Іршавського району; вироби Михайла Лемка з міста Хуст¹⁴.

Гончарні вироби з Виноградівщини у збірці Закарпатського музею народної архітектури та побуту представлені роботами Федора Чернецького та Федора Сідея.

Ф. Чернецький (1907 р. н.), гончар з Виноградова, який полюбляв виготовляти пивники, корчажки (корчаги малої місткості), кавові набори, тарілки¹⁵. У 1965 році у місті Виноградів створено промкомбінат (працювало 1400 людей), де почав роботу і керамічний цех. Керуючим був Герман Зельманович Розентал. Першими гончарями запрошені самодіяльні майстри з Виноградова – Федір Чернецький та Іван Драгун, головним художником почала працювати випускниця Ужгородського училища декоративно-прикладного мистецтва Марія Ковальчук. Ці абсолютно різні за характером зрілі майстри і сформувавши традиції та стиль виноградівської кераміки.

Майстри згаданого керамічного цеху перейняли стиль розпису села Вільхівка Іршавського району. Зберігаючи класичні народні форми, вони розписували вироби орнаментом, створюваним технікою “урізу”. Черепок покривали “борщам” і орнаментували лише “урізом”. Після цього предмет випалювали. Прикраси були графічні, тональні, з незначним вкрапленням кольору. Вони були набагато густіші, мали ясні геометричні та рослинні мотиви. За 40 років своєї діяльності Ф. Чернецький виготовив велику кількість орнаментованих гончарних виробів та розписів. Для творів Ф. Чернецького характерними є широкі смуги у вигляді геометризаних та стилізованих рослинних мотивів, поданих у світлих кольорах (зелений, синій, білий) на темному тлі, що створюють приємне враження від робіт. Гончар виховав велику кількість учнів, які успішно працювали в гончарних майстернях¹⁶.

¹⁴ Коцан В.В. Роль Закарпатського музею народної архітектури та побуту в збереженні та популяризації гончарної справи на Закарпатті. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6 [Текст] / упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 9.

¹⁵ Байрак Я. З історії розвитку гончарства та техніки і технологія гончарського виробництва на Закарпатті. Українське гончарство : *Національний культурологічний щорічник*. *Науковий збірник за минулі літа*. Київ, Опішне, 1993. Кн.1. С. 295.

¹⁶ Андрушек Д. Цехове ремесло на Закарпатті XV – XIX ст. та розвиток гончарної справи. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2017. Вип. 9. С. 99.

У фондовій збірці Закарпатського музею народної архітектури та побуту зберігається 31 робота Ф. Чернецького. Це вази, цукорниця та два столові набори, що складаються з вази, цукорниці, тарілок і чашок. Обидві вази декоративні, виготовлені на гончарному крузі з жовтої глини. Розпис виконано білим, зеленим та синім ангобом. На вазі з двома ручками орнамент рослинного характеру, а ваза без ручок декорована білими кружечками. На обох вазах розпис доповнено орнаментом, виконаним технікою “урізу”. Зовнішня поверхня виробів покрита поливою^{17,18} (див. фото 10, 11).

Тим же способом на гончарному крузі виготовлена цукорниця. Від чітко вираженого, невеликого дна піднімаються стінки опуклого тулуба, що зверху звужуються та плавно переходять у вінці. По обидва боки тулуба наявні ручки (“вушка”). Зверху цукорниця накривається покриттям зі спеціальним видовженням посередині, що слугує кращому використанню. Виріб декоровано білим, синім і зеленим ангобом. Стилізований рослинний орнамент являє собою галузку з квіткових бутонів та дрібних крапок (“цятки”), що імітують листочки. Орнамент покрито поливою¹⁹ (див. фото 12).

Серед робіт Ф. Чернецького, представлених у збірці ужгородського скансену, є й два столові набори. Вони складаються з чайника, цукорниці та шести маленьких тарілок та чашок. За формою, розмірами та способом виготовлення складові наборів ідентичні. Відрізняються вони за оздобленням. У першому випадку за допомогою дрібних мазків формується центральна композиція у вигляді ромбічної смуги. Допоміжну роль виконують прямі та хвилясті лінії, розміщені обабіч центральної композиції та на покриттях чайника і цукорниці (див. фото 13). В основі орнаментальної композиції другого столового набору лежить хвиляста лінія, за допомогою якої формується сітчастий візерунок (див. фото 14).

З кінця 1980-х до початку 2000-х рр. у селищі Королево (Дубовинки) Виноградівського району працювала АПС “Королівська кераміка”, яку очолював Павло Андрусь, а пізніше – **Федір Сідей**. В основному тут працювали гончарі з Дубовинки, а саме – Петро Сідей, Федір Сідей, Василь Сідей, Степан Черкуник, Павло Малета, Степан Паркуц. Тут працювали 3 печі, 3 гончарі, 5 заливальників. Виготовляли предмети посуду, кашпо, корчаги, довжанки, сувеніри²⁰.

¹⁷ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 6285/2183 – Ваза декоративна, автор Ф. Чернецький.

¹⁸ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 6287/2185 – Ваза декоративна, автор Ф. Чернецький.

¹⁹ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 6286/2184 – Цукорниця декоративна, автор Ф. Чернецький.

²⁰ Гал О. Традиції народного гончарства у Виноградівському районі Закарпатської області. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6 [Текст] / упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 37.

Впродовж 1980-х рр. Закарпатським музеєм народної архітектури та побуту для поповнення власної фондової збірки було придбано 30 робіт Федора Сідея. Серед них тарілки, горщики, горнятка, корчаги, канта, глечики та квітники. Тарілки (“миски”) виготовлялись майстром на гончарному крузі. Всі вони мають плоске дно з маленьким карнизиком. Від дна вверх піднімаються розлогі стінки, що завершуються вигнутими назовні вінцями. Тарілки декоровані підполив’яним розписом. Орнаментальна композиція розміщується на дні, стінках і вінцях. Майже на всіх тарілках на дні зображені багатопелюсткові квітки (“ружі”) з чітко вираженою серцевиною. Ружі обрамлені прямими лініями чи мазками. На стінках тарілок подаються гірлянди з квіток, стебел та листочків. Інший варіант оздоблення стінок – чотирикутники, виконані за допомогою паличок. Вінці (“криси”) оздоблені прямими та хвилястими смугами, замкнутими в коло^{21,22,23} (див. фото 15). На одній із тарілок орнаментальна композиція різниться від описаних вище. В її основі лежить стилізований букет з шести зелених листочків, двох стебел із синіми крапками, між якими симетрично розташовані три білі квітки. Вінці оздоблені білою кривулькою та “прутиком”²⁴.

Горщики (“силки”) теж виготовлялись майстром у традиційний спосіб. Від плоского дна піднімається маленький карниз (“рубець”), а від нього піднімається вгору тулуб (“черевко”), що завершується вінцями. Розпис виконувався по черепку або чорній чи зеленій обливці. Орнаментальна композиція займає центральну частину тулуба і являє собою галузку з великих квіток, стебел та листочків. Традиційно для виробів Ф. Сідея допоміжну роль виконують прямі та хвилясті лінії (“кривулі”). Від вінців відходить ручка (“вухо”), що, заломлюючись, з’єднується з тулубом^{25,26} (див. фото 16).

Є в колекції ужгородського скансену й горщик (“горня”), виготовлений Ф. Сідеєм. Його форма наближена до циліндричної. Горня має одну ручку, декороване підполив’яним розписом рослинного характеру. На стінках виробу симетрично зображені гілки з 20-ма листочками білого та голубого кольорів. Гілки послідовно чергуються з 5-ма зеленими кривульками²⁷.

Дотримання Ф. Сідеєм традицій гончарства Закарпаття підтверджує наявність у збірці й такої форми керамічних виробів як *корчаги*. Від плоского

дна піднімаються вгору стінки опуклого тулубу (“черева”), яке переходить в коротку шийку, що завершується вінцями. Вінці шийки з’єднані, що утворює два отвори. Шийка перегороджена пластинкою з дірочками (т. зв. “цідило”). Від шийки горизонтально відходить вушко, яке, заломлюючись, з’єднується з черевом. На заломі наявний “пупчик” з отвором. Орнаментальна композиція займає верхню частину тулуба і являє собою різноманітні квіткові композиції. Допоміжними мотивами є прямі, хвилясті та скісні лінії. Вироби покриті прозорою поливою²⁸ (див. фото 17).

Традиційну форму мають й *глечики для молока*. Від плоского дна виростає маленький карниз (“рубець”), від якого піднімаються вгору ледь опуклі, видовжені стінки тулуба. Вони плавно переходять в шийку, що закінчується трохи вигнутими назовні вінцями. Від шийки горизонтально відходить вухо, що, заломлюючись, з’єднується з тулубом. Глечики покриті прозорою поливою, нижня частина неангобована. Декорує глечики Ф. Сідей своїми улюбленими рослинними мотивами. На окремих виробках їх доповнюють різної форми лінії та мазки²⁹ (див. фото 18).

Полюбляв Ф. Сідей виготовляти й *горщики для квітів* (“цвітники”) або, як їх називали в народі, “черепи на косиці”. Вони мають форму зрізаного конуса. Розпис підполив’яний. Як декор майстер використовується або рослинні композиції, або поєднання ліній (“прутиків”) різних конфігурацій³⁰ (див. фото 19).

Отже, традиційні форми гончарних виробів, які склались впродовж століть, продовжували й продовжують зберігатись у виробках сучасних майстрів народного декоративно-прикладного мистецтва краю. Яскравим прикладом цього є роботи обраних для нашого дослідження митців. Важливою складовою у поширенні та популяризації і гончарства, так й інших традиційних народних промислів нині є музейні заклади.

Джерела та література:

1. Експозиція Олешницького краєзнавчого музею (далі – ЕОКМ: Глечик (“крячун”) для повидла.
2. ЕОКМ: Глечик (“товкан”) з подвійною шийкою.
3. ЕОКМ: Глечик (“товкан”) на молоко з розлогими вінцями та зливним носиком.
4. ЕОКМ: Декоративний глечик (“товкан”) з кулькою на шийці.
5. ЕОКМ: Корчага (“товкан із цицькою”).

²⁸ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11883/78 – Корчага керамічна, автор Ф. Сідей.

²⁹ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11470/8084 – Горщик (“силка”) керамічний, автор Ф. Сідей.

³⁰ Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8516/6072 – Горщик для квітів (“цвітник”, “череп на косиці”) керамічний, автор Ф. Сідей.

6. ЕОКМ: Пивник (“водинка”, “водяна бадоба”).
7. ЕОКМ: Пивник (“канта на воду”).
8. ЕОКМ: Чашка (“горнятко”).
9. Товт Н.С. Матеріали для рекламно-інформаційної продукції “Туристична Виноградівщина” про зразковий етнографічний музей при Олешницькій ЗОШ І-ІІІ ступенів. *Архів Олешницької ЗОШ І-ІІІ ступенів*. Олешник, 2017. 10 с.
10. Фонди Комунального закладу “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” Закарпатської обласної ради (далі – Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 6285/2183 – Ваза декоративна, автор Ф. Чернецький.
11. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 6286/2184 – Цукорниця декоративна, автор Ф. Чернецький.
12. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 6287/2185 – Ваза декоративна, автор Ф. Чернецький.
13. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8507/6063 – Тарілка керамічна, автор Ф. Сідей.
14. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8508/6064 – Тарілка керамічна, автор Ф. Сідей.
15. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8510/6066 – Тарілка керамічна, автор Ф. Сідей.
16. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8511/6067 – Горщик (“горня”) керамічний, автор Ф. Сідей.
17. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 8516/6072 – Горщик для квітів (“цвітник”, “череп на косиці”) керамічний, автор Ф. Сідей.
18. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11470/8084 – Горщик (“силка”) керамічний, автор Ф. Сідей.
19. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11474/8088 – Горщик (“силка”) керамічний, автор Ф. Сідей.
20. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11477/8091 – Горщик (“силка”) керамічний, автор Ф. Сідей.
21. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11883/78 – Корчага керамічна, автор Ф. Сідей.
22. Ф КЗ “ЗМНАП” ЗОР: 11887/82 – Тарілка керамічна, автор Ф. Сідей.
23. Андрушек Д. Цехове ремесло на Закарпатті XV – XIX ст. та розвиток гончарної справи. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2017. Вип. 9. С. 97-101.
24. Байрак Я. З історії розвитку гончарства та техніка і технологія гончарського виробництва на Закарпатті. *Українське гончарство : Національний культурологічний щорічник*. Науковий збірник за минулі літа. К., Опішне, 1993. Кн.1. С. 295.
25. Вільхівські гончарі [Образотворчий матеріал] : альбом-каталог / упоряд. : М. І. Мегела. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2018. 124 с. : іл.
26. Гал О. Традиції народного гончарства у Виноградівському районі Закарпатської області. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6 [Текст] / упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 28-42.
27. Історія декоративного мистецтва України. У 5 т. Т. 4. Київ, 2011. 512 с.
28. Коцан В.В. Роль Закарпатського музею народної архітектури та побуту в збереженні та популяризації гончарної справи на Закарпатті. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 6 [Текст] / упоряд. : В. В. Коцан, М. І. Мегела. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 8–22.
29. Мегела М.І. Роль фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту в збереженні та популяризації традиційної народної культури Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту*. Вип. 3. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Дослідження, збереження,

відтворення та популяризація культурної спадщини”, Ужгород, 26-27 червня 2015 р. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2016. С. 231–235.

30. Метка Л. Гончарні інструменти в історичному розвитку. *Етнічна історія народів Європи*. К.: УНІСЕПВ, 2001. Вип.12. С.73-77.

POTTERY PRODUCTS IN VINOHRADIV DISTRICT IN THE COLLECTIONS OF THE OLESNYK MUSEUM OF LOCAL HISTORY AND OF THE TRANS-CARPATHIAN MUSEUM OF FOLK ARCHITECTURE AND LIFE

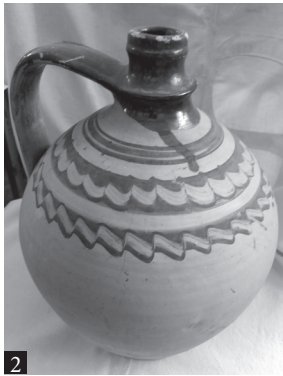
Vasil Kotsan (Uzhhorod)

Summary

The article discusses the role of museums in preserving and promoting traditional forms of pottery in Transcarpathian. The author describes the characteristics of ceramic products of the masters of the Vynohradiv district on the example of the collections of the Olesnyk Museum of Local History and the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life.

Key words: *pottery, museum collection, master, potter's circle, shape, decoration.*

14

16

15

17

18

19

1. Експозиція Олешницького краєзнавчого музею.
2. Пивник ("канта на воду"). Експозиція Олешницького краєзнавчого музею (далі – ЕОКМ).
3. Корчага ("товкан із цицькою"). ЕОКМ.
4. Глечик ("товкан") на молоко з розлогими вінцями та зливним носиком.
5. Глечик ("товкан") з подвійною шийкою.
6. Декоративний глечик ("товкан") з кулькою на шийці.
7. Глечик ("крячун") для повидла.
8. Чашка ("горнятко").
9. Фонд кераміки Закарпатського музею народної архітектури та побуту.
- 10-11. Вази декоративні, виготовлені на гончарному крузі. Розпис, уріз, полива. Автор – Ф. Чернецький.
12. Цукорниця декоративна, виготовлена на гончарному крузі. Розпис, уріз, полива. Автор – Ф. Чернецький.
- 13-14. Столові набори. Автор Ф. Чернецький.
15. Тарілки керамічні. Автор Ф. Сідей.
16. Горщики ("силки") керамічні. Автор Ф. Сідей.
17. Корчаги керамічні. Автор Ф. Сідей.
18. Глечики для молока керамічні. Автор Ф. Сідей.
19. Квітники ("цвітники") керамічні. Автор Ф. Сідей.

конання.

Не потрібно забувати, що перебування у складі різних держав дало змогу вибрати краще з їхніх культур, вплинуло на мову, звичаї та обряди. Водночас містяни свято берегли самотутню культуру, духовні скарби своїх предків.

Надзвичайно великий вплив на розвиток культури і мистецтва в місті здійснили корифеї угорського та закарпатського живопису і музики. Їх імена варто пам'ятати і нагадати про них сучасникам. Мені в цьому плані надзвичайно пощастило, бо вдалося поспілкуватися з живим класиком – народним художником України Іваном Васильовичем Бровдієм (*див. фото 1*). Доречно сказати, що він вважає Виноградів своєю малою Батьківщиною: “У Виноградів я зробив перший ковток повітря, і це на все життя зробило мене пристрасно відданим, захопленим цим містом, незважаючи на те, що коріння маю з Оноку”. Додамо до почуттів любові і закоханості у Виноградів і факт його роботи викладачем в місцевій школі-інтернаті. Так-от спомини про художників, пов'язаних із нашим містом, Іван Бровдій порекомендував розпочати із Імре Ревеса – одного із засновників угорського реалізму. Нині важко навіть уявити, що це була за людина, яка ходила виноградівськими вулицями, провела тут свої дитячі і юнацькі роки. Звідси він пішов у великий світ, у якому були і Відень, і Будапешт, і Париж. Цікаво, коли Імре Ревес викладав у Будапештській академії, тоді він уже вважався учнем знаменитого на всю Європу Мункачі, який також родом із Закарпаття. А учнями самого І. Ревеса в той час були наші відомі Й. Бокшай та А. Ерделі. Закінчується цей ланцюжок на І.В. Бровді, який був учнем цих видатних художників. Іван Васильович пам'ятає ще ті часи, коли дитиною тривалий час стояв біля вітрини ювелірного магазину, в якому були виставлені рекламні роботи, які виготовляв сам Ревес, щоб заробити собі на проживання, бо в останні роки свого життя біднував. Говорять, що були випадки, коли свої роботи йому доводилося віддавати за два відра картоплі¹.

Якщо говорити про художнє мистецтво, то неперевершеним є, звичайно І. Ревес. Іван Васильович Бровді також згадав, що під час похорону на кладовище його супроводжувала лише вірна собака. Після його смерті родина художника не раз зверталася до тодішньої (радянської) влади за дозволом на виїзд за кордон. Дружина митця померла в 1949 році, а дочку Клару, напевно, виселили з будинку по вулиці Пушкіна, в якому проживала їхня сім'я. Старожили стверджують, що до від'їзду проживала вона по вулиці Маяковського і жила так бідно, що реформатська громада міста розробила графік прийому на

¹ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Івана Васильовича Бровді, народного художника України (1939 р. н.).

обід пані Клари у вірників. Негласно було прийнято рішення, щоб за дозвіл на виїзд в Угорщину, частина творчої спадщини перейшла до ужгородського музею, де вона й тепер знаходиться.

З Виноградовом також пов'язаний і А. Ерделі. Він досить часто поїздом на вихідні приїжджав з етюдником, полотнами, картинами, ескізами. Дуже любив малювати пейзажі – річку Тису, міський парк, сади. Виникає закономірне запитання: чому він вибрав саме Виноградів? Відповідь проста і логічна. Адальберт Ерделі дружив з колишнім директором дитячого будинку для дітей з обмеженими можливостями Олександром Таром, у якого зупинявся на тричотири дні, а інколи і на тиждень. Ще й нині живуть люди, які запам'ятали його як вишуканого інтелігента в дорогих костюмах, влітку, зазвичай, у світлих. Він любив прогулюватись охайним, чистим містечком, ідучи вимощеним брукувкою тротуаром до ресторану. А там сідав у крісло, замовляв обід, запалював дорогу сигару, випивав фужер хорошого вина, фліртував з офіціантками – і всі знали, що це знаменитий Ерделі.

Виноградів має тісний зв'язок із Йосипом Йосиповичом Бокшаєм – соратником і другом А. Ерделі. Це дві великі постаті у мистецтві, які заснували Ужгородське художнє училище, а головне, Закарпатську школу живопису. Довкола цих двох титанів згуртувалися Е. Контратович, А. Коцка, Ф. Манайло, А. Кашшай, Г. Глюк та інші. В чому полягав зв'язок солідного метра з провінційним містечком? Склалося так, що його син Йосип, також художник, оженився у Виноградіві. Старий Йосип часто навідував своїх сватів. Він не любив сидіти без роботи і скрізь, де була можливість, писав картини, ескізи. В радянські часи, як розповідають любителі живопису, картини А. Ерделі, Й. Бокшая, Ф. Манайла можна було купити у магазинах у місті за 35-50 рублів. Через деякий час ціни на твори цих художників стрімко зросли. За картину А. Ерделі давали вже до 100 тисяч доларів, а Й. Бокшая – від 50 до 80 тисяч доларів. Підтвердженням цьому є те, що нині в приватній колекції однієї сім'ї є дві роботи Ерделі, які вони відмовилися продати за 200 тисяч доларів.

Цим відразу скористалися спритні ділки, які буквально все вивезли з міста, навіть простенькі етюди чи замальовки, брали і дружні шаржі, які митці малювали на ресторанных серветках. Іноді виманювали у несвідомих людей на ширвжиток, давали малі гроші, а були випадки і викрадення.

Відомий у Виноградіві хірург Степан Васильович Ухач мав декілька картин А. Ерделі. Це, звичайно, розізнали і ділки від мистецтва, які намагалися від нього купити їх, як виявилось, за безцінь. Але оскільки у нього не було нагальної потреби у грошах, то, природно, він їм відмовив. Через певний час про його колекцію довідалися в Угорщині, звідки приїхав щирий шанувальник живопису А. Ерделі і запропонував у 100 разів вищу ціну, ніж виногра-

дівські перекупники. Степан Васильович не встояв перед спокусою – віддав картини не торгуючись. Лише пізніше жалкував, адже міг попросити більше, бо без сумніву, отримав би бажане.

Як згадує І.В. Бровді, Йосип Йосипович, як і всі талановиті люди, мав свої звички і традиції. Його не можна було уявити без краватки-метелика. Бокшай без метелика – це був не Бокшай. Він ніколи не малював у неділю чи в релігійне свято – тоді він ішов до церкви. А коли брався за написання картини, завжди зверху в лівому кутку на полотні покладає хрестик, сам перехреститься, прочитає молитву і лише тоді починає малювати.

Автор статті мав щастя познайомитись з батьком і сином Бокшайми в 1971 році. Тоді старший Бокшай на відкриття кінотеатру “Промінь” намалював велику картину для буфету і вдвох із сином встановлювали її на місце. Приємні люди, особливо сподобався його син – високий, красивий, імпозантний мужчина. Каюся, але метр мені здався старуватим. Їм подобалося, що у мене не було ніякого “чинопочитання” до них, але це було просто з незнання їхньої величі і місця в закарпатському живописі.

Згадав Іван Васильович Бровді і знаного художника з Фанчикова – Степана Кутлана. Під час навчання на другому курсі Ужгородського художнього училища для нього було великою честю виставити свої роботи разом зі Степаном Васильовичом у залі райкому партії у Виноградіві. Він презентував свої перші роботи з різьби по дереву, а Кутлан – великі картини з натюрмортами, пейзажами.

Користуючись нагодою, я спитав у Івана Васильовича, як він дізнався, що в нього є дар Божий – хист до образотворчого мистецтва. На це він відповів, що перший такий вияв стався завдяки колись дуже славній Оноцькій глині – каоліну. З цих глиновищ сировину возили до Відня, де виготовляли найкращий, після китайського, фарфор. На околиці села були цілі шахти, де нижні пласти глини були сніжно-білі. Звідси малий Іванко брав кубики цього чарівного матеріалу і ножем вирізував фігури звірів і людей.

По-друге, йому надзвичайно пощастило, що в перші роки радянської влади в село був направлений вчитель зі Сходу Білоус, який закінчив Харківську художню академію і був професійним художником. У школі він навчав біології та малюванню і, природно, вів гурток живопису. Він навчив Івана Васильовича основам художньої майстерності, які разом з обдарованістю дозволили успішно скласти вступні іспити в Ужгородське художнє училище. А далі пішло-поїхало – до звання народного художника. За словами художника є три стовпи, на яких тримається його живопис. Перший – бути незвичним у темі, в композиції, у виконанні, у будь-чому, але робота має бути незвичною.

Другий – професіоналізм: ти маєш виглядати в роботах професіоналом, а не дилетантом. І третій – це колір. Цих трьох критеріїв він завжди дотримувався, що, зрештою, і привело до успіху.

Наше місто прикрашає одна його робота – скульптура Ангела Хранителя, яка стоїть на місці пам’ятника Леніну. Вона не тільки гідно змінила “творця комунізму”, а за художніми якостями набагато перевищує його. Доказом є щире бажання жителів і гостей Виноградова сфотографуватися біля цього витвору мистецтва, чого не спостерігалося при попередньому монументі. Одним словом, ця скульптура стала однією з візитівок міста.

Іван Бровді у розмові акцентував мою увагу ще на одному виноградівському художнику – Миколі Ігнатіку, який був великою постаттю, але не до кінця оцінений ні його сучасниками, ні теперішніми жителями міста (*фото 2*). Він був великим другом Івана Васильовича. З 1959 року Микола Михайлович жив і працював у Виноградіві. Це був різноплановий митець. Його роботи були відомі не тільки в Україні, але і в Москві, Кошиці, Сату-Маре. Він автор обеліска Слави односельчанам – добровольцям Червоної Армії в селі Велика Копаня, надмогильних пам’ятників воїну стрілку-радисту І. С. Соломину в селі Олешник, видатному угорському художнику-реалісту Імре Ревесу, меморіальної дошки видатному угорському композитору Бейлі Бартоку².

Микола Ігнатик надавав значну практичну допомогу самодіяльним художникам та майстрам народної творчості. Вагомим є його вклад в естетичне оформлення міста і населених пунктів району. Він був надзвичайно креативним і перебував у постійному пошуку. Живописні його полотна широкому загалу були менш відомі. Мене особисто вразила висока оцінка одного його невеликого полотна в спілці художників Словаччини. А сталося так, що я подарував своєму другу у Кошицях одну картину, яку купив у Миколи Михайловича. Мій друг, пристрасний колекціонер і знавець живопису та нумізматики, вирішив експертно оцінити свою збірку полотен. Його, як і мене, приємно вразила оцінка знавців-експертів роботи М. Ігнатика. Вона була належно оцінена і занесена в каталог цінних творів Словаччини. Отож, коли друг приїжджав до мене, то неодмінно спілкувався з М. Ігнатиком, став щирим його шанувальником і постійним покупцем картин.

Микола Михайлович Ігнатик дав путівку у життя надзвичайно успішному художнику – Миколі Паппу (*фото 3*). Микола у 1960-1970-х роках вчився в міській школі № 4. Після її закінчення вступив на історичний факультет Ужгородського державного університету, але після першого курсу кинув навчання і почав малювати. Основам живопису та новітнім стилям у малюванні

² Записав І. Біланчук у Виноградіві від Івана Васильовича Бровді, народного художника України (1939 р. н.).

талановитого хлопця навчив Микола Ігнатик. Упродовж 70-80-х років минулого століття ім'я М. Паппа було відоме у творчих колах Закарпаття та за його межами. У 1989 році відбулася перша виставка Миколи Паппа, яка викликала широкий резонанс. Згодом митець представив свої роботи у Москві. В 1990 році його запрошують до США презентувати творчість у Нью-Йорку, де після закінчення контракту він залишається. Тут Микола багато малює, його картини з'являються в Голлівуді, Білому домі. У 1999 році президент США Білл Клінтон подарував картину Миколи Паппа “Дихання ранку” Леонідові Кучмі. Картини художника знаходяться в колекції вищого дипломатичного корпусу, бізнесменів і приватних колекціонерів від США до Японії. Мистецький часопис Японії серед п'яти найбільш відомих художників Заходу називає ім'я Миколи Паппа. Роботи художника були виставлені у галереях Нью-Йорка, Токіо, Ніцци, Лос-Анжелеса, Лог-Айленда, Москви.

Микола писав вірші, музичні композиції. В 2012 році П. Папп втретє і востаннє приїхав на батьківщину, досить плідно працював, провів персональні виставки в Ужгороді та у Виноградові. Помер митець у Лонг-Айленді (США) у червні 2013 року³.

Готуючи даний матеріал, переконався, що більшість жителів міста не знають про Імре Ревеса навіть елементарного. Ім'я це на слуху, адже в нашому місті є вулиця його імені, деякий час школа № 4 носила його ім'я. Тому вважаю за необхідне внести деяку ясність, поповнити наші знання про нього. Почнемо з того, як він потрапив у Севлюш. Народився Імре Ревес у 1859 році в місті Шатороліоуйгелі, що в Угорщині. Його батько, Чеброї Кароль, був учителем релігії в школі євангелістської конфесії. Це також реформати, але лютеранської течії. Переважна більшість угорців – реформати-кальвіністи. Позаяк в Шатороліоуйгелі не було євангелістської громади, то викладав батько майбутнього художника в школі при кальвіністській церкві, в ній же хрестив своїх дітей – дочку Маргариту-Кароліну та сина Імре-Кароля. Коли хлопцеві було три роки, батьки розійшлися. Мати (Павліна Лоішу) із старшою донькою Маргаритою та сином Імре переїхали жити в Севлюш.

Вони купили будинок з величезним садом по вулиці Короля, 35 (тепер вулиця Пушкіна, 52). Мати працювала поштмейстершою. У віці 6 років Імре віддали у школу. В нашому місті минули дитячі роки майбутнього художника. Тут він отримав перші уроки живопису в народній школі. На жаль, поки що не вдалося встановити, хто був першим наставником майбутнього класика. Зв'язок молодого Імре з Севлюшом був більш тісний, ніж прийнято вважати. Навчаючись у Дебрецені, Відні, Будапешті, він всі канікули проводив у мами.

³ Записав І. Біланчук у Виноградові від В'ячеслава Олександровича Поповича (1955 р. н.).

Тут він багато часу проводив на березі Тиси, робив замальовки, композиції, портрети своїх друзів-юнаків, серед яких найвідомішим вважають портрет Онтола Шкултеті (*див. фото 4*).

На початку 1880 року І. Ревес організував свою першу персональну виставку в Будапешті. Коли почув про конкурс М. Мункачі – вирішив спробувати щастя з роботою “Чарда” (Корчма).

Що являла собою премія Мігая Мункачі? Відомий угорський художник написав картину “Христос перед Пілатом”, яка мала шалений успіх. За два місяці – лютий і березень в Будапешті її переглянули 80 000 людей. Імператор Франц Йосип нагородив його орденом Святого Іштвана з малим хрестом. М. Мункачі Він став почесним громадянином Будапешта, а згодом і Мукачева. Митець в подяку за таку високу оцінку його мистецтва оголосив конкурс, на якому можна було виграти головний приз – стипендію в розмірі 6000 франків молодому угорському художнику та 3 роки навчання в Парижі в майстерні самого М. Мункачі.

Цю премію виграв молодий Імре із своєю роботою “Чарда”, яка мала шалений успіх. Це засвідчує і той факт, що імператриці Єлизаветі так сподобалася робота, що вона купила її за власні кошти.

У 1882 році Імре поїхав на три роки в Париж. Через рік змінює прізвище Чеброї на Ревес. В архівах є дозвіл Міністерства внутрішніх справ Угорщини на зміну прізвища, але не вказано, чим вона викликана. Різні автори по-різному трактують цю подію. Можливо, на молодого Імре справила велике враження переправа через Тису паромом, бо по-угорськи “révész” означає “паромник, перевізник на човні або плоті”. В ті часи, як відомо, з'єднання двох берегів Тиси здійснювалося за допомогою паромної переправи. Не без того, що прізвище Ревес означало перехід в більш високий світ мистецтва, який художник прагнув здійснити своїми творами (*див. фото 5*).

31 серпня 1884 року І. Ревес одружився на дочці свого друга-художника Філіпа Курбіша. Весілля відбувалося в Севлюші, наречену звали Герміна. Вона також була художником. Якийсь час Герміна вчилася у свого майбутнього чоловіка у Відні. Малювала портрети та ілюстрації до казок. Із задоволенням малювала дружні шаржі. У них було двоє дітей – Клара та Ельза.

Опис всього творчого шляху І. Ревеса зайняв би дуже багато місця, тим більше, що з ним можна ознайомитися з багатьох джерел. У даній статті висвітлено лише його зв'язок із нашим містом.

Біографи розходяться у визначенні терміну, коли він повернувся додому. Деякі стверджують, що у Севлюші він жив і працював з 1921 року, одночасно будучи керівником Кечкететського творчого центру. На цій посаді він залишився до 1932 року. Але і після виходу на пенсію продовжував навідува-

тись до Кечкемету, вже як простий учасник пленерів, аж до 1939 року. Через Кечкемет в різні роки пройшли практично всі відомі закарпатські майстри пензля.

Інші пишуть, що І. Ревес з дочкою Кларою та другою дружиною повернувся до Севлюша тільки напередодні Другої світової війни, в 1939 році. Проживав він у будинку своєї сестри Маргарити, яка після смерті їхньої матері займала пост начальника пошти. Невідомо, коли і чому розійшовся Імре Ревес зі своєю першою дружиною Герміною. Пояснення може бути зовсім просте – не зійшлися дві творчі натури.

В другому шлюбі він перебував з Маргаритою Кобілець, яка померла після нього, 22 лютого 1949 року. Дітей в цьому шлюбі він не мав. Останні роки він уже не малював через втрату зору. Деякі біографи пояснюють цей стан важкими нервовими потрясіннями, спровокованим втратою доньки Ельзи, яка потонула. Але сліпота могла настати і через банальну катаракту, перед якою лікарі в ті часи були безсилим.

Жив І. Ревес дуже скромно і помер в бідності взимку 1945 року. Це було природно, бо була війна. Як уже згадувалося, доводилося заробляти на хліб і рекламними роботами та віддавати за безцінь свої твори. А він був надзвичайно плодотворним. І.В. Бровді нагадав нам, як примусово збирали картини до Закарпатського художнього музею – нині в ньому понад 50 робіт митця. Також в Ермітажі є 20 творів І. Ревеса, які виставлені у відділі угорського живопису. Крім Ермітажу, 10 робіт зберігається в Києві, у Львові – 27, в Ужгороді – 57. Багато його робіт є в музеях в Кечкеметі, Сегеді, Дебрецені і у Москві в Третьяковці. Достеменно невідомо, скільки творів майстра знаходяться в приватних колекціях, зокрема і у виноградивчан.

Одна із них – “Старий добрий вчитель” (див. фото 6). Це дуже простий малюнок. До речі, митець з однаковою любов’ю працював в різних техніках: олівцем, вуглем, крейдою, аквареллю, пастеллю, олією. На картині зображена старша людина, трохи згорблена під вагою прожитих років, з великою люлькою в руках. Вся його постать випромінює мудрість і любов. Одягнений він трохи старомодно, в довгий сюртук і жилетку. Ця людина немало пережила, але своє життя присвятила навчанню дітей, погляд лагідний – життя проживало не даремно. Що більше вдивляєшся в картину, то глибше розумієш велич митця – через прості лаконічні малюнки показати багатогранність життя. Імре Ревес вірний своїм звичкам, тому підписав картину ініціалами І.Р., бо великі картини підписував повністю.

Цікавим і непростим виявилось післявоєнне життя дочки І. Ревеса Клари. Містянин (між іншим, теж художник) Андрій Йокоба згадував, що їхні будинки були неподалік. Його мати, хоч була і набагато молодшою за Кларі-нийню,

але дружила з нею. Клара його особливо виділяла з-поміж дітей, а їх було 10. Він приходив до неї, бо було приємно отримати якийсь смаколик. Одного разу, коли черговий раз прибіг – солдати в кашкетах з червоним облямуванням завантажували речі з хати на вантажівку. Вона його затулила собою і сказала: “Це погані люди. Більше не приходь сюди”. Йому довгі роки згадувався приємний запах її сукні. Більше її не бачив. Але є люди, які ще довго з нею зустрічалися⁴.

Беручи до уваги розповідь А. Йокоба, то найбільш вірогідно, що її виселили з хати, бо у спогадах інших виноградивчан вона винаймала куток по нинішній вулиці Маяковського. Про це згадують Густав Качур, Мар’яна Пребуш (Тийчі), Тиберій Тийчі, з батьками яких вона дружила і часто приходила в гості грати в карти. Ймовірність того, що її лишили житла, збільшується й тому, що реформатська громада міста визначила графік, згідно з яким вона харчувалася в реформатських сім’ях. Якщо б вона продала житло, то не потрібно було вживати таких крайніх заходів.

Згадує про пані Клару і городянка Єва Цірох (Болдог). Її мати дружила з нею. Це засвідчує і весільне фото її батьків, на якій Клара виділена хрестиком і займає центральне місце на світлині, одразу за нареченими (див. фото 7).

Похований Імре Ревес, як і його друга дружина, на місцевому кладовищі. Могила має два пам’ятники: дерев’яний, вирізьблений – від угорців, а від українців – із шліфованої мармурової крихти. Раніше її прикрашали бронзовий барельєф та алюмінієва композиція, яку спроектував відомий виноградивський художник Микола Ігнатик. Але ці унікальні речі викрали шукачі кольорових металів. Серця і душі небайдужих городян і досі щемлять від болю і ганьби. Активістами Товариства угорської культури було впорядковано могилу його дружини Маргарити.

Особливе місце в мистецькому житті міста займає Ольга Гал, творчою спеціальністю якої є кераміка. Вона має відповідну фахову освіту – навчалася в Ужгородському училищі прикладного мистецтва, закінчила Львівську національну академію мистецтв. Професійно займається виготовленням виробів із глини місцевих родовищ. З 2012 року О. Гал є членом Національної спілки майстрів народного мистецтва України (майстер художньої кераміки).

Одночасно з основною спеціальністю майстриня зацікавилася історією гончарства і кераміки в районі. Детально вивчила і пропагує світ гончарства на теренах нашого району, вважається найкращим знавцем у цій галузі. Але цим вона не обмежує коло своїх захоплень. Не меншого, а можливо, й більшого, успіху вона досягла у вивченні вишивки. Нею комплексно опрацьовано

⁴ Записав І. Біланчук у Виноградіві від художника Андрія Йосиповича Йокоба (1951 – 2019).

понад 100 складових традиційного народного одягу (сорочки, спідниці, гаті, тайстри), понад 400 предметів побуту (скатерті, серветки, рушники, подушки). О. Гал замалювала та розробила схеми орнаментів, які систематизувала в три альбоми. Стала справжнім експертом в цій справі, може по вишивці визначити, з якого краю походить дана робота, хто її вишивав, сімейний та соціальний стан, кількість дітей тощо. Активно знайомить спеціалістів і жителів району з результатами своїх досліджень, дописує в газети, журнали, спеціальні видання, не забуваючи про творчу роботу за своєю основною спеціальністю.

Було б несправедливим не згадати про самодіяльних художників, які живуть і працюють у Виноградіві. Не виключено, що серед них є справжні талановиті постаті, бо у мистецтві, особливо в живописі, художники стають відомими часто лише після своєї смерті. Тому пройде ще багато часу, коли стане зрозуміло, хто із сучасних художників був дійсно майстром і патріотом своєї землі.

Серед них слід згадати В'ячеслава Поповича, який, за його словами, весь занурився у мистецтво. Крім численних робіт, виявився хорошим організатором різних пленерів, мистецьких зустрічей. Відомі своїми роботами Федір Сільваші, Андрій Йокоб, Іван Токач, Маргарита Тегзе, Магдаліна Бірак, Гелена Матій, Тетяна і Любов Шпак, Ірина Товт, Петро Коцан, Олександр Маринич, Габріель Йоно, Карло Керечанин, Павло Кутлан, Микола Садовий, Микола Ізай, Олександр Шандор, Василь Гудан⁵.

Починаючи з 1989 року тривалий час центром образотворчого мистецтва був, як не дивно, музей. На першому поверсі у великому залі започаткували проведення виставок. Ініціатором їх був тодішній директор музею Олександр Клапійчук. Цим він пожвавив творчі процеси серед митців-художників. Зробити персональну виставку в колишньому монастирі було модно і престижно. Ініціатор мав на меті інформувати спільноту міста про самодіяльних художників. Згодом поширили інформацію на територію області і всієї України, закордоння. Сприяв цій справі і Олександр Копча, новопризначений директор друкарні, який долучився до цієї справи тим, що почав випускати кольорові буклети і каталоги творів художників, хоч з тодішніми технічними можливостями це було досить складно. Але ж наскільки це підняло престиж цих заходів. Після того як будову монастиря віддали колишнім господарям, ця справа зійшла нанівець⁶.

⁵ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Ольги Михайлівни Гал, методиста методичного центру Виноградівської РДА.

⁶ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Олександра Володимировича Клапійчука (1961 р. н.).

Візитівкою образотворчого мистецтва в місті є виставкова зала “Імпастро”. Відкрилася вона в 2013 році на День міста (28 серпня). Розпочала вона свою роботу персональною виставкою живопису відомого закарпатського митця, скульптора, народного художника України Івана Бровдія, який вважається уродженцем с. Онок, але сам він ідентифікує Виноградів своїм рідним містом. Потрібно зазначити, що стовідсоткова заслуга в тому, що у Виноградіві діє такий заклад мистецтва, належить її завідувачу – Валентині Костьо. Крім того, що вона талановита мисткиня (поетеса і художниця), популяризує мистецтво, і мабуть, останнє в ній переважає, бо і в малюванні, і в написанні віршів вона не пасе задніх. Виноградівці і гості міста мають можливість споглядати різноманітні експозиції, знайомитися з творчістю сучасних митців, позаяк виставкова зала щомісяця презентує нові обличчя. За період свого існування “Імпастро” представила свої площі фотохудожникам, графікам, живописцям, вишивальницям, ілюстраторам, дитячим талантам, майстрам роботи з бісеру, соломки, різьби по дереву.

Окрім виставок, у галереї проводяться також інші культурні заходи: концерт баянної музики, виступи самодіяльних митців – сестер Ганни і Магдаліни Кедик, літературні читання, творчі зустрічі з найрізноманітнішими обдарованими людьми, презентації новинок, які з'являються у місті, творчі акції до Дня туризму та Дня художника, тематичні зустрічі з учнями шкіл міста і району, майстер-класи.

Запам'яталися цікаві і різноманітні роботи жінок-мисткинь. Відвідувачі виставки навіть не здогадувалися, що в нас є такі талановиті майстрині і якою широкою є палітра їх захоплень – від живопису до декорування скляних пляшок, які в руках майстрині стають справжнім витвором мистецтва. Вражає і географія учасників, що презентували свої роботи у виставковій залі з часу відкриття – тут ви знайдете представників з багатьох куточків Закарпаття, України та закордоння.

Насамкінець, дещо про створення виставкової зали. Вона знаходиться у приміщенні колишнього кінотеатру “Промінь”. Тут особливо привабливі торгові площі – центр міста, поблизу малого базару, культура не дуже могла розраховувати на місце під небом, але вихід знайшовся. Для виставкових площ використали реконструйовані вбиральні кінотеатру, які знаходилися в підвальному приміщенні. Дуже рідко, хто з відвідувачів знає про це. То ж при бажанні можна досягти мети.

Якщо брати до уваги людей, які у Виноградіві пов'язані з музикою, то найбільш гідною постаттю, яка домоглася всесвітнього визнання, був короткочасний житель нашого міста (1889–1892) – Бейла Барток. Це були його дитячі роки. Знову ж таки виникає закономірне запитання: як потрапив у Сев-

люш юний Барток? Народився він у вчительській сім'ї. І дід, і батько носили ім'я Бейла Барток. Щоб трошки виділити свого сина, при хрещенні його назвали – Барток Бейла Віктор Янош. Його батько, як і дід, був директором сільськогосподарського училища в Нодь Сентмікловші (нині Румунія). Його мати Паула Фойт – сільська вчителька. Батько, високоосвічена і різнообдарована людина, помер у віці 31 рік, залишивши двох дітей сиротами. Мати змушена була шукати роботу. Доля привела її у Севлюш, де надали роботу в народній школі. Сюди Паула приїхала з сином і молодшою донькою та незаміжною сестрою. Перші уроки гри на фортепіано Бейла отримав від мами⁷.

Всупереч своєму юному віку, у нього вже тоді проявився талант величезної сили. Можливо, цьому сприяла і потужна енергетика Чорної Гори, Тиси і самого міста. Судить самі: тут він уже в дев'ятирічному віці написав перші твори: вальс, мазурку, польку та інші. Серед них особливо виділяється п'єса “Дзюркотіння Тиси”, в якій юний творець музики відображає враження від прогулянки на берегах річки. 1 травня 1892 року (127 років тому) у приміщенні комітатського будинку відбувся його перший публічний виступ. Як йому він вдався? Відповідь дає газета “Угоча”, яка 8 травня 1892 року опублікувала без вказання автора таку замітку: “У великому залі комітатського будинку успішно пройшов концерт у фонд допомоги бідним школярам. Серед інших виступаючих найбільшу увагу звернув на себе малий Бейла Барток. Виконання ним класичних творів вимагало великої майстерності і безперечно свідчить про велику музичну обдарованість десятирічного хлопчика. Молодий геній зіграв також п'єсу власної композиції “Тече Дунай”, яка викликала не менш бурхливі оплески. Малий Бейла Барток на своєму першому публічному виступі отримав кілька букетів квітів”⁸.

Хто б не був автором цього допису, він володів пророчим даром. Саме з Виноградова через Братиславу, Будапешт, Париж, Ленінград до міст Америки проліг потім шлях угорського класика. Хочу зазначити роль та людяність директора народної школи, який, щоб не дати зникнути юному таланту, надав матері Бейли річну відпустку із збереженням за нею місця, якщо їй доведеться повернутися. Він чітко розумів, що в місті немає можливості поглиблювати музичне дарування Бейли. Його мати вибрала Пожонь (нині Братислава), де юний Барток брав уроки фортепіано і гармонії у Ласло Еркеля. Так із Севлюша він зробив перший крок до всесвітньої слави.

Велику роль в розвитку мистецтва відіграла Виноградівська музична школа (нині ДШМ ім. Б. Бартока), яка понад 70 років випустила майже 3000

⁷ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Єви Іванівни Григори, методиста методичного центру Виноградівської РДА.

⁸ Газета “Угоча”, м. Виноградів, від 8 травня 1892 року.

учнів. Близько 300 з них продовжили поглиблювати свої знання в галузі музики у вищих та середніх навчальних закладах. Багато вихованців стали відомими виконавцями. Зокрема, найбільш знаною випускницею нашої музшколи, без сумніву, є Етела Чуприк. Її досягнення настільки великі, що слава і популярність зробили її відомою всім без винятку виноградівцям, тому й немає особливої необхідності розписувати про успіхи геніальної піаністки.

Хоча ми й не маємо точних даних, але з впевненістю можемо сказати, що приблизно 100 колишніх випускників нашої музичної школи викладають сьогодні музику у ряді пострадянських країн, США, Ізраїлі, Німеччині, Словаччині та Угорщині. В останній із цих країн стрімку кар'єру зробила Діана Гойду, яка з відзнакою закінчила музичну школу по класу фортепіано у викладачки Тамари Коваль. Цікаво, що її справжнє прізвище Гайош. Її батько Адальберт – в минулому відомий у краї гітарист вокально-інструментальних ансамблів. Пророчо відчуваючи її злет в артистичних колах, вже в підлітковому віці змінили трохи неблагозвучне в угорській мові прізвище Гайош (жирний, тучний) на прізвище її бабки – Гойду⁹.

Свої музичні студії Діана продовжила в сусідній Угорщині. В 2000 році вона отримала диплом викладача музики і артистки камерного ансамблю в Музичному інституті Лойоша Бардоша в місті Печ. Далі своє навчання продовжила в Академії Ф. Ліста в Будапешті. За цей час отримала можливість познайомитися з вокальним співом. А сталося це досить незвично. Для підзаробітку Діана акомпонувала відомим оперним співакам і співачкам. Згодом зрозуміла, що має достатньо вміння виконати деякі речі краще за професіоналів. Бувало, показувала, як виконувати ті чи інші частини класичної музики. Їй запропонували випробувати себе в цій справі. Добутий досвід став їй в нагоді. Діана виграла конкурс і нині є солісткою Угорського державного оперного театру. Також вона із задоволенням представляє музику сучасних угорських композиторів. У 2012 році “Барток Радіо” зробило запис її виступу до 100-річчя композитора Ендре Серванскі. 20 лютого 2019 року в Дебрецені Будапештський оперний театр виступив з оперою Генрі Пурценла “Дідо і Еней”. Головну жіночу роль в ній виконала Діана Гойду.

Недарма в народі кажуть: “Не знайдеш пророка в рідній Вітчизні”. Дійсно, про деяких своїх культурницьких і мистецьких особистостей визнаємо тільки за їх успіхами поза межами міста, а то й за кордоном. Яскравим прикладом цьому може служити мистецька доля сестер Кедик Ганни і Магдаліни. Вони закінчили музичний відділ Мукачівського педучилища, брали активну участь в різних заходах культурного життя Виноградова. Продовжили навчання у вищих навчальних закладах Угорщини. Під час навчання виявилось, що, окрім

⁹ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Адальберта Йосиповича Гайоша (1955 р. н.).

вміння грати на декількох інструментах, у них природжені дані до співу. Зокрема, Ганна має діапазон вокалу в 2,5 октави. Її прийняли на навчання в Будапештську академію мистецтв ім. Ференца Ліста. Їй надзвичайно пощастило, бо викладачкою була професор вокалу Магдалина Надор. Можливо, не всі знають, що вона співала разом з Паваротті у “Ла Скала”, 20 років була співачкою у Дрезденській опері.

Повернувшись у Виноградів, сестри Кедик перепробували багато занять, але музика манила їх і, як виявилось, іноді була основним засобом для існування. Ганна писала музику і вірші до неї. З сестрою Магдалиною, а пізніше з дочкою, також Анною, організували ансамбль “Карпатія”. В їх репертуарі народні і власні пісні – русинські (українські), угорські. У своїх виступах вони невтомно пропагують і вчать слухачів основам музики, прищеплюють любов до народної творчості. Особливо полюбили це робити в дитсадках і школах. Тут вони застосували новаторський підхід: приносили з собою колекцію виробів народної творчості, насамперед національного одягу на ляльках, народні інструменти. На інструментах діти могли спробувати грати і почути, як вони звучать, оскільки Ганна і Магдалина показували ази гри.

Вершиною педагогічної роботи стало видання написаної ними новаторської книжки “Дзвіночки Карпат”. Новаторської, бо подібного роду книг до цього часу взагалі не було. Вона насамперед є першою маленькою музичною хрестоматією дитячої пісенної творчості. У книзі, крім пісень розміщені дитячі вірші, ноти пісень, записаних на чотирьох компакт-дисках, фонограми подвійного типу – з фортепіанним супроводом і без нього. У книжці є цікавий матеріал з логопедії та фоністрії, зокрема вправи на дихання та звукоутворення. Це розспівки для дітей віком 5-10 років в грайливому стилі з ілюстраціями, нотами, поясненнями з компакт-диском, де є озвучений матеріал. Вправи дають змогу співати нашим дітям інтонаційно чисто, без напруги, з розслабленими м’язами гортані. На двох компакт-дисках звучать 11 пісень з відеокліпами на тему “Як Карпатських гір дзвіночок, хай дзвенить мій голосочок”.

Без сумніву, це не звичайна збірка пісень, а методика дитячого вокалу. Адже важливо, щоб діти змалечку вчилися правильно співати. Поширення народної пісні поміж дітьми у наші дні має велике ідейне значення, бо воно формує у наймолодших національну ідею і є могутнім засобом національно-патріотичного виховання дітей та юнацтва. Зазначимо, що автором музики є Ганна Кедик, а вірші писала її сестра Магдалина¹⁰.

Нині сестри Кедик інтенсивно працюють над книжкою “Різдвяна зірка засяяла”, в якій обіцяють багато новинок і сюрпризів для читачів. Одночасно займаються і музичною творчістю. На їх рахунок вже 7 компакт-дисків з творами різних жанрів.

Міжнародний конкурс-фестиваль сучасної пісні і танцю “Кришталеві грона” засновано в 1999 році. Його ідейним засновником, організатором і творцем та директором тривалий час був композитор, почесний громадянин міста, педагог, талановитий музикант Андрій Гріга. Фестиваль-конкурс “Кришталеві грона” із місцевого рівня виріс у популярний міжнародний та став яскравою візитівкою нашого міста. Щороку конкурс збирає понад 500 учасників з різних куточків України і зарубіжжя. Тут діти показують свою вокальну і хореографічну майстерність, змагаючись між собою, відточують свої вміння співати й танцювати, знаходять нових друзів, знайомляться з нашими культурними традиціями, милуються красою міста та його околиць.

Крім конкурсної програми, музичних гостей Виноградова та його жителів чекають вечори знайомств та відпочинку, екскурсії, визначення “Міс” та “Міні-міс” фестивалю. Традиційно так склалося, що церемонія нагородження лауреатів та володарів Гран-прі, а також великий Гала-концерт щорічно відбувається в амфітеатрі парку ім. Перені 28 серпня, на свято Успіння Пресвятої Богородиці в храмовий день міста. Це надає йому додаткової привабливості.

Гортаючи поживклі сторінки газет 1880-1890-х років, знаходимо, що в Севлюші часто виступали професійні театральні колективи. Тобто населенню був відомий такий вид мистецтва. Важко сказати, чи самі містяни брали участь у театральних виставах. У чеський період “Просвіта” надзвичайно успішно їх використовувала для згуртування молоді та розповсюдження українофільства. Найкращими були учні торгової школи та горожанки. Великим успіхом користувався хоровий спів. Напевно, лідери “Просвіти” розуміли, що заняття в хорі надзвичайно розвиває товариствість та зміцнює колектив.

Варто додати, що в повоєнний час культура стала складовою тоталітарного режиму. Відповідно почала насаджуватися нова ідеологія, яка змінювала не тільки політичні орієнтири наших жителів, а й світогляд, побут і, навіть, психологію. Це робилося методично і цілеспрямовано. Виноградівчани, особливо молодь, втягувалися в ту атмосферу культури, яка насаджувалася згори і яка докорінно відрізнялася від попередньої. Однак були й позитивні елементи. Осередками культурного виховання стають Будинки культури, Будинки піонерів, школи (піонерська і комсомольська організації), фабрики, заводи, радянські установи і заклади в усіх сферах життя, а в них – партійні, комсомольські, профспілкові організації. На кожному підприємстві організовують клуби, червоні кутки, бібліотеки. Цими ділянками стали займатися спеціально підготовлені люди, штатні завідувачі клубами, бібліотекарі, художники-декоратори. Наочній агітації надавалась величезна роль у вихованні комуністичного світогляду. Одночасно змінювалася система демонстрації

¹⁰ Кедик Г., Кедик М. Дзвіночки Карпат. Ужгород : ПП Повч, 2012. 80 с.

кінофільмів. Все робилося задля того, щоб кіно і книги стали доступними для широких мас.

Свого результату досягли швидко. Насамперед організували Будинок культури. Щотижня тут виступали художня самодіяльність, учні з концертами. Головне, чим приваблювали молодь і тих, хто повернувся з фронту і таборів, – танці.

В радянські часи хоровий спів та драматичні вистави розвивалися швидкими темпами. На заводі, фабриці чи іншій установі організовували хори, проводилися огляди-конкурси. Часто до колективного співу долучали примусово. Але там, де керівниками хорів були професіонали, знавці цієї справи, люди починали цінувати своє виконавське вміння і замилювалися звучанням хорового співу. Зрештою, коли підприємства ставали економічно міцнішими, почали закупувати сценічний одяг і все стало виглядати більш привабливо і урочисто. До хорового співу залучили навіть учасників Другої світової війни. На світліні, що додається, добре видно, яким був хор ветеранів другої половини 1970-х років. Цей хор зберігся і до наших днів, хоч співають у ньому вже ветерани праці. Він один із багатьох, але скоріше є винятком, бо хорове виконавське мистецтво збереглося здебільшого в церквах або набуває більше фольклорних форм (див. фото 8).

У театральному житті примітною постаттю в післявоєнний час був Олександр Калманович Колловш, талановитий режисер-постановник. Він сам писав драматичні твори угорською мовою. У своїх п'єсах, зокрема таких як “Пшениця достигла” (Megeret a buza tabla), використовував авторське музичне оформлення, писав пісні для основних героїв. Зауважимо, що на музику він клав свої вірші. Пізніше створив самодіяльний театр у Виноградіві, який нарівні із Берегівським претендував на звання народного. І лише незацікавленість із боку керівництва району дали можливість отримати цей високий титул самодіяльним артистам сусіднього міста, які, до речі, зберігають його донині¹¹.

Розповідаючи про культурний розвиток у Севлюші, слід відмітити такий феномен – найбільш визначні культурні постаті, які проживали і творили в місті, не були його уродженцями. Але очевидним є той факт, що сама природа, навколишнє середовище сприяли розвитку талантів, дару Божого у різних митців. Це стосується і найбільш знакових класиків – художника Імре Ревеса, композитора Бейли Бартока і тих, хто творив пізніше – в царині музики Михайла Рошчаківського, Івана Бачкая, Євгена Гудака, поетів Степана Жупанина, Василя Горвата, Світлани Кедик, Здени Тесличко, художників Миколи Ігнатика, Павла Кутлана, Євдокії Пацкан, Валентини Костьо.

Разом з тим у Виноградіві народилася, вчилася і когорта митців, які досягли визнання, працюючи в інших містах і навіть за кордоном. Найяскравіша постать серед них – Андрій Любка, відомий професійний письменник, романіст, перекладач та есеїст. Один з дуже небагатьох літераторів України, які живуть з літературних гонорарів. Його твори користуються великою популярністю серед людей, які ще читають і люблять книжки.

Значні зміни відбулися в культурному житті виноградівчан в радянський період. До їх послуг – Будинок культури на 550 місць, амфітеатр на 2000 місць, кінотеатр на 600 місць. На кожному підприємстві відкрили клуби і червоні кутки, працювали гуртки художньої самодіяльності, хорові, хореографічні, драматичні, музичні, читців-декламаторів, що охоплювали любителів-аматорів. У дійсності не було такої масовості, але партійні органи вбачали значимість розвитку культури у вихованні людей. Тому нерідко вдавалися і до примусових засобів: заставляли керівників розвивати художню самодіяльність. Завдяки масовості виявлялися справжні таланти в усіх жанрах.

Але були і інші приклади, коли люди закохані в мистецтво, досягали значних успіхів. Артистичних здобутків досягли самодіяльні митці Театру народної творчості при Будинку культури. Вони чарували глядачів творами: “Веселка” М. Зарудного, “Шумить Дніпро” Д. Султені, “Пісня серця” В. Вакуленко, опери “Лейла і Габор”, “Іван герой”.

На сцені Будинку культури, кінотеатру “Промінь”, а також на стадіоні “Пластик” часто виступали творчі колективи Ужгорода, Львова, Києва та інших міст України. Справжнім святом для жителів міста були виступи закордонних артистів, особливо в останні роки радянської влади. Тоді гостями виноградівчан часто були популярні естрадні артисти з Угорщини.

Разом з “організованою” культурою, якою керували відділ культури, штатні працівники – часто непогані спеціалісти свої справи, в низах творилася інша культура – авангард, яка не служила справі будівництва комунізму, не була служницею компартії, а намагалася віднайти шлях до сердець людей через естетичний вплив, пошуки нових форм і жанрів. Нерідко вони вдавалися до копіювання популярних закордонних груп і співаків, художників. А поряд з тим старалися внести щось нове, підкреслити самобутність. За це їх любили в місті, а іноді і за його межами.

Але повернемося дещо назад в історію. В усі часи, кожне покоління молодих людей об'єднувала спільна ідея і захоплення. Наприклад, XVII і XVIII століття відзначені бродячими театрами. XIX століття яскраво було виражене письменницькими амбіціями і захопленням поезією. Не обійшли ці віяння і Севлюш.

¹¹ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Катерини Олександрівни Колловш (1945 р. н.).

Але за всю історію людства майже неможливо знайти аналога широкому розповсюдженню явища, яке ми зараз називаємо “поп-культура”. Це була масова культура, що популярна серед широких верств населення, переважно комерційно успішна. Зазвичай вона контрастує з “елітарною” культурою.

Наприкінці 60-х років ХХ століття так звана “бітломанія” полонила молодь практично у всіх куточках земної кулі. За масовістю і глибиною проникнення в побут людини поп-культуру порівнюють хіба що з релігією. Не обійшла ця хвиля і Виноградів. Основою цього руху були музиканти старшого покоління, які грали на вечорах відпочинку в будинках культури – районному і швейної фабрики. Великим успіхом користувалися Елек Касинець (саксафон), Степан Ортутай (ударник), Іван Говді (кларнет), Іван Колловш (скрипка), Василь Найдел (фортепіано), Ігор Параска (акордеон), Йосип Касинець (тромбон), Ернест Рац (акодеон). Трохи пізніше до них приєдналися визнані майстри: Тиберій Ембер (фортепіано), Ембер Степан (бас-гітара), Йосип Гошта (акордеон), Олександр Штефан та Павло Гомоляк (труба). Вони грою зачаровували слухачів, привносили особливий шарм в танцювальні вечори, які до сьогодні з ностальгією згадують старожили. Було це в 1960-х роках. Щасливими були ті, хто зумів запросити їх для музичного супроводу весілля.

Виховані на цих високих стандартах музики, з’являються вокально-інструментальні ансамблі. Першою ластівкою на поп-небосхилі міста в 1966 році з’явилася група “Фламінго” в складі Тиберія Варги, Петра Вагнера (гітара), Михайла Розгоні (бас-гітара), Золтана Седлаковича (ударник). Ансамбль користувався успіхом на вечорах танців в районному будинку культури і в парку ім. Горького. “Фламінго” проіснував до 1969 року. Потрібно відмітити, що вирізнявся цей ансамбль тим, що використовував електроінструменти і підсилювачі звуку. Слід також зазначити, що електрогітарні експерименти розпочалися набагато раніше в школах, але це був перший такий ансамбль.

У 1968-1970 роках утворився ще один гурт – ВІА “Атлантіс” в складі Андрія Йокоба (соло-гітара), Івана Йокоба (ритм-гітара), Адальберта Гайоша (бас-гітара), Йосипа Уйгеї (клавіші), Івана Смерічки (ударні) (див. фото 9). “Атлантіс” також працював в РБК. В 1969 році ВІА побував з концертом в Івано-Франківській області. Зібрані грошові кошти були перераховані в Фонд миру.

Дуже цікавою є історія ВІА “Ерідан”. В його складі були: Петро Гергель і Тиберій Варга (гітара), Андрій Зомборі (бас-гітара), Золтан Леві (ударні), Федір Якубович (клавішні), Олександр Штефан (труба). Вокалістів було троє – Аркадій Нейман, Катерина Душкевич, Сільвія Чорба. ВІА “Ерідан” був першим колективом у Виноградіві, який претендував на високий творчий і професійний рівень, ставши переможцем обласного фестивалю естрадних

виконавців. У 1971 році його виступ було записано і показано по обласному телебаченню. В цьому ж році “Ерідан” був примусово розігнаний місцевою владою. Річ у тім, що слово “Ерідан” – це єврейська зірка. Комуністична ідеологія в ті роки не допускала таких “вольностей”. Колективу було запропоновано змінити назву, але його учасники рішуче відмовилися. Через це їм було заборонено коли-небудь грати разом.

Відношення місцевої влади, особливо райкому партії, в ті роки до “бітломанії”, яка швидко розповсюджувалася серед молоді, було вкрай негативним. Надзвичайно вільна і некерована поведінка молоді не відповідала нормам комуністичної ідеології. Водночас вони розуміли, що неможливо повністю приборкати цю хвилю. Фанатично налаштовані, важко керовані молоді люди у всьому намагалися копіювати своїх кумирів: в поведінці, у формі одягу, зачісці і т.д. В моді були штани кльош із вшитими в складки одягу електролампочками, які працювали від батарейки. У школах, в сім’ях, у відділі міліції намагалися якось боротися з цим явищем, насильно стригли довге волосся, знищували “бітломанський” одяг. І невідомо, скільки гітар було знищено батьками.

Відділи культури намагалися направити творчу діяльність вокально-інструментальних ансамблів, які “росли, як гриби після дощу”, в більш “соціалістичне” русло. Нав’язувався репертуар радянських композиторів, забороняли виконання пісень Заходу. Але музиканти, особливо новачки, мало звертали уваги на ці заборони. В молодіжному середовищі вважалось престижним співати англійською і, звичайно, переспівувати шлягери угорських культурних груп: “Локомотів”, “Неотон”, “Омега” та ін.

Звичайно, що люди, які працювали в ідеологічних установах, розуміли, що цей рух їм не подолати, тож вирішили очолити його. Тому вони стали стимулювати створення ВІА при клубах та різних організаціях, фабриках і заводах. Таким чином все-таки легше було тримати під певним контролем і, так би мовити, “випускати лишню пару”.

Так з’явилися нові ВІА, зокрема з 1970 до 1972 року діяла група “Мрія” при міськторзі. В її складі знаходимо нові імена: Володимир Більда (гітара), Андрій Гріга (клавішні), вокалістка Єлизавета Ковачик. З 1970 до 1976 року блискуче виступав ансамбль “Пластик”. Тут також засвітилися Андрій Чорба (гітара), Степан Пішпекі (ударні), Степан Скоросмислей (саксафон), Йосип Лукачі (вокал). Цікаво, що майже одночасно на заводі пластмасових сантехвиробів народжується ще один колектив – “Полімер”, який також проіснував до 1976 року.

Досить тривалим виявилось життя колективу “Троянда” при винрадгоспі (1969-1978). Таким же довгожителем був ВІА “Метроном” (1972–1980). В 1972-1973 роках при політехнікумі створили групу “Сіріус”. Навіть при райсільгосптехніці 6 років діяв ВІА “Надія”.

Такий шалений розвиток електричної музики потребував якісної апаратури. Для більшості музикантів кінець 1960-х – початок 1970-х років був періодом пошуків інструментів та звукопідсилювальної апаратури. Грالی на будь-чому, найчастіше – на саморобних інструментах. Застосовували все, що здатне відтворити звук. Саме тоді декілька разів постраждав кінотеатр ім. Борканюка, з якого викрадали звукові колонки. Не залишалися осторонь навіть телефони-автомати, які часто ставали жертвою електромузикантів. Користувалася попитом звукопідсилювальна апаратура зі шкільних кіноустанов “Україна”.

На початку 1980-х років майже всі організації мали при своїх клубах вокально-інструментальні ансамблі. Водночас навіть у школи почали купляти електроінструменти і апаратуру. Ці фактори сприяли популяризації клубів.

У 1976 році в результаті зміни в складі ВІА “Пластик” утворився ансамбль “Атлант” при районному будинку культури. Як згадує його керівник Андрій Чорба, таку назву ансамбль дістав, бо отримали нову апаратуру з аналогічною назвою. До речі, тут вперше проявився як клавішник Віктор Марушка, майбутній директор Виноградівської дитячої школи мистецтв ім. Б. Бартока. Одночасно з ВІА “Атлант” при РБК був створений ансамбль “КЕКСО-М”. Назву групи склали із перших букв імен членів ансамблю. “КЕКСО-М” і “Атлант” по чергово грали на вечорах молоді в РБК, брали активну участь в різних фестивалях та святах, займалися концертною діяльністю. І все ж вони вели між собою постійну боротьбу за лідерство.

Діяли також ВІА “Персей” при райвузлі зв’язку та “Віраж” при шляхово-ремонтному будівельному управлінні¹².

Звичайно, було ще багато інших колективів, які проіснували недовго і не залишили досить яскравих спогадів. Це ставалося в результаті частих змін в складах, назвах, а також місць своїх акредитацій. Нерідко між музикантами виникали різного роду конфлікти і непорозуміння з приводу лідерства, особистісних, професійних і музичних якостей, відносно репертуарної і фінансової політики. Багато музикантів часто переходили із ансамбля в ансамбль або створювали свої нові ВІА, намагаючись підібрати в склад більш лояльних до себе музикантів. У цілому вся ця музична тусівка часто виглядала як доволі великий і не завжди солідний базар.

Не останню роль в музичному житті міста відіграли ресторанны ансамблі. Починаючи з 1978 року музикантам, які бажали працювати в ресторанах була запропонована досить значна на той час заробітна плата (120-200 рублів на місяць). Враховуючи стабільність роботи і зарплати, практично всі міські музиканти в різний час грали в ресторанах “Виноградів”, “Троно”, “Тиса”. В останньому більшість музикантів була ромського походження. Серед них виділялися Йосип Гаті, Дезидерій Вереш, Олександр Чуприк, Степан Бартош. І хоч робота в ресторанах була одноманітною і рутинною, щоденна гра на інструментах загалом відточувала майстерність і музичні здібності. Тому саме з ресторанів вийшла найбільша кількість високопрофесійних музикантів.

В середині 1980-х років з’явилося багато нових колективів. З 1979 до 1983 року при РБК працював ВІА “Міраж”. В ньому змінювалося багато виконавців, але тут розпочала свій зірковий шлях відома українська співачка Надія Копча. Багато виноградівчан пам’ятають цей колектив під назвою “Плай”. Для партпрацівників назва “Міраж”, напевно, асоціювала з однойменним НАТОвським літаком. Тому під тиском властей назву ансамблю змінили на “Плай”.

У 1978 році ВІА “Троянда” при взуттєвій фабриці трансформувалася в ансамбль “Горизонт”. При консервному заводі створили групу “Неудачник”. Між іншими подібними ансамблями виділявся колектив при заводі “Електрон” – “Ескіз”. Це був єдиний ансамбль, який грав в стилі “хеви-метал” і єдиний, який ніколи не грав на весіллях. Звичайно, цей список можна ще б продовжити.

У 1980-х роках у місті і далі формувалися нові групи, хоч із набагато меншою інтенсивністю. В 1990-х роках цей процес пригальмувався, але зовсім не зупинився. Можна зазначити, що в групі “Едейвельс” проявився Олег Любімов. Доречно буде зауважити, що йому як клавішнику потрібно було витримати жорстку конкуренцію, бо в групі їх було ще двоє і дуже талановитих – Йосип Чуприк та Степан Голінко.

За тридцятиріччя становлення і розвитку поп-музики досить часто змінювалися стилі. Кожний із них протягом декількох років вдосконалювався, швидко розповсюджувався і так же швидко відходив у минуле, залишаючи за собою невелику частину музикантів і шанувальників, відданих даному стилю до кінця. Це хард-рок, рок-н-рол, фанкі, хеви-метал і т.п. Тому при кожній зміні моди на стиль в музиці багато музикантів не бажало слідувати вимогам нових вподобань і припиняли свої музичні заняття. Починаючи з другої половини 1980-х років в місті почали поширюватись дискотеки, які поступово витіснили музикантів, що працювали “наживо”¹³.

¹² Мадяр М. Как молоды мы были. Виноградів: [самвидав], 1996. 30 с.

¹³ Мадяр М. Как молоды мы были. Виноградів: [самвидав], 1996. 30 с.

Відродно, що у місті знайшла своє відродження славна традиція вокально-інструментальних ансамблів, правда, на новому рівні. Роберт Тіводор з групою митців створили групу “Чаламада”. Що цікаво, назву гурту було обрано не випадково, адже вона означає традиційний закарпатський салат. “Ми маємо досить різні музичні смаки і несхожі життєві позиції. Кожен із нас до “Чаламади” встиг пограти у різних проектах, але саме “Чаламада” поєднала нас, саме у ній кожен зміг додати власний особливий інгредієнт до цього музичного салату”, – стверджують музиканти. Вони внесли у свій стиль багато етнофольку, співають русинською говіркою, підкріпивши її своїм щирим позитивом та ритмами у стилі реггі та скай-панку. Всі пісні, які вони пишуть самі, наповнені світлими емоціями, гарним настроєм та любов’ю до рідного краю.

Історія нашого міста не залишила спогадів про імена відомих прозаїків і поетів. Але, гортаючи підшивки газет кінця XIX – початку XX століть, знаходимо різні публікації прози і поезії, в основному угорською мовою. І період радянської доби не був винятком – було багато спроб, але здебільшого все закінчувалося любительськими творами. Працювали творчі школи при Будинку піонерів, в якому Одоця Пацкан вчила талановиту учнівську молодь живопису та літературі. Діяв гурток журналістики при газеті “Прапор комунізму”. В школах також звертали на цей напрям немало уваги. Талановиті діти ставали сількорами і робкорами, а найкращі – співробітниками районної газети.

Своє життя пов’язала з районною газетою Марія Андріївна Конкіна (Селехман). Вона і тепер невтомно висвітлює новини, спеціалізується на літературно-мистецькій темі, але з-під її пера виходять і нариси про цікавих людей нашого міста. Шлях від учнівського дописувача до редактора районної газети пройшла і Мальвіна Йосипівна Савинець (Нодь). Сьогодні, перебуваючи вже на пенсії, не залишила вона співпрацю з газетою. Щотижня з’являються її дописи на злободенні теми. Читачі з нетерпінням чекають цих публікацій¹⁴.

В радянський період спостерігалася така закономірність, що талановиті і обдаровані люди довго не затримувалися в місті. Можливо тому, що їх примічали і висували на більш високі посади або вони самі відчували і потребували змінити обстановку, щоб їхня творчість прогресувала. До цієї категорії належить і Степан Ілліч Жупанин. Він писав вірші для дітей, став відомим поетом. Для подальшого розвитку йому у Виноградіві стало тісно – в Ужгороді він зробив стрімку кар’єру педагога, отримавши звання професора, доктора наук, заслуженого працівника народної освіти України. В поетичній галузі він також досяг більшого – з-під його пера виходили збірки поезій, щоразу зріліші і кращі. А виноградівчани зостаються вдячними за пісню “Рідне місто

Виноградів”. На її слова Іван Антонович Бачкай написав музику. Цей твір став гімном нашого міста. За звершення в поезії С.І. Жупанин став членом Національної спілки письменників в 1974 році, лауреатом літературної премії ім. Л. Українки.

Подібний приклад маємо також із Мар’яною Рішко, яка пише угорською мовою. Вона написала фундаментальне історичне дослідження “Францисканці у Великому Севлюші”. Подальшу роботу продовжує в Будапешті, працює в парламенті країни. Доскіпливістю у вивченні минувшини нашого краю і міста відзначався ще один угорськомовний автор – Балаж Керестинь. Його історичні розвідки привідкрили завісу в минуле. На жаль, він рано пішов із життя.

Різноплановим літературним даром володіє Василь Кіш. Він цікавиться історією нашого краю, висвітлював її на сторінках газет “Новини Виноградівщини” (був її редактором, переформатувавши видання), “Голос Карпат” і однойменного інтернет-видання. Останнім часом літературна робота не спроможна забезпечити гідного рівня життя, тому змушений шукати щастя за кордоном. Але я впевнений, що його спостережливість і накопичений досвід знайдуть відображення на сторінках цікавої книжки, в написанні якої бажаємо йому творчих успіхів. До речі, Василь Васильович не тільки майстерно володіє словом, але й має відмінні організаторські здібності. Свого часу у співдружності з Василем Васильовичом Горватом об’єднав молодих літераторів у групу “Красне слово”.

Є в місті і російськомовний літератор – Володимир Маталасов. Він пише прозу і поезію. Видається здебільшого в Росії.

У часи незалежної України, особливо в перший період, спостерігалася активізація літературного життя. Це й зрозуміло – люди були в ейфорії. Їх сповнювали емоції, які намагалися викласти на папір. Автори віршів, повістей, новел, мелодій, картин одночасно позбулися злощасної цензури. Не потрібно роками чекати, щоб потрапити в план видавництва: маєш кошти – випускай книжки. Все по-новому і незвично. Ця масовість у культурному житті міста раптом і неочікувано переросла в якість, яку в Києві назвали “віноградівський феномен”.

Останні 10 років з’явилася когорта літераторів професійного рівня, які випускають книжки, пишуть вірші, прозу, гумористичні оповідки. Своєю творчістю автори стали відомі за межами краю та України. Звичайно, щоб проаналізувати їх, потрібна ціла книга, тож обмежимося лише згадкою про них. Думаю, всі погодяться, що відкриває плеяду цих, гідних пошани, літераторів – Василь Васильович Горват – поет, прозаїк. Він видав чотири книжки, але в запасі ще немало готового до публікації. Заслуговує на особливу подяку за

¹⁴ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Марії Андріївни Конкіної (1947 р. н.).

те, що ввів у літературний світ Миколу Бурмека-Дюрі, сміливо можна сказати – першого ромського письменника з Великих Ком'ят, який працює у Виноградіві. Василь Васильович опікується Миколою, який не тільки першим серед циган отримав вищу освіту правника, але й реалізував свої літературні і художні здібності, випустивши вже дві книжки, які сам і ілюстрував.

В переліку талановитих постатей – Світлана Кедик, Валентина Костьо, Здена Тесличко. Світлана легко і невимушено пише вірші, казки, прозу з глибоким філософським підтекстом. Валентина пише вірші і малює чарівні картини, вона яскравий популяризатор мистецтва. Здена пише новаторські вірші та музику. Всі вони мають за плечима по декілька книжок, а зовсім недавно об'єднали зусилля і випустили спільну збірку поезії під назвою “Трикутник”.

До когорти найкращих сміливо можна віднести і Михайла Михайловича Чухрана. Він пише дуже оригінальні гумористичні вірші русинською мовою, що надає їм ще привабливішого звучання. На наше тверде переконання Михайло Михайлович – неперевершений гуморист не тільки на Закарпатті, але і по всій Україні. І тільки те, що пише він місцевою мовою, обмежує коло читачів і шанувальників.

Виноградівський феномен в літературі підмітили і в Києві, в Національній спілці письменників України. На базі міста провели вже чотири літературно-мистецькі фестивалі “Карпатський Пегас”. Виноградівський форум – це унікальна можливість для спілкування й обміну ідеями творчих людей з усієї України, яка має допомогти молодим авторам ставати професійними письменниками. Передбачено перетворити фестиваль на міжнародний.

Ще однією неординарною постаттю міста є Сергій Дюрічко – поет, художник, музикант. З Виноградом його пов'язують шкільні роки. До 10 класу вчився в середній школі № 1. Мені пощастило дружити з ним в ці роки. Він був визнаним лідером серед підлітків – малював на фантастичні теми, придумував різні ігри, в які ми з задоволенням грали, писав вірші, оповідання. Мабуть, літературний дар він успадкував від батька – Костянтина Георгійовича, який був членом літературного гуртка при Хустській гімназії, разом із Д. Вакаровим, І. Чендесем, М. Пацканом. Керував ними відомий педагог Петро Лінтур, який високо оцінював літературні здібності батька Сергія. У Виноградіві він очолював ШБУ-20 (шляхово-будівельне управління). Був різнопланово обдарованою людиною. Пам'ятаю, коли вчився у 8 класі, звернувся до нього із задачею з алгебри. Він запропонував такий оригінальний метод розв'язку, що всі вчителі математики в школі № 5 були в захваті. Не менш обдарованим і талановитим виявився і Сергій. Його батька з Виноградова перевели начальником Чернівецького облавтодору. Там Сергій закінчив школу і вступив на фізичний факультет Чернівецького державного університету. При

здачі вступного іспиту з української мови і літератури твір написав у віршованій формі. За ним натовпом ходили викладачі філологічного факультету, щоб він йшов вчитися до них, але він віддав перевагу фізиці.

Працював у школі – учителем фізики, в обкомі партії – штатним лектором. В нього так склалися сімейні обставини, що прийшлося виїхати в Мінськ, де він працював вчителем з основної спеціальності. Постійно і в Чернівцях, і в Мінську був у творчому пошуку – багато малював, писав вірші, які давалися йому легко і невимушено. Але всупереч цьому він постійно їх вдосконалює, шукає нові форми. Доречно сказати, що пише поет російською, українською, білоруською мовами¹⁵.

Жив, працював і творив у Виноградіві і талановитий поет Микола Садовий, який був недооцінений нами. Можливо тому, що останнім часом приохотився до спиртного і повільно деградував. Але якщо детальніше розглянути його життєвий шлях, то багато стає зрозумілим. Уродженець Сумщини, вчився у Києві в Інституті харчових технологій, але його не закінчив, бо був виключений за розповсюдження націоналістичних ідей. Всупереч цьому закінчив Сумський педагогічний інститут за спеціальністю “Вчитель української мови і літератури”, але органи КДБ працювати в школі не дозволили. Спочатку приїхав у Ужгород, працював рядовим будівельником в тресті “Закарпатбуд”. Літературної діяльності не кинув, був першим претендентом на вступ до Спілки письменників України, але всюдище КДБ поставило вето на його прийом до вищого літературного органу. Приїхав у Виноградів, працював у “Промбуді”, на консервному заводі, не поривав зв'язків з літературою, став активним членом студії “Карбоване слово”.

В часи незалежної України іноді працював учителем на підмінах. Як згадує Іван Йосипович Бабота, колишній завуч школи № 3, в нього була велика проблема з вчителем української мови – він ризикнув, запросивши М. Садового тимчасово на роботу. Але директорка накинулася з претензіями: “До чого ж він дійшов, що взяв на роботу Миколу!” Але ж і Іван Йосипович, і діти, і батьки залишались задоволені вчителем. Невідомо, було це особисте ставлення очільниці школи чи вказівка зверху. Одружився Микола не зовсім вдало. Останнім часом жив за рахунок випадкового заробітку, на жаль, торік помер¹⁶.

На завершення хочеться нагадати анекдот, що розповідали в радянську епоху. Говорили, що в СРСР є міністр культури, але відсутня сама культура, а у Франції – все навпаки. Можливо, частка правди є, як і в кожному жарті. Але не можна відкидати тієї великої організаторської роботи, яку проводили відділи культури при окружному (районному) комітетах.

¹⁵ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Сергія Констянтиновича Дюрічка (1947 р. н.).

¹⁶ Записав І. Біланчук у Виноградіві від Івана Йосиповича Баботи (1940 р. н.).

Цікаво буде простежити, як зароджувалися культурні інституції у Севлюші-Виноградіві. Що відомо про це? З перших днів зайняття Севлюша Червоною Армією політвідділи розпочали свою роботу по радянзації культурного життя. По вулиці Сталіна в будинку Бергера була відкрита читальня та парткабінет. Згодом взялися за організацію окружного відділу культурно-просвітницької роботи. Очолити цей відділ запропонували Михайлу Михайловичу Владимиру, який працював тоді в окружному відділі освіти. 1 жовтня 1945 року він дав згоду і приступив до роботи. Скоріш за все в той час ще не було єдиного центру прийняття рішень, бо 12 жовтня на цю посаду направили Марію Василівну Пархоменко, а ще через три дні – Юрія Михайловича Тарнаю. Так що на одну посаду було призначено різними гілками влади трьох осіб. До їх честі, вони між собою поділили посади таким чином: завідуючий відділом – М.М. Владимир, політичний інспектор – М.Ю. Тарнай, директор окружного Будинку культури – М.В. Пархоменко. Їм було поставлене завдання до 7 листопада відкрити окружний Будинок культури, окружну бібліотеку, клуб для жителів Вишнього кінця. Це тільки в місті, але і в селах ще до цієї дати потрібно було відкрити 3 будинки культури, клуби, хати читальні. Політінспектор організував роботу в селах, а завідуючий з директором – в місті. Найбільшою проблемою були відсутність кадрів і матеріально-технічної бази. Незважаючи на це в Будинку культури організували роботу драматичного гуртка – керівник Адальберт Січ (згодом був Юрій Білинець), балалаєчний оркестр (Короткін Олександр Павлович), духовий оркестр (Кіш Золтан Людвикович). В Будинку культури приступили до роботи: художній керівник Ганна Федорівна Свистунова, вчителька початкової школи, масовик-інструктор Валентина Іванівна Матанцева, касир Еміліан Грабар – колишній директор школи на пенсії. Розгорнули роботу лекційного бюро, читальні “Кімната Леніна і Сталіна”, культурного клубу на майдані СК “Партизан”, музичної школи, змішаного хору, курси ліквідації мало- і неписьменних. Для цього підшукувались приміщення. У відділі народної освіти для роботи відділу культурно-просвітницької роботи виділили три приміщення, було укладено угоду з райвідділом кінофікації про виділення великого залу кінотеатру для виступів митців. Для лекцій виділили великий зал Міського народного комітету (теперішній будинок культури). Також тут проводили вечірки, театральні спектаклі, виступи філармонічних колективів. Доречно сказати, що концерти проводилися окремо для населення і для військових. Концертній діяльності приділяли велику увагу, бо лише в 1946 році у місті 7 разів виступала ужгородська філармонія, гастролювали артисти з Ленінграда, Мінська. Всі вечірки були з танцями, які проводили спільно з військовими.

Для контори Будинку культури та репетицій драмгуртка і хору просили перший поверх міського комітету з 10 кімнатами. Але для балалаєчного оркестру і хору дали два класи в початковій школі в недоброму стані. Були спроби керівництва відділу отримати в своє розпорядження ресторан “Свобода”, доки не буде побудований сучасний модерний Будинок культури. Але це все залишилося в планах, бо й по сьогодні БК знаходиться в колишньому великому залі міської управи.

Для клубу у Вишньому кінці міський комітет виділив один будинок. Для його керівництва залучили двох учителів початкової школи № 2 – Івана Кадара та Івана Більце. Його відкриття приурочили також до річниці Жовтневої революції.

Для читальні “Кімната Леніна і Сталіна” відремонтували будинок Дайча (вул. Леніна, 82). Цікавим було й те, що в Будинку культури проводилися і партійні збори, а 6 лютого 1946 року після зборів відбулося колективне прослуховування радіопередачі з Ужгорода.

22 червня 1946 року окружний Будинок культури очолив Георгій Олександрович Піскунов, а через деякий час завідуючим відділу культпросвітницької роботи став Федір Федорович Клюса.

Вони були безпосередніми виконавцями всіх покладених партійними органами на них завдань по розвитку культури. Своєрідні штаби запровадили нову систему культури, яка стала складовою тоталітарного режиму. В час незалежної України роль відділів культури змінилася, вони очолили відродження народного мистецтва, звичаїв, обрядів. Але в їх роботі ще залишається багато із старих методів і форм роботи, важко позбутися віджилого, але в цьому винні не так вони, як їхні очільники – районні райдержадміністрації, які бажають бачити їх послухними виконавцями, а не ініціаторами прогресу у цій сфері.

Цікаво, а чи була б культура Франції чи будь-якої іншої держави кращою, якщо б в них ввели Міністерство культури? В одному я впевнений – до культурного життя були б залучені маси нових людей. Як відомо, в масах легше знайти таланти. Що стосується людей, які працювали в культурній сфері, їх було дуже багато, і більшість з них були хорошими спеціалістами і ентузіастами своєї справи. Перелік був би дуже довгим, тому обмежимося лише згадкою про завідуючих відділами культури. Згідно з архівними даними, ними були: Г.М. Станко (1948–1949 рр.), І.І. Сакалош (1950–1951 рр.), М.М. Грабович (1951–1953 рр.), С.В. Нагорняк (1953–1961 рр.), М.М. Журило (1961–1974 рр.), І.А. Бачкай (1974–1983 рр.), І.А. Голіба (1983–1998 рр.), О.Ю. Брандіс (1998–1999 рр.). З 1999 року до нинішнього часу очолює відділ культури Василь Степанович Югас.

Джерела та література:

1. Записав І. Біланчук у Виноградів від Адальберта Йосиповича Гайоша (1955 р. н.).
2. Записав І. Біланчук у Виноградів від В'ячеслава Олександровича Поповича (1955 р. н.).
3. Записав І. Біланчук у Виноградів від Івана Йосиповича Баботи (1940 р. н.).
4. Записав І. Біланчук у Виноградів від Єви Іванівни Григори, методиста методичного центру Виноградівської РДА.
5. Записав І. Біланчук у Виноградів від Івана Васильовича Бровді, народного художника України (1939 р. н.).
6. Записав І. Біланчук у Виноградів від Катерини Олександрівни Колловш (1945 р. н.).
7. Записав І. Біланчук у Виноградів від Марії Андріївни Конкіної (1947 р. н.).
8. Записав І. Біланчук у Виноградів від Олександра Володимировича Клапійчука (1961 р. н.).
9. Записав І. Біланчук у Виноградів від Ольги Михайлівни Гал, методиста методичного центру Виноградівської РДА.
10. Записав І. Біланчук у Виноградів від Сергія Константиновича Дюрічка (1947 р. н.).
11. Записав І. Біланчук у Виноградів від художника Андрія Йосиповича Йокоба (1951-2019).
12. Газета "Угоча", м. Виноградів від 8 травня 1892 року.
13. Кедик Г., Кедик М. Дзвіночки Карпат. Ужгород : ПП Повч, 2012. 80 с.
14. Мадяр М. Как молоды мы были. Виноградів: [самвидав], 1996. 30 с.

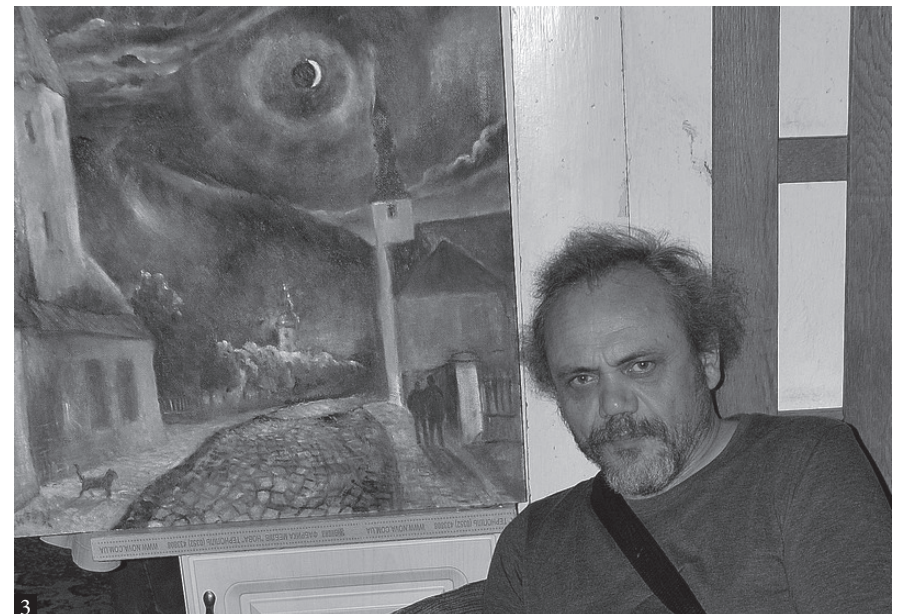
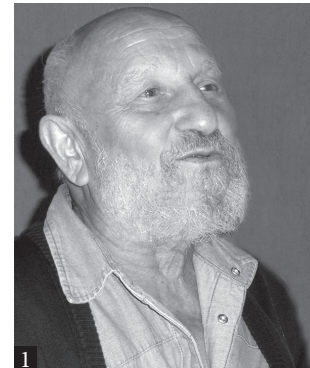
HISTORY OF CULTURE AND ART OF THE VINOHRADIV

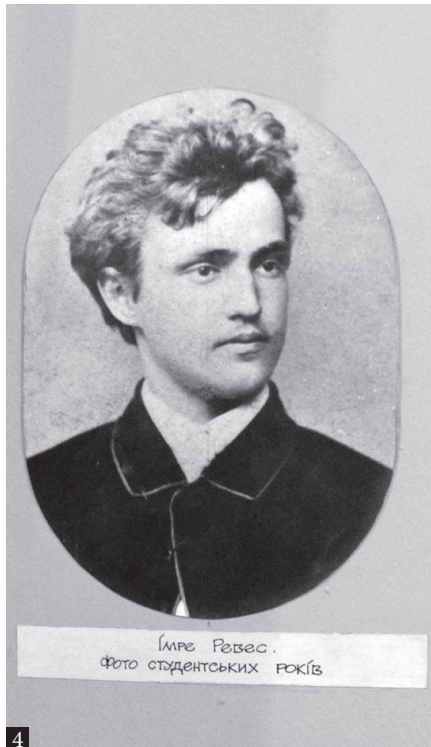
Ivan Bilanchuk (Uzhhorod)

Summary

The article analyzes the historical development and changes of interest in the cultural life of the residents of the city of Vynohradiv, Transcarpathian region. The author presents biographical data of prominent artists born or residing in the city.

Key words: *Sevlyush, culture, church, art, poets, artists, musicians.*

4

5

6

7

8

9

1. Іван Васильович Бровді – народний художник України.
2. Микола Михайлович Ігнатик у майстерні.
3. Микола Папп.
4. Імре Ревес у студентські роки.
5. Імре Ревес у майстерні.
6. Картина І. Ревеса “Старий добрий вчитель”.
7. Дочка І. Ревеса Клара на весіллі подружжя Цірох.
8. Хор ветеранів Другої світової війни. 1970-ті роки.
9. ВІА “Атлантис”.

Михайло ХОДАНИЧ
(Ужгород)

ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ РІДНОЇ ЗЕМЛІ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА БРОВДІ

УДК 730 (477.87) (092)

У статті розглядається творчість скульптора, народного художника України І. Бровді в контексті пошуків творення образу рідної землі в мистецтві пластики. Творчий шлях митця триває вже понад півстоліття. Досліджується характер стилістики творів, які загалом вирізняються авторськими особливостями, що характеризуються стилізацією, декоративізмом форми, широким використанням народного костюму та атрибутів, що підсилюють художній образ. Автор розглядає тематичне коло творів і поділяє їх на два провідні напрями: 1) станкова дерев'яна кругла та рельєфна пластика, тут у полі творчих інтересів митця стоїть насамперед людина праці в образі селян, ремісників, її духовний світ, який трактується у формі кохання, материнства, ліричних споглядань; 2) монументальна пластика у бронзі, дереві та камені, яка присвячена історії та духовному спадку свого народу.

Ключові слова: скульптура, Іван Бровді, образ рідної землі, тематика творів, авторська стилістика.

У колі впізнаваних символів Закарпаття, які створюють неповторний образ Срібної землі, вже кілька десятиліть поспіль називають монумент слов'янським просвітителем Кирилові і Мефодію у місті Мукачеві та пам'ятний знак легендарним закоханим Сині і Виру на Синевирському озері. Створив ці дивовижні монументальні роботи Іван Васильович Бровді.

Народився видатний скульптор 2 червня 1939 р. у відомому давніми гончарними промислами селі Онок на Виноградівщині. Це ремесло в селі вважалося достойною і прибутковою справою, тому й дітей змалечку привчали до роботи з глиною. Вже згодом Іван Васильович дізнається, що за пластичністю місцева глина прирівнюється до знаменитих паризьких, з яких зводили моделі всесвітньо відомих монументів. А поки малий Іванко ліпив коників, баранців, пробував крутити на гончарному крузі миски й глечики, приглядався як місцеві майстри випалюють свої вироби у хитромудрих печах. Справжній світ мистецтва відкрився допитливому школяреві, коли у школі вчителем малювання почав працювати Василь Білоус, випускник Харківського художнього інституту. Він здивував дітей своєю майстерністю.

“Коли побачив його етюди, маслом писані, ... у нас на очах. Я був вражений”, згадує скульптор¹.

Тому не дивно, що після закінчення сільської семирічки Іванко вступає в Ужгородське училище прикладного мистецтва. Під час прийому документів він ознайомився з напрямками навчання і дійшов висновку, що ближче до серця пластика, тому й вирішив навчатися різьбярству. Фахові знання зі скульптури він здобуває у класі випускника Празької вищої художньо-промислової школи Івана Івановича Гарапка, а різьбярства – у найбільш знаного закарпатського різьбяра Василя Івановича Свиди. Саме під його керівництвом І. Бровді починає працювати у рельєфній дерев'яній пластичці. Великий вплив на формування художньо-образного світу майбутнього митця зробив викладач рисунку та живопису Федір Федорович Манайло. Роки навчання в училищі (1956-1961) припали на період так званого шістдесятництва. Цей період відомий спробою рішучого відходу мистецтва і літератури від так званого “сталінського стилю”, який жорстко регламентований суто радянською ідеологізованою тематикою, псевдопафосом і натуралізмом. На цій хвилі появляється українське поетичне кіно, нова українська література, а у образотворчому мистецтві появляються імена живописців А. Горської, М. Зарецького, М. Заливахи, скульптурів В. Бородая, Я. Миська, Д. Кривавича та ряду інших молодих митців. Таким чином у студентські роки майбутній скульптор виявляє інтерес до пошуків авторського стилю, вибору тематики, починається процес формування філософії змісту художнього образу, який стає наскрізним упродовж творчого шляху митця.

Згодом у рекомендації учневі для вступу в Спілку художників України, В. Свіда підкреслить: “В училищі І. Бровді проявив себе здібним учнем. Його позашкільні роботи говорять про талановитого художника”². Після закінчення училища у 1961 році І. Бровді направляють на роботу в Закарпатську геологічну експедицію, де він оформляє кафе цієї організації в м. Берегово, а також різні громадські інтер'єри. Тут він прилучається до монументальної пластики, створює великий рельєф “Муза”, виконаний методом карбування на алюмінії. Він досі прикрашає фасад міського будинку культури. Рельєфна пластика в дереві й на міді є справжньою пристрастю молодого митця. З 1962 р. він стає активним учасником обласних, а згодом і республіканських виставок образотворчого мистецтва. У 1966 р. Іван Бровді стає повноправним членом Спілки художників України, його запрошують на роботу в Закарпатський комбінат Художфонду України, де у повну силу розкрився його талант.

¹ Дворниченко В. Іван Бровді. Життя і творчість. Ужгород : ПП Роман Повч, 2009.

² Поточний архів ЗО НСХУ. Справа Бровді Івана Васильовича.

Художньо-образний світ творів цього скульптора тісно пов'язаний насамперед з рідним краєм. Закарпатське село під різцем майстра оживає у поста-тях виноградарів і садівників, вівчарів і гончарів, його вабить тема материнства та історії Срібної землі, християнських мотивів і нетлінності людського духу. З іншого боку І. Бровді уже першими творами рельєфного різьблення “Килимарниці”, “Пряхи”, “Танець”, “Сушіння тютюну”, “Геологи” заявив про себе як прихильника довільної стилізації. Сповідуючи традиції закарпатського мистецтва, він одягає своїх персонажів у національні костюми. Людські постаті динамічні, напоєні силою життя. Скульптор уміло стилізує до декоративної умовності деталі обличчя, одягу, взуття, моделює складки на костюмах персонажів, уміло користується можливостями поєднання рельєфу і контррельєфу, фактура різьблення нагадує удари пензля імпресіоністів, твор-рячи виразну формо-стильову ритмічну композицію. Скульптор доповнює провідну тему твору предметами побуту і господарювання своїх героїв у вигляді топірів, сопілок, дівочих стрічок, горняток і дзбанів, яблук, листя дерев і трави, часом домашніх тварин, що у підсумку створює неповторну, назвемо її *бровдійвською*, стилістичну манеру. Саме цю особливість творчо-го пошуку відзначив у ранніх творах різьбяра народний художник України, академік Академії мистецтв України Володимир Микита: “Творчість Івана Бровді, що дуже похвально, різноманітна. Він постійно у пошуках нового ви-разу свого таланту”³.

Тридцять років творчої роботи митця припадає на радянський період, тому уникнути політичної кон'юнктури було практично неможливо. Але й у навіть суто соцреалістичних творах І. Бровді залишається вірним собі. Так, героєм рельєфу “Лампочка Ілліча” (1967) став пересічний горянин у гуні, який вкручує лампочку, тобто ідейне, що вважається головним у радянсь-кому мистецтві, зведено до назви. Станкова дерев'яна пластика І. Бровді вирізняється інтересом до етнокультури Закарпаття, його історії. Вибір теми, композиційне, психологічне та пластичне вирішення вказують на цілісність образного мислення. Кругла і рельєфна пластика митця, починаючи з 1970-х рр. експонуються не тільки в Ужгороді, але й на різноманітних художніх виставках у Києві, Москві, Будапешті та інших містах. Мистецькі часописи називають І. Бровді серед кращих радянських скульпторів, фоторепродукції творів публікують провідні мистецькі видання. У період так званого “за-стою”, коли комуністичні ідеологи вкотре намагаються жорстко спрямува-ти мистецтво на виконання своїх ідеологем і в образотворчому мистецтві появляється так званий “залізний стиль”, І. Бровді залишається вірний улюб-леним темам з життя лемків, гуцулів, бойків. Під різцем майстра виринають

³ Поточний архів ЗО НСХУ. Справа Бровді Івана Васильовича.

побутові сценки, обрядові дійства, про що свідчать дерев'яні рельєфи “Музи-канти” (1970), “Біля кузні” (1970), “На вечорниці” (1972), “Співи” (1972), “На-ряжають молоду” (1977). У цих творах автор удосконалює власну пластичну мову, що виявляється у стилізації постатей на противагу регламентованій академічній пластиці, декоруванні поверхні зображення різноманітними фактурами, виразній динамічній лінії. Засновник закарпатської школи жи-вопису народний художник СРСР Й. Бокшай у вступній статті до першого альбому-каталогу закарпатських художників “Изобразительное искусство Закарпатья” називає молодого скульптора у числі кращих закарпатських митців⁴.

Досвід рельєфної пластики І. Бровді застосовує у круглій скульптурі, що помічаємо уже в перших творах цього напрямку: “Дівчина з вазами” (1964), “Музиканти” (1972), “Молода” (1972). Творчою вдачею різьбяра стали композиції “Рости щасливим” (1975), “Наряджають молоду” (1975), “Дідо-гончар” (1975), “Материнство” (1974), “Темний ангел”, “Світлий ангел”, “Че-кання” (1998). Ці твори засвідчили його як майстра жанрової просторової композиції.

Досвід роботи круглою пластиком І. Бровді використав при виконанні велетенської меморіальної композиції “Легенди Карпат” (співавтор М. Са-нич, 1984) для Національного природного парку “Синевир”. Цей твір став справжнім набутком українського різьбярства. Загалом композиція нагадує браму гуцульської гражди, а під нею у вигляді двох стовпів зображено легендарні постаті пастуха Вира і його коханої дівчини Синь, зображення овець на окремих рельєфах унизу символізують багатство закарпатських по-лонин. Твір вирізьблено з цілісного стовбура твердого дерева магогону, за-гальна висота сягає 8 метрів. Встановлено його на березі Синевирського озе-ра і він став своєю туристичною меккою нашого краю.

Окрему сторінку крайової дерев'яної пластики склали твори, які виконані під час різноманітних симпозіумів наприкінці минулого століття за межами Закарпаття, в Україні та зарубіжжі. Серед них садово-паркові (ландшафтні) скульптури І. Бровді “На сонечку” (1996), “Двоє” (1997); В. Шура “Фенікс” (1987).

Нереалізованою у дереві через нестачу коштів залишилася унікальна композиція “Народний театр”, створена для нового будинку Закарпатсь-кого обласного музично-драматичного театру (1989). Композиція рельєфу розміром 800 x 400 см за задумом автора повинна була своєрідно відтворити всі основні твори майстра, загальна кількість постатей сягає майже ста. Твір поки що залишається у гіпсі.

⁴ Бокшай Й. Изобразительное искусство Закарпатья. М. : Советский художник, 1973.

У 1980-х рр. І. Бровді стає постійним і бажаним учасником міжнародних симпозіумів з дерев'яної пластики, тому чимало творів різьбяр, виконаних в останні десятиліття, знаходяться за кордоном. Особливо успішною стала його робота в Угорщині на творчій базі Нодьбатор. Тут І. Бровді створив монументально-декоративні скульптури “Верховинка” (1986), “Монашка” (1990).

У 1990-х рр. на творчій базі в м. Тая різьбяр виконав серію круглих стилізованих жіночих статуй. Це своєрідні архетипні зображення європейської жінки-матері – словачки, угорки, румунки, польки, українки, німкені, циганки. І. Бровді вкотре експериментує з формою, намагається звести візуальний образ до символу, особлива увага надається грі з об'ємами частин тіла, одягу, силуетові постаті, акцентується на характері крою національного одягу, так митець добивається асоціативного зв'язку свого героя з етнічною приналежністю, естетичне враження підсилюється кольорами, митець уперше звертається до методу фарбування поверхні дерева кольоровими прозорими фарбами.

Характерною рисою пластики І. Бровді є своєрідна настроєвість, можемо порівняти її з психологізмом в академічній скульптурі. Так, романтикою наповнені роботи “Чекання” (1993), “Відпочинок” (1994). У них зображуються жіночі постаті з легкими поворотами голови, невимушено відведеними ногами, що створює враження ліричного настрою; посилюють пластичну виразність великі узагальнені форми одягу і дрібні складки на ньому, що доповнюють ліричний жіночий образ. Подвійний торс “Двоє” (1996) – це своєрідна демонстрація автором можливостей абстрагування форми, він акцентує увагу на контрастних особливостях, створюючи чоловічу постать дещо більшою, домінуючою, звернутою до глядача, яка ніби оберігає жінку, що просить прихистку.

Досвід роботи в станковому різьбярстві І. Бровді використав і в галузі монументально-меморіальної пластики, створивши у бронзі вісім рельєфних композицій розміром 100x100 см під загальною назвою “Історія міста Мукачеве”. Це сцени будівництва Мукачівського замку, зображення окремих пам'яток міста, історія боротьби куруців проти Габсбурзького іга тощо. Пластика рельєфів вирізняється інтересом до психологічного стану людини, про історичні факти в композиціях заявлено зображеннями пам'яток історії у вигляді міського замку, будинків, зброї, одягу ремісників, воїнів і володарів міста.

У галузі монументальної скульптури вершинним твором І. Бровді можна вважати пам'ятник засновникам слов'янської писемності Кирилові та Мефодію для м. Мукачеве (бронза, граніт, 1998). Копія твору встановлена

на території Києво-Печерської лаври. І. Бровді також автор пам'ятника закарпатським воїнам-добровольцям в м. Ужгороді (бронза, 2001), пам'ятного знака “Ангел-хранитель” в м. Мукачеві у пам'ять повені 1998 року. У цьому ж місті встановлено його пам'ятний знак “Богоматір Марія” (граніт, 2000). Почуттям гідності до пересічної людини пройнятий меморіальний знак “Коминар” (2010), встановлений на центральному бульварі цього древнього міста. Його прообразом став реальний міський сажотрус. А поруч з такими символічними персонажами під руками майстра постають образи велетнів українського духу Тараса Шевченка, Михайла Грушевського, Августина Волошина. Монументальна пластика І. Бровді позначена вишуканою авторською стилістикою, умінням “вписати” скульптурний артефакт у простір сучасного українського монументального мистецтва, яке призване утверджувати національну історію і самобутність.

“Іван Бровді – скульптор з європейським ім'ям. Пам'ятники майстра “Кирило і Мефодій”, “Мадонна” стали окрасою Мукачеве”, – писав про творчість митця академік О. Федорук⁵.

За останнє десятиліття І. Бровді заявив про себе і як вишуканий живописець, автор кількох персональних виставок живопису. Характерною ознакою його фігурального живопису стало типізоване зображення людської постаті, яку він виробив упродовж кількох десятиліть роботи в дерев'яній пластині. Як правило, дійство в жанрових композиціях відбувається на тлі закарпатського краєвиду. Таким побачив Закарпаття Іван Бровді у кольоровому розмаїтті. На сьогодні пензлю митця належать кілька сотень вишуканих живописних полотен, кращі з них можна побачити в авторському альбомі “Іван Бровді”⁶.

Творчість І. Бровді високо оцінена. Він удостоєний почесних звань “Заслужений художник України” (1997), “Народний художник України” (2008). Йому неодноразово присуджувалась обласна мистецька премія ім. Й. Бокшая та А. Ерделі. Твори митця знаходяться у музеях України і багатьох республік колишнього СРСР, а також за кордоном.

Творчий шлях скульптора, народного художника України І. Бровді, який розпочався в 60-х рр. минулого століття, позначений настійливим пошуком образу рідної землі в мистецтві пластики. Стілістика творів І. Бровді яскраво позначена авторськими особливостями, що характеризуються стилізацією, декоративізмом форми, широким використанням народного костюму та атрибутів, що підсилюють художній образ.

⁵ Федорук О. Іван Бровді : Альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012.

⁶ Іван Бровді: Альбом. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012.

Тематичне коло творів вражає різноманіттям, скульптор вирізняється умінням віднайти у загальному неповторну субстанцію, що стає основою пластичного образу. Загалом можемо виділити два провідні напрями творчих інтересів митця: 1) станкова дерев'яна кругла та рельєфна пластика, де у полі творчих інтересів митця стоїть насамперед людина праці в образі селян, ремісників, її духовний світ, який трактується у формі кохання, материнства, ліричних споглядань; 2) монументальна пластика у бронзі, дереві та камені, яка присвячена історії та духовному спадку свого народу.

Джерела та література:

1. Поточний архів ЗО НСХУ. Справа Бровді Івана Васильовича.
2. Бокшай Й. Изобразительное искусство Закарпатья. М. : Советский художник, 1973.
3. Дворниченко В. Іван Бровді. Життя і творчість. Ужгород : ПП Роман Повч, 2009.
4. Іван Бровді : Альбом. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012.
5. Федорук О. Іван Бровді: Альбом. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012.

**ARTISTIC IMAGE OF THE NATIVE LAND
IN CREATION OF IVAN BROVDI**

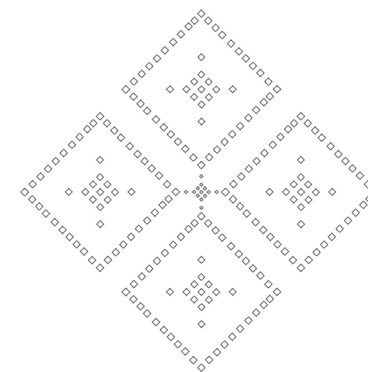
Mikhailo Khodanych (Uzhhorod)

Summary

This article consider on creations of the People's Artist and sculptor from Ukraine – Ivan Brovdi on the context of the native's land image searching in the art of plastic. Originative artist's way going on more than half of this the century. Exploring the character of his creations, features of which are stylization, decorative forms, wide-using national costumes and attributes, that reinforcing the artistic image. Author consider a thematic circle of creations and shares them on two main streams: 1) easel round and relief plastic, circle of the artist's interests in the first stream is in the images of working human in the images of village man, craftsman, his spiritual world, which is interpreting in the shape of love, motherhood, lyric views; 2) monumental plastic in material of bronze, wood and stone, second stream is dedicated to history and spiritual heritage of his native people.

Key words: *sculpture, Ivan Brovdi, native land image, composition's subject, originative artist's style.*

**МУЗЕЙНА СПРАВА
НА ВИНОГРАДІВЩИНІ**

Людмила ТОРОЦКЕЗІ
(Виноградів)

ВИНОГРАДІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

УДК 069 (477.87)

У статті розглянуто історію створення та подальшого функціонування Виноградівського районного історичного музею. Автор детально характеризує всі складові частини музейної експозиції: історія первісного суспільства, нумізматычна колекція, кам'яні замки Виноградівщини, історія селянських виступів XVI-XVIII ст., народний побут Виноградівщини (кераміка, ткацтво, вишивка, одяг, дитячі іграшки), збірка літератури, видатні особистості краю.

Ключові слова: музей, історія, експозиція, колекція, виставка.

Історія музейної справи на Виноградівщині починається з кінця XIX ст. У 90-х рр. XIX збиранням пам'яток минулого та археологічними розкопками на території Уточанської та Марамороської жуп займався вчитель горожанської (неповної середньої) школи в м. Севлюші (тепер м. Виноградів) Йосип Мігалік. Його краєзнавча робота поширювалася на округи, розташовані на схід від Севлюша. Із зібраних пам'яток Й. Мігалік організував у вищезгаданій школі куток-виставку. Значна частина цих експонатів після окупації Закарпаття зникла, решта пізніше ввійшла до експозицій інших музеїв.

У 1945 р. в місті, в колишньому палаці баронів Перені, був відкритий народний музей. Його роботою, збором експонатів та матеріалів займався голова Севлюського окружного виконавчого комітету Михайло Гандера.

У 1965 р. на базі вже існуючого музею районна виконавча влада засновує районний самодіяльний історико-краєзнавчий музей. У його створенні брали участь: широкий актив району, підприємства, організації, колгоспи, радгоспи, краєзнавці.

У 1969 р. Виноградівський історико-краєзнавчий музей стає відділом Закарпатського обласного краєзнавчого музею. Протягом багатьох років, до 1999 року, музей розміщувався у приміщенні монастиря монахів-францисканців – пам'яток архітектури XV-XVIII століть.

У 1999 р. Виноградівський відділ Закарпатського обласного краєзнавчого музею переданий у підпорядкування Виноградівського відділу культури. Цього ж року музей був перенесений у виділене йому в користування приміщення, що входить у комплекс будівель міської ЗОШ № 1.

У 2006 р. музей затвердив Статут та отримав Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи, змінив назву на Виноградівський район-

ний історичний музей. Загальна площа музею – 273,3 кв.м. З них 199 кв.м становлять експозиційну площу. Музейні фонди налічують понад 20 тисяч експонатів.

Експозиція музею починається з історії первіснообщинного ладу на території краю. Про життя та матеріальну культуру племен палеоліту розповідають знахідки, виявлені при розкопках багатошарової стоянки поблизу смт Королево. Місцезнаходження відкрите у 1974 році. Дослідження Королівської стоянки дають важливий матеріал для вивчення часу і шляху первісного заселення Європи (близько мільйона років тому), еволюції техніки обробки каменю і виготовлення знарядь праці (ручних рубил, скребоків, ножів, пластин, гостроконечників тощо). На підставі геостратиграфічної класифікації Королівська стоянка – найдавніша в Центральній і Східній Європі¹.

Бронзова колекція музею датується II тисячоліттям до н.е. Станівська культура представлена речами з поселень сіл Дяково, Велика Паладь, Олешник, м. Виноградова (територія замку Канків). Це бронзові сокири, серпи, долота, бронзові злитки, браслети, підвіски, мечі, бойові сокири, фрагменти кераміки.

Відвідувачі мають можливість ознайомитися з речами, виявленими при дослідженні найбільшого центру дакійської культури у Верхньому Потиссі I ст. до н.е. – I ст. н.е. – Малокопанського комплексу (городище, могильник). Це вироби з металу, каменю, скла, кераміка, зброя, монети тощо. В музеї зберігається колекція монет періоду від I ст. до н.е. до XVIII ст., які були виявлені при проведенні археологічних розкопок НДІ карпатознавства ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Найбільш значну групу монет складають місцеві дакійські тетрадрахми типу Медіешул Аурит. Їх випуск і використання на Малокопанському городищі датується початком другої половини I ст. до н.е. Проведені дослідження дозволяють стверджувати про існування тут монетної майстерні. Монети виготовлені із срібла зі значними домішками міді (темне срібло), мають вагу від 5,04 до 7,04 г. Іконографія монет: на аверсі повернута вправо стилізована голова Зевса з великим оком і лавровим вінком, на реверсі – стилізований кінь, який скаче, повернутий вліво, з трикутними копитами і зображеною у вигляді кіл гривною².

Домінуюча частина речових матеріалів Малокопанського городища складена з кераміки. Переважають горшки, кубки, кружки. Виділяються з

¹ Фонди Виноградівського районного історичного музею (ФВРІМ:) інвентарний № А-653/1-64/ 12775.

² ФВРІМ: інвентарний № Н-35/ 1345 – Н-60/1370).

загальної маси ліпної кераміки “вази для фруктів” (фруктовниці). Це нова форма посуду, не відома в регіоні до приходу даків. Цілий екземпляр має широкий, трохи скошений всередину вінчик. Плечики чітко підкреслені, тулуб конічний, піддон високий. D–37,2 см, D–12,2 см, H–24,8 см³.

На території Виноградівського району розташовані руїни двох кам'яних замків. Замок Канків у м. Виноградіві, зведений наприкінці XIII – на початку XIV ст., та замок Нялаб у смт Королево.

Замок Нялаб функціонував з початку XIV ст. до третьої чверті XVII ст. На території центральної частини пам'ятки в 2012 році виявлені унікальні залишки кахельної печі, побудованої у першій половині XVI ст. і зруйнованої, ймовірно, у другій половині XVII ст. У камері топки знайдена значна кількість кахлів мископодібного та цибулеподібного типів, а також плитки з рослинними, антропоморфними (король, лицар, святі, янголи), зооморфними (лев, кінь, риби) зображеннями та геральдичними символами (герби роду Перені та короля Матяша Корвіна)⁴. Результати досліджень підтвердили попередні дані про найбільшу інтенсивність життя на Королівському замку у XVI ст. та зруйнування пам'ятника у XVII ст.

Окремими темами подані матеріали про антикріпосницький виступ угодчанських селян під керівництвом Дердя Дожі на початку XVI ст., про визвольну війну угорського та українського народів 1703-1711 рр. проти габсбурзького поневолення, про перемогу революції 1848-1849 рр. в Угорщині.

В експозиції представлений збірник законів, прийнятий Національними зборами Угорщини в 1848 році⁵. Також є грошові знаки, випущені в Буді в 1849 році: банківський білет в 1 форінт, казначейський чек 30 пенге на крайцери, казначейський чек 15 пенге на крайцери^{6,7,8}.

Один із залів експозиції представляє тему “Побут Виноградівщини XVIII – першої половини XX ст.”. У ньому зібрані предмети домашнього вжитку, зокрема: сільниці, праски, ступи, маслобійки, посуд, кавомолки, лампи, скрині, знаряддя праці – сокири, серпи, ціп, коса тощо.

Значне місце займають вироби гончарів: великі глеки, глечики, молочники, цідила, декоративні тарілки. Представлений в експозиції молочник виготовлений у 20-х роках XX ст. Токар Михайлом із с. Гудя Виноградівського району. Циліндричної форми, трохи звужений доверху, з носиком та ручкою.

³ ФВРІМ: інвентарний № А-921/1076.

⁴ ФВРІМ: інвентарний № А-921/1076.

⁵ ФВРІМ: інвентарний № А-7591/14525.

⁶ ФВРІМ: інвентарний № Н-3070/14520.

⁷ ФВРІМ: інвентарний № Н-3072/14522.

⁸ ФВРІМ: інвентарний № Н-60/14222.

Покритий поливою зеленого кольору, розписаний квітами білого та коричневого кольорів⁹.

Серед керамічних виробів виділяється корчага, виготовлена в 1841 році в м. Берегові для церкви. Корчага з ручкою, короткою вузькою шийкою, яку обрамляє плаский диск з наліпним орнаментом. Верхня частина прикрашена лінійним орнаментом та наліпною стилізованою виноградною лозою. В нижній частині розміщений оперізуючий напис: “Ця корчага була виготовлена при Мужівському реформаторському святому приході в ім'я бога. При духовенстві Мокої Ондраша, Берегсазі Яноша – куратора. Виготовлено в Берегові майстром Маркі Карой. 13 грудня 1841 р.”. Колір корчаги світло-коричневий, напис чорного кольору, зроблений угорською мовою¹⁰.

Особливу увагу привертають зразки народного ткацтва та вишивки, домотканий одяг, знаряддя праці ткацтва. В експозиції представлений жіночий, чоловічий одяг, дитяча сорочка волохів Виноградівщини. Народний одяг вирізняється оригінальним покромом, технікою вишивання, орнаментами, поєднанням кольорів.

Елементом чоловічого вбрання була сумка (“тайстра”) квадратної форми, на довгій широкій ручці, що одягалася через плече поверх сорочки. Виготовлялася вона з домотканого полотна, мала тканий або вишиваний орнамент. На сумці вишивальниці М. Турцанаш (с. Хижа, 20-ті роки XX ст.) лицьова частина основи і ручки декоровані стилізованим геометрично-рослинним орнаментом з центральною композицією. Техніка вишивання – “хрестик”, а також використано декоративний шов “драбинка”. Для декору сумки використані нитки червоного (домінуючий колір), синього, зеленого, жовтого, голубого, фіолетового, чорного кольорів. Краї виробу обплетені гачком нитками голубого, синього та фіолетового кольорів. Довжина ручки – 46 см, ширина ручки – 6 см, основа сумки – 17x17 см¹¹.

На іншій “тайстрі” рослинно-геометричний орнамент розміщений широкими смугами, виконаний нитками чорного кольору. І тільки роздільні шви – синього, жовтого, рожевого кольорів¹².

У музеї зібрана колекція домотканих вишиваних рушників. Вони широко використовувалися в святковому і повсякденному побуті. В 1985 році фонди музею поповнилися рушником (“обрусом”) із зображенням голубів, який виткала у 1900 році жителька села Хижа Ухач Ірина. Рушник вузький, прямокутний (25x109 см), домотканий, витканий із бавовняних ниток на кроснах

⁹ ФВРІМ: інвентарний № Е-2933/22488.

¹⁰ ФВРІМ: інвентарний № Е-3842/27095.

¹¹ ФВРІМ: інвентарний № Е-2822/22197.

¹² ФВРІМ: інвентарний № Е-3164/23730.

в чотири нитьниці. Техніка ткання – “кочала”, насунання та перебирання – найстаріший метод ткання, що побутував майже у всіх районах Закарпаття. Рушник декорований стилізованим геометричним орнаментом, а також орнаментом із зображенням голубів. Візерунок розміщений по двох краях полотна. Центральне місце займає мотив з голубами, витканий чорними нитками. Голуби обшиті ланцюжковим швом нитками червоного, зеленого та жовтого кольорів. Геометричний орнамент виконаний нитками червоного кольору. Орнаменти розділені тканими неширокими смугами “білим по білому”, а також червоними, чорними, оранжевими нитками. По краях – плетена вручну мережка. Такими рушниками обрамляли розписані тарілки на стіні¹³.

Доповнюють цей розділ дитячі іграшки – дерев’яний набір кімнатних меблів, колиска-гойдалка для ляльки, лялькові буфет, стіл, ліжко, трюмо, виготовлені жителем смт Королево Йосипом Владиславом у 1922 році. Матеріал – тонка фанера, пофарбована в зелений колір. Кожній речі притаманні елементи меблів того часу^{14, 15}.

У музеї значною є підбірка літератури та підручників першої половини ХХ ст. Серед них: І. Гурко, О. Маркуш “Краєзнавство”. Прага, 1937 р.¹⁶; В. Пачовський “Історія Подкарпатскої Русі. Ч.І.” Ужгород, 1920 р.¹⁷; “Пьсни Подкарпатскихъ Русиновъ. Ч.І.” склав др. Степан Фенцик. Прага, 1921 р.¹⁸. Представлені підручники, автором яких є Августин Волошин: “Методична грамати́ка руського языка для низших клас народных школ”. Ужгород, 1930 р.¹⁹; “Наука о числахъ для III кл. народныхъ школъ”. Ужгород, 1919 р.²⁰.

З Виноградівщиною пов’язані роки життя і діяльності композитора Бейли Бартока (1881 – 1945) та живописця Імре Ревеса (1859 – 1945).

Видатний угорський композитор Бейла Барток прожив у м. Виноградіві (в той час Нодьсевлюш) чотири роки, з 1888 до 1892 рр. Тут він навчився грати на фортепіано. 1 травня 1892 року одинадцятирічний Бейла у стінах тогочасного виноградівського жупанату дав свій перший сольний концерт, на якому виконав першу частину сонати № 21 Бетховена і свою власну фортепіанну п’єсу “Течія Дунаю”. Саме у Виноградіві для Бартока відкривається його шлях

у велике майбутнє. Ще раз до Виноградова митець повернувся напередодні Першої світової – у 1913-му, збирати народні пісні. Матеріали про ці події розміщені на стенді, присвяченому Бейлі Бартоку.

Відомий угорський художник Імре Ревес (Імре Чербої) з 1921 року жив і працював у Виноградіві. Тут родина мала будинок з великим садом. Збереглися фото, на яких Імре Ревес сидить у плетеному кріслі в саду з незмінною люлькою та в кімнаті в кріслі на фоні стіни з картинами²¹. Помер Імре Ревес 23 вересня 1945 р. у м. Виноградіві, де і похований на міському цвинтарі.

Художник у своїх роботах із глибоким психологічним змістом змальовує життя простого народу, його побут, звичаї, традиції. В експозиції музею знаходиться картина Імре Ревеса “Трудівник”²² та його особиста річ – мідний посуд для кави²³.

У музеї проводяться виставки робіт місцевих художників, майстрів народно-ужиткового мистецтва, тематичні виставки. Щорічно відбуваються виставки в рамках проекту “Міні-музей у музеї. Минуле-сучасне”. Це виставки з приватних колекцій та зібрань жителів Виноградівщини. Проект започаткований у 2013 році.

У 2018 році вперше була проведена виставка творчих робіт працівників культури Виноградівщини до Всеукраїнського дня працівників культури та майстрів народного мистецтва.

У 2018 році Виноградівський районний історичний музей став переможцем у обласному конкурсі музеїв в номінації “Історія рідного краю”, який проводив департамент культури Закарпатської ОДА.

Музей знайомить відвідувачів з багатоміковою, багатогранною історією та культурою краю. Відвідувачі можуть самостійно ознайомитися з його експозицією та виставками або змістовно і цікаво для них проведуть екскурсії працівники музею.

Джерела та література:

1. Фонди Виноградівського районного історичного музею (ФВРІМ): інвентарний № А-653/1–64/ 12775.
2. ФВРІМ: інвентарний № А-921/1076.
3. ФВРІМ: інвентарний № А-1291/1–28/ 1534.
4. ФВРІМ: інвентарний № Арх-7591/14525.
5. ФВРІМ: інвентарний № Арх-10618/22246.
6. ФВРІМ: інвентарний № Арх-10712/22511.
7. ФВРІМ: інвентарний № Арх-11788/24792.

²¹ ФВРІМ: інвентарний № Е-2503/14515.

²² ФВРІМ: інвентарний № Х-414.

²³ ФВРІМ: інвентарний № Е-2115/6702.

8. ФВРІМ: інвентарний № Арх-11857/25035.
9. ФВРІМ: інвентарний № Арх-11862/25040.
10. ФВРІМ: інвентарний № Е-2115/6702.
11. ФВРІМ: інвентарний № Е-2489/19279.
12. ФВРІМ: інвентарний № Е-2503/14515.
13. ФВРІМ: інвентарний № Е-2535/19554.
14. ФВРІМ: інвентарний № Е-2538/19557.
15. ФВРІМ: інвентарний № Е-2822/22197.
16. ФВРІМ: інвентарний № Е-2933/22488.
17. ФВРІМ: інвентарний № Е-3164/23730.
18. ФВРІМ: інвентарний № Е-3842/27095.
19. ФВРІМ: інвентарний № Н-35/ 1345 – Н-60/1370.
20. ФВРІМ: інвентарний № Н-60/14222.
21. ФВРІМ: інвентарний № Н-3070/14520.
22. ФВРІМ: інвентарний № Н-3072/14522.
23. ФВРІМ: інвентарний № Х-414.

VINOHRADIV DISTRICT HISTORICAL MUSEUM

Lyudmila Torotskese (Vinohradiv)

Summary

The article deals with the history of the creation and further functioning of the Vinohradiv district Historical museum. The author describes in detail all the components of the museum's exposition: the history of primitive society, the numismatic collection, the stone castles of Vinohradivshchyna, the history of peasant performances of the XVI and XVIII centuries, the national life of Vinohradivshchyna (ceramics, weaving, embroidery, clothes, children's toys), a collection of literature, prominent personalities of the region.

Key words: museum, history, exposition, collection, exhibition.

Валентина ГОРНЕЦКІ
(Виноградів)

ЗАТИСЯНСЬКИЙ МУЗЕЙНИЙ КОМПЛЕКС

УДК 069 (477.87) : 39

У статті подається коротка історія створення та сучасний стан розвитку Затисянського музейного комплексу. Автор окремо характеризує діяльність етнографічного музею (скансену), картинної галереї та історичного музею. Робиться наголос на те, що даний музейний комплекс є базою для проведення етнографічних експедицій.

Ключові слова: музейний комплекс, музей, колекція, хата, галерея, палац.

1. Загальний вигляд експозиції Виноградівського районного історичного музею.
2. Відвідувачі під час екскурсії у Виноградівському районному історичному музеї.
3. Відтворення традиційної сільської хати в експозиції Виноградівського районного історичного музею.
4. Археологічна кераміка в експозиції Виноградівського районного історичного музею.
5. Зразки з нумізматичної колекції Виноградівського районного історичного музею.
6. Взірці народного текстилю (рушники, серветки, скатертини, складові народного вбрання).
7. Корчага, с. Мужієво Берегівського району.
8. Дитячі іграшки.
9. Колекція літератури.

Виноградівський район Закарпатської області оригінальний, бо має руїни замків, печери, цікаві музеї, через окремі села проходить вузькоколіяка, тут розводять буйволів та свиней “мангалиць”.

Ще в радянський період села Виноградівщини вдало використовували цей наявний ресурс. Яскравим прикладом є діяльність голови колгоспу “Прикордонник” Андора Бірова з с. Пийтерфолво (у радянський час Петрово).

На сьогодні Пийтерфолво нічим не поступається будь-якому місту, тим паче районному центру. Тут є свій спорткомплекс, парк розваг для малечі зі справжнім “чортовим колесом” та іншими атракціонами, а також велика картинна галерея, де зібрана колекція робіт кращих художників Закарпаття. Колись звичайне село, в якому мешкало близько 2000 жителів, переважно угорців, за короткий час перетворилося на потужний аграрно-промисловий комплекс і культурний центр. А загалом колгосп-“мільйонер” під керівництвом Андора Бірова збудував п’ять шкіл, чотири дитсадки та будинки культури. Про свої здобутки Біров навіть написав книгу “Осмилюючи пройдене” (з досвіду агрофірми-колгоспу “Прикордонник”), яка була видана у 1991 році і вже практично стала раритетом.

Андор Біров із селянської родини. Навчався в школі у сусідній Румунії, мріяв стати інженером, але після війни за порадою батьків вступив у педучилище, яке відкрили в Хусті. Отримав диплом учителя, а в 20 років уже дослужився до директора і продовжив навчання в університеті. Директор школи був авторитетною людиною, до його порад дослухалися.

У 1959 році його, як успішного організатора, запросили працювати у колгосп “Прикордонник” у сусідньому селі Петрово, а через два роки вчитель

Біров його очолив. Це було найбільше господарство району, в яке об'єднали п'ять сіл із населенням 9600 чоловік.

Багато хто вважав, що весь секрет – у зв'язках підприємливого угорця з високим партійним начальством у Києві та Москві. Бо Андор Біров неодноразово обирався депутатом Верховної Ради УРСР, отримав зірку Героя, інші високі державні відзнаки. Можливо й так, однак просто за гарні очі ніхто б грошей не дав – їх потрібно було заробити¹.

Однією із цікавинок, яку зберіг для майбутніх поколінь Андор Біров, є **етнографічний музей (скансен)**. Цей музейний комплекс було урочисто відкрито 27 грудня 1970 року. Експозиція музею знайомить відвідувачів з історією та побутом населення цього району Закарпаття кінця XIX – початку XX ст. А все почалося з будівлі колишнього маєтку землевласника Фогораші, побудованого у 1890 році в стилі класицизму, з білосніжними колонами. Спочатку серед експонатів були лише вироби місцевих підприємств, сувеніри та фотографії передовиків. Аж ось його дружина, Юліанна Біров, почала збирати й етнографічний матеріал. Саме вона і стала першим директором цього закладу. А нині це єдиний музей такого роду, де представлена у повному об'ємі народна культура угорців Затисянщини^{2, 3, 4}.

Починається експозиція скансену з будинку заможного селянина. Належав він колись місцевому мешканцю Йозефу Бікі. Побудований у 1882 році. Андор Біров наказав розібрати його й акуратно спорудити заново на території музею у 1974 році. Насамперед вражають тут масивні різьблені меблі, а також безліч різного начиння. Серед них речі, про застосування яких теперішнє покоління не має найменшого уявлення. Наприклад, скляна мухоловка, розкладний стілець на одній ніжці для пастухів, пристрій для топтання картоплі, схожий на дитячого коника.

Сама хата складалася з житлової кімнати, кухні та комори – все з саману, під дерев'яним дахом.

¹ Ворошилов О. У Пийтерфолво є свій “діснейленд”. URL: http://zakarpattyatourism.info/product_info.php?products_id=1069&language=ua

² Ворошилов О. У Пийтерфолво є свій “діснейленд”. URL: http://zakarpattyatourism.info/product_info.php?products_id=1069&language=ua

³ Годя І. Розвиток історико-культурного туризму в Закарпатті: здобутки і проблеми. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 126.

⁴ Кузьма В.В. Створення музею народної архітектури і побуту в Ужгороді та розширення мережі етнографічних експозицій у Закарпатській області (60-80-ті рр. XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. 2016. Вип. 34. С. 117.

Житлова кімната досить затишна. Вона наповнена різьбленими дерев'яними меблями. Центральним елементом традиційно є стіл. Під стіною до центру розвернуті два ліжка, а в кутах знаходяться шафи. Стіни прикрашають картини. А вікна завішені фіранками. В проміжку між вікнами розташований комод, а в куті навпроти – диван. Підлога застелена килимом.

У кухні знаходяться дерев'яний стіл, ліжка, скриня, в якій зберігали одяг. Є різні за розміром керамічні тарілки, колиска і піч.

У коморі зберігали продукти харчування та предмети побуту. Зокрема бачимо: ткацький верстат, веретено, кужіль, скриню (“ладу”) для зберігання борошна, під стіною декілька стелажів з керамічними горщиками та глеками, дерев'яними емностями. У цьому приміщенні немає вікон.

Поруч з житловими приміщеннями розташовані господарські споруди, зокрема хлів для худоби.

У 1976 році до музею потрапила ще одна будівля – *першої школи у Пийтерфолво*. Це двосекційна будівля, що вкрита черепицею. Важко уявити, що у таких класах у 20-х роках минулого століття одночасно навчалися діти з 1-го по 6-й клас. Віконця маленькі, світла мало навіть удень, лавиця для сидіння розташована на парті, що стоїть позаду в ряді.

Поруч із “навчальною частиною” – кімнатка та робочий кабінет вчителя, який жив при школі. В кухні по центру знаходяться дерев'яні стіл, що застелений скатертиною, та стільці. Скатертина, рушник, що висить на стіні, та подушки з домотканого полотна мають одноколірний вишиваний декор. Під стіною розташовані дерев'яна пофарбована лада та залізне ліжко. Доповнюють інтер'єр керамічні та фарфорові тарілки різних розмірів, що прикрашають стіну. В робочому кабінеті розміщені по периметру диван і крісла (“фотелі”), шафа (“креденц”) та стільці, а в кутку – масивний робочий стіл з шухлядами.

Далі в експозиції етнографічного музею можна побачити реконструйовану *хату бідняка* з плетеними стінами, 1918 року побудови. Оскільки біднота проживала на землях, які час від часу заливалися водою під час паводків, відповідно помешкання робили так, аби його можна було легко відновити. Гілки обмазували глиною, стріхи конструювали з очерету і соломи. Підлога також була з утрамбованої глини⁵.

Традиційно центр оселі займає стіл з стільцями, а по кутах розміщені дерев'яні ліжка. Посуд зберігався в невеликому креденці, а їжу готували на

⁵ Затисянський краєзнавчий музей. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/vn/tysobyken/museums/skansen/>

залізній печі (“шпорі”). Одяг та полотна зберігали в скрині. В одній кімнатці могли мешкати декілька поколінь.

А. Біров, як постійний мандрівник, із кожної закордонної поїздки привозив з собою альбоми, книжки з архітектури, намагався запозичити все, що корисно і гарно. Причому не лише будував, а й зберігав для нащадків надбаня минулого. Зокрема, у 1986 році за його ініціативи у колишньому панському маєтку було відкрито **картинну галерею**, в якій нині зберігаються полотна найвідоміших художників Закарпаття.

Цей маєток збудував у 1896 році колишній міністр сільського господарства Австро-Угорщини Ендре Дьордь, автор багатьох праць з економіки, член Академії наук Угорщини. Народився угорський урядовець у Хусті, а мешкав із родиною у Будапешті. Невідомо, чому саме у цій місцевості вирішив збудувати собі літню резиденцію – можливо, через те, що неподалік простягалися великі поля тютюну, технологією вирощування якого міністр займався. А цю будівлю досі у селі називають замком, зокрема “Дьордь коштей”. Розповідають, що пізніше очільник розорився і змушений був продати свій маєток місцевому багатому єврею. У 1944 році тут створили прикордонну комендатуру, а в 1948 р. – розташувалися класи середньої школи для округних сіл. У 1960-х рр. цю помпезну будівлю перетворили на гуртожиток для молодих спеціалістів⁶.

А. Біров, який на той час уже відвідав Англію та Америку, де познайомився з надбанням світової культури, вирішив, що в селі обов'язково має бути власна картинна галерея. Незабаром він запросив до села відомих портретистів і попросив намалювати всіх передовиків. Тому люди почали спочатку приходити до галереї аби просто подивитися на знайомих. А згодом деякі з них зацікавились і високим мистецтвом. Тепер за багатством експонатів галерея у Пийтерфолво поступається хіба що Закарпатському обласному художньому музею ім. Й. Бокшая. Одну частину картин Андора Бірова особисто вибирав та купляв, а інші були створені під час пленерів. Художники приїздили до села, мешкали тут і шукали підходящі теми.

У галереї зберігається близько 200 картин найвідоміших закарпатських митців. Серед них – Антона Кашая, Василя Габди, Володимира Приходька, Василя Скакандія, Володимира Микити та багатьох інших. Причому не по одній – від кожного з десятків і більше⁷.

⁶ Картинна галерея-музей угорської культури у селі Пийтерфолво. Подорож музеями Закарпаття. Мукачево : Видавнича студія “ZORIANa”, 2009. С. 41.

⁷ Ворошилов О. У Пийтерфолво є свій “дівейленд”. URL: http://zakarpattyatourism.info/product_info.php?products_id=1069&language=ua

Нині музей перебуває на балансі сільської ради. А гроші на ремонт і охоронну систему отримали завдяки гранту з Угорщини на 9 мільйонів форинтів. Допомагають і члени мистецького об'єднання ім. Міхая Мункачі, зокрема в організації пленерів та виставок. Іда Борбель, директор галереї, каже, що й надалі заохочуються митці до організації щорічних пленерів. Завдяки цьому експозиція галереї постійно поповнюється, бо інших грошей на придбання картин немає. В залах картинної галереї систематично експонуються колективні виставки робіт членів мистецьких товариств, персональні виставки місцевих майстрів пензля та гостей краю.

Поруч із скансеном розміщено ще одне із відділень Затисянського музейного комплексу – **історичний музей**. Він розташований в палаці родини Фогораші, магнатів-землевласників. Тут можна дізнатися про історію краю, починаючи від перших археологічних знахідок і закінчуючи сучасним етапом. Особливо цікавою є виставка народної кераміки, меблів віденського бароко. Палацовий ансамбль формувався у 1890-х рр. З тих часів, крім палацу, зберігся парк із платанами та липами і сімейна графська каплиця (зараз – діюча греко-католицька церква). У музеї є конференц-зал на 50 місць, в якому можна проводити семінари та навчання. Крім кави-брейку, є можливість організації фольклорного вечора в угорській чарді^{8,9}.

Затисянський музейний комплекс є чудовою базою для проведення наукових досліджень та проходження студентських практик. Так, літня етнографічна практика 2016 р. студентів-істориків гуманітарно-природничого факультету з угорською мовою навчання з ініціативи заступника декана факультету Ласла Зубанича і завідувача кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Єви Кіш відбулася у селах Тисобикень та Пийтерфолво на Виноградівщині. Об'єктами дослідження стали Затисянський етнографічний музейний комплекс, картинна галерея села Пийтерфолво, Свято-Покровська православна, греко-католицька, римо-католицька та реформатська церкви.

Основною базою практикантів стало поселення Тисобикень. Студенти на чолі з керівником Жужанною Долинай задалегідь розробили план дій і питальники. Зрозуміло, головним методом збору інформації стало опитування, а саме – інтерв'ювання.

⁸ Затисянський краєзнавчий музей. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/vn/tysobyken/museums/skansen/>

⁹ Штефаньо О. Старовинні храми, палаци й унікальні музеї. Виноградівщина має що показати гостям. URL: <http://novzak.uz.ua/news/starovynni-hramy-palacy-y-unikalni-muzeji/>

В експедиції найпершим робочим документом став зошит польових матеріалів, також використовували ілюстративний матеріал, зокрема креслення, малюнки та схеми. У ході роботи студенти виявили й описали чимало об'єктів народної архітектури, побутових і мистецьких матеріалів.

Першим об'єктом дослідження став Затисянський етнографічний музейний комплекс – єдиний заклад цього краю, який прагне представити історію місцевої угорської громади та народну культуру цієї місцевості – колишнього комітату Угоча. А далі студенти завітали до сільського будинку культури де з березня цього року був організований сільський хор. Його метою стала популяризація творів літератури та мистецтва, збереження культури угорців. Була нагода почути угорські народні пісні у їхньому виконанні, а також відчути особливості формування культурних традицій.

Особливістю місцевості є те, що в православному храмі літургія проводиться угорською мовою, адже більшість населення – угорці.

У ході дослідження студенти спілкувалися з місцевим населенням, фотографували співрозмовників, вели аудіозапис. Так, пенсіонерка Катерина Мароші та художник Степан Пава детально розповіли про свої промисли. Пан Степан – місцевий художник, але це не єдине, чим він відомий. Колекціонує книги, яких у нього приблизно чотири тисячі, а ще має близько 1500 журналів, на додачу – старі гроші, годинники, марки. Улюблена справа Катерини – рукоділля, яке, мабуть, споконвіку вважалося елітарним захопленням і як колись, так і тепер є надзвичайно популярним. Жінка розповідала про техніки вишивання, продемонструвала свої унікальні роботи¹⁰.

Останнім пунктом, який відвідали студенти, стала картинна галерея села Пийтерфолво.

Затисянський музейний комплекс є одним із улюблених місць для туристів краю. Він популяризує традиційну народну культуру угорського населення Затисянщини.

Джерела та література:

1. Годя І. Розвиток історико-культурного туризму в Закарпатті: здобутки і проблеми. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 3. С. 124—129.
2. Картинна галерея-музей угорської культури у селі Пийтерфолво. Подорож музеями Закарпаття. Мукачево : Видавнича студія “ZORIANA”, 2009. 79 с.

¹⁰ Бондарь В. З традиціями та звичаями виноградівських сіл Тисобикень і Пийтерфолво ознайомлювалася молодь угорськомовного факультету. URL: https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/praktyka_na_gpf/2016-10-09-7057

3. Кузьма В.В. Створення музею народної архітектури і побуту в Ужгороді та розширення мережі етнографічних експозицій у Закарпатській області (60-80-ті рр. XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. 2016. Вип. 34. С. 114—119.

4. Бондарь В. З традиціями та звичаями виноградівських сіл Тисобикень і Пийтерфолво ознайомлювалася молодь угорськомовного факультету. URL: https://mediacenter.uzhnu.edu.ua/news/praktyka_na_gpf/2016-10-09-7057

5. Ворошилов О. У Пийтерфолво є свій “дівейленд”. URL: http://zakarpattyatourism.info/product_info.php?products_id=1069&language=ua

6. Затисянський краєзнавчий музей. URL: <https://www.karpaty.info/ua/uk/zk/vn/tisobyken/museums/skansen/>

7. Штефаньо О. Старовинні храми, палаци й унікальні музеї. Виноградівщина має що показати гостям. URL: <http://novzak.uz.ua/news/starovynni-hramy-palacy-y-unikalni-muzeji/>

ZATYSSYA'S MUSEUM COMPLEX

Valentyna Gornetski (Vinohradiv)

Summary

The article gives a short history of creation and the current state of development of the Zatyssya's museum complex. The author describes separately the activities of the ethnographic museum (skansen), the art gallery and the historical museum. The emphasis is placed on the fact that this museum complex is the base for conducting ethnographic expeditions.

Key words: museum complex, museum, collection, hut, gallery, palace.

1. Хата заможного селянина в експозиції скансену Затисянського музейного комплексу. Побудована у 1882 р., належала місцевому мешканцю Йожефу Бікі.
2. Фрагмент інтер'єру хати заможного селянина.
3. Школа в експозиції скансену Затисянського музейного комплексу.
4. Учні під час екскурсії до Затисянського музейного комплексу у приміщенні старої школи.
5. Хата бідняка в експозиції скансену Затисянського музейного комплексу. Побудована у 1918 р.
6. Фрагмент інтер'єру хати бідняка.
7. Маєток колишнього міністра сільського господарства Австро-Угорщини Ендре Дьордя, побудований у 1896 р. Нині там розташована картинна галерея.
- 8-9. Фрагменти експозиції картинної галереї.
10. Палац родини Фогораші (1890 р.). Нині там розташовано історичний музей Затисянського музейного комплексу.
- 11-12. Фрагменти експозиції історичного музею.

Михайло СІГЕТІЙ
(Олешник)

КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ПРИ ОЛЕШНИЦЬКІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

УДК 069.016 (477.87) 371.65

У статті подається коротка характеристика основних форм і методів діяльності Олешницького шкільного музею. Автор розповідає про основні розділи музею, їх найцікавіші експонати, пошуково-збиральницьку та науково-дослідну роботу учнів, роль гуртка у патріотичному вихованні учнівської молоді.

Ключові слова: музей, колекція, експозиційні розділи, гурток, учнівська молодь.

Визначальною метою освіти і виховання учнівської молоді є набуття соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування духовної та моральної культури.

Музейна діяльність учнівської молоді посідає особливе місце серед інших форм виховної роботи. В процесі пошукової роботи учні, з одного боку, пізнають історію рідного краю, традиції населення, з іншого – беруть безпосередню участь у державній справі охорони пам'яток історії та культури свого народу, відродженні національної та духовної спадщини.

Форми і методи використання матеріалів музею у навчально-виховному процесі надзвичайно різноманітні. Загальною і відмінною рисою всіх форм освітньої роботи музеїв є їх зв'язок із популяризацією пам'яток історії, природи і суспільства. В основу кожної з цих форм покладено використання музейних предметів. Форми відрізняються лише ступенем та характером використання музейних предметів, співвідношенням наочного та опосередкованого матеріалу, чуттєвого та раціонального моментів пізнання. Ця спільність і різниця форм освітньої діяльності добре простежується на прикладах музейної екскурсії, уроку-екскурсії, лекції, консультації в експозиції музею.

Музей при навчальному закладі має специфічні особливості і завдання. У музеї все призначено для учнів і переважно створене їх руками під керівництвом учителя. Експонати музею є наочним посібником для уроків, занять гуртка. Сама організація музею є однією з форм прояву творчої активності та ініціативи учнів. Створений музей – це пошуково-творча лабораторія.

Особливе місце в Олешницькій загальноосвітній школі I-III ступенів у навчально-виховному процесі займає музей, який заснований дирекцією

школи ще в 1990 році. Він має етнографічний профіль. Керівником музею є Сігетій Михайло Іванович.

Музей має три експозиційні розділи: “Етнографія”, “НумізMATика”, “Роки Другої світової війни і війна в Афганістані”.

У розділі “Етнографія” можна побачити знаряддя праці і побуту, а саме: прилади й устаткування з ткацтва (прядка, мотовило, кросна, верстат тощо). Найціннішим експонатом цього розділу є дерев’яні “чуні” 1902 р. Частина музею присвячена речам домашнього вжитку: глечикам, праскам, лампам, куделям, підсвічникам. У секції народних ремесел зібрано багато виробів гончарства, випалювання, писанкарства. Ведеться літопис “Історія села Олешник”, складено словник “Сяк говорять в Олешнику”, виготовляється композиція “Моє рідне село”. Також зібрані перлини народної творчості села: казки, пісні, небилиці, вечорниці, свята.

Окремим розділом учнями оформлено колекцію монет та грошових знаків. Понад 300 експонатів становить нумізMATичний відділ, де є грошові знаки Російської імперії, Австро-Угорщини, Чехословаччини, Югославії, Білорусії, а також українські гроші різних історичних епох.

Третій розділ – це відділ Бойової слави. Значне місце в музеї займають матеріали про односельчан, учасників бойових дій у роки Першої і Другої світових воєн та війни в Афганістані. На основі цих матеріалів обладнано куток Бойової слави, який працює під девізом: “Тих днів не забудемо ніколи!”

Цінністю нашого музею є матеріали про Івана Степановича Соломіна – повітряного стрільця, який у 1944 р. брав участь у визволенні нашого села і загинув на його території під час виконання бойового завдання. Прах героя поховано в центрі села на подвір’ї старої школи. Нині за могилою доглядають учні нашої школи.

Пріоритетним напрямом музею є пошукова і дослідницька робота – це збір експонатів старовини, матеріалів усної народної творчості, опис, вивчення, збереження звичаїв та обрядів. Основним методом роботи музею є самостійна діяльність вихованців. У школі діють гуртки як при музеї, так і гуртки історичного спрямування. Кожен член гуртка, з урахуванням індивідуальних інтересів, вибирає тему і самостійно працює над нею. У результаті такої роботи кожен учень оволодіває певними вміннями і навичками дослідницької діяльності: знайомитися з різноманітними джерелами інформації, збирати краєзнавчий матеріал, спілкуватися з старожилками та свідками історичних подій, записувати спогади, користуватися логічними прийомами. Члени гуртка із захопленням займаються збором матеріалу, пошуком історичних документів, фактів і відомостей. У процесі збору матеріалів з історії села організуються зустрічі і бесіди з учасниками історичних подій, а також з

авторами книг “Олешник – Егреш: село на Виноградівщині” Олександром Керчаном, авторкою книг “Благословляю я життя”, “Під священним покривом” Надії Любки, серією картин земляка-художника Степана Сігетія.

Саме силами гуртківців та їх вчителів зібрано фотографії, спогади ветеранів війни, ксерокопії документів, статті з газет, виготовлено стенди “Жителі села – ветерани війни”, “Ніхто не забутий, ніщо не забуто”, а також “Війна в Афганістані”. Ці матеріали використовуються вчителями історії України в 11 класах під час вивчення теми “Наш край у роки Другої світової війни”. Також учні, відвідуючи старожилів, записали їхні розповіді про традиції та звичаї нашого села. Робота музею відображена у папках, у яких знаходиться цікавий матеріал: “Дідусеві оповіді”, “Церковні свята і будні”, “Отчий край. Легендарна минувшина”, “Обрядово-звичаєві традиції рідного села”, “Прикметі вір, але й перевіри”, “Мудрість нашого народу”. На основі цих записів були проведені численні фольклорні свята в музеї.

Вже декілька років автор статті є керівником гуртка “Археологічне краєзнавство”. На його заняттях діти вчать вільно і самостійно висловлювати свої думки, готувати доповіді, повідомлення, реферати, науково-пошукові роботи, різні дослідницькі проекти. У 2013-2014 роках учні гуртка брали участь у Всеукраїнській експедиції “Моя Батьківщина – Україна” і готували краєзнавчо-дослідницькі роботи на теми “Історія села Олешник у роки Другої світової війни” (напрямок “З попелу забуття”) та “Релігійне життя населення Олешника” (напрямок “Духовна спадщина мого народу”). За першу роботу гурток було нагороджено грамотою Виноградівського районного центру позашкільної роботи з дітьми за перше місце у районному етапі Всеукраїнської експедиції “Моя Батьківщина – Україна” та грамотою Закарпатського центру туризму, краєзнавства, екскурсій і спорту учнівської молоді, як активного учасника конкурсу. Також у 2014-2015 навчальному році учениця гуртка Богдан Мирослава готувала пошуково-дослідницьку роботу на тему “Моє рідне село – Олешник” (напрямок краєзнавчого дослідження: історичне краєзнавство) для участі в обласній краєзнавчій конференції учнівської молоді “Мій рідний край очима сучасників”.

Постійно розвиваючи інтерес учнів до занять, застосовуємо у музеї різноманітні методи і прийоми роботи, теоретичні і практичні заняття, уміло їх поєднуємо: лекції змінюємо екскурсіями, прослуховуємо і обговорюємо доповіді, реферати.

Цікаво і плідно в музеї проходять уроки історії, народознавства у вигляді краєзнавчих мандрівок, заочних екскурсій, годин етнографії, краєзнавчих читань і т. д. Традиційно вже в музеї проводяться виставки вертепів на Різдво

та великодніх писанок. Незабутнє враження справляють на учнів зустрічі з видатними людьми нашого села.

Музей став центром проведення важливих подій села. На його базі відбуваються районні, обласні семінари працівників освіти. Важливою подією у житті нашого музею було проведення обласного семінару-практикуму з питань організації музейної справи в школах району 2 листопада 2012 року. 15 травня 2018 року на базі нашої школи було проведено районний семінар-практикум керівників шкільних музеїв, вчителів історії та географії з питань організації в закладах загальної середньої освіти історичного, географічного, екологічного краєзнавства, пошуково-дослідницької роботи та організації музейної справи.

Проводиться в музеї краєзнавча мандрівка “Подорож оleshницькими місцями”. Також із метою популяризації матеріалів про наших земляків проводяться конференції, літературно-краєзнавчі альманахи та вікторини: “Наш славетні земляки”, “Оleshник в іменах”, “Для тих, хто любить рідний край”, “Рідна земля Оleshник: минуле і сьогодення”. У музеї успішно проводяться вечори на теми: “До нас іде Миколай”, “Весну закликаймо”, “Афганістан болить в моїй душі”, беремо участь у святкуванні Дня села.

Проводились і проводяться вечорниці на Андраша (13 грудня), святкові посиденьки на Бабин вечір (18 січня), Оleshницькі вечорниці, де було відтворено традиції “диргання пір’я при скалці з лампашом”, “пір’янки” (чищення кукурудзи) та інші.

Головна відмінність шкільного музею від музею державного полягає в тому, що дитина виступає тут не як споживач продукту музейної діяльності, а як активний його творець. Участь у пошуково-збиральній роботі, зустрічі з цікавими людьми, знайомство з історичними фактами допомагають учням дізнатися історію і проблеми рідного краю та навчального закладу зсередини, зрозуміти, як багато сил і душі вклали їх предки в економіку села та у розвиток рідного навчального закладу. Це виховує повагу до пам’яті минулих поколінь, дбайливе ставлення до культурної та природної спадщини, без чого не можна виховати патріотизм і любов до своєї Вітчизни, до малої Батьківщини, відповідальність за репутацію свого навчального закладу.

LOCAL HISTORY MUSEUM AT SCHOOL IN THE OLESHNYK

Mikhailo Sigetiyy (Oleshnyk)

Summary

The article gives a brief description of the main forms and methods of the Olesnitsky school museums. The author tells the main sections of the museum, their most interesting exhibits, search-collecting and research work of schoolchildren, the role of the circle in the patriotic upbringing of student youth.

Key words: museum, collection, exhibition sections, circle, pupils' youth.

5

6

7

- 1-2. Експозиція краєзнавчого музею при Олешницькій загальноосвітній школі.
3. Настінна серветка з колекції Олешницького краєзнавчого музею.
4. З нумізматичної колекції Олешницького краєзнавчого музею.
5. Учні 4-А класу Олешницької школи. 1980 р. Фото з архіву шкільного музею.
6. Учні на екскурсії в музею.
7. Юні екскурсоводи знайомлять учнів молодших класів зі шкільним музеєм.

Тетяна ГЕРАЩЕНКО
(Велика Копаня)

ШКІЛЬНИЙ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ СЕЛА ВЕЛИКА КОПАНЯ

УДК 069.016 (477.87) +39 : 371.65

У повідомленні йдеться про шкільний етнографічний музей села Велика Копаня Виноградівського району. Автор називає оглядові відділи музею, подає коротку характеристику музейної експозиції, звертаючи увагу на найцікавіші експонати, розповідає про роль учнів в розвитку музею.

Ключові слова: етнографічний музей, школа, музейний відділ, експозиція, експонати, гурток.

Етнографічний музей ЗОШ I-III ст. с. Велика Копаня засновано в 2002 році. Над створенням музею власними зусиллями та без фінансування працювали вчителі історії – ветеран праці В.В. Балаж та Т.А. Герашенко.

Музей знаходиться в пристосованому класному приміщенні школи, загальна площа якого становить 72 м².

Оглядові відділи музею:

1. У сільській хаті другої половини XIX – першої половини XX ст.
2. Ткацтво і вишивка.
3. Гончарні вироби.
4. Сільськогосподарський інвентар.
5. Борошномельні пристрої.
6. Лозоплетіння.
7. Стародавні хати.
8. Вони визволяли с. Велика Копаня.
9. Добровольці Великої Вітчизняної війни.
10. Засновники колгоспу.
11. Спортивні досягнення.
12. Історія школи.
13. Нумізматичні знаки.
14. Школа близнюків.

В імпровізованій кімнаті сільської хати XIX – першої половини XX ст. в куті бачимо традиційне дерев'яне ліжко (“носоля”), яке встелене солом'яно, покрите домотканими простирадлом та доріжкою. Над ліжком на стіні представлені взірці посуду та побутові речі – дерев'яне корито для випікання хліба та “книшів” (домашня випічка з начинкою), глиняний друшляк, керосинові лампи та інше. Біля ліжка знаходяться лавка та дитяча колиска (“люлька”). Доповнюють інтер'єр давній стелаж (“стелажія”) з посудом, дерев'яний стіл і

стілці, скриня (“лада”), в якій зберігали речі. Також представлений “святий куток”: стіл з вишиваною скатертиною, на ньому Біблія, кілька молитовників та свічки, а на стіні – ікони.

У музеї зібрані традиційні домоткані рушники та скатертини, серветки та килимки на стіну. Місцеві майстрині-вишивальниці в оздобленні рушників та скатертин надавали перевагу одноколірним або двоколірним зображенням, а серветки і килимки на стіну другої половини ХХ ст. свідчать про поширення у вишивці багатоколірності.

Ознайомитись з процесом виготовлення тканини допомагають традиційний ткацький верстат (“кросна”), кужелі, щітки для вичісування прядива, мотовило.

У музеї зібрано сільськогосподарські знаряддя праці – коси, серпи, плуги, граблі, вила. Чільне місце займає дерев’яний млин кінця ХІХ ст.

Плетіння з природних рослинних матеріалів (лози, а пізніше обгортки качанів кукурудзи (“шумели”) представляють такі вироби: дитяча колиска, стіл і стільці, корчага, кошики, вази, декоративні вироби.

З ініціативи вчителя історії Т.А. Геращенко відкрито новий відділ – “Нумізматичні знаки”, де зібрано понад 170 грошових одиниць. Найдавнішими є царські імперіали, яким виповнилося більше ста років.

На стелажах у великому обсязі також зібрані вироби народних майстрів-гончарів. Це миски (“блюда”), горнята, горщики, глечики (“товкани”), корчаги та інші предмети, якими користувалися в побуті жителів с. В. Копаня. Окремо представлений асортимент виробів Виноградівського керамічного заводу, а саме тарілки, глечики, кавові сервізи, різноманітна декоративна кераміка.

В експозиції оформлено нові альбоми, що присвячені 70-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років, 70-й річниці визволення села Велика Копаня. Не оминули організатори музею і сучасні події. Оформлено альбоми “Учасники помаранчевої революції”, списки учасників бойових дій на чужих територіях.

Для огляду також представлений куток політв’язнів-репресантів, учасників подій на Красному полі 15.03.1939 року – Бігун І.І. і Немет Ю.І., які до кінця свого життя були частими гостями нашої школи.

До дня ветеранів і людей похилого віку на базі школи було проведено районний зліт ветеранів війни і праці та старожилів села. З задоволенням ветерани відвідали музей, де екскурсоводи зі старшокласників ознайомили їх з експозиційними відділами.

До річниці виведення радянських військ з Афганістану створена папка-накопичувач для матеріалів про воїнів-інтернаціоналістів. Тут зібрані їх автобіографії і фото, нагороди, грамоти.

У селі налічується близько 1000 дворів і мешкає 61 пара близнят та двійнят. Стенд з фото близнюків тільки підтверджує легенду про чудодійне джерело “Чоргів”, воду з якого вживають місцеві жителі.

Простора зала музею дозволяє проводити різноманітні заходи. Зокрема, було проведено обласний семінар вчителів географії, районні семінари директорів шкіл, завучів з навчальної позакласної роботи, вчителів французької мови, бібліотекарів, вихователів груп подовженого дня, початкових класів і музики.

Гуртківці під час краєзнавчих досліджень здійснили ряд ознайомчих екскурсій на Малокопанське городище – археологічну пам’ятку I-III століть н. е., у Виноградівський районний історичний музей, по місцях зниклих водойм, озер і річок.

У рамках руху учнівської молоді “Моя земля – земля моїх батьків” діти проводили пошукову і дослідницьку роботу, цікавились широким колом історичних, культурних, природоохоронних проблем, досліджували екологічний стан природного середовища рідного краю, зібрали значний матеріал про минуле села Велика Копаня, записали зустрічі з старожилами та учасниками Великої Вітчизняної війни. Гуртківці працюють над оформленням альбому про знатних людей нашого села.

За період існування музею поповнився значною кількістю експонатів. Нині експозиція налічує понад півтори тисячі предметів, а коли музей лише відкрили, їх було не більше двох сотень. Предмети для музею шукали учні, викладачі та просто небайдужі односельчани. Не припиняється цей процес і досі. Робота музею неодноразово висвітлювалася на сторінках районної та обласної преси та в інших засобах масової інформації.

SCHOOL ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN VILLAGE VELYKA KOPANYA

Tetyana Gerashchenko (Velyka Kopanya)

Summary

This report refers to the school ethnographic museum of the village of Velyka Kopanya in the Vynohradiv district. The author names the review departments of the museum, gives a brief description of the museum exposition, paying attention to the most interesting exhibits, tells about the role of schoolchildren’s in the development of the museum.

Key words: *ethnographic museum, school, museum department, exposition, exhibit circle.*

- 1-3. Експерсії по експозиції шкільного етнографічного музею у с. Велика Копаня.
4. Гончарні вироби в колекції музею.
5. Фаянсові тарілки.
6. Плетені вироби.
7. Обплітання вербовим пруттям скляних корчаг. Плетуть (зліва направо): Дорогій Ніна з малою Нінкою, Дорогій Марта, Чонка (Гулянич) Анна Іванівна. Фото з архіву шкільного етнографічного музею у с. Велика Копаня.
8. Жіночі сорочки.
9. Стара сільська школа у Великій Копані. Рисунок з архіву шкільного етнографічного музею.
10. Постоли та дерев'янки.

Наталія ВАМОШ
(Новоселиця)

НОВОСЕЛИЦЬКИЙ МУЗЕЙ ЕТНОГРАФІЇ

УДК 069 : 39 (477.87) : 371.65

У повідомленні йдеться про шкільний етнографічний музей села Новоселиця Виноградівського району. Автор коротко характеризує чотири експозиційні кімнати музею. Основна увага звертається на складові традиційного народного вбрання.

Ключові слова: етнографічний музей, школа, експозиція, експонати, сорочка, безрукавка, сукня, знаряддя праці.

Село Новоселиця – одне з маленьких сіл Виноградівщини. Перша письмова згадка датується 1619 роком.

У 1968 році за ініціативою учителя історії Богаша Петра Михайловича, колишнього директора школи, було організовано і відкрито у селі історико-краєзнавчий музей. Він знаходився в приміщенні Новоселицької загальноосвітньої школи. Це був один із перших музеїв такого типу в районі. Але музейне приміщення було аварійне, тому невдовзі його довелося знести.

1988 року за ініціативи голови виконкому сільської ради народних депутатів та його голови Вамош Ірини Іванівни зібрано багато старовинних речей і відкрито музей етнографії у приміщенні фари, де раніше проживали священнослужителі села. Будівля була відремонтована цього ж року за кошти організації охорони пам'яток історії та культури. За переказами старожилів села, ця будівля відноситься до споруд XVIII століття і збереглася по цей час. Але у 1997 році відремонтовану будівлю забрала церковна двадцятка під житло священика. І щоб зберегти музей у селі, довелося своїми силами, за власні кошти Вамоша Михайла Івановича, відремонтували залишений побутовий павільйон. Сюди перенесли експонати етнографічного музею, де він знаходиться і донині.

В приміщенні музею облаштовано чотири кімнати: “Ткацтва та вишивання”, “Побутові речі”, “Сільськогосподарські знаряддя праці” і “Житлова кімната – зразок світлиці XVII-XVIII ст.”.

Музей налічує більше 400 різноманітних експонатів: від знарядь праці до святкових костюмів та атрибутів культури волохів. У кімнаті “Ткацтва і вишивання” можна побачити взуття і одяг (побутовий, святковий, весільний), в якому ходили наші предки. Складові традиційного народного одягу для музею надали Марія Михайлівна Чонка та Марія Дмитрівна Богаш.

Цікавим експонатом є “бекеч” – жіночий святковий жакет, виготовлений з фабричного сукна чорного кольору. Має довгі рукави, для прикраснення використовували різнокольорові гудзики, стеклярус, візерунок геометричний. Манжети (“зап'ясники”) призбирані й вишиті різнокольоровими нитками. Таким самим візерунком вишитий і комірець, який застібається гудзиками.

Привертає увагу вбрання нареченої. Комплект жіночого весільного костюму складає свита, блуза, лайбик, плат, корона-купол. Основою є свита. Вона подібна до сарафану. Для пошиття використовували фабричну шерстяну, червону з букетами яскравих рожевих троянд тканину. Спереду є застібка. Одягали свиту “молодиці” (наречені) на блузу¹.

Блуза – сорочка з домотканого полотна, оздоблена декоративними швами і насиченою вишивкою на прямокутній горловині. На рукавах, що мають вигляд волану, поздовж до манжетів вишитий хрестиком квітковий орнамент².

Лайбик одягався поверх свити. Має вигляд безрукавки і пошитий із чорного бархату. Прикрашений спереду і на спині вузькими кольоровими стрічками³.

Сукня (“подолок”) – широка спідниця з домотканого полотна. По низу має широкий вишиваний квітковий орнамент і дві вузькі смужки, вишивані скобами. Низ оздоблений гачкованими чіпками⁴.

Фартух (“плат”) пошитий з фабричної чорної тканини із червоними трояндами, бутонами та зеленими листками. Внизу до фодри пришита чорна чіпка⁵.

Корона має картонну основу. Зовні оздоблена дзеркальцями, квітами, кольоровою стрічкою.

Незмінним атрибутом весілля є “курагов”, який так само можна оглянути в експозиції кімнати. Його шиють дружки і дружки на “гусках” (переддень весілля). На однометрову палку пришивають вінки з барвінку та різнокольорові стрічки⁶.

З кропітким процесом підготовки сировини для отримання тканини можна ознайомитись, оглянувши ткацьке обладнання: ткацький верстат (“кросна”), веретено, мотовило, терлицю, потак, кужілі, щітки та інше.

В кімнаті “Побутові речі” можна оглянути дерев'яний та глиняний посуд, коромисло, праску (“гранчак”), фіріс, тивчир, ступу, коритнянку, дерев'яний посуд, корзинку (“соковку”), циганський міх (“піддувало”), трембіту, праник, дощечку для письма.

¹ Фонд Новоселицького етнографічного музею (далі – ФНЕМ) Е: 192. Свита жіноча.

² ФНЕМ Е: 191. Блуза жіноча.

³ ФНЕМ Е: 192. Безрукавка (“лайбик”) жіноча.

⁴ ФНЕМ Е: 196. Сукня (“подолок”).

⁵ ФНЕМ Е: 193. Фартух (“плат”).

⁶ ФНЕМ Е: 199. Весільна палиця (“курагов”).

В кімнаті “Сільськогосподарські знаряддя праці” презентовано знаряддя праці, що використовували селяни для роботи у полі та городі. Тут можна побачити, як село виглядало в давнину, бо ж є світлини цієї місцевості. На стендах музею відображено побут, звичаї і обряди мешканців села. Тільки на фотографіях можемо побачити солом'яні хатки, водяні млини, яких було в Новоселиці аж чотири.

Особливо цікаво обладнана “Житлова кімната”. Центром світлиці є старий саморобний дубовий стіл. Обабіч – старовинна лада і креденц, ліжко з соломною. Доповнюють інтер'єр стелажі і алмарія, давні лавки, дерев'яні відро і кухоль. Стіни прикрашають тарілки та ікони з вишитими та перетиканими рушниками. Тарілки настінні глиняні. От на одній по дну і ободку розмальовані однакові квіти коричневого кольору. Поміж квітами – три зелені гілки з чотирма листочками. На іншій тарелі на дні зображено корзину з квітами.

Наявність музею становить велику цінність для нашого села. Щороку музей поповнюється новими експонатами – безцінними реліквіями минулщини. З великою цікавістю до музею навідуються туристи з усіх куточків України, а також країн Європи, Азії, Канади, США.

Джерела та література:

1. Фонди Новоселицького етнографічного музею (далі – ФНЕМ) Е: 191. Блуза жіноча.
2. ФНЕМ Е: 192. Свита жіноча.
3. ФНЕМ Е: 193. Фартух (“плат”).
4. ФНЕМ Е: 194. Безрукавка (“лайбик”) жіноча.
5. ФНЕМ Е: 196. Сукня (“подолок”).
6. ФНЕМ Е: 199. Весільна палиця (“курагов”).

NOVOSELITSKY MUSEUM OF ETHNOGRAPHY

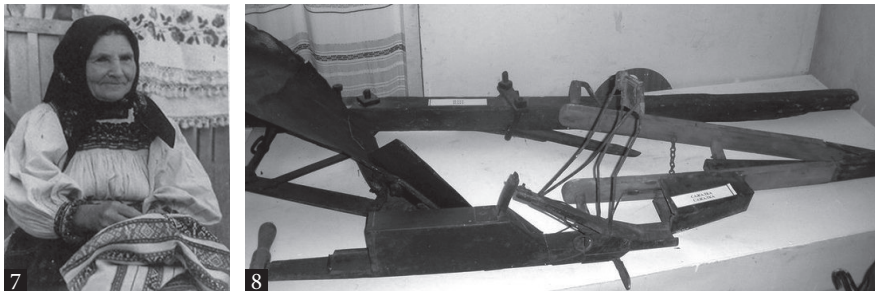
Natalia Vamosh (Novoselytsya)

Summary

This report refers to the school ethnographic museum of the village of Novoselytsya, Vynohradiv district. The author briefly describes the four exposition rooms of the museum. The main attention is drawn to the components of traditional folk costumes.

Key words: ethnographic museum, school, exposition, exhibits, shirt, sleeveless dress, dress, tools.

- 1-3. Фрагменти експозиції Новоселицького етнографічного музею.
4. Знаряддя праці ткацького процесу.
5. Традиційне чоловіче вбрання.
6. Традиційне жіноче вбрання.
7. “Вишивальниця”. Чорно-біла світлина з колекції Новоселицького етнографічного музею.
8. Плуг та саджалка.

Ольга ГАЛ
(Виноградів)

МУЗЕЙ ТКАЦТВА У СЕЛІ ХИЖА ВИНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ

УДК 069 : 39 (477.87) : 746

Стаття знайомить зі шкільним музеєм ткацтва у селі Хижа Виноградівського району. Автором подається короткий опис експонатів – побутових речей кінця XIX – середини XX ст., що надали місцеві жителі.

Ключові слова: традиції, кросна, веретено, бесаги, ткацтво, народний одяг, вишивка, тайстра.

Вже довгий час музей ткацтва Хижанської загальноосвітньої школи I-III ступенів є частиною історії села та невичерпною скарбницею народознавства.

В 1987 році вчитель історії Терезія Юріївна Маріцан створила куток предметів старовини. Експонати приносили учні, батьки та небайдужі односельчани. Це були речі домашнього вжитку – праски, посуд, сільськогосподарський інвентар і, навіть, ярмо. Але найбільше було зібрано складових традиційного народного одягу. Експозиція розміщувалась на столах в коридорі школи.

У 1989 році збірку експонатів переносять в окреме приміщення школи. Тут Ганна Михайлівна Ісаєвич, вчитель музики, керівник фольклорного учнівського колективу “Хижаночка”, їх впорядкувала і систематизувала.

Сьогодні музей ткацтва знаходиться в окремому приміщенні, на подвір'ї школи. Структурно музейна збірка має два розділи: “Етнографія” та “Фольклор краю”. Учнями ведеться літопис краю, виготовлено стенди “Ткацтво – ремесло давнє”, “Хижанські самоцвіти”. Зібрані учнями легенди, казки, коломийки, приказки, що побутували в селі, систематизовані в папках “Звичаї і обряди рідного краю”, “Загадки та прислів'я”, “Легенди рідного краю”, “Коломийки”, “Словничок хижанських слів”. Працею учнів виготовлено альбоми “Історія фольклорного колективу “Хижаночка” та “Художні промисли рідного краю”, “Народні ігри рідного краю”, “Одяг рідного краю”.

Експозиційна тематична виставка предметів побуту та народного одягу відображає особливості традицій та звичаїв жителів села кінця XIX – середини XX ст.

На стелажах розміщено традиційний керамічний посуд різної місткості (друшляки (“сіровки”), горщики (“добоні”), глечики (“силки”)) та дерев'яні предмети (ступи, купи, прядки, терлиці, кужелі). Купа – дерев'яна кругла ємність (видовбана з круглого куска дерева) з суцільною ручкою. Її використо-

вували для вимірювання борошна. Також можна побачити чавунну вугільну праску (“ушулу”), газову лампу (“лампаш”).

Столи вкриті домотканими скатертинами та покривалами для ліжок (“велахами”). Традиційна скатертина прямокутної форми складається з двох частин, які з’єднані між собою вздовж домотканою смугою або просто зшиті. Але зустрічаються зшиті і три відрізи полотна. Вужчі краї скатертини декоровані суцільними або орнаментованими смугами різної товщини. По всій площині скатертини орнаментовані смуги розташовані рідше і чергуються зі смугами орнаментів, що створені шляхом перебірного ткацтва. “Велах” більший по довжині від скатертини та має ширшу групу орнаментованих смуг з одного краю. Це і визначає підголов’я. До країв скатертини вручну пришита коротка бахрома, що зроблена з того ж домотканого полотна.

В музейній кімнаті відразу привертають увагу два діючі ткацькі верстати (“кросна”). Одні кросна в музей надала М.В. Палешник, інші – придбано в односельчанки Марти Турцанаш. Вже багато років у школі працює гурток “Ткацтво”. На заняттях старшокласники охоче опановують ази цього ремесла і завзято діляться знаннями з молодшими, допомагають, наприклад, “виткати партицю”. Окрім того, на заняттях учні вивчають старовинні сільські звичаї та обряди. Метою цих занять є прищеплення любові до народних ремесел. Кожна дівчина після закінчення навчання вміє виткати доріжку, а хлопці вміють “навити цівку”, зробити веретено. Водночас і представники численних екскурсій виявляють бажання спробувати майстерність на ткацькому верстаті.

Також в експозиції представлено приладдя для обробітку сировини: прялки, терлиця, кужелі, мотовило. Терлицю до музею принесла жителька села Марта Палінчак. А внучки Ганни та Михайла Палешник подарували музею гуню та ткани “бесаги”. До речі, Михайло Палешник багато років був дзвонарем у церкві та тривалий час грав на бубні у фольклорному ансамблі.

Бесаги – це перекидна торба, що пошита з білого полотна завдовжки до 1,5 м і завширшки до 0,5 м. Кінці підгинались на однакову висоту і збоку зшивались, має шнуркові затяжки. Середня вільна частина слугувала за ручку. Загнуті кінці оздоблювались кольоровими суцільними або орнаментованими смугами різної товщини. В них один або група елементів повторювались. Кольорова гама чорно-червона.

Від Марії Бугай збірку поповнили жіночий фартух, блуза і рушники. Багато експонатів принесли від Палешник Марти. Свої вишивані рушники надали Марта Батин, Ірина Пруниця, Ганна Турцанаш.

Від подружжя Марії і Михайла Палінчак є кужіль різьблений, а також корзиночки дитячі, в яких ще в 1949 році носили освячувати паски. Є в музеї кілька прядок, одна з них – німецька. Про її походження нічого не знають, навіть господиня Ганна Палешник, що й подарувала її музею.

На центральній стіні, майже попід стелею, підвішені настінні керамічні мальовані тарілки. Кожна тарілка обрамлена домотканим рушником (“обрусом”). Рушник довжиною більше одного метра має орнамент по краях у вигляді групи суцільних та орнаментованих смуг чорного і червоного кольорів з незначним вкрапленням жовтого. В орнаментованих смугах стилізований рослинний елемент або група елементів повторюється. Зображені стилізовані квіти. Обов’язкове закінчення – “реци” (плетене мереживо).

Нижче на стіні підвішені взірці типового жіночого та чоловічого вбрання. Головним елементом жіночого одягу була сорочка. Основа полотна сорочки конопляна або виткана бавовняними (“памутовими”) нитками. Сорочка коротка, широка, із довгими широкими рукавами. Представлені сорочки вражають багатоманітністю узорів. Але кожна майстриня притримувалась ustalених традицій крою, шиття та оздоблення народного вбрання.

В жіночій сорочці характерна насичена вишивкою прямокутна горловина (“пуслик”), яка обходить її навколо – на грудях, спині, плечах. Для оздоблення використовували геометрично-рослинний орнамент, що вишивали низинкою, хрестиком, кучерявим швом, та гачкована мережка. В кольоровій гамі переважає бордовий (червоний), коричневий та чорний кольори з вкрапленням фіолетового, жовтого, синього, зеленого. Сама ж горловина оброблена петельним швом і оздоблена вузькою смужечкою геометричного орнаменту. Ламана лінія, ромбики, трикутники виконані технікою набирування, косої гладі. В колекції музею зберігається жіноча сорочка, де до вишивки нитками додають вишивку бісером.

На рукавах вишивка розміщена посередині, вздовж (“партиця”, “партичка” (ряд ромбиків або восьмикутні зірки)) та на манжетах, (“фодорках”), якими закінчувався рукав у вигляді волану. Манжети з вишиваним орнаментом пришиті до низу рукава, що зібраний у складки (“морщення на 9 ниток”). Для більшого ефекту волану дівчата підтягували рукав до ліктя.

Поверх сорочки одягали “лайбик” (безрукавку), що шили із чорного оксамиту. Спереду (передні поли) і на спині лайбик оздоблювали вузькими тасьмами та кольоровими “гомбичками” (гудзиками) і вишивкою із бісеру.

Спідниця (“подолок”) у верхній частині густо зібрана в дрібні складки, до яких вручну пришитий широкий пояс. Орнамент на поясі витканий або вишитий нитками і бісером. Нижня пола з’єднана з основною частиною спідниці гачкуванням із ниток. Низ декорований трьома горизонтальними складками та стилізованим рослинним орнаментом, закінчується гачковою мережкою із ниток білого кольору.

Поверх спідниці зазвичай одягали фартух (“плат”) з купованого різнокольорового (“на ружі”) яскравого полотна, який у поясі зібраний у складки, а закінчується широкою оборкою (“фодрою”) з фабричною тасьмою (“чіпками”).

Традиційне чоловіче вбрання складається з сорочки, “гатеї”, “тайстри”.

Сорочка пошита на випуск з домотканого полотна, зшита вручну декоративним білим швом. У верхній частині, в комірці, сорочка густо зібрана в дрібні складки, комір стоячий, розріз спереду посередині неглибокий. Рукава зшивані, в районі плеча (тільки з верхньої сторони) зібрані в дрібні складки.

Характерно, що комір сорочки, рукава в районі плеча, манжети та низ сорочки декоровані однаковим стилізованим геометрично-рослинним орнаментом. Для декору використані нитки світло-коричневого з незначним доповненням фіолетового, синього та зеленого кольорів.

Широкі чоловічі штани (“гати”) пошиті з білого домотканого полотна, складаються з двох частин, які зшиті між собою зверху. У верхній частині гаті зарублені в широкий рубець, в який встановлений шнурок, що служив поясом. У нижній частині “гати” декоровані стилізованим геометрично-рослинним орнаментом і закінчуються “ройтами” (бахромою).

Насичений орнаментом декоративний аксесуар комплексу чоловічого вбрання – “тайстра” (торбинка). Вона пошита вручну з домотканого полотна. Сумка має прямокутну форму, одну довгу ручку. Лицева сторона ручки та основа сумки декоровані геометрично-рослинним орнаментом, котрий розташований густо по всій декорованій частині сумки. Інша “тайстра” з експозиції музею декорована тканими орнаментованими смугами. Краї основи сумки та ручки традиційно обплетені гачком.

Аналізуючи зібрані складові народного вбрання, спостерігаємо характерну рису поєднання у оздобленні кількох технік вишивки одночасно. Це свідчить про те, що народні майстрині добре знали і вміло використовували особливості тієї чи іншої техніки шитва, а також властивості вовняних чи конопляних ниток.

На сорочках і скатертинах, рушниках неможливо знайти повністю однакових узорів. Кожна майстриня вносила часточку свого бачення до такого вже звичного орнаменту. Імпровізувала зі стилізацією тієї чи іншої рослини, квітки, тварини чи птаха.

На іншій стіні представлені вишиті і мальовані картини та взірці рушників середини ХХ ст. Рушники святкові на покупній лляній тканині мають багатоколірне зображення квітів технікою “гладь”. Кінці полотна мають гачковану мережку.

Нижче стіни прикрашені вишиваними килимками. Долівка застелена довіржками (“покривцями”), що ткалися з залишків тканини.

Нині роботою музею керує Оксана Петрівна Ухач. Фонд музею налічує близько 450 експонатів, але історико-красознавча, пошукова, дослідницька робота учнівського та педагогічного колективу продовжується й далі.

Музей слугує осередком освіти і виховання, який сприяє формуванню у молодого покоління національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпеченню духовної єдності поколінь. Експозиції музею постійно поповнюються новими експонатами. Кожного року проводяться пошукові акції на селі.

MUSEUM OF WEAVING IN THE VILLAGE OF KHIZHA VINOGRADIV DISTRICT

Olga Gal (Vinohradiv)

Summary

The article introduces the school museum of weaving in the village of Khizha Vinohradiv district. The author gives a brief description of the exhibits - household items of the late nineteenth – mid-twentieth century, provided by locals.

Key words: traditions, cross-country, spindle, anguish, weaving, folk clothes, embroidery, thyster.

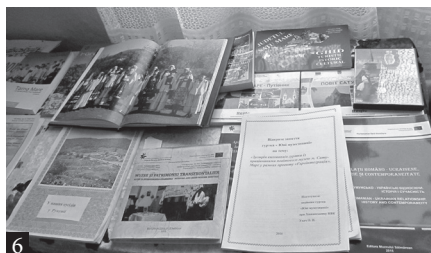
Василь ІВАШКО
(Черна)

МУЗЕЙ-МАЙСТЕРНЯ НАРОДНОГО ТКАЦТВА У СЕЛІ ЧЕРНА ВІНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ

УДК 069 : 746 (477.87) : 392

У статті описано експозицію музею-майстерні. Представлені експонати відображають історію населення краю, його особливі риси, висвітлюють традиційний побут народу.

Ключові слова: традиції, звичаї, ремесло, кераміка, сировина, ткацтво, вишивка, рушники, скатерті, покривці.

З метою відродження призабутих ткацьких ремесел при будинку культури села Черна Виноградівського району з ініціативи вчителя В.В. Івашка у 2014 році був створений музей-майстерня народного ткацтва.

На сьогодні Василь Васильович працює завідувачем музею, а ткалею є Тетяна Анатоліївна Тотар, майстриня вишивки і ткацтва, бісероплетіння.

Музей займає одне з приміщень будинку культури. Простора кімната облаштована як світлиця. Столи застелені домотканими скатертинами, на них представлені для огляду традиційні предмети побуту жителів села: чавунна вугільна праска¹, керамічні товкани, добоні, силки та інше. Донедавна селяни їх використовували в побуті. Наприклад, у горщиках (“силках”) зберігали сливове варення (“леквар”). Коли ж було створено музей-майстерню, то охоче віддали для експозиції.

Ознайомитись з народним ткацьким промислом допомагають традиційні приладдя для обробітку сировини: щітки (“чисарки”), мотовило, кужіль. Відвідувачі музею мають змогу не тільки оглянути різноманітні вироби народних майстрів, а й власноруч спробувати себе в ткацькій справі та виготовити насправді автентичну та унікальну річ. У музеї є три діючі ткацькі верстати (“кросна”), одна електрична швейна машинка та оверлок.

В основу збірки музею взято творчий доробок місцевої народної майстрині Ганни Іванівни Івашко (1923-2005). Ткані подушки, рушники і скатертини постійно демонструвалися на обласних, районних святах та фестивалях. Часто проводились персональні виставки робіт майстрині в с. Черна та м. Виноградів. В 1985 р. було представлено весь її доробок у Закарпатському краєзнавчому музеї. А в 1987 році Ганна Івашко була нагороджена медал-

¹ Фонди музею-майстерні народного ткацтва у селі Черна (далі – ФМ-МНТЧ) Е: 84. Чавунна вугільна праска. Власник Марта Тотар.

1. Загальний вигляд музею ткацтва у с. Хижа Виноградівського району.
2. Фрагменти експозиції музею.
3. Ткацькі верстати (“кросна”) в експозиції музею.
4. Ткані рушники.
5. Вишивка на рукаві жіночої сорочки.
6. Народознавча література.

лю лауреата I Всесоюзного фестивалю народної творчості. В цьому ж році її роботи демонструвалися на виставці народного декоративно-прикладного мистецтва Закарпатської області в м. Ніредьгаза Сабольч-Сатмарської області (Угорщина) та у Східнословачькому краї.

Ганна Іванівна сумлінно довгі роки відроджувала і розвивала народні звичаї перебірного ткацтва. На рушниках, скатертинах, подушках виконані перебором орнаменти чергувались з гладким тканням полотна. Чіткий рельєф орнаментальних смуг надавав тканині оригінальної фактури. Народна майстриня знаходила найкращі співвідношення пластичного перебірного декору з розмірами та призначеннями тканини. В орнаментах своїх виробів ткаля незмінно притримувалась місцевих традицій.

Так, пасхальний рушник Ганни Івашко декорований по двох краях чергуванням густо розміщених вузьких та широких орнаментованих смуг зі стилізованими рослинними елементами. Закінчення рушника має обрамлення бахромою, що отримувалась висмикуванням ниток. Також бахрома вшита в орнаментальні смуги². А от в іншому пасхальному рушнику, окрім традиційних прикрас по краях, третя група смуг визначає центр. Поширені геометризовані рослинні елементи в орнаментальних смугах на рушниках ритмічно повторюються. Ширші краї полотна оздоблені бахромою, а вужчі – мережкою, що випліталася руками.

Рушники для прикрасення інтер'єру хати мають форму вузького прямокутника довжиною близько одного метра. Декор розміщується однаково по краях рушників. Це 5-6 рядів густо орнаментованих смуг з геометризованими рослинними елементами орнаменту. Закінчення для рушників – “реци” (мережка, що випліталася руками). Роботи Ганни Іванівни відрізняються вкрапленням ниток жовтого, зеленого, синього і фіолетового до основних кольорів орнаменту – чорного і темно-червоного.

Традиційна скатертина мала форму вузького видовженого прямокутника 2-3 м завдовжки. Платно ткали з білих ниток. Для збільшення ширини два відрізи з'єднували тканню орнаментованою вставкою або просто зшивались. Майстриня зазвичай два вужчі краї скатертини заповнювала різними по товщині орнаментальними смугами з геометризованими, рослинними елементами, що ритмічно повторювались. Смуги червоного і чорного кольорів чергувались з білими, що мали чіткий геометричний орнамент, створений перебором. По всьому периметру скатертина обшита бахромою³.

В колекції музею-майстерні зберігається понад 100 предметів побуту та речей домашнього вжитку першої половини ХХ ст., представлено комплекти

традиційного жіночого та чоловічого вбрання.

На стіні підвішені традиційні рушники та килимки. Окремо представлені атрибути сільського весілля, де центральне місце займає пасок з пришитими кольоровими стрічками. Він кріпився на палку (“курагов”) – незмінний атрибут весілля і до цих днів. А оздоблювали його на “тусках” в переддень весілля. За цим процесом пильно слідкувала берегиня народних традицій села Марія Реплюк, яка й надала “курагов” до музею⁴.

На скатертині середини ХХ ст. Ірини Магарити домоткані полотнища з'єднані мережаною вставкою, а весь периметр по краю декоровано стрічковим орнаментом, що складається з рівномірно повторених рослинних мотивів. В кольорі присутня строкатість. В центрі – два колоски пшениці, що нахилені один до одного, створюючи вінок. Весь орнамент вишитий технікою “хрестик”. Обрамленням скатертини по всьому периметру є гачкована мережка з білих ниток⁵.

Рушники для прикрасення інтер'єру цього періоду приваблюють багатокірним реалістичним зображенням квітів.

Привертають увагу в експозиції комплекти традиційного жіночого одягу від Ганни Івашко та Марти Талабірчук. Типова жіноча сорочка шилася коротка, широка, з довгими широкими рукавами. Розріз на сорочці ззаду. Прямокутна вставка горловини вишита геометричним орнаментом або стилізованими рослинами і оздоблена різнокольоровим мереживом. Сама ж горловина оздоблена вузькою смужечкою геометричного орнаменту. На рукавах вишивка розміщена посередині вздовж, на зап'ясниках, “фодорках”. В кольоровій гамі перевагу надавали чорному з невеликими вкрапленням жовтого, червоного та синього. Це характерно було як для жіночих, так і для чоловічих сорочок.

З сорочкою жінки одягали спідницю (“подолок”), яка була з того самого полотна. Орнаментували її вишивкою тільки по нижньому краю. Це переважно були стилізовані рослинні елементи, поєднані у орнамент-бігунець.

Чоловіча сорочка має широкі рукави, біля зап'ястя зібрані в зборку, до якої пришитий манжет. На плечах, із зовнішньої сторони, пришиті прямокутні латки. У викот вишитий комір-стійка, який стягується і зав'язується ручно-скрученими шнурами. Рослинним орнаментом оздоблені комір, плечові латки, манжети, низ сорочки. Закінченням низу сорочки є проста ажурна біла мережка.

Поясною чоловічою ношею були полотняні штани (“гати”), зшиті з домотканого білого полотна, призбирані на поясі, поли дуже широкі. Внизу штанина прикрашена рідким рослинним стрічковим орнаментом та бахромою (“стрясками”).

² ФМ-МНТЧ Е: 15. Пасхальний рушник. Автор – Ганна Івашко.

³ ФМ-МНТЧ Е: 32. Скатертина. Автор – Ганна Івашко.

⁴ ФМ-МНТЧ Е: 29. Весільна палиця (“курагов”). Власник – Марія Реплюк.

⁵ ФМ-МНТЧ Е: 79. Скатертина. Власник – Ірина Магарита.

В селян побутував звичай покривати лавки домотканими килимками (“покрівцями”), що й спостерігаємо в музеї. Це смугасті різнокольорові доріжки без визначеного орнаменту, для виготовлення яких використовувались залишки тканини.

Ткаля Тетяна Тотар займається відновленням старовинних ужиткових речей: рушників, скатертин та тканиям доріжок і декоративних тайстринок.

Виготовлені доріжки (“покрівці”) використовуються для оздоблення презентаційного двору на різних масових заходах, святах і фестивалях району та області. За період роботи майстерні виготовлено близько 150 тайстринок, що залюбки дарувалися офіційним гостям села. Нині працівники музею обдумовують шляхи реалізації проекту “Відродження гунь”. Вони збирають інформацію про традиційний верхній одяг, вивчають технологію виготовлення. З часом планується виставка тканих доріжок “Файно та покрівців наших”.

Багаторічна плідна співпраця працівників музею з представниками Сату-Марського музею (Румунія) та Союзу українців Румунії допомагає в краснзавчих пошуках. В музей нерідко навідуються туристи та наукові працівники України і закордону, що цікавляться автентичними взірцями ткацтва і вишивки, традиційними предметами побуту.

Джерела та література:

1. Фонди музею-майстерні народного ткацтва у селі Черна (далі – ФМ-МНТЧ) Е: 15. Пасхальний рушник. Автор – Ганна Івашко.
2. ФМ-МНТЧ Е: 29. Весільна палиця (“курагов”). Власник – Марія Реплюк.
3. ФМ-МНТЧ Е: 32. Скатертина. Автор – Ганна Івашко.
4. ФМ-МНТЧ Е: 79. Скатертина. Власник – Ірина Магарита.
5. ФМ-МНТЧ Е: 84. Чавунна вугільна праска. Власник Марта Тотар.

**MUSEUM OF THE MASTER OF PEOPLE’S TISSUE
IN A VILLAGE CHERNA VINOHRADIV DISTRICT**

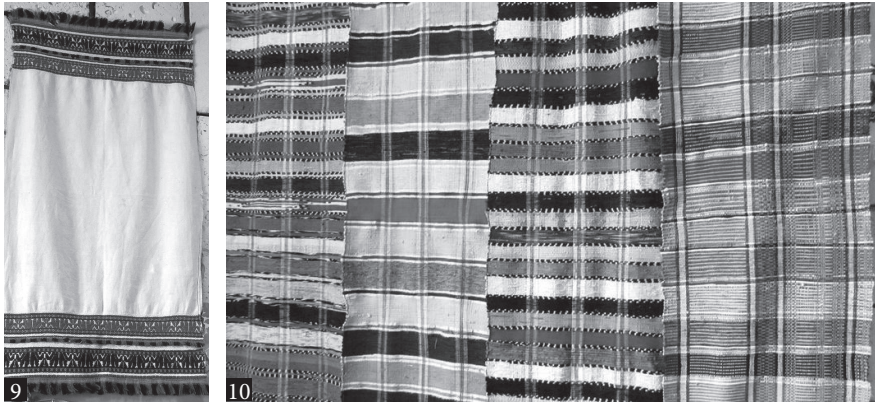
Vasyl Ivashko (Cherna)

Summary

The article describes the exposition of the museum of the master. Presented exhibits reflect the history of the population of the region, its special features, highlight the traditional way of life of the people.

Key words: traditions, customs, crafts, ceramics, raw materials, weaving, embroidery, towels, tablecloths, pokrovitsi.

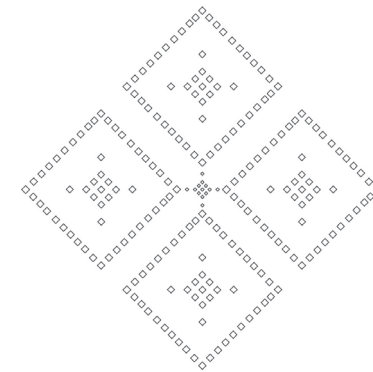
1. Ткацький верстат (“кросна”) в експозиції музею-майстерні народного ткацтва в селі Черна Виноградівського району.
2. Комплект традиційного жіночого вбрання.
3. Жіноча сорочка.
4. Спідниця (“подолок”).
5. Комплект традиційного чоловічого вбрання.
6. Скатертина та пасхальна серветка.
7. Серветка.
8. Вишитий рушник.
9. Тканий рушник.
10. Домоткані доріжки (“покровці”).
11. Весільна палиця (“курагов”).

З ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

◇ ◇
НАРОДНІ ЗНАННЯ ТА ВІРУВАННЯ

◇ ◇
МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА
Й ОБРЯДОВІСТЬ

◇ ◇
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПРОЦЕСИ

Михайло РЕКРУТЯК
(Ужгород)

**ЕТИМОЛОГІЯ ТОПОНІМІВ СІЛ БУКОВЕ,
ВЕЛИКІ КОМ'ЯТИ, ОНОК, ШИРОКЕ
ВИНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

УДК 811.161.2' 373.22 : 711 (477.87)

В статті подані інтерв'ю, записані автором у селах Букове, Великі Ком'яти, Онок, Широке Виноградівського району під час експедиції у липні 2018 року. У них йдеться про етимологію топонімів досліджуваних сіл.

Ключові слова: *топоніми, назва села, частина села, берег, вулиця, прізвища.*

Букове

Бігун Маргарита Юріївна, 1943 р. н., жителька с. Букове, вул. Миру, 155. Народилась в селі Велика Копаня. Освіта – вища. Опитано: 13 липня 2018 року.

Рекрутjak Михайло (далі – Р. М.): *Від чого пішла назва села Букове?*

Бігун Маргарита (далі – Б. М.): Тут було декілька старих хатинок і ліс був кругом. З одної сторони села Мала Копаня, з другої сторони Велика Копаня, з третьою – Широке, з четвертою – Виноградово. І ото поселилися люди, маленькі хати побудували і було багато дерев. Буки були. Звідти, з Малої Копані, з Широкого буковий ліс... Це були буки і від того назва пішла Букове. Раз казали по-венгерськи, бо тут багато венгрів жило – Фокубіки.

Р. М.: *А що то означає?*

Б. М.: В переводі то означає “малое село між Буками”. Но і звідти вже коли прийшла радянська влада, перейменувалося на Буковое.

Р. М.: *З яких частин складається село?*

Б. М.: У нас вулиця Миру, потім з центра вулиця Незалежності йде до церкви... там з Великої Копані починається вулиця Борканюка. Борканюка йде кругом аж униз... ще Лазаря е... Колись село сі поділяло на Ярок і Берег...

Р. М.: *А по-народному?*

Б. М.: Кадуб називався... коло Кадуба, бо там була велика криниця і носили відти воду... З тієї сторони як Копаня називається Шивтарька... там, де Берег... там теж була криниця і відти на Копаню носили теж воду.

Р. М.: *У Копані є щось таке схоже?*

Б. М.: Там Копанка е... Люди підкопувалися та строїлись там, зато Копанка називається... Підкопували люди від Тиси. Кажуть, ош там, де велика була Копанка, та Велика Копаня, а де мала була, та Мала Копаня, і так ся строїли люди.

Р. М.: *А є такі місця, що, де жили кілька людей одного прізвища та й пішла назва місцевості там? В Оноку є Свіщів Ярок, у Ком'ятах є Кобалівський берег наприклад.*

Б. М.: Свіщів Ярок є в Копані... вулиця Турків називали в Копані, фамілія Турок була у них, там много їх жило... Млиновиця... там річка і млин був. Унизу май як амбулаторія у Копані дьяр був... там таке було приміщення, там пойти були... там доган садили, сушили доган. При тому дьярови, коли радянська влада зайшла, та там крутили кіно.

Р. М.: *А в Буковому є такі назви за родиною?*

Б. М.: Фурівська вулиця, де Фурики жили... Лазарів берег, фамілії такої неє тепер... вулиця Лазаря там є на березі... Колись може була така. Туй де Лазарів берег, та колгоз забрав і там виноградники були... Де Фурики жили, дуже много їх там жили... Копчівська вулиця була... там у нас Копча був старожил...

Бровді Марія Іванівна, 1939 р.н., корінна жителька с. Букове, вул. Миру, 123. Освіта – середня. Опитано: 13 липня 2018 року.

Р. М.: *Це Берег?*

Бровді Марія (далі – Б. М.): Айно... а туй Ярок. Ярок Салба ми казали... Коли дощ падав та то всьо у воді було.

Р. М.: *А це нам казали, що тут є Копчівська вулиця, Копчівський берег.*

Б. М.: Айно... Копчівська... а то Фурівська вулиця... Федоранічівська вулиця... Наша була вулиця Леніна, а відтак перечинили... а по-народному Фукубік.

Р. М.: *А тут є Лазарівський берег?*

Б. М.: Лайзерка ото..

Р. М.: *То поле там?*

Б. М.: Було... тепер уже дома настроїли, винницю посадили...

Рацін Віра Андріївна, 1936 р.н., корінна жителька с. Букове, вул. Миру, 99. Освіта – середня. Опитано: 13 липня 2018 року.

Р. М.: *Чого називається село Букове?*

Рацін Віра (далі – Р. В.): Бо буків туй було много... зато Буковое... Воно колись було Фокубіки.

Р. М.: *З яких частин складається село?*

Р. В.: Ото там Федоранічі жили, Фури жили, Фурик фамілія та вулиця Фурики... Ото Федораніч там був такий, що шив штани май подавно... А за нас, іссе казали Ярок. Не улиця Мира, а Ярок.

Великі Ком'яти

Галас Василь Михайлович, 1923 р.н., корінний житель с. Великі Ком'яти, вул. Ватутіна, 3. Освіта – середня (8 класів). Опитано: 8 липня 2018 року.

Р. М.: *Чого називається село Великі Ком'яти?*

Галас Василь (далі – Г. В.): Я не знаю чого... то тут говорили таке, що був чоловік перший, та йшов через ріку, та так говорили. Та ці правда, то нико не знає.

Р. М.: *Як ділиться село? На які частини Великі Ком'яти діляться?*

Г. В.: То Малі Ком'яти були, тепер то всьо разом, Заватка там, за млином, за ріков. Тепер сільрада една, вже не кажут ош Малі Ком'яти, Великі Ком'яти... дев'ять кілометрів до лісу, до Малих Ком'ят. Дуже велике село. При чехах було у нім сім тисяч, а тепер я не знаю.

Р. М.: *Які тут є ще горби? Називаються якось? Ну там Циганський горб?*

Г. В.: Як іти у Шаланки... цигани були по горах... там у них били... така була земля, що там ся склали і жили там...

Р. М.: *Є якісь назви, своя специфічна, що називається або вулиця, або горб?*

Г. В.: Та кажуть Вишній Конець, Западний Конець, Центра...

Р. М.: *Центра туй, де церква?*

Г. В.: Центра туй... Западний кінець туди до Шаланок... А ще Вишній кінець... У Центрі була сільрада і при чехах, і при мадярах, і при німцях.

Глеба Марія Іванівна, 1945 р.н., корінна жителька села Великі Ком'яти, вул. Гагаріна, 20. Освіта – вища. Опитано: 10 липня 2018 року.

Р. М.: *Що ви знаєте про заснування села Ком'яти?*

Глеба Марія (далі – Г. М.): Легенда була така, що покумувалися собі люди та пішли назва Кум'яти... від самого слова “кум” пішла назва... ісе мій отець казав.

Р. М.: *На які частини ділиться село?*

Г. М.: Єдні жили біля церкви... у центрі... Ото возили на возах туди ринь, аби її построїли так, аби її видко до Кам'янського... аби в центрі було... сяк називали. Був Нижній Конець і Вишній Конець... і так тепер у церкві кажуть... бо і там, і там є кладбище... А Малі Ком'яти, то вже до Великих Ком'ят... улиць як таких давно не било... Центра посередині...

Р. М.: *А там Циганський берег є?*

Г. М.: Там цигани живуть... ісе наші... вони вже наших побрали...

Р. М.: *А Завадка?*

Г. М.: То маленьке било село... то до нашої сільради... А Малі Ком'яти, то від Боршоша і туди май дале.

Р. М.: *А раньше воно як було?*

Г. М.: А раньше то все в'єдно тоже.

Р. М.: *Є в сусідніх селах схожі назви?*

Г. М.: Ісе вже не знаю... Є в Нижньому Кінці Кобалівський берег..., там много Кобалів [рід Кобаль – прим. Р. М.]. Вони родичі межи собов... тот берег називають Кобалівським.

Р. М.: *А щось схоже є в селові?*

Г. М.: Далі ні... нет... ісея уліця на межі між Малими і Великими Ком'ятами... Там в основному усі зараз Кобалі... по вулиці Ватутіна як іти та далі на Шевченка...

Кобаль Габрієлла Золтанівна, 1939 р.н., корінна жителька с. Великі Ком'яти, вул. Волошина, 66. Освіта – вища. Опитано: 9 липня 2018 року.

Р. М.: *Що ви знаєте про заснування села Ком'яти?*

Кобаль Габрієлла (далі – К. Г.): Та кажуть усяко... Кажуть усяко, бо є Великі Ком'яти і є Малі Ком'яти... та є різні версії... кажуть так: построїлися двоє кумове... та Кум'яти... у селі кажуть так: “Кум'яти”, а літературно “Ком'яти”. А ще якась версія є... то было усьо мадярське... А ще кажуть, що оти кумове сі строїли та єдин був май багатий, строїв великий будинок, были великі кімнати, а в того малі кімнати та акош із того. А село в нас взагалі... ще й Заватка присілок – ото так само не є Заватка... то лиш ми кажемо Заватка, а то в нас вулиця Франка...

Р. М.: *А ділиться якось село на якісь частини?*

К. Г.: Наприклад, як іти в Шаланки, від школи вниз і там направо Шаланки та там берега, там цигани живуть, та кажемо – Циганський берег, а від того Циганського берега вже Малі Ком'яти... І наліво вулиця, і направо – Малі Ком'яти.

Р. М.: *А є Вишній кінець?*

К. Г.: Вишній кінець – ото ми... а в них від школи ото Нижній кінець...

Р. М.: *А в сусідніх селах є схожі назви?*

К. Г.: Колись давно не так било..., не було назвів вулиць... біла вулиця Ярок... Чого Ярок? – бо там усе вода текла, а тепер її назвали Ярова вулиця... А ще був Гадаш... Там колись одна вчителька, моя колега... Она жила там у Гадиші... А я мадярка... та ми по-мадярськи говорили, доків батьки жили, а вже тепер неє з ким говорити, айбо говорити не говорю, лиш помали та так розумію бон і з ким говорит бо в селі... Був тут в селі один маляр, мій батечко між іншим... та з тим'им говорила... Та каже она [має на увазі свою колегу, вчительку – прим. Р.М.] ож: “Та чого ми Гадаш?”... Як на Шаланки йти та вправо... “Так там гадів неє...”. Я кажу: “Лізо, пак ти не знаєш, що

по-мадярськи “паром” ото “гід”... А там усе вода, та коли йшли дощі великі, та вся вулиця була у воді і двори били у воді та завто казали ош “Гідаш”... не мож було іти вулицьов... та зато Гідаш.. походила назва од “гідаша”, од “парома”... Такоє... Туй у нас зараз автобусна та направо це була давно в нас Батишка... ото дальше не знаву, чога так... А друга – Шамшово... а тепер вулиця... була Жовтнева, а тепер її перейменували... майже, Квіткова.

Онок

Білак Марія Василівна, 1952 р.н., корінна жителька с. Онок, вул. Українська, 144. Освіта – вища. Опитано: 20 липня 2018 року.

Р. М.: Дівоче яке ваше прізвище?

Білак Марія (далі – Б. М.): Моє – Потокі, мої мами – Кіш.

Р. М.: Кіш – то в Оноку много?

Б. М.: На Оноці дуже много.

Р. М.: А ще яких много?

Б.М.: Май много Кіш, дале Данко, Свищо, Тупиця, Потокі. На першому місці Кіш.

Р.М.: А в сусідніх селах?

Б.М.: Козуб у Ком’ятах, у Боржавському – Костак та й Онисько. У Чингаві, там цілий район Костаковиця. У Оноці є Туркогат. Свіщівський ярк – там самі Свіщі были. Кіші вже розсіялися по всьому селові. Я робила на сільській раді, та много било, ош коли розписувались, то і хлопець бив Кіш, і дівчина – Кіш.

Данко Олександр Васильович, 1955 р.н., корінний житель с. Онок, вул. Шевченка, 150. Освіта – вища. Опитано: 17 липня 2018 року.

Р. М.: А з цими топонімами, що маємо?¹

Данко Олександр (далі – Д. О.) : Но, Попівня – земля, що належала священику, зато і Попівня. Верховий путь – іде цим водороздільним хребтом між Ком’тами і Оноком. Він був у дуже файному стані, чехи його зладили і ним їздили в Боржавське... Він був з твердим покриттям.

Р. М.: В наш час він є?

Д. О.: Він є, але запущений.... Дробрівня – Дробр такий був чоловік, та там у нього була земля та завто Дробрівня. Майстерка – майстер там жив, та мав золоті руки і зато на тому місці називається Майстерка. Кажуть, ош на всі руки був майстер: і по металу, і по столярству. Довгі ниви – як іти до Кум’ятського та оті поля си називають такі. Шаяна – це урочище, що йде від Центру та тоді

¹ Повний перелік топонімів, наданих інформатором, подаємо нижче окремо, в порядку розташування, згідно зданими від Данка Олександра Васильовича.

до Ком’ят, тим асфальтом... Егерська долинка – колись то називалось так, бо належало Ергешу – Олешнику. Старий Оночок – там колись було старе русло потоку... І там Лази, ровнини. Но там сіно робили. Хвіст, Велика Саргидь, то як з Виноградова йти. На схід є ще Мала Саргидь. Вона ділиться ярком – Черничовим ярком. Вона не була нашов колись, не мали де пасти худобу та за урбаріальну реформу нам дали то, аби мали де пасти. Свині навіть гнали туди... Бобново, то вже через Саргидь якщо перейти.

Перелік топонімів села Онок, наданий Данко О. В.

Від Чингави [село Боржавське]

1. Попівня	19. Бзинник
2. Верховий путь	20. Чингавський мочар
3. Дробрівня	21. Широкий потік
4. Майстерка;	22. Вузький потік
5. Довгі ниви	23. Мигальчини
6. Шаяня	24. Бриданськ
7. Берегови	25. Старий
8. Егрійська долина	26. Глибокий
9. Старий Оночок	27. Копань
10. Лази	28. Короткий
11. Хвіст	29. Пасічний
12. Велика Саргидь	30. Басануц
13. Корито. Бобново, Бердо,	31. Грунок
Мочарка	32. Марцівна
14. Косичнеш	33. Фірданово
15. Рибарня	34. Глинянці
16. Мала Саргидь	35. Бетів
17. Симчиково	36. Медвежое
18. Варіськое	37. Сульний
<i>Ярки</i>	
1. Барсучин	7. Симчиків ярк
2. Бешів ярк	8. Домашігів ярк
3. Фельцанів ярк	9. Пасічний ярк

4. Басануц	10. Глибокий
5. Щадеїв ярк	11. Старий ярк
6. Свіщівський ярк	12. Бурів ярк

Левринець Михайло Михайлович, 1956 р.н., корінний житель с. Онок, вул. Українська, 34. Опитано: 12 липня 2018 року.

Р. М.: *Є таке в Оноку, що живе один рід і якое називається ця вулиця?*

Левринець Михайло (далі – Л. М.): Є... од вароша йдеш – Поворот си називать [варош – має на увазі Виноградів, прим. Р. М.]... Сюди Саргидь, сюди вверх, коло церкви називається Басаріца... там корови пасли, вівці... Туди Вівчаник дальше... Ще Шаяни є... назва улиці в нас... там корови попасують... Центра, де універмаг...

Р. М.: *А Туркогат?*

Л. М.: Туркогат тому, що тамки живуть 2 люди... вони туйки завідували виноградом.

Мігліс Михайло Юрійович, 1945 р.н., корінний житель с. Онок, вул. Українська, 18. Освіта – середня спеціальна. Опитано: 12 липня 2018 року.

Р. М.: Чого називається село Онок?

Мігліс Михайло (далі – М. М.): Оно десь 800 років чи кілька празнувалось... Чого Онок, бо туй була якась засновниця Олена, но вони не вели то... при старих мадярах то було... ще австро-угорці туй були.

Р. М.: *З яких частин складається село?*

М. М.: Дубник є... де дуби самі ростут. Є тут гора, Свіщівський ярк... самі Свіщі жили... Шаяня суда вверх, на Ком'яти як іти. Там єврей жив, мав великий сад. Там дали гори Пиругови... Там далі Мочарка... бо мочара була велика, там самі вільхи росли. Раньше всі поля були у вільшнику, при Союзу, в 50-х роках, то вже посушили, повикорчовували, клали там трубки, таке, меліорації, короче... Колгосп заснований у 49-му році.

Р. М.: *А це якісь назви по селові?*

М. М.: Дубник, а там Старий є. Круглий.

Р. М.: *То горби так називаються?*

М. М.: Да, горби. З одної сторони дороги Старий, з другої – Круглий.

Р. М.: *А дорога куди йде? Можна нею вийти на Широке?*

М. М.: Да. Через ліс. Там хіба лиш легковов чи возом пройти мож.

Р. М.: *А на Ком'яти?*

М. М.: Там Шаяня... дале там Цайдерка урочище... Оночино... Кравсово, бо був такий багач мадярський Кравс... Дали там Оночино. Чого Оночино, бо там много росло терновчика, терен. Пішла назва, бо темнота там, ніби в ночі то є. Попіня є, берег називається.

Р. М.: *А там що, ніп жив?*

М. М.: Жив, но я не знаю, чоґо то так... то як на Боржавське йти. Гора Попівня... А там ще є Глубоке – берег високий і низина така там.

Р. М.: *А Туркогат?*

М. М.: То сюда, ззад лісу.

Р. М.: *А чоґо Туркогат?*

М. М.: Туркогат тому, що коли були турки тут... вни там розмістили... табір був военний, коли армія їхня проходила сюда. Зато Туркогат.

Широке

Купар Ганна Дионізівна, 1946 р.н., корінна жителька с. Широке, вул. Миру, 39. Опитано: 19 липня 2018 року.

Р. М.: *З яких частин складається село Широке?*

Купар Ганна (далі – К. Г.) : Ми Вишній Конець, а там є Нижній Конець. Шардік є, то пак там Заболотное. Там тече потік.

Поліщук (Рацін) Марія Денисівна, 1945 р.н., корінна жителька с. Широке, вул. Миру, 93. Опитано: 19 липня 2018 року.

Р. М.: *З яких частин складається село Широке?*

Поліщук Марія (далі – П. М.) : Є Вертепа, там буйволи вирощують, то в сторону Копані. Є Село, там де церква. А ще нижче є Шардик... но то вже Іршавський район.

Р. М.: *А горби, зворини мають якісь назви?*

П. М.: Кирикат є, де лісок... то гора. За тим Кирикатом біла воєнська часть.

Попович Марія Антонівна, 1945 р.н., корінна жителька с. Широке, вул. Миру, 66. Опитано: 19 липня 2018 року.

Р. М.: *Є таке, що село ся ділить на Вишній, Нижній Конець?*

П. М.: Є таке, в нас тоже так... в нас Широке велике... Іссе Вишній Конець [від заїзду з боку сіл Велика Копаня, Букове – прим. наша, Р. М.], там Нижній Конець [від заїзду з боку Іршавського району – прим. Р. М.]... Іще є внизу, там у нас село за нього кажуть.

Рацін Ганна Антонівна, 1943 р.н., корінна жителька с. Широке, вул. Миру, 87. Освіта – середня. Опитано: 19 липня 2018 року.

Р. М.: *Чого називається село Широке?*

Рацін Ганна (далі – Р. Г.) : Не знаю... Широке... треба було, аби Довгоє сі називало, бо оно довгоє само по собі.

Р. М.: *На які частини ділиться село?*

Р. Г. Вишній, Нижній Конець... в нас много є... Косубирця... Медвежо-
во... ділиться на такі частини... Іссе по народному... вулиці то вже собі.

Марія БІЛАК

(Онок)

ETYMOLOGY OF TOPONYMS OF VILLAGES BUCOVE,
VELYKY KOMJATY, ONOK, SHYROKE
OF THE VYNOHRADIV DISTRICT
OF THE TRANSCARPATHIAN REGION

Mikhailo Rekrutyak (Uzhhorod)

Summary

The article presents an interviews written by the author in Bucove, Velyky Komjaty, Onok, Shyroke of the Vynohradiv district during the expedition in July 2018. They refer to the etymology of the place names of the villages under study.

Key words: *place names, village name, part of village, shore, street, names.*

НАРОДНІ ПРИКАЗКИ ТА АФОРИЗМИ З ОНОКУ

УДК 398.9 (477.87)

У статті зібрано народні приказки та афоризми, що побутували у селі Онок Виноградівського району Закарпатської області. Вони згруповані за алфавітом. До окремих з них у дужках подаються роз'яснення.

Ключові слова: *прислів'я, афоризми, народна творчість.*

Колись давним-давно на Закарпатті
шуміли праліси, лиш звір блукав,
хтось викресав вогонь, розвів багаття,
отут село Онок хтось заснував.

У вирі часу зникли оті люди,
століття аж чотири пронеслись,
замість дерев тепер будинки всюди,
ніхто не зна, де перший був колись...

Ю. Потокі – поет-земляк.

Коли і хто творив ці народні шедеври – нікому не відомо. Відомо тільки те, що народилися вони в мальовничому селі Онок на Виноградівщині і живуть уже тут впродовж декількох століть.

Віковічна народна мудрість, збережена у народних прислів'ях, приказках, афоризмах і сплетена у барвистий вінок вічної істини на всі випадки життя, віддзеркалює менталітет оnochан. З цими короткими висловами, що легко запам'ятовуються, народжувались, росли і виховувались покоління, які черпали цей досвід, перевірений життям.

А звідки тоді могли вчитися і вчити своїх дітей люди, які в більшості самі не знали ні читати, ні писати? Для прикладу, у нашій родині виховувалось шестеро дітей. Батько, який ріс круглим сиротою, не знав ні читати, ні писати, замість підпису ставив хрестик (+). Пам'ять мав прекрасну – знав столиці і президентів всіх країн, декламував вірші О. Духновича, знав багато пісень. Мамка також була неписьменна, знала лише підписатися. Зате була добрим психологом, її мова була “пересипана” приказками, прислів'ями, взятими з життя. І виховували нас батьки саме на цій народній мудрості, і досить непогано. З шістьох дітей: старший брат Людвик – кандидат медичних наук,

заслужений лікар УРСР; троє дітей здобули вищу освіту і двоє – середню спеціальну. І таких сімей в нашому селі чимало.

Ці скарби вічності дійдуть до наших нащадків завдяки землякам, уродженцям села Онок, які люблять свій край, історичну та культурну спадщину і допомогли зібрати по крупиночці народні надбання. А це такі як: Бровді Іван Васильович, Січ Юрій Васильович, Данко Олександр Васильович, Потокі Юрій Васильович, Кіш Олександр Михайлович, Реміцька Алла Андріївна та інші. І ми прекрасно усвідомлюємо, що це складова національного багатства, це слова, як із заліза ковані, гартовані народним розумом. Вони віщі і вічні. Чим слово давніше, тим сильніше, насичене енергією часу і духом мовців.

Це – Голос Предків. Коли ми говоримо ними, кров предків радо взивається до нас і свіжіє в наших жилах. Бо ці слова – не просто мова, це родова сила і розум наших праотців, перевірена життям. І ця народна мудрість не може канути у забуття.

Далі подаємо народні приказки та афоризми, що побутували й побутують у селі Онок впродовж століть. Вони згруповані за алфавітом. До окремих з них у дужках подаються роз'яснення.

А ко я тобі? Приточи кобылі хвіст. *(Зовсім не рідня).*

А увін іде такий п'яний ги цолшток. *(Цолшток – німецьке, рівновага, який використовується при будівництві).*

Баба з воза – спицям легше.

Багатый ни тот ко много має, ай тот, ко дає.

Базар до полудне, а пополудню ся розходять. *(Женитися треба в молоді роки).*

Без надії чоловік дуріє.

Береженого й Бог береже.

Без Бога – ни до порога.

Без кугута – хыжа глуха.

Без мене – мене женили.

Без муки – гіно в руки. *(Хочеш щось мати, треба багато працювати).*

Бий свого, обы ся чужі бояли.

Біда біду найде, кить и сонце зайде.

Біда ни по деревах ходить, ай по людях.

Біда ни сама ходить, ай из діточками.

Бідный ни тот, у кого мало, ай тот, кому мало.

Біду нико ни чекать, она сама прийде.

Біду – рідкым грибіньом чесати.

Бог гордым противиться, а смиренным дає ласку.

Бог знає, кому што треба, та тому вто дає.

Бог ни прийде з неба на зимлю палицьов бити. *(Бога ніхто не бачив, але відчуває його діла).*

Бог усьим добро дає, айбо, ко ни гадкує, уд того чорт краде.

Богачі їли солонину, а увін – промькав слину.

Божа сила велика.

Божі заповіді нігда біду ни принесли.

Болить вола гузиця, ош у коровы тилиця. *(Ніхто за тебе пережити не буде, крім тебе самого).*

Брехача легше ймити, ги хромого пса.

Брехачкы – всьо в селі переполокали языками.

Брихня встигне обыйти пів світа, докить правда возьме на ся пачмагы.

Бриши, та знай міру.

Было, як было, а буде, як было.

В очи – брат, а за очи – враг.

В очи – ги лис, а поза очи – ги біс.

В хашу дрыва нико ни несе.

Варвара ніч прирвала, а динь доточила.

Варився у власному сокови. *(Ні на що не звертав уваги).*

Варила бы'м палинят, айбо ніє сыра, й корыто бым роздобыла, кить бы мука была. *(Нічого в неї не було для того, щоб приготувати цю страву).*

Вать пан, вать пропав.

Верета в тя на двирьох. *(Не закриваєш двері).*

Взявся за гуж – ни кажи ош ни дуж. *(Коли взявся за якесь діло – доведи його завершення).*

Вже му свічка догоріла. *(Помер).*

Видиш коенаря – на сирінчу.

Видко потя по пір'ю.

Вилика рыба любить глубокоу воду.

Вилика рыба малу ість.

Вилика хмара, малый дождь.

Вичирю нігда ни зыч – та без боргу ся пробудиш.

Віділи очи, што брали, а типир никайте так, обы сьте повлізали. *(Бачив на кому женишся, а тепер терти).*

Віник на двирях в Оноці – вертайся, бо никого дома ніє.

Вітців – ги псів, а мати – єдна.

Внуку – йсе лікы уд старости.

Вовка ноги гудувуть.

Вола яжуть мутузком, а чоловіка – словом.

Воліє піти помежи люди, ги має стиснути попід груди. *(Про метеоризм).*
 Воробкы дуже цвірінькавуть – на дождь.
 Ворон воронови очи ни уклює.
 Втопитися мож и у ложці воды.
 Вчини добре – ни ліп-лоп, ай тіп-топ.
 Вшіткі люди вшитко знавуть. *(Одна людина не може знати все).*
 Высокий ги тычка, а дурный ги гычка.
 Выше себе ни скочиш.
 Всякоє чудо три дні держить.
 Газдови й чорт діти колыше.
 Гірки тому рокы, кому треба лікы.
 Глухий ни дочує та убреше.
 Глядай ни долю, ай волю.
 Година рано куштує більше ги дві ввечирі.
 Голод – псови брат.
 Голоднів кумі – хліб на умі.
 Горазд довго треба чекати, а біда раз-два сама прийде.
 Горазд тя доганять, а ты уд нього втікаш.
 Горбатого могила справить. *(Погана людина ніколи не виправиться).*
 Гордый – дурному брат.
 Горе и смирть идуть уєдно из щастьом.
 Горе старому – дома самому.
 Горе тому дворови, де командує корова волови. *(Про чоловіка, який у дружини під каблуком).*
 Господи Боже, помагай усьим людям, міні – май.
 Грамота біднякам – ни на руку панам.
 Гроші – смирть.
 Гроші ги полова, усе їх мало.
 Гроші ся проїдять, а ганьба ся лишить.
 Гунцут – ко утскочить. *(Ненадійна людина, яка не доведе до кінця справу).*
 Дав Бог зайця – дасть и корча. *(Не треба ніким журигтися).*
 Дай коньові відро вівса та жини го ги пса.
 Данка, данка, попільянка, загнала ня мамка, до сліпого Йванка, ко дасть – пан буде, ко ни дасть – пес буде. *(Дитяче прохання в Оноці).*
 Дареному коньові у зубы ни никавуть. *(Любий подарунок – благо).*
 Дающая рука – ни оскудіє. *(Хто дає, той не збідніє).*
 Два чоботи – пара.
 Двом панам служити ни мош.
 Де всі крадуть – там злодіїв ніє.

Де є сім, там є доля всім, а де єдна – и вта долі жадна.
 Де ни вонить – там и ни пахне.
 Де руки й охота – там скоро робота.
 Де сім газдынь, там хыжа ни метена.
 Де ся напас, там ся и стряс. *(Про того, хто не вміє заощаджувати).*
 Де тя нико ни просить, най тя мара ни носить.
 Де хліб і вода, там ніє голода.
 Де чияльє ни збісна, там хыжа ни тісна. *(Де живуть люди розумні, то всім є місце).*
 Дешевое мнясо псы ідять.
 Динь довгий, а вік – куртый.
 Дівка ги верба – де ї посадять, там ся прийме.
 Дівка – ги писанка, а язык – ги правник.
 Дівка ги чічка, дівка ги бабовка, дівка ги вгинь.
 Дівка – стівка, а хлопець – голубиць.
 Дівка файна – дівку взьмуть.
 Діти – вто тайстра биз динця. *(Завжди їм щось треба від батьків).*
 Діти, кутрі ся молять, – щасливі.
 Дітині пуд язычком – чесночок, а в гузичці – цибулька. *(Приказка, яку кажуть в хаті, де немовля, щоб не зурочили).*
 До Миколи – ніє зими николи.
 До роботы – йой, а до іды – гой!
 До свальбы лігінь – дівці: “Золотце, ни впадь у болотце”. Після свальбы: “Сліпото, ни впадь у болото”. *(Про чоловічі метаморфози до одруження і після).*
 До церкви несуть розбитое серце тай хвору душу, а вертавуться здоровыми.
 Добра палинка, няньком пахне.
 Добра погода тай здоровля – нигда ни навнує.
 Добра сокачка, наспіховала тільки, што “и зайшло, й нипстало”. *(Ощадлива).*
 Добре в свого колядовати. *(Дає багато).*
 Добре газдовав – здолю пачмагы прирізав, а на колінах платав.
 Добре жила вдова з дітьми – скыбку хліба солила слезьми.
 Добре там, де нас ніє.
 Добре того вчити, ко хоче все знати.
 Добрі діти батькам віниць, а злі – кониць.
 Добрый бы за смертив ходити. *(Дуже повільний).*
 Добрый ги дараб хліба.
 Добрый млин (жолудок) – хуть што змеле.
 Добрых люди на світі більше ги злых. Айбо злі кричать, а добрі – мовчать.

Довгоє волосся – куртий розум. *(Про жінок)*.
 Докіть дві головні – та горять, як ся упстане єдна – та леш тліє. *(Про подружжя)*.
 Докіть молотив – доті і чир колотив. *(Не ошадливий)*.
 Докіть товстий схудне, а худый – издохне.
 Долю ни перескочиш, ни убыйдеш тай уд ниї ни втікнеш.
 Дорога вта хатка, де родила мене matka.
 Дохтор знає, ко мертвий. *(Не варто переконувати когось)*.
 Дош тай цуравый петек ни треба просити – они самі прийдуть.
 Дуже добра іда, бо голодом примашена.
 Дулі берегом и дуринь камінь скачать.
 Дуринь дурня здалека впознає.
 Дурному и Бог ся ни противить.
 Дурньови закон ни писаний.
 Дурньови ни страшно зыйти з розуму.
 Дурньови половину роботи ни вказувуть.
 Дурный спить, дурное му ся снить.
 Дух при сьому малинькому ангеликови. *(Приказка при немовляті в хаті)*.
 Душа безсмертна, бо живе у внуках і правнуках.
 Є Вам доста, уже кліпаєте так, ги жаба з помый. *(Про п'яних)*.
 Єден батуг – сто коров завертать.
 Єден раз мож и через колопні перейти.
 Єдна сорока – з кола, а дисять – на кіл. *(Незамінних немає)*.
 Єдно діло – хутіти, а другое – могти.
 Єдно потя літа ни наспівать. *(Всі в сім'ї мають працювати)*.
 Єдны – на море, а в других – горе.
 Жви, што говориш. *(Думай)*.
 Женатый – живе ги пес, а вмирать ги король: усі довкола нього. Ни женатый – живе ги король, а вмирать ги пес, під городинов.
 Жив – був, а вмер – бо боліло го.
 Живе на широку ногу. *(Не ошадний)*.
 Живе, ги в Бога за пазухов. *(Дуже добре)*.
 Живи так, обьсь ни просив, ай давав.
 Живіть дниськы, бо вчора вже ніє, а завтра – годно и ни быти, казав сусіда Мойша.
 Живіть, дякувучи Господу і без нарікання.
 Жити мош, докіть ся ни замішать чужа вош. *(Про зятя або невістку)*.
 Життя куртое для щастя, а довгоє для терпіння.
 Життя прожити – ни поле перейти.

Жона – ни рукавиця, з руки і ни стягнеш.
 Журиться, як позычити, а ни як уддати. *(Ніколи не поверне боргу)*.
 З водов ни бався, огньови ни віруй, у ніч ни пускайся.
 З її очи бісикы скачуть. *(Дуже зла)*.
 З квасної яблынки солодкоє ни впаде.
 З ким поведешся – в того наберешся.
 З курьми лігай, а з кугутами вставай.
 З неба хліб ни паде.
 З чужого коня – серед калу дулі. *(Позичиш річ, то зразу й повертай)*.
 З чужої біды ни мож ся радовати.
 За спаня ни купиш коня. *(Про лінєвих)*.
 За тым возом иди, што тя чекать, а ни за тым, што уд тя втікать.
 Забив Бог душу в пня. *(Про недоумкуватого)*.
 Забыла корова, коли тилятом была.
 Завидять ти, лицемірять, тихо упувіш: “В добрый час речи, а в злый змовчи”.
 За вовка промовка, а вовк – до хьжі. *(Про когось говорять, а він іде до хати)*.
 Завто – бо так бы боржі хосен. *(Про дуже допитливих)*.
 Завтра, завтра, вто ни днись – так говорить лінєвиць. *(Про лінєвих)*.
 За гораздом – біду чекай, а за бідов – горазд.
 За двома зайцями ко біжить, тот ани єдного ни ймить.
 Закон ги дышло, куди направиш, туды уйшло.
 Закусив зуби. *(Помер)*.
 Заліз у багатство – забыв про братство.
 За лінєвим и Бог служить.
 Запалив стебло, а згоріла хьжа.
 Зараз буде душа з тя лізти? *(Не поспішай)*.
 Заріканого хліба – май великий окраиць. *(Ніколи нічого не зарікайся)*.
 Зарубай собі на носі – дяк сидить у крылосі.
 Звізды на нибі щи нико ни поличив.
 Здоровля голові ни повадить.
 Здоровля за гроші ни купиш.
 Злый піняс – ни згыне. *(Зі злою людиною нічого не станеться)*.
 Змовчаное хуть де спрячеш.
 Золота вто работа, што і чоловік сам учинить своїми руками.
 Зуб за зуб, а брынза – за гроші.
 И Бога ся ни боить, и люди ся ни ганьбить. *(Про безсовісного)*.
 И вовк сытый, и коза ціла. *(Знайти компроміс)*.
 И мыши надоідать лізати все в єдну ямку, та глядять собі другу.
 И пана вбули у постолы.

И сам ни гам, и другому ни дам. *(Про жадібного)*.
 И сяті ся перерікають. *(Сперечаються)*.
 Идеш на гостину – бири з собов тайстрину. *(Надійся на своє)*.
 Иди, дощику, де тя просять, а ни туди, де косять.
 Из брихньов світ обийдеш, а назад ся ни вернеш.
 Из брынзов и токан смачный.
 Из-за дурної головы рузумні ноги ни мавуть спокою.
 Изів вовк корову, та най їсть и тия.
 Из красы воды ни пити.
 Из огньом ся ни бав. *(Будь обережний)*.
 Из пса солонина нигда ни буде. *(Він ніколи не стане крацим)*.
 Из свого уха ни вкусиш. *(Про неможливе)*.
 Из страху залізла душа в п'яти. *(Про боягузів)*.
 Исе было давно, щи за царя Панька, коли зимля была тонка.
 Ишла кума из гостини, гармавучи городину. Ци ты, кумо, издуріла, на-
 штось тільки много пила. *(Про п'яницю)*.
 Ідм гет, шкода з ними переливати из пустого у порожньоє. *(З ними не до-
 мовишся)*.
 Ідм гет, шкода из козами брозь губити. *(Так само)*.
 Індик думав тай издох. *(Скоріше приймай рішення)*.
 Істи та істи, а кить робити та спати. *(Про лінивого)*.
 Історія учить жити.
 Йому відмідь на ухо наступив. *(Глухий)*.
 Йому дай перст, а він усю руку удкусить. *(Про жадібного)*.
 Йому ся кросна снять. *(Про хворого)*.
 Йому хуть насери, хуть надари – чести нимає. *(Про невдячного)*.
 Йшли бы очи, де были сночи.
 Кажда гуска знає, як йів у її пір'ю.
 Кажда жаба своє болото хвалить.
 Каждый біка на свою карічку. *(Кожний повинен знати своє місце)*.
 Каждый дістане, што заслужив.
 Каждый иде свойов стежков.
 Каждый несе тільки ги берує.
 Каждый свойым дуром дурный.
 Кажє дітина ош бита, айбо ни кажє, ош зашто.
 Кажеш: “Правда твоя, правда и закон твій істина, а на Бурмика воду пу-
 шаш”. *(Не роби з себе святого)*.
 Кажи му и сак и так, а він и так дурак.
 Казав, ош довг удасть у читвирь, айбо ни казав, ош у котрый. *(Ніколи)*.
 Каявся, айбо вже было пізно.

Кібы валів, а свині ся найдуть.
 Кібы здоровля, а гріхы будуть.
 Кібы знав, де впаде, та парну бы пудстелив.
 Кібы – кібы, та ни было бы біды.
 Кібы м знала ош такый уросте – в купели бы м го втопила.
 Кібы мала совість зубы – та бизсовісных бы погрызла.
 Кібы світ на п'яницях держався, та вже давно бы зарвався.
 Кідь дав Бог розум, треба го хосновати.
 Кілко бы ся нитці ни вити, а кониць їв буде.
 Кілко вовка ни гудуй, а він на хашу никать.
 Кінь на чотырьох ногах, тай тот ся зашпотать.
 Кіть бы, та най бы, а кить нет, та овва.
 Кіть думаш за онуків, засівай поле пшеницьов, пересипанов из співанками.
 Кіть є вік, та буде му й лік.
 Кіть ни заробиш у майці, а у куфайці – и ни заробиш.
 Кіть робити – дітина, кить уддаватися – дівка.
 Кіть свербить ліва долоня – кось ти дасть гроші, кить права – комусь ты
 будеш давати.
 Кіть ся смієш у п'ятницю – у ниділю будеш ревати.
 Кіть ся снить сон, а поникаш на возур – нараз забудеш.
 Кіть ти клянуть, упувіш про себе: “Возьми субі назад”.
 Кіть у хліві живе корова, та у хыжи дітина здорова.
 Кіть у Чингаві ни піб'ють, на Влагові ни убкрадуть, а на Оноці ни уббре-
 шуть – можеш ити поперек світу.
 Кіть я пан, тай ты пан, та тко буде свіні пасти.
 Кланяйся Богу, коли йдеш у дорогу.
 Клиן клином убивавуть.
 Ко близько коло вгня, тот ся гріє.
 Ко Бога знає, тот ся добре має.
 Ко вбирать, тот зазбирать. *(Про перебірливих)*.
 Ко высоко літатъ, низько сядє. *(Про гордых)*.
 Ко говорить, того правда.
 Ко гроши нимає, тот піши махає.
 Ко довго жве, тот довго живе.
 Ко дуже много хоче, тот ся вдавить. *(Про жадібних)*.
 Ко дуркать, туму удкрывавуть.
 Ко з Оноку, тот нівроку.
 Ко за ся годен, тот ни голоден.
 Ко з кым ни живе, тот того ни знать.

Ко из страху вмре, тому свині дзвонять.
 Ко ість, тай ни ляже, та сало ся ни заяже.
 Ко лежить, тот ни впаде.
 Ко мало ни хоче, много ни дістане.
 Ко много говорить, мало робить.
 Ко мовчить, тот двох навчить.
 Ко ни був молод, тот ни був болонт. *(Дурний – угорське)*.
 Ко ни дорожить купійков, нигда гроши нимає.
 Ко ни знає минулого, ни годен творити майбутнє.
 Ко ни слухать свою матір, тот послухать писсю. *(Про неслухняних дітей)*.
 Ко пізно ходить, сам собі шкодить.
 Ко пуд другим яму копле, та сам у нів лопне.
 Ко рано встає, тому Бог дає.
 Ко рано встає, тому Бог дає, а ко довго спить, заросте му куди щить.
 Ко спішить, люди насмішить.
 Ко чужым волом оре, тот криві борозды тягне.
 Ко чуму ни пан, тот тому говгера. *(Хто не професіонал, той лише нашкодить)*.
 Ковдоша нагудуєш, а його тайстру – нигда.
 Кого болить, най ся гоить, а тко ся лічить, тот ся калічить.
 Кого вкусить гадина, тот ся и глисты боить.
 Кожна хатка, друга гадка. *(Другі звичаї)*.
 Колач ся приїсть, а хліб – нигда.
 Коли Бог хоче покарати, та раз розум удбере.
 Коли была Сура млада, любила ї вся громада.
 Коли м кума убирала, на порозі м стала. Та вбы міні леда-біда діти ни держала.
 Коли рушаш в дорогу, помолися Богу.
 Коли сватавуть, та сімома крятавуть, а як орати – нішто впрягати. *(Про хвальків)*.
 Коли ся двоє сважавуть, третій ся радує.
 Колись люди добре жили, в коши дрыва у піч носили.
 Кому ни было зрана, ни буде й до вечера.
 Кому што милоє, та кібы вполы погнилоє. *(Про хлопця і дівчину)*.
 Кониць діло хвалить.
 Коня батогом ни нагудуєш.
 Ко годен, тот ни голоден.
 Корова, што дуже рыче, молока дає мало.
 Коса – дівочька краса.

Косориться, біды собі. *(Корчить з себе дуже розумну)*.
 Кось ся на тя сважать, помый руки. *(Вода змиє усякий негатив)*.
 Краса – до вінця, а розум – до кінця.
 Критика чоловіка править.
 Куды серце лежить, туды й око біжить.
 Куй біда придавить – брат до сестры біжить.
 Куй голова сивіє, чоловік мудріє.
 Куй коня впрягавуть, шапку перед ним знимають, а куй го впряжуть, ба-
 тогом го б'ють.
 Куй косять – дощу ни просять.
 Куй смирть иде та ни гуде.
 Куй ти лавуть, ни обзирайся, товды перестануть.
 Кум ни кум, а з чиришні дулі.
 Курва бы звела й пана, нивто ош мене – сирохмана.
 Куриця гадала, та в горниць упала.
 Кури ся шолопавуть – буде дощ.
 Кусь псе – йди хвосте. *(Мамка каже щось робити, а він перекладає на меншого)*.
 Кухать на нів ги на горячий чир. *(Дуже її любить)*.
 Лади сани вліті, а віз – узимі.
 Ласкавоє тия дві матери уссе, а коравоє и єдну нет.
 Лежиш ги шестиниділька. *(Жінка, яка народила)*.
 Леш потячого молока сь жадный. *(Дуже багатий)*.
 Леш смиренна душа має радість уд життя.
 “Леше єдна правда на сім світі – каже Иван. – Уд смерти ни удкупишся”.
 “Было бы добре, обы й туї єдної ни было!” – каже Мошка.
 Литів ги ангел, а впав ги чорт.
 Лишаш живоє, а доганяш мертвое.
 Лівое ся око б'є – на горазд.
 Лінива дівка товды хьжу мете, куй сватачі йдуть.
 Лінивому каждый динь сято.
 Лінивий до науки, коровам хвосты крутить.
 Лінивий зубы на полицю кладе.
 Ліпше з розумным загубити, ги з дурным найти.
 Ліпше псови муха, ги п'ясть поза уха.
 Ліпше старого порада, ги молодого робота.
 Літа спливуть ги вода.
 Лопоче, ги бубен цоркоче.
 Люби малого, шануй старого.

Людина биз роботи мертва.
 Мадяри до яри, а мы – навхтема.
 Май виликий сохташ на Оноці – додержоватися сохташів.
 Май добрый дохтор – терпіння й час.
 Май паскудное на світі вто: п'яна жона, худа свиня тай цуравый піп.
 Малі діти спати ни давуть, а великі – жити.
 Маржина в порядку, газда – у достатку.
 Масным субі в рот. *(Про жадібного)*.
 Мачка знає, цію солонину йзіла.
 Мед ся снить – на щастя.
 Мертвого з теметова нигда ни несли.
 Мертвым – вічна пам'ять, живым – здоровля тай сірінчу.
 Милосердя – лікы для душі.
 Мій ми ни милый, айбо коло мене го ни бий.
 Млин меле – мука буде, язык меле – біда буде.
 Многі вороны й коня вбалають.
 Много говорити – нішто слухати.
 Много маєш – минеся, мало маєш – зайдеся.
 Много цвіте, а мало пристигать.
 Мовчи глуха, менше гріха. *(Про базіку)*.
 Мовчить, ги заткана бочка. *(Про сердитого)*.
 Мокроє літо голод несе.
 Молодоє – золотое.
 Молоко у коровы на язиці.
 Моя чисть – покликати, їх чисть – ни прийти. *(Про гостину)*.
 Мудрый ни тот, ко всьих судить, ай тот, ко всьих любить.
 На Благівіщення і потя гніздо ни мурує.
 На Бога уповай, айбо й сам рук ни складай.
 На вадаса – и звірка біжить. *(Вадас – мисливець)*.
 На всьо Божа воля.
 На всяку гадину своя рогачка. *(До кожного пана свій підхід)*.
 На голові густо, а в голові пусто. *(Про жінок)*.
 На голого дрыгота. *(Про дуже бідного)*.
 На гостині такый бившиг, што столы ся зарывали. *(Достаток)*.
 На готовый хлібиць найдєся з'їдиць.
 На діти – пирдіти, а на себе – глядіти. *(Думати про себе, а не про дітей)*.
 На злодію шапка горить.
 На кінці батуг лускать.
 На кого Бог, на того й люди.

На п'яци люди было много – три тьмы тай мало.
 На Петра ледвы душа тепла.
 На Сяту Марю што хочу, вто зварю.
 На чужів біді щастя ни змуруєш.
 На язиці мед, а на серці – лед. *(Про нещирого)*.
 Набик цуря, бо ряндя йде.
 Надія вмирать остання.
 Назбирав гроши ги ярыч лисниць. *(Їжак)*.
 Наїв быс ся тої ріни, што коло церкви, кить усе сь голоден.
 Най Бог боронить уд коросты тай злої жоны.
 Най Бог заварує дітинську скыбу істи.
 Най ся знає кінь из коньом, а віл – из волом. *(Кожний хай шукає друзів по собі)*.
 Най ся кури журять.
 Най ся на нім стане. *(Якщо щось щезло)*.
 Най ти ся вто ни бажить, што в тя в коморі ни лежить.
 Напився до самых чортиків. *(Дуже п'яний)*.
 Народное хуть де пригодное. *(Про народні прислів'я)*.
 Наступив ись му на любимый мозоль.
 Натірялам і, леш йів пиндилі гавкнули. *(Пиндилі – нижня частина вбрання)*.
 Наука – срібло, а практика – золото.
 Несе битый нибитого.
 Нехотя, нехотя, йзіла баба й крохотя.
 Ни пхай ся туды, де ся два псы кусавуть.
 Ни “бе”, ни “ме”, ни “кукуруіку”.
 Ни бери дурного в голову, а тяжкого в руки, та будеш довго жити.
 Ни бери камінь на душу. *(Не сердися на когось)*.
 Ни бійся роботы, бійся быти биз роботы.
 Ни Бога ся ни боить, ни люди ся ни ганьбиты.
 Ни было бы щастя, та нищастя помогло.
 Ни варто з цімбором битися, бо треба буде миритися.
 Ни всі му ниткы в бирді. *(Сердитий)*.
 Ни всьо мед, што солодкоє.
 Ни вчи вченого їсти хліба печеного.
 Ни говорив, ай пушав дым у очи. *(Обманював)*.
 Ни давай ся водити за ніс. *(Живи своїм розумом)*.
 Ни дай Боже из Ивана пана. *(Про гордого)*.
 Нидобрый сон най иде з ночив.
 Ни доганяй “Шук” “Барні”, бо вба сьме в ярмі. *(Не шукай в іншого помилки, бо і ти не краций)*.

Ни бере Петро Марію. *(Не ладиться справа).*
 Ніс би хрест роботі до Повчі. *(Про лінивого).*
 Ніяка не правда, бо вош ніколи не кашле.
 Ни дуй фундры, ай кольши билчів из дітинков. *(Про сердитого).*
 Ни думай, ош будеш из неба звiзды хапати.
 Ни еден ся п'яниця ни устарів.
 Ни забувай того, ко робив тубі добро.
 Ни завто біда, ош дівка нимолода, ай ош ние в нїї части.
 Ни заходи собі з ним, бо у нього: а) сім п'ятниць на тыждинь; б) раз-два
 вберне рот на гузицю.
 Ни земля родить, ай руки. *(Треба працювати).*
 Ни знаєш броду – ни лізь у воду.
 Ни їж из ножа, бо лихий будеш.
 Ни їж двома ложками. *(Дуже багато).*
 Ни йзів вовк зиму, она щи зубы вкаже.
 Ни каждый чоловік, што на ньому шапка.
 Ни кажи “гоп”, докiть ни перескочиш. *(Не хвалися наперед).*
 Ни кывай го, бо йому ни всі ниткы в бирді.
 Ни мусиш у мидвидя сало пхати. *(Багатому давати ще).*
 Ни обдуриш, ни уживеш, так казав Пінкус.
 Ни піп – в ризи ни сунься.
 Ни плати за зло злом.
 Ни плной у кырницю, бо будеш из нїї воду пити.
 Ни призывай ім'я Господне надаремно.
 Ни про все говори, што знаєш. *(Про балакучого).*
 Ни продавай ото, чому ніє ціны – совість тай душу.
 Ни проси чужу річ, бо на чужім ся стане притрафунок. *(Вийде з ладу).*
 Ни пудходь: ид быкови – спереду, ид коньови – ззаду, а ид дурньови – нияк
 ни пудходь.
 Ни роби біды никому, кiть ты ни ворог щастю свому.
 Ни сама тя вижу. *(Про відьму).*
 Ни сідай ни в свої сани. *(Знай своє місце).*
 Ни скрипи ги колесо биз кулімасти.
 Ни спіши перед батьком у пекло.
 Ни ставай на видиму тернину. *(Не виходь замiж за п'яницю).*
 Ни стій ги павіса. *(Про повільного).*
 Ни судiть – и ни будете сужені.
 Ни тот дасть у кого є, ай тот, ко хоче.
 Ни тот злодiй, што украв, ай тот, што літру клав. *(Літра – драбина).*

Ни тот сильний, ко нигда ни падав, ай тот, ко падучи вставав.
 Ни тот цiмбора, што медом маже, ай тот, што правду каже.
 Ни туму ся колач пік, ко го йзів.
 Ни хвали сам себе, най тя люди похвалять.
 Ни чини з мухы слона.
 Ни шиє, ни поре. *(Безхарактерна людина).*
 Ни тот пропав, ко в біду попав, ай тот пропав, ко духом упав.
 “Ни гризуть вас, куме, мої чоботи?” – “Чоботи ня ни гризуть, ай гризе ня
 ваш пысок” – удказав кум. *(Про позичені на весілля чоботи).*
 Ни вто ся стало, што ся гадало.
 Нигда ни знаш, што тя в житті чекать.
 Нигда ни лишай на завтра вто, штось годен вчинити дниська.
 Нидобрыв новинов нигда ся ни хвали.
 Нидозір – готова шкода. *(Не доглянеш – втрапиш).*
 Нидосiль на столі, а пересiл – на чолі.
 Ни йду, бо дуже м иззяб. *(Уже апріль. У сякый час коням рогы повдмерза-
 ли, та ходять безрогі).*
 Никать лисом, а пахне вовком. *(Про лицеміра).*
 Нич им днись ни читавый, бо забив ми ся гостиць у поперек, а удтiть пе-
 рейшов у ноги. *(Гостиць – так в давнину називали болячки).*
 Нич ись ме ни наспiховали, та перебудеме тя з нисоленым богачом. *(Коли
 прийде незваний гість).*
 Нівроку, як ты ся поправила!” – “Но, ай што: доброго має быти много”.
 Ніє села без болота.
 Нікый пес укусить. *(Мовчазний).*
 Нішто чекати манны из небес.
 Новый віник по-новому мете, а як ся зломить, та пуд лавицьов ся валять.
 Новое сито – на клинку, а старое – у ладі.
 Носить збан воду, носить, докiть ся ни врве. *(Кінець є всьому).*
 Нянько казали так: “Фрыштик изiш сам, полуденком ся подiли из цiмбо-
 ром, а вичирю – дай врагови”.
 Огинь соломов ни гасять.
 Ото – Божый провказ!
 Ото вилами по воді писано.
 Ото така жона, што камiнь йув у усі. *(Про відьму).*
 Ото такый, што и уд цапа молока здоить. *(Про скупого).*
 Очам страшно, а руки вчиняць.
 Ошкола гроші куштує.
 Обiщаного три роки чекають.

П'є, ги дуга. *(Про п'яницю)*.
 П'яному море по коліна.
 П'яному ся и Христос утступляв.
 Палинка завто гірка, бо из пекла потекла.
 Палинка ни вода, бо уд воды болить черево, а уд палинки – голова.
 Панам лавуть – паны тывуть.
 Парадным ходити нигда ни пізно.
 Пасуля – руснацька годуля.
 Пеловати треба леш коли имаш блыхы.
 Пелуєся глум глумити, обы йому нич ни мовити. *(Виправдовується наперед)*.
 Перед смертьов ни надышешся.
 Пересів из коня на осла.
 Пес псови очи ни уїсть.
 Пише, ги куриця лабов. *(Дуже погано)*.
 Піде и другий, ниобавкы, у копачі гудучи. *(Про другого чоловіка у жінки, в якої перший помер)*.
 Піп у дзвонь, а чорт – у клепало.
 Плювнути в кырницю все єдно, што плювнути своїв матери в очи.
 Побив го Бог, щи й жминьома довер. *(Дуже нещасливий)*.
 Повело му ся – уйшов сухым из воды.
 Повный палачіндош годує, а порожный – воспитує.
 Подало му, ги Ильковому хлібови.
 Подержав бы ти Бог сохташ. *(Добрый у тебе характер)*.
 Позад газдіства ни мош у ковды піти.
 Позычилам му на вічнеє удавання.
 Пой, хлібе, най тя йзім, пой, водо, най ся нап'ю. *(Про дуже лінивого)*.
 Помалы йдеш – далеко підеш.
 Помолодів: голова вта, што была, леш зубы нові.
 Пониділок починаться из суботы.
 Попав ись у вовчу зграю, вый по-вовчому.
 Попала коса на камінь.
 Попало йів, як сліпів курици зирня. *(Несподівано і негадано поцастило)*.
 Поранив серце ни ножом, ай нидобрым словом.
 Порожня тайстра дуже тяжка.
 Посватана дівка всьим файна. *(Всім подобається, бо вже виходить заміж)*.
 По-справжньому багатый тот, уд кого діти чекавуть пораду, а ни гроші.
 Потя по перу впознати.
 Пошов, обы было удкїть ся вернути.
 Правда и в огни ни згорить, и у воді ся ни втопить.

Правда очи коле.
 При доброму житті кучірі в'ються, а при піллому – січуться.
 Пригынай дерево, докїть молодое, учи дітину, докїть мала.
 Прийди до ня – принеси ми, піду до тя – дай ми. *(Про скупого)*.
 Прийшов и на пса мороз, чинив бы хыжу та ни мож.
 Приточи кобылі хвіст та буде май довгый.
 Приходив ноги до кулін, а роботу ни найшов.
 Пришиваву панський розум, а твій безум.
 Пропап ги з сомара кожа.
 Проситесь душа до раю, а грїхы ни пушавуть.
 Простый ги мотыка. *(Про невихованого)*.
 Проти вітру ни дуй. *(Догоджай панам, не сварись)*.
 Проти чого боролися, на вто й напоролися.
 Прощайте, і вам ся простить.
 Прямый путь усе май курший.
 Псови двирі ни треба вказовати. *(По розмові чую, що я тут зайвий)*.
 Пуд лежачый камінь вода ни тече. *(Про лінивого)*.
 Пуд старого пня нішто воду носити.
 Пустили сьє ї на довгый мотуз. *(Про вседозволеність)*.
 Пусти пса пуд стіл, а пес на стіл лізе. *(Про наглого)*.
 Раз у рік і мотыка стрілять.
 Ранньое потя зубы довбать, а пізньое очи протирать.
 Рано вечора мудріше.
 Рахуєся, ги жид.
 Робота йде – кантора пише.
 Родина – городина.
 Розумна порада – половина діла.
 Розум ни треба в тайстрі носити.
 Розум приходит из роками.
 Розум треба хосновати.
 Розумный ся учить на чужих помилках, а дурный – на своих.
 Розумный тай добрый – вто мудрый.
 Розумный тай лихий – вто хытрый.
 Рот – ни город, ни загородиш.
 Розумных много, а мудрых – мало.
 Розумному – доста.
 Рука руку мыє, та обі чисті.
 Сам пуд собов сук рубать.
 Свиная болото найде кїть и сонце зайде.

Свої ся сважавуть, тай за стіл ся сажавуть. *(Сперечаються і зразу миряться).*
 Свої тіни ся боить. *(Про боягуза).*
 Свою жону люби, а кить ти того мало – до кумы ходи.
 Семеро єдного ни чекавуть.
 Сидить сарака, ги голый у тирню.
 Силованым оком далеко ни підеш. *(Треба мати охоту, а не щоб тебе при-
 мушували).*
 Сирдита муха – надула уха.
 Сирдитый ковдош – гіно в тайстрі носить. *(Нічого йому ніхто не дасть).*
 Сирдитуму ковдошовы – у тайстру курячку.
 Сім раз удмір, а раз удріж. *(Про розважливого).*
 Сытый був раз у році, коли паскы сятили.
 Сытый голодному ни вірує.
 Скакання – на плакання.
 Скачи враже, ги пан каже, бо він багатый.
 Скоро йди: єдна нога туй, а друга – там.
 Скупый – двычи бы єдно ів, кібы ни воняло.
 Скупый двычи платить, а лінивый двычи робить.
 Слаба фара – сам піп звонить.
 Слезамы горю ни поможеш.
 Смак отаві дає сонце.
 Смієся ги деревляный пес. *(Лицемірить).*
 Собаці собача смерть.
 Сокоченого й Бог сокотить.
 Сорока го на хвості принесла. *(Не місцевий).*
 Старість йде тай хвороты веде.
 Старість ни радість, айбо убыйти ї ни мож.
 Старый ворон напусто ни кряче.
 Старый кінь борозду ни спортить.
 Старым ся нико ни вродив.
 Старого, хворого та ши й бідного никому ни треба, нико му ся ни радує.
 Старое дерево довго скрипить.
 Старое ся дерево ни пересажує.
 Стрічавуть по шапці, а управлявуть по розуму.
 Стрый бабі уйко, а міні – нико. *(Ми з тобою ніяка не родина).*
 Стрыйна, уйна – ни родина, зять, невістка – ни дітина.
 Стук, грюк – обы з рук. *(Зроблено не якісно).*
 Суєта згрызла чоловіка.
 Суха ложка – рот дере.

Субота – курта робота.
 Сятили быся вты дороги, де ходили мамчині ноги.
 Сятили быся многи руки, а пропав бы многый рот.
 Та вто ши куричка в гнізді, а яйичко – у “пізді”. *(Хвалиться тим, що ще
 не зроблено).*
 Та йсе вже буде копиця з вершком. *(Це вже надмірно).*
 Так бреше, што з-пуд носа му ся курить. *(Про брехуна).*
 Так бреше, што уха в’януть.
 Так бы брехала, што язык ї свербить.
 Так бы пропав, ги мартовський сніг.
 Так робить, ги пес хвостом. *(Робота зроблена абияк).*
 Так робиш, ги ни своїмы руками. *(Лінуєся).*
 Так выє ги Кум’ятський дзвін.
 Так го любить, ги коза ніж. *(Ненавидить).*
 Так го нинавидить, што в ложці воды бы го втопила.
 Так до ня пристав, ги іржа до жліза.
 Так жив, што розум загубив.
 Так идете, ги житкы в суботу. *(Дуже повільно).*
 Так ї сокотить, ги порцоловану фінджу. *(Дуже сильно).*
 Так ів парує, ги козі монисто. *(Зовсім не підходить).*
 Так мнов життя метало, што був им уже и в міху, и в тайстрі.
 Так му яло, ги бы на нюм уросло. *(Цей одяг йому дуже пасує).*
 Так на ня никать, ги на кырраву сорочку. *(Ненавидить).*
 Так никать, ги баран на нові ворота.
 Так ним б’є, ги жид тилятьом.
 Так ним крутить, ги циганин сонцьом.
 Так пелує, ги бы го туркы тіряли. *(Дуже скоро).*
 Так плюєш, ги кумнятський на удицю.
 Так потекла палинка, ги брихня по селу. *(Швидко).*
 Так пропало, ги бы го корова языком злизала.
 Так сидить, ги квочка на яйцях. *(Сидить дуже довго).*
 Так сидиш, ги умітка. *(Одинока).*
 Так скоро ів фанкы, ги бы їх метав поза плічі. *(Жадібно).*
 Так співать, ги пес на мороз.
 Так ся ганьбить, ги кобыла, куй сани зверне. *(Зовсім не ганьбиться).*
 Так ся настара збираш, ги сорока в млин. *(Надзвичайно повільно).*
 Так ся прибрав, ги чорт на русаля. *(Без смаку).*
 Так ся розуміє, ги баран у Біблії.
 Так ся смієш, ги убпаленое порося. *(Через силу).*

Так ся творить, ги пес на п'яту лабу.
 Так ся творить, ги пинь на потя.
 Так уросла, ги бы батуг луснув. *(Дуже швидко)*.
 Так файно говорив, што його слова дівкам груди скомтали.
 Так ходить, ги дурный из дверима.
 Така в нього жона худа, ги телиця.
 Така вто правда, ги вош кашле.
 Така глуха, ги Фийса. *(У селі жила глуха єврейка на ім'я Фийса)*.
 Така розумна, ги поповоє свиня.
 Така файна в ня жона, ги пекучка.
 Такого довгого мотуза ние, обы му ни было кінця.
 Такоє каже, што ни лізе, ни тече. *(Не можна зрозуміти)*.
 Таку на нюв дяку має, ги ястраб на курицю.
 Таку силу має, ги сімка в картах.
 Такий дощ падав, што воли встоя воду пили.
 Такий, што ни носить крисаню на голові, ай жона му носить. *(Жінка ним командує)*.
 Такий бідный, ги церковна мыша.
 Такий був сильный мороз, што дерева тріщали, а крига йойкала.
 Такий благый, што мош му кіля на голові тесати. *(Дуже спокійний)*.
 Такий в ній язик, ги в гадины жало. *(Багато говорить злого)*.
 Такий дужый, што адови бы голову урвав. *(Надзвичайно сильний)*.
 Такий злый, што пеклом дыше. *(Дуже поганый)*.
 Такий з нього молотник, ги з п'яного охотник.
 Такий з нього хосен, ги псові з кросен. *(Ніякий)*.
 Такий им голоден, што звізды вижу. *(Дуже голодний)*.
 Такий ись мургавый, ги Гендиково свиня.
 Такий косар, што и у воді прокосить субі стежку. *(Дуже добрий)*.
 Такий лысый, ги дьяня.
 Такий розумный, ги попова шапка.
 Такий скупый, што взимі снігу ни дасть. *(Дуже скупий)*.
 Такий скупый, што ни дав бы и камене голову провалити.
 Такий собі, ни рыба, ни м'ясо. *(Безхарактерний)*.
 Такий у ній пысок, ги верета. *(Багато говорить дурного)*.
 Такий чесный, ги тот, што мыло йзів, тай за другим здрів. *(Дуже хитрий)*.
 Там добре, де нас ніє.
 Там корова щить, де болото. *(Тому добавили, у кого і так багато)*.
 Там ся рве, де тонко. *(Від того взяли, у кого й так мало було)*.
 Твоє ся ни меле. *(Не встрявай у бесіду)*.

Терпеніє – спасеніє.
 Терпи душе, спасенна будеш.
 Теплый апріль, мокрый май – сіно, жито – ги гай!
 Тиха вода берег мыє.
 Тілко в нього гроши, ги у піпі попелу. *(Дуже багато)*.
 Тіло – глина, душа – огинь.
 Тільки з нього хісна, ги з цапа молока. *(Зовсім немає з нього користі)*.
 Тільки знаву приказок – было бы на “мажу”, як буду вмирати – на онуків
 вткажу”. *(“Мажя” – одиниця виміру, центнер, “втказу” – залишу)*.
 Тко горя ни відів, тот за щастя ни знать.
 Товды бы в ня біда была, коли в старої бабы зубы уростуть. *(Ніколи)*.
 Товды бым тя відів, куй свою потылицю. *(Ніколи)*.
 Товды бы ня черево боліло, куй у старої бабы діти будуть. *(Ніколи)*.
 Товды вто буде, як рак на Саргыди свисне. *(Ніколи)*.
 Товды гроші сокоти, коли они в тебе є.
 Товды му уддам гроші, як їх найду на цуравім мості. *(Ніколи)*.
 Того коня б'ють, што тягне.
 Тот ся ни вродив, обы свальбі вгодив.
 Трафила коса на камінь.
 Треба ти купити на рот колодицю. *(Багато говориши)*.
 Туй ти, Марто, гудаки.
 Тупый ги балта. *(Дурний)*.
 Ты вже никаш так, ги пустріляный заяйиць. *(Вже п'яний)*.
 Ты міні ни будеш жминь світа удавовати. *(Дуже скупий)*.
 Ты старый – готівся, ты молодой – готов будь. *(Йдеться про смерть)*.
 Тяжко робив – міняв шило на мыло.
 У добре закрыту комору мыш ни зайде.
 У доброго мужа жона, ги ружа. *(Гарно виглядить)*.
 У каждого свій хрест, леш ни треба з нього удрізати.
 У каламутнів воді легко рыбу ймати.
 У любів свади уступать тот, ко май розумный.
 У майстра – цурава тайстра.
 У молитві надія и сила.
 У нашої Катерины разом свальба і хрестины. *(Коли виходить заміж вагітна)*.
 У ній курячий розум. *(Дуже мало розуму)*.
 У нього в голові полова.
 У нього є вина, уд Сятого вечора до Різдва. *(Про п'яницю)*.
 У нього ни всі дома. *(Недорікуватий)*.
 У нього слово, ги гіно псово. *(Ніколи не дотримає слова)*.

У нього такій сохташ: за трьох їсти, пити, а нич ни робити.
 У няньковій хыжі і дым солодкый.
 У огні ни горить, а у воді ни тоне. *(Про того, хто викрутиться з любих проблем).*
 У п'яниці една дорога – уд корчмы до гроба.
 У палиці – два кінці.
 У пана очи всевидющі, а руки – загребуші.
 У першів половині життя – ніє розуму, а в другів – здоровля.
 У повнів коморі и мыш – поварка.
 У “порядного” газды бочка має умерзнути. *(Дуже скоро з неї випито вино).*
 У світ пішов из бесагами, а вернувся из тайстров. *(Нічого не заробив).*
 У страха очи великі.
 У сусіды и кугут ся несе. *(Заздрість).*
 У тихому болоті чорти ся водять.
 У тів хыжи де все гостина – пуд возорами голод ходить. *(Возір – вікно).*
 У хащи дощ двычи паде.
 У чужому оці скалку видить, а у свому и бервено ныйт.
 Убий газді очи, а він потилицьов никать. *(Про всевидющого).*
 Убирать, ги ковдош у палицах. *(Про перебірливого).*
 Убікся на молоці, та и на воду дує. *(Про дуже обережного).*
 Увін міхом удареный. *(Недоумкуватий).*
 Увін ни рыба, ни мнясо. *(Про безхарактерного).*
 Увін дале свого носа ни видить.
 Увін думав, ош пуп Землі, айбо гачник ся урвав. *(Про того, хто думає, що завжди буде керувати).*
 Увін знає, де й цар обідать. *(Про того, хто вдає, що він все знає).*
 Увін ни старый, ай давный.
 Увін у кождім гині ложка. *(Вмішується у всі справи).*
 Угудуй собі говгеру – та маєш! *(Поставив його на ноги, навчив працювати, а він відплачує злом).*
 Удгана, бо гузиця погана. *(Не хочеш зробити та шукаєш причину).*
 Уд голоду щи ся нигда нико ни пісрав. *(Про тих, хто завжди голодний).*
 Уд дурної злості розсыплються кости.
 Уд искри полумня имитья.
 Уд роботи и коні здыхавуть. *(Приказка лінивого).*
 Уд щастя щи нико ни вмер.
 Уйшов сухым из воды.
 Укый ся нико ни вродив. *(Знаючий).*
 Уневеловав ись го субі на суету. *(Виростив його, а маєш з ним проблеми).*

Упсовали съме го так, ги писсьый валів.
 Упувіш, ош ко твій друг, та я ти упувім, ош ко ты.
 Усе ходили ведно, так ги Павел из Вовчиком. *(Павел і Вовчик жили давно в селі, трохи недоумкувати, дивакувати, але були в селі “любимчиками”, всім приносили лише позитив).*
 Усі го в селі знали, бо він носив шапку нарубы.
 Усі гроші нигда ни заробиш, усю палинку нигда ни пирип'єш.
 Усі дурні, айбо каждый другим дуром.
 Усі лікы едно лічать, а другое калічать.
 Усі хочуть дожити до старости, а як доживуть та нарікавуть.
 Устами дітини глаголить істина.
 Усьо доброе в міру.
 Усьо доброе уд Бога, а нидоброе – уд люди.
 Ухопився, ги бы ускочив из колопинь. *(Погано одягнутий).*
 Учинив курям на сміх. *(Погано зробив).*
 Учини йсю роботу так, ги Бог приказав.
 Учорашный динь и конями ни догониш.
 Файна дівка – кров из молоком!
 Файні вты часы, докїть ся нашї діти ни помішали з чужыми. *(Поки не виходили замїж або не поженилися).*
 Файні съте, любите ми ся, айбо нич из вас. *(Якщо гостина, а хтось не хоче пити).*
 Файні та добрі йдуть, а леда ся упставуть. *(Коли помирають достойні).*
 Файным доля ни пелує важити щастя.
 Хвали ня, ротуку, бо роздеру тя. *(Про хвалькуна).*
 Хвалькы до неба, а кылы – до зимлі. *(Про хвалькувату людину).*
 Хыба вто таємниця, ош ты сільський п'яниця?
 Хліб за черевом ни ходить, ай череве ходить за хлібом.
 Хліб на кілю ни росте.
 Хліб та вода – бідному іда.
 Хуть гурі, хуть дулі, а ниє так ги думі.
 Ци Бог слухать, што сомар рыче. *(Сомар – осел).*
 Ци каміньюм у голову, ци головов у камінь – всьо едно. *(Про людину, до якої важко доходить).*
 Цімборів тьма, а вірного друга нема.
 Цятка воды, што цяпать, за довгый час удовбать у камени ямку.
 Чекай, мачко, Виликодня – будеш їсти мнясо.
 Чесно зароблений хліб дуже смачный.
 Честуй отця и матір – довго будеш жити на землі.

Чим ся скажиш, тым ся й поправиш. *(Про похмілля).*
 Читава, так собов б'є, ги грабова довбня.
 Чоловік и жона – єдна сатана.
 Чув де звін, та ни знас, де він.
 Чужі гріхы перед очима, а свої – за плечима.
 Чужыми руками – леш грань гребсти. *(Іниий зробиць хоч як).*
 Чужое ни кыни, своє – ни лиши.
 Чужої долі ни уприсиш, а уд свої – ни втікнеш.
 Шептаное – бреханое.
 Шила в мішку ни спрячеш.
 Шкода розумным плечам дурну голову носити.
 Што бы вна казала, обы нич ни знала? *(Про ту, яка багато говорить).*
 Што бы взяти, спершу треба дати.
 Што бы тилиа ни рбило, кібы ни мычало. *(Про того, хто говорить нісенітницю).*
 Што з воза впало, вто навікы пропало. *(Про загублене).*
 Што на другім видиш – на себе чекай. *(Не засуджуй).*
 Што написано пером, ни урубаш топором.
 Што ни мож, та полож.
 Што тобі ни мило, другови ни зыч.
 Што у п'яного на язьці, у тверезого – у голові.
 Штось те давно в нас ни были – піч бы вбеляти. *(Так в Оноці кажуть, коли прийде в гості той, що давно не був).*
 Што “Я” – вто “Я”, а ледвы го из зимлі видко. *(Про хвалька).*
 Щастя – йсе коли за тебе кось ся молиць.
 Щира молитва – сятий хліб душі.
 Яблыко уд яблынки нидалеко паде.
 Язык мій – враг мій.
 Языком – ни колом.
 Як пес косить, так и гаті носить. *(Про лінивого).*
 Я сам и в царстві ни хочу быти.
 Яка роса, така коса.
 Як субі постелиш, так ся успиш.
 Я ся вже удтіть вернув, куды ты ся нагнав. *(Про того, хто вважає себе дуже розумним).*
 Як ся маєш? Гірше, ги было, айбо ліпше, ги буде.
 Яка хижа – такый тин, якый батько – такый сын.
 Які сьме самі, такі в нас сыны.
 Якый пастух – така й череда.

Якый чоловік – така й бисіда.
 Якым ся пес укотив – такым и издохне.
 Якыми путями ходив такыми й пошов на тот світ
 Якоє втікало – такоє доганяло.
 Якоє коріння – такоє й насіння.
 Я того вітця, што п'є до динця. *(Про того, хто любить випити).*

FOLK TALES AND APHORISMS IN ONOK

Maria Bilak (Onok)

Summary

The article collects folk tales and aphorisms that lived in the village of Onok, Vinohradiv district, Transcarpathian region. They are grouped alphabetically. Some of them are explained in parentheses.

Key words: proverbs, aphorisms, folk art.

Михайло ЗАН
(Ужгород)

**ДЕМОНОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ ТА МАГІЧНІ ПРАКТИКИ
У НАРОДНИХ ВІРУВАННЯХ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕЛИКІ КОМ'ЯТИ:
НОТАТКИ З ЩОДЕННИКА ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛІВ
СТУДЕНТА-ІСТОРИКА (січень-лютий 1996 року)**

УДК 398.4-047.37 (477.87)

У повідомленні подані інтерв'ю, зібрані автором ще в студентські роки. Вони присвячені демонологічним персонажам та магічним практикам у віруваннях жителів села Великі Ком'яти Виноградівського району.

Ключові слова: демонологічні персонажі, магічні практики, польові матеріали.

Респондент: Зан Верона Михайлівна (11.02.1939).

Повітруля

Збирала дівка сіно на Маковія та глумилася: “Ку-ку-рі-ку, Макувія!”. Вхопила її повітруля й понесла без гири (без сліда – М.З.).

Умітка

Умітка ходила давно. Як поникать у визір, та всі, ко там був, умирали уд страху, як ї віділи. Нив пужали діти: “Прячтеся, бо умітка йде!”

Нічниця

Кить кось увечері спить дуже силно, та зганять го. Уд того синці потому на руках бывавуть.

Водяник

Йшло на воді, оброслоє, й кричало: “Сім літ, чоловіка ніт!” Купати ся мож леш до Иля (2 августа), дале водяник має силу.

Босорканя

Чоловік ишов увичирі, десь упівночи, та увідів, ош якась жона купле ся гола посеред двора. Ото была босорканя. Увін ї впознав. Докіть ни вмерла, ни казав нікому.

Ядна жона силно спала, а дитина ревала дуже. Пробужали ї, но ни мош было ї пробудити. Кось прийшов та впувів, ош обы ї леш не перевертали. Далє щось прибігло до хыжи, майже мыш, та жона ота встала.

Чорт

Старому Добонійови (80 років) за 3 дны вказовалися му чорти. Повна хыжа, усяды. Зайшла сусіда, увін никать, а чорт щить на ню. Йсе было, бо много пив спірту диривяного. Далє пак дали читати Псавтирі та удыйшло...

Другому чоловікови ся тоже являв чорт. Пив дуже много. Видів, що малий чоловічок коло двери стойить и кличе го на двір, а на дворі – коло дичкы приперто деревище.

Чоловік-вірний (неопротестант – М.З.), не п'яниця, дуже хворів та казав, ош чорти йдуть через яму на подови.

Стара жона-п'яниця Грянилка (из 1926 року) в еден час бігала по улицях і казала, ош біжуть за нив чорти та гудуть їв.

Песиголовці

Песиголовцы ходили на конях и забирали уд люди всьо цінноє. Ядна жона наляляла на поді кать воды. Песиголовець зазвідав ї де гроші, а она впувіла, ош на подови. Як увін ся нагнув ид кати та перевернула го и втопила. Коня розсідлала і завела у хлів.

Гатароші

Гатароші – ото душі тих люди, котры божилися за землю и казали при тому неправду. Ходили вночи бороздами світячи. Давно казали, ош ни гідно лігати на борозду, бо “може йти гатарош”, “завіє нечистый вітер”. Удколи засновали колхоз, так часто, як давно, їх ни видко.

Душі помершых

Нянько йшли увичирі у хашу, в самое півночи, та з ядного берега прямо на теметів йшли білі псы. Довго нянько стояли, обы псы пройшли.

Чоловік ишов увичирі и відів коня, з якого сапали іскры. Кінь ся перетворив на пса.

Увичирі завіяв вітер, “щось” обыйняло чоловіка за лице та засміяло ся. Дуже ся напудив тот чоловік.

“Водить”

Бабка давно молилися по хыжах та раз вергалися домі и вчинилися їм усяды грубі городины, що ни розуміли куди йти. Казали хлопцям, оби їх домі вели, а вты ся сміяли з них. Повернули пак до нас и увіділи на стінах мальованя та впознали, ош де суть. Посиділи мало та перейшло їх.

Жона из села пішла до Ершавы, обходила много бовтів. Ялася нич ни розуміти, де ходить. Водило ї.

Малі сьме йшли трос, говорили, кричали. Водило нас, майже, бо уйшлисьме пуд винницями, в Шаланках.

Зливати ляк (обкурення)

Кить чогось ся дитина напудить, треба уд нїї взяти волося, покласти на бляху, пак узяти страшівник, якый зорвали на Русалну пятницю, та запалити. Покласти пак дитині меже ноги, обы на неї курило. При тому щось говорять.

Гасити огинь

Налляти сятої води в горня, задути 3 углі. Тої води ся мало наптити. Помастити чоло, руки, ноги. Що ся обстане, улляти у шпор, а горня перевернути. При тому говорили: “Най иде туди з димом”.

Йсе робили уд нидобрих очи, хвороти, коли дитина дуже реве. Были 2 варіанти з угльом: вать упаде долі в горня, а вать уйде гурі.

Респондент: *Кормош Юлія Юрїївна (21.09.1918 – 07.09.2010).*

Повітруля

Ядна дівка на Маковія пропала без вісти. Поніс ї вітер, повітруля.

Умітка

Бабка говорили, ош дуже давно умітка из вызора кить поникать, та чоловік умирать нараз. Клали завто пак дощкі навон на вызоры.

Упірь

Упірь годен из гроба уйти та вхопити чоловіка.

Кить якыйсь чоловік у селови був дуже челлений на тварь, та казали: “Такый, ги упірь!”

Бісиця

Бісиця – ото місто, де впала дзвізда. Ядна жона гибы стала на бісицю та нараз умерла.

Двадушник

Умерла якась жона. За ядным боком была тепла, а за другим студена. Ото ядна душа вмерла, а друга ищи была жива. Пак ота душа годна дале ходити по земли. Піп мав хоронити ї ни так, ги других.

Босорканя

Чоловік ся якыйсь уженив. Єден раз ни годен був свою жону изогнати. Пак другый чоловік го нарадив, ош обы товды, кой дуже вна спить, обернув ї на другый бік. Увын так и вчинив. Пак прийшла мыш там, де была голова

жоны. Обернув ї, а вта мыш пак зайшла через рот у жону. Она ся пробудила та вповіла му, ош обы никому ни казав про вто, бо жити дале ни буде.

Люди йшли через ріку та жона увіділа, ош у ядної жоны є хвіст. Як ушли на берег та босорканя з хвостом указала на рот, обы вта тихо была.

Дві жоны говорили через городину. А єден чоловік ишов улицив та каже: “Слава Йсу Христу! Що говорите, брехачкы?” Пак оті жоны го взяли уночи та повели го десь. Їв там колачі ги на свальбі, играли з ним. Мучили го пак дуже. Очудив ся дома, а в жебах, де клав колачі, была леш балега.

Чорт

Єден чоловік пив та відів чортів из рогами. Шуркали в нього вошвилома.

Душі помершых

Увичирі йшлисьме на Шаланкы. Увіділи сьме коло теметова чоловіка, який руно упівночи стояв нидвижимо, убратый у гатьох, пуслику, як давно прятали.

“Водить”

Ходила ся бабка молити по хыжах. Єден раз довго ходила коло свої хыжі та не впознавала ї. Было ото у 8 годин увичирі.

Дідо пішов у хашу, назбирав язанку хворосту. Відів из берега свою хыжу та пішов гибы домі. Айбо спустился удтіть на тога (тік; раніше там була ферма – М.З.), дале уйшов на Игриськоє (Егреш, нині с. Олешник – М.З.). Водило го, бо уд полудне ходив до вечера, 7 годин. Привезли го пак на возови.

Мамка ходили на грибы з другив чиялядив. Так доходили, що ни годни были з хашчи уйти. Чоловік уліз пак на дерево, оби бизівно уйти домі. Цілий динь ходили, докить пак домі прийшли.

Самозагорання людини

Ядна мати дитині закляла: “Так бысь изгоріла, як свічка!” Потому ота дівка изгоріла сома по собі. Началося горіти тіло из волосся.

Злі очи

Была ядна жона. Кить очима поникать, та хоть що здохне вать нич ся вести не буде.

Раз єден ковдош зайшов до хыжи. Упувів чияляди, обы закрыли дитину. Казав людям, обы поникали на вгинь. Пак увін сам поникав, та огинь гибы відром воды залляло. Впувів пак: “Видите, так бы было из дитинов”.

Зливати ляк (обкурення)

Страшівник (бурян колькавый) покласти над дитинов, обы на нїї дыміло та казати: “Як ись напало, так бысь пропало”.

Гасити огинь

Налляти сятої води у горня. Пак личити угля наоборот (“Ни 9, ни 8, ни 7, ни 6, ни 5” и так дале). Помочити дитину тым. Далє плонуті в угля трічі. Понести и улляти ото дись на розпутті, де ся три пути стрічавуть. Говорити при сьому: “Як ись напало, так бысь пропало”.

Зливати сяту воду

Сяту воду лляли на дитину, яка вмерла до хрещеня. Давали їв при сьому имня. Пак хоронили ї як и другых люди.

Анця Заріцька

Было вто давно. У Зарічі (с. Заріччя Іршавського району – М.З.) жила Анця, яка была пророчиця. Она спала на камени, веретов закрыта. Кить щось ся стало, усі до нїй йшли. З кым ни хотіла говорити, бо тот чоловік был дуже грішний, казала через когось, ош спить.

Раз ядна дівка ся мала удавати та вмерла. Пішли до Анці, а она впувіла, ош Богородиця ї взяла ид собі, бо нидобра їв доля ся вказовала. Казала ищи, ош пантлик на нів еден горить, бо низаплачений был та вбы люди пішли и заплатили за нього.

У ядних люди украли были волы. Пішли до Анці и она впувіла, ош через пару днів ся провкаже, де вни суть. Пак у яднів хьжи всьо згоріло. Там пак найшли вті волы.

Кой Анця Заріцька вмирала та казала, обы ї через 40 років укопали та буде обратно пророковати. Або люди вто забыли.

Типирь у Зарічю є на її гробі каплиця.

**DEMONOLOGICAL CHARACTERS AND MAGIC PRACTICES
IN PEOPLE'S BELIEFS OF VILLAGES VELIKY KOMJATY:
NOTES ON THE STUDENT-HISTORICAL
FIELD JOURNAL (January-February 1996)**

Mikhailo Zan (Uzhhorod)

Summary

This post includes interviews collected by the author back in her college years. They are dedicated to demon characters and magical practices in the beliefs of the inhabitants of the village of Veliky Komyati in the Vynohradiv district.

Key words: *demonic characters, magical practices, field materials.*

Василь КОРОЛЬ

(Ужгород)

**“ТІ, ЩО ГАДАМ РОЗКАЗУЮТЬ”
У ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ
СЕЛЯ ШИРОКЕ ВІНОГРАДІВСЬКОГО РАЙОНУ**

УДК 392 (477.87) : 2-545

В статті подано інтерв'ю, записане автором у селі Широке Виноградівського району під час експедиції у липні 2018 року. У ньому йдеться про людей, які вмiли зміями керувати.

Ключові слова: змія (“гад”), розказувати, вірування.

Дата: 06.07.2018

Село: Широке

Район: Виноградівський

ПІБ інформатора: Феєр Петро Іванович, 1954 р. н.

Уродженець: с. Широке

Мешкас: с. Широке.

Опитав: Король Василь

Тема: Народна демонологія та народна магія.

Король Василь (далі – К.В.): *Ви чули таке, що збираються змії та видувать гадячий камінь?*

Феєр Петро (далі – Ф.П.): Чув за таке.

К. В.: *Як утворюється гадячий камінь?*

Ф. П.: То ся всі збиравуть, цілою кобло та дувуть то. То вни вбиравуть собі не хоть-який камінь.

К. В.: *І вони дунуть і утворюєся дірка?*

Ф. П.: Но так.

К. В.: *А не казали, що він на шось добрий?*

Ф. П.: Та то лічений камінь, ним мож лічити всьо.

К. В.: *Прикладують го чи як?*

Ф. П.: Нет, так обводять місто ховоре, обчирявуть.

К. В.: *А чи віділи ви такий камінь?*

Ф. П.: Відів.

К. В.: *А чи мож його сфотографувати?*

Ф. П.: То не мож хоть-кому брати в руки, і позирати не мож. То у вуйка було, прощин би був, та то пішло з ним, на тот світ, як умер.

К. В.: *Та то не можна брати другим або позирати?*
 Ф. П.: Нит, не мош хоть-кому.
 К. В.: *А якщо лічать тим каменем та увидить?*
 Ф. П.: А та то шо, та то нич, кіть лічить, та то нич.
 К. В.: *А розказували нам, шо такий камінь, коли тяжко було, носили на ший, так прив'язаний на нитку, могло таке бути?*
 Ф. П.: Могли і так носити, було й таке.
 К. В.: *А то він який, такий круглий чи видовжений?*
 Ф. П.: Такий обикновенний камінчик як пацірка.
 К. В.: *А він білий або сірий?*
 Ф. П.: Такий сіривий.
 К. В.: *А могли його святити? Там на Великдень?*
 Ф. П.: То обов'язково сятять на Великдінь. Кладуть у кошар із пасков, то обов'язково. Без того не мож.
 К. В.: *А казали таке, шо коли когось гад укусив, погано було, приповідали шось з тим каменем?*
 Ф. П.: Но, а як треба знати, шо казати, треба молитися. “Отче наш...”, “Богородиця”, там є ще много чого...
 К. В.: *Як у вас називають того чоловіка, що розказує гадам, так?*
 Ф. П.: Но та так і називавуть. Так гід кідь зайде та угнати їх, кідь укусить та обчирати того місто. Є молоко од корови куй возьмуть.
 К. В.: *А такоє, шо ланц варять, пудкову печуть?*
 Ф. П.: Но мож і ланц варити, то двоюрідна сестра варила, она вже умерла.
 К. В.: *То ви казали, шо ваш вуйко знав такої?*
 Ф. П.: Но.
 К. В.: *Ваш вуйко не розказував, откуда в нього тото (гадячий камінь – К. В.)?*
 Ф. П.: То од його діда. Та то йде так з покоління в покоління.
 К. В.: *А не розказував, як він тото найшов? Тот камінь?*
 Ф. П.: Розказував, найшов тай всьо. Були гади, як пушли геть та забрав, то лишаєся тот камінь позад них на тому місті. Бородавки тим ся зчирявуть. Дотуляються до нього. Є такі люди, шо знавуть пригнати гадів до дакого до хиж, а догнати не знавуть.
 К. В.: *Та то було такої, шо наганявуть гадів?*
 Ф. П.: А ши кулько, і в Буковому циган, та тиждень ночували в сусідів, негонни били до хиж зайти. Та і у Виноградіві і пол позривали і камин позирали, там пуд Чорнов горов. Та тоже прийшла жона, реве. Там до блюду того боло.
 К. В.: *За дводушників вам розказували?*

Ф. П.: Та такого є доста. Та й босоркань много було. Є така, шо вродиться, а так пак научить таку, бо та тоди вмерти не годна, доки не научить. А там пак одна научить другу, куму, сестру, та то ся так того розплодило. Тільки як в Малому Раківці нігде їх ние.
 К. В.: *А як мож розпізнати босорканю?*
 Ф. П.: Та в церкві видко. То коли вон вуходить із церкви та стараєся задом порух переступити оби вуйти. Просто поріг переступить, а пак так ся хрестить. Не йде прямо, так гі другі. Много такого є.
 К. В.: *А відьма тяжко вмерать?*
 Ф. П.: Чого? Кідь передасть та легко. А така, шо молоко бере, та як умре тече з неї молоко з вух та й носа.
 К. В.: *А є у вас такі гади на обистю, шо їх не мож бити, шо їх не кивають?*
 Ф. П.: Но такої є.
 К. В.: *А як їх називають?*
 Ф. П.: Та я не знаю, як на нього кажуть. Він живе в хижі, його як убити та годен чоловік за ним піти, той що його уб'є.
 К. В.: *А ласка, шо в хлівові жиє?*
 Ф. П.: А та ласку мож, то піята всьо в хлівові поїсть.
 К. В.: *А за ластівок?*
 Ф. П.: Не мож ластівок кивати, бо кровляноє молоко гонна корова давати. Треба йти до корови та й тото одчинювати. Пак то за мнов ходять, та я йду та то одчинюву.
 К. В.: *А то не кажуть, шо кідь треба помагати, так то постити треба?*
 Ф. П.: Поститься коли піст, тай коли учать тому ділу.
 К. В.: *А коли то вчаться?*
 Ф. П.: Учиться лиш на Сятий Вечір. Учати не мож хоть-кого. Я би сина не навчив.
 К. В.: *Чому?*
 Ф. П.: Не подходит. То спеціально родиться, пак. В нас 9 дітей було, іменно на мене мусіло то попасти.
 К. В.: *А як вун визначає, шо то саме вас треба вчити?*
 Ф. П.: Но та то видко. Так ми се вже надоіло, все в роз'їздах, коли куди.
 К. В.: *Нам розказували гуцули на Рахівщині, шо їх тоже на Святий Вечір учать, треба сидати на поріг, а як у вас?*
 Ф. П.: Не всі однако.
 К. В.: *То у вас мож і за столом сидіти, коли ся вчить?*
 Ф. П.: Ньит не мож за столом сидіти, ни їсти, ни даже води не мож пити, тот динь коли ся вчать. То рас подготавливають до того діла. Ци вудержить? Годен не вудержати, при учобі годен і вмерти.

- К. В.: *А як то підготовлюють, як то проходить?*
 Ф. П.: То тайна, то таке ся не розказуєся.
 К. В.: *Як оно видко, хто буде, а хто не буде?*
 Ф. П.: То не всім дано відіти.
 К. В.: *А розказували вам про світильники, шо померший ходить таке як світло?*
 Ф. П.: Я таке не видів, но чув.
 К. В.: *А за упирів? Кажуть, шо до хиж зайти можуть.*
 Ф. П.: До хиж... То але ходять, лавуть, перепрошують.
 К. В.: *А розказували вам за таке, шо носять курячое яйце пуд плечом, а так мали зносок?*
 Ф. П.: То з того пак вуносять. 9 днів то ся носить пуд плечом. З тим ся з'язовати не дай Бог.
 К. В.: *А то як у вас то називають?*
 Ф. П.: Прапасниками називають. Тому, хто його зробив, вун буде помагати айбо мусить всі його указы робити, шо каже, вто чинить.
 К. В.: *А той камінь як у вас називають? Продутий камінь чи як?*
 Ф. П.: Та так і кажуть "камінь". Не кажуть гадячий чи продутий. Носили го на шиї.
 К. В.: *А були тут ще люди, які знали таке робити?*
 Ф. П.: Боли. Василь Зеленьяк, прощений буде. Вже років, може, 50 як умер. Тоже такий камінь мав. Умер так і ни на кого не передав, та й всьо.
 К. В.: *А мож го увидіти було?*
 Ф. П.: Нет. Не мож показувати.
 К. В.: *А коли повішенник, та мотуз собі беруть?*
 Ф. П.: А, беруть такі дурні. Та то пак із тим они зв'язувуться, з нечистим.
 К. В.: *А ви чули за таке, шо кличуть гадів, шо може засвистіти і гади сходяться?*
 Ф. П.: Но то ко як кличе. Та є такі слова. Але то не мож, гріх великий, коли їх кликати. А догнати мусай, розогнати їх, кликати не бажано.
 К. В.: *Дякуємо вам за розмову, за приділений нам час і безцінну інформацію.*

**“THE PEOPLE WHICH ARE MADE FROM CERASTES RANGE”
 IN TRADITIONAL VARIATIONS OF VILLAGE SHYROKE
 OF VINOHRADIV DISTRICT**

Vasil Korol (Uzhhorod)

Summary

The article presents an interview written by the author in Shyroke village of Vinohradiv district during the expedition in July 2018. It refers to people who were able to manage snakes.

Key words: *serpent (“ghad”), tell, beliefs.*

Р. Г.: *А не казали, що то злі люди можуть брати, аби собі використовувати?*

А. А.: Злі люди і типирь беруть.

Р. Г.: *А нашо они то роблять взагалі?*

А. А.: Та бо пак давно вірили ворожкам. Но та знаєте, ко вірять... Я знаву як?.. Ми, наприклад, дуже були з мамов, моя сім'я дуже была побожна, та ми нігда в шугав (*страшилки – прим. Р. Г.*) в тот не вірили, ни в сні.

Р. Г.: *А за сі ворожки, що ви казали, та чим вони займалися?*

А. А.: Я за ворожки не знаву, шо вам казати. Пак єден сусід, наприклад, на другому буде сердитий та хоче, кажуть, мертвої води лляти, та тот другий буде хворіти. Ош тот захворіє авать таке. Закликання якісь. Сякоє шось, видав, проводили. Я кажу, в нас такого нігда шугав не было.

Р. Г.: *А шо, сі ворожки, кажуть в селі, з рожденія такі чи навчені?*

А. А.: Опять была в ня історія. На Оноці в мого брата была свальба. Я, мої сестри донька і моя сестри невістка – ми три пекли колачі. А як дванадцять годин было, та ся, мого брата жінка (там, де я ся родила, де свальба была) та каже, ош, слухайте, тепло дуже было, свальба в літі была, та каже ся, вікно повернуте было в енну сторону, та каже: “Закрийте вікно”. Я кажу: “Пак така духота, тепло ми, дві духовки включені на колачі”. А вона каже: “Як дванадцять годин мине, – та каже, – пак удкриєте”. Но а там была така жінка, што казали на неї, ош она босорканя. А я кажу “Што буде?”. А вона каже: “Бо буде ревати та будете ся бояти”. А я кажу: “Но ми туй три образовані, – сі обідві тоже вчені, з дипломами. Кажу: – Не боїмєся нічого, ніяких ворожок”. Но та вікно лишили удкритим. Та, слухайте, прийшло за п'ять минут до дванадцять годин як там начало нявкати. Так, як мачки нявкати, слухайте. А вона каже: “Што'м вам казала? Закрийте визір”. Ми товды встали, закрили окно, а она каже: “Но а типирь пойте на двір. Та знадвору мош слухати”. Надворі ми слухали, а вона каже: “Як мине дисять-п'ятнадцять минут по дванадцятів години (півночі, у нас казали), – та каже вона: – Она встане та піде собі”.

Р. Г.: *А ці босоркані, шо у вас кажуть, вони молоко уд корів могли забирати, не казали таке?*

А. А.: Казали давно і сякоє, пам'ятаву. Ісе мій батько розказував. Каже, утелилася у нас корова. А сусіда у нас была така, шо їв постоянно, кажуть, шо дуже много молока корова давала. А вона прийшла до нас та схилилася та узяла стебло, шо стелили пуд корову. Та взяла стебло та пішла думів. Ісе моя мамка доїла корову та зайшла до хижі та каже: “Так'м тяжко здоїла корову”. А мій батько каже: “А не было у нас никого?” А вона каже, ош была та сусіда єнна, каже, была. А то щи казав його батько, то з покоління в покоління, тай ни лем батько, ай сусіди говорили, кажуть, ош тота жона (*босорканя – прим. Р. Г.*)

знає уд коров молоко удбирати. А другий [раз] на обід пішли, бо корова ся три рази на динь доїла, та пішли на обід, моя мама пішла доїти корову. Корова молока ни дає, удтіть іде кров. Но айбо слухайте, як моя мама зайшла до хижі та каже, ош якоє молоко, а батько товды нараз узяв молока у горня та до нії (*босоркані – прим. Р. Г.*): “Штось, – каже, – наробила?”. То было коло нас дас тритя чи читверта сусіда. Каже їв: “Штось наробила? – айбо дуже на неї так строго каже: – Якись наробила, так і ізроби”. Вна каже: “Я нич”. Каже [батько]: “Проблеми будеш мати великі”. Но так, ті было: через пару днів пак молоко ся появило. Но не знаву, ці вто правда, ми нич ни віділи. Говорили таке.

Р. Г.: *А за сяких дводушників у селі нич не казали?*

А. А.: Говорили-говорили, айбо я була настільки, слухайте, мала. В нас три лампи были великими (батько у Америці три раз на заробітках був), та лим по дві світили. Та одна світила на середині. Та там сиділи за столом люди, читали газети та толковали Біблею, толковали, ош як тото є типерь, як тото буде. І то, што типирь казали, я була сяка мала, та казали, ош прийде такий час, коли, кажуть, люди будуть добрі хати розмітувати, робити, каже, хати з каміня і желізом будуть ся обкладувати, ненависть буде межи людьми, каже, брат на брата буде лізти, сестра на сестру, діти з батьками не будуть – будуть спорити. Сякоє говорили. Я товды сиділа в компанії біля людей. Но та коли што говорили: і сякоє трактували, і Біблею трактували, і газети читали – всьо говорили. Говорили і за дводушників. Казали так, тих вели до монахів. Там штось монахи помагали таким людьом.

Р. Г.: *А шо казали, чого они такі є дводушники сі?*

А. А.: Не знаву. Ісе я мала была. Та што не знаву – ісе вам не буду казати, бо не знаву.

Р. Г.: *А не казали у вас за таку Анцю Зарічанську?*

А. А.: Анцька Зарічанська? Казали.

Р. Г.: *Шо то була за така?*

А. А.: За йсою жіночку, слухайте, шо казали. Казали так, коли вона жила, та мій прадідик був у нії, бо у нього было таке нещастя – почала у них здихати худоба. Коні в них были – коні поздыхали, корови поздыхали, свині. Короче, всьо-всьо, почало сякоє нещастя у них быти казати. А його жінка каже: “Слухай, іди ти до Заріччя, іди до Анцьки, ош шо буде Анцька, ош шо вто є, ош шо ми согрішили”. А обсталися щи были гуси у діда – ісе мій нянько розказував! – та каже, обсталися щи були гуси, а він пішов туды. А Анцька го приняла, айбо она хоть-кого не принимала, бо казали, она натілько была пророчиця, шо она [знає], ци йде людина така, што вірна людина. Бо і товды были такі, што не Богу вірували, никали, ош би лим паранно жили. І типирь є такі, оби лим три-п'ять поверхів у хижі, а там сусідові вже буде як хоче, такої

біді сусід най має. А вона пустила. Дідик уйшов на під. Она сиділа на поді на Велике говіння (*Великий піст – прим. Р. Г.*) цілоє, їв їсти носили [туди]. Дуже постила она там: їла раз на динь таке, пісну страву, в п'ятницю воду лише пила, а перед Великодньом у читвирь заїла, п'ятниця, субота – ни воду, абсолютно нич. Тоды два дні была лиш, як принесли сячену паску, товды вже сходила з поду долів та товды вже їла з усіма за столом сячену паску. Та каже дідик, ош розказав історію, ош худоба поздыхала і діти хворіли. А вона товды услухала всьо, но та каже му так: “Ідіть домів, моліться Богу, вірьте Богу, – она знала, шо він дуже молиться Богу, вірус, та каже: – Ідіть домів. Іщи в вас буде шкода, но айбо ся шкода у вас за вто, бо, – каже, – мав у вас піти з сім'ї една людина, мала померти. Та місто того Бог забрав, – каже, – од вас худобу, ош як ви будете вто переносити”. А він прийшов домів, а баба ся дома молить. А як уже увіділа, шо він іде (пак давно не было легкових машинів, пішки ся ходило авать біциглями, а вози были, [но] коні поздыхали, корови поздыхали – та усьо [поздыхало], нішто было уже, свіні [поздыхали], та мусів уже іти пішки до Заріччя). Як ся вернув, а бабка ся молила та через вікно поникала, увіділа, ош він сьак іде, та уйшла на двір та каже: “Ой, неборе, туй, – каже, – щи біда, – каже. – Могла я тебе туди й не гнати, бо туй, – каже, – дале біда”. А дідо зайшов до хижі, став та розказав їв. Та каже: “Она мені казала, ош я докіль прийду домів...”. І в діда мого здохли гуси всі (я забула, кілько было, но всі до єдного гуси поздыхали). А казала їм дуже ся молити. Но вони взяли товды гроші (мало было), а вони взяли та щи [то], што ся пообставало таке, цибуля (но продукти были), та баба взяла у тайстру цибулі, імила курицю (куриця, видав, была обстала ци єдна, ці дві) та понесла вто у Виноградово на базар та продала. Та прийшла домів та каже: “На, діду, неси йсі гроші, дай попові до церкви”. Та дали до церкви усі тоті гроші, не шкодували, а самі, каже, крумплі (*картоплю – прим. Р. Г.*) варили та мастили олайом крумплі. Та пак солонина была, та коли то у говіння было [їсти]? Та говіння ся держало. Мені сім років было. На Пущення (*перед Великим постом – прим. Р. Г.*) як ісьме їли м'ясо – дале на Великдень [їли]. І, кажу, слухайте, всьо. Дідо поніс тоті гроші, дав на церкву. Ош за што то нам, за што? Він був такий богобойний, усе так [робив], як Бог проказував йому то всьо. Слухайте, врожай у них був, такий великий врожай (він не належав до бідних людей), айбо всьо было пропало. А чога, причина яка? Сяку причину повіла му: шо мав піти із хижі ци господар мав піти, ци єдна особа.

Р. Г.: *А ваш прадід не розказував своїм, як та Анцька виглядала?*

А. А.: Обикновенно виглядала. Но щи што розказували товды люди? Ісе мій нянько розказував. Се ввечері сьак, я кажу, слухала, щоб запам'ятала. А кілько вони то [говорили]? Ійой! Я би вто записувала, таку історію би тоді на-

писала із того, што люди говорили. Та казали так, Анцька заказала собі, коли перед смертю, та заказала собі, якога дня померла – рівно через сто років би і розкопали. Бо вона є велика пророчиця, оби і розкопали. Айбо в нас товды вже комуністи правили, а в нас дома переховувались сященики, п'ятеро сящеників: із Иршави (Боржавський), із Білок був Петро Орос, із Чінгави – Маргітич, Горінецький із Виноградівського району. Короче, переховувалися сященики. Слухайте, та были і в Заріччю сякі, як ми, та йсе розказували заріцькі люди. Та кажу, ош они ся зобрали, пішли в сільраду та кажуть тому, шо вони йдуть розкопувати гріб тот, ош призначали, шо вже визначали таку дату, коли буде рівно сто років. Она би всьо розказала. Заріцькі би вам май точно таке вказали, бо вона таке як ся передає, знаєте, кажуть, із уст в уста: кось мало не дослухав, а кось мало доточив – і всьо уже не так. Се до усної народної творчості належить, айбо пак і з того історію пишуть.

Р. Г.: *Но а ся, шо Заріцька, як ви кажете, через сто років, кажете, та її не дали розкопати?*

А. А.: Ай, комуністи не дали розкопати. Но вона казала рівно в сто років розкопати. Та казали так, шо она буде дале пророкувати. Она буде пророком. Но айбо она знала товды.

Р. Г.: *А не казали, чога комуністи не хотіли дати розкопати?*

А. А.: Комуністи не дали розкопати. Пак комуністи релігію присікали.

Р. Г.: *А за таку Терку Ком'яцьку туй не чули'сьте?*

А. А.: Терка Ком'яцька – то была, слухайте, фактично моя сваха. Моя невістка старшого брата была її донька. До ній приходило много людий ночувати, дала місто всім спати, на Сяту неділю празник був. Но та я не знаву, шо вам за ній казати. Штось у ній дар якийсь був, штось мало она знала говорити.

Р. Г.: *А шо она робила, лікувала чи шо?*

А. А.: Нет. Она, типу, судьбу [предказувала]. У мене у родині была свальба. Удавалася дівочка із мої родини, но а ми вже були свахи із нив. Я щи мала была, я ходила в перший авать другий клас, коли мій брат ся женив. Та прийшли ми з мойов мамов сюди, до Ком'ят, до ній, а вона (мамка) каже, ош щи у нас буде єдна сваха у Ком'ятах, бо оддаєся наша родичка сюди. А были у ній два хлопці з Ком'ят. А вона (*Терка – прим. Р. Г.*) каже, ош як уповіла моя мамка, за кого ся оддає, а вона каже: “Йо-о-ой, шкода, – каже, – могла, – каже, – за того, за першого, йти, бо, – каже, – там із тим би была май жила. Туй, – каже, – тяжко буде жити”. Слухайте, як ся оддала, та так і было. Так жили дуже тяжко там, слухайте, а в тій, другій, сім'ї – там так файно, лагодно. Она (*Терка – прим. Р. Г.*) поради давала в господарстві, кить комусь не йшло. Она давала поради релігійного напрямку.

Р. Г.: *А не казали у вас на селі, шо є такі люди, шо дуже важко вмирають?*

А. А.: Типирь сякого нис. Товды, коли я мала была, казали, ош были такі

люди, що перед смертю, коли сященик прийде сповідати (усе кличуть домів сященика, коли кось тяжко хворий), та каже котрив...

Р. Г.: *Та що они казали?*

А. А.: Казали, коли ся сповідала перед смертю, та казала сященикові. Сященик обично кінчать похорон у кінці голови. А вона кить уповіла всю правду сященикові (но ци вже вона заказувала, ци сященик) – як приходив на похорон, та там вже кінчив похорон кониць ніг. Не кониць голови, а кониць ніг. Но я, кажу, нигде не была присутня, лиш так чула, що йсе говорили люди. Бо казали давно, ош нечистое ходило. Коли дітині погано, коли дітина, кажуть, не спить – “злі очі” на неї поникали. Йой, кільки раз мені моя мамка “гасила огинь”! Озьме горнятко, у горнятно маленько води, на шпор, ота вода пічне кипіти, мама візьме еден сірник запалить – у воду кидає, другий сірник, третій сірник. Слухайте, та вто погасяться (но сірники треба было, би згоріли до угля). А дали дасть ся мені напити води. Я як мало тої води нап’ю (бо то діти, я се мало пам’ятаву з детства), но та каже: “Ци полівило (*стало краще* – прим. Р. Г.) тобі?” Кажу: “Полівило. Нараз ми май добре”. Та вто все дітям гасили огинь. На ручку клали черлену ниточку, бо казали, оби не врекли дітину. Червоний колір одганяє злих духів. То много было поговорок.

Р. Г.: *А ту сяту воду усю упивали?*

А. А.: А, та ви думаете, кільки там тої сятої води? Наливали так, оби на перстик было. Пак усю дітина, може, і не упила. Тільки мало дали, оби глоток зробити. Всьо-всьо треба было упити то.

Р. Г.: *А не чули, шо в селі є така повітруля, не чули’сьте такое?*

А. А.: Є, чула за повітрулю. Ісе тоже із моім батьком [было]. За столом сиділи люди та говорили так. Но та каже [чоловік], ош вітер дуже віяв, а йому ся привіділо, же штось пішло, штось пробігло. А він узяв такий малий ножик, шо називали бічок (такий, шо закривався, знаєте, та й розкривався), слухайте, каже, а він узяв та той бічок розкрив та ззаду [кинув]. Пішов за ножом, а ножа нис, нож пропав. А товды пішов на вадаску (*полювання* – прим. Р. Г.) на заяці, ісе вже другий раз, ісе був такий епізод, коли дуже вітер віяв, повітруля віяла. А товды, слухайте, встали та пішли на вадаску, сяк давно казали, заяці відстрілювали охотники. Та убили заєця, пішли в едно місто. Та дома спекла їм, посмажила (як вже там – не знаву), як гостина была. Туй, каже, сіли ми ся гостити та й заходить еден чоловік. Но товды была така гостеприїмність, што людину дуже приймали, я се всьо уд старих чула. Та, каже, заходить чоловік: сідайте сюда, удкїть ви, де ви... А він каже: “Та я подорожую”, – каже та й сів за стіл. Налляли му погар вина, поклали, би ся угощав, зайця (убили, зима была). А він сів, каже, із жеба (*кишені* – прим. Р. Г.) вийняв ножик, поклав на стіл. А тот чоловік каже, ош се мій ножик. На ньому ще была якась

і позначка. Та каже: “Удкїть у вас сись ножик?”. А він каже, ош подняв пачмагу (*штатину* – прим. Р. Г.) та вказав на носі: “Никайте, яка туй рана. Сись ножик мені попав товды, коли віяв вітер. А ви, – каже, – задули у вітер”. А чоловік ся імив голови та каже: “Слухайте, я сяк нигда більше робити не буду, бо чоловікові тому стало погано”. А він каже: “Нет-нет, не біда, – та штось каже такое, ци помахав, ци штось він дмухнув на нього, та й каже: – Не біда, нич, – каже, – біди нисе ниякої. Просто я вам хочу казати, коли такое йде (повітруля), та обисьте, – каже, – нигда в тото не метали нич. Она прийшла, она має свої, – каже, – дороги, куди має она ходити. Она прийшла та й пішла дале”. А на йсе каже тот: “Но та, – кажуть, – коли вже сякое, та пояснить ви нам, як она могла вам попасти”. “Бо я, – каже, – така людина, што обладаву вітром”. Ци вто была правда, ци вто не была правда, но люди сякое говорили.

Но а щи говорили такое. Каже, давно в кого коні были, та конів вночі гнали пасти. Коні пасли, а люди лягали відпочити, оби вже сяк осінню вать навесні, коли щи холодно. Та, каже, лягали у борозду. Та й, каже, там еден чоловік розказує, же дивлю я, никаву я, а удтїть іде світлоє. А я си, каже, подумав, шо бороздов. Я, каже, собі подумав, ош то, може, їжак вать якась нічна тварина. Айбо то, каже, іде бороздов, як пішло близько до мене – та каже, ош удступися. А я, каже, з борозди встав та увернувся, каже, із борозди уйшов на зимлю, борозду вчинив свободну. Ото, каже, світячи пішло дале, а, каже, коли то близько было коло мене – уже тоды я увідів, же то не їжак, а штось май великое. Каже, я ліг, як ото пішло, опять у борозду. Отакий чоловік був, любив упити, світлий був. Та, каже, я опять ліг, а товды, каже, пообзиралим’ся за ним, никаву – а то світлом пішло дале. А тоды, каже, як дійшло до кінця, дале, та каже, так на поперед перейшов та пішов на другу борозду. А в другій борозді спав другий. У борозди полягали. Каже, там другий чоловік спав, та й тому так уповів. Та, каже, попереверталисьмеся, пусти’сьме го та пішов. За то казали, же то гатарош. Гатароші – такі, шо з гатаром ходять. Такі приповідки были.

Р. Г.: *А не казали у вас на селі чоловік, шо міг на вовка перемітуватися?*

А. А.: Нет.

Р. Г.: *А не чули’сьте за таких, шо могли гадам розказувати?*

А. А.: Все не знаву, не пам’ятаву.

Р. Г.: *А за такий гадячий камінь не чули? Гадячий, діравий, шо на нього могли казати, шо на шию вішати дітям.*

А. А.: Нет.

Р. Г.: *А кить дворова гадина є, та її вбивали?*

А. А.: Я не знаву, бо в нас не было. Принаймі я не віділа.

Р. Г.: *А ласточки, кить в хліві є, та їх не мош було трогати? Шо гнізда звивали собі, ласточки.*

А. А.: А, а мені причулося, ош ласиця. Ласиця – ото тваринка така біла, похожа до білочки. Та мала живе у хлівах. Та казали так: не дай Бог, а вна дуже любила курятка малі їсти, айбо казали її не мош вбити, бо казали так: там буде корова хвора, там буде вим'я хворое, молоко не буде давати. Казали, [що] перед тим, як корова мала втелитися, усе ся у хліві появляла ласиця. Сякоє говорили. Бити було не мош. Но за ластівки... Се вже'м была велика, се вже'м на роботі была. Та йсе говорили. Казали, ош еден чоловік встав був та были у нього ластівки. Та й гнізда їх понищив, маленькі ласточки побив. Та было у нього троє дітей, та всі троє дітей, казали, были німі. Но се лише такое казали, шо за вто німі були, за ластівки.

Р. Г.: *А не чули'сьте, може, за таких, як гонимарники? Шо казали, шо хмари годні сперати.*

А. А.: Нет.

Р. Г.: *А коли була якась там негода, та чи дзвонили у дзвони?*

А. А.: Но та, знаєте, што ми товды робили? Се моя мамка робила, батько дома і ми робили там, на Оноці, де я ся родила (у Ком'ятах такое нигда не робили, бо якихос таких буревіїв не было, град, блискавка така. Но та в нас на такий час была сячена шутка. Та сячену шутку палили'сьме. Іщи брали на Сяту неділю, клали за сяті образи листя із м'яти, листя з горіха, а на зимлю розтрасували чабрик, такий пахливий-пахливий, пахучий чабрик. Но та брали іщи з такого (ото не викидували вон). Далє на дворі липу клали. Но липу кладеме ми і типир на забор.

Р. Г.: *А не казали, шо має бути тільки стеблин грай-зілля або ще чогось, кільки душ у хижі є?*

А. А.: Нет, сесе я не чула. У каждого яка своя традиція. Та ото ся не викидало, а типирь усьо, і ся липа по Сятів неділі нараз сплять – та й усьо. А товды ся всьо то склало. Были такі кошарки (*корзини – прим. Р.Г.*) плетєні, та усьо ся склало в то (вто, што ся парадило). Усохне листя з горіха, далє м'ята тоже файно пахне, чабрець, што на зимлі (та й за три дні ся не замітала хижа і ми по ньому ходили, а він сох у хижі, бо Сята неділя вже в літі та вже тепло). Та з того брали та тоже малинький згорточок, заяжуть ниточков, би то всьо было в'єнно, та палили, кодь блискало та гриміло. Но а в церкві ішли дзвонити, у дзвони дзвонили. Брали сісі зілля всякое та йсе, би не падало, би не было сього буревію. А йсе, шо дзвонили, та піп каже: “Ідіть продзвонювати, оби не было великого дождю”. Но айбо сященик не пояснював людям, ци це з Божої сторони, ци з якої сторони, бо розумні были сященики.

Но а ци такое. Ви ходите по Оноці? Та за п'ятницю градову нич не казали? Слушайте, там як почав дощ падати, блискавка, гримить... Як почав дощ лити, слухайте, та дощ то дощ, а як град став... А сященик каже, ош

треба брати павіси (*корогви – прим. Р. Г.*), раз-два в дзвони дзвонили дуже в церкві. Збігли та каже: “Візьми павіси”, – та пішли ош одвернути тоту [негодуду]. Пішли, каже, уд кум'ятцькому гатарові (тото межа так ся називала), а на кум'ятцькому полю дощик еден не попадав, ни едного граду ниє. А в Оноку збило стікло, усьо збило. Пішли далє та обойшли цілу межу цілого села Онок. Та лише Онок град оббив, а другі села – всьо такое, десь было видко, же мало дощ падав, но не една градинка у тих міст. У Оноці градова п'ятниця... товды давно євреї были, двоє в нас было в селі православних, таких тих настоящих православних, шо вни в неділю ішли ся молити до церкви православної у Білках. Та буквально усі люди, каже, і комуністи – при руських уже! – ісе я коли ще на Оноці жила, руські комуністи задарь были в селі, партійні всякі, – усі держали градову п'ятницю. Далє євреї у нас був головов колгоспу. Та, каже, едина градова п'ятниця – была сято такое, же в колгосп не йшли робити. А были такі сята, шо сято было, а він заставляв, оби йти робити в колгосп. Но та ци што такое? Боже, може, я й грішу, айбо се такое, што я сама чула.

Р. Г.: *Не казали, чого лише в Оноці була ця градова п'ятниця, чого град там так побив, а села інші не чіпав?*

А. А.: Нет, ісе не знаву, яка причина. Пак регелія, сященики твердили так, же ми, не дивлячись на Онок, оноцькі як перейшли сюда жити, коли градова п'ятниця, ми, з Оноку, в тот динь держимо сято.

Р. Г.: *А не казали, чи ворожили дівки собі на чоловіка там, не було такого?*

А. А.: Казали, ош знавуть дівки ворожити, жони знавуть ворожити... Я ся вчила заочно. Та прийшла я з сесії домів (ото была різдвяна (*зимова – прим. Р. Г.*) сесія). Я прихожу домів, а мій чоловік каже (уносить мені сюрприз – відро оцинкованое повное папірьок (то, чим ступать свинка, на нозі тоті пальці)): “Слухай, уставу я рано, – ісе было перед Різдом, – А в нас двір уд двері до туй, до кухні, – і даже ми вказував, – уд тих гарадичів (*сходів – прим. Р. Г.*) впоперек до кінця забора, до межі, еден коло другого были укладєні сяк папірьки”. А я кажу: “Ти через тото йшов?”. А він каже: “Тать докить'м світло не запалив, запалив світло та й вже, – каже, – увідів, же йду через што. Малий сніг упав, малинький сніжок, – каже, – був упав. Но та, – каже, – то ся ги чорніло, бо в снігу лише малинькі сліди были. – Та каже: – Папірьками цілий двір був укладений”. Но а я кажу: “Но та што тепер будеме робити з сими папірьками? – Кажу. – Де їх назбирала вта людина, котра ісе робила?”. А були туй у ня такі зависливі, завіділи, [бо] я любила робити. Кажуть: “Нашто тільки робите?”. Кажу: “Тать у нас четверо дітий. Четверо дітей треба вчити”. Та пак, слухайте, ми то взяли і спалили. Кажуть, то треба спалити. Но та коли'сьме палили, та віділисьме, ко проходив. Бо казали так: кить ворожки палити, та товды тота людина, котра зробила вто, людина має ся там показати.

Златослава КЕРЕЧАНИН

(Ужгород)

**ЛЮДИ З ДЕМОНИЧНИМИ ОЗНАКАМИ
У СВІТОГЛЯДНИХ УЯВЛЕННЯХ
МЕШКАНЦІВ ВІНОГРАДОВА**

Дата: 30.07.2018

Місто: Виноградів

Район: Виноградівський

ПІБ: Зеліско Олена Степанівна, 1929 р. н.

Уродженка: с. Колодне, Тячівський р-н

Мешкає: з 1988 р.

Опитували: Керечанин Златослава

Тема: Народна демонологія і народна магія

Керечанин Златослава (далі – К. З.): *А коли діти шли випасати худобу, та що такоє бавили? А били у вас такі ігри як кріцатися або лопти бити?*

Зеліско Олена (далі – З. О.): Лопти бити било.

К. З.: *А било такоє, що ви на жениха ворожили?*

З. О.: Било. Лічили на Андрія куля. Та який уйшов кул, та кить уйшов файний, та то нямиш (багатий). А кить горбатий та кривий, ото бідний. Лічили'сьме та дев'ятий кул вимикали'сьме гет. Несли'сьме до хижі та в'язалисьме го. Гадали много дівок. Та нав'язували'сьме панзлики, би знали'сьме чійоє. Діле сьме поливали окропом, оби... ішов. А на Іван динь йшли'сьме в хашу та копали'сьме гопки. Ті гопки били на Іван динь. Копали'сьме гопки. Та гопки... іграєме коло них. Ідеме гет на таниць. Та, котра май скоро у танци буде. Котра перша начала копати ті гопки, то та перша в танци. Дівочькі били тай хлопцуюцькі гопки. На Петра микали'сьме ще трави такої, знаєш. Така ги сиквиль, си косиці. Косиці розові, а оно липке такоє. Та примовляли'сьме. Та нав'яжме ся на Петра, а то довгі косиці били. Нав'яжме на сята на Петра на танці ідеме.

К. З.: *А било такоє, що по лісу сьак водило?*

З. О.: Мене водило. Гуд як. Жона ми ся явила та казали іти з нив. Казала: “Тютко, пойте я вас проведу”. Хотіла ми показати місто, де май гриби ростуть. А я її не впознавала, нигда не віділа. А она потом зниділа, так би, ги і не была. Господи, мене так водило, не розуміламе де'м. Ішла'м думу, а мене май у хашу заводить. Шо дись дзвонило. З тим звонком я і у такі двори зайшла. “А, – дума'м – си та ти мене, маленький, водиш?”. Сама з собов говорю. “Та

ти, малий, мене водиш. Та беру тя, та кладу під камінь. А мене думу пусти, бо я іду думу.” Та тоди ся, небого, врозуміла. Як им тото поклала під камінь.

К. З.: *А що ото такоє?*

З. О.: Та ото може пропасник. Та такоє буде водити. Ото є така нечиста сила, що водить. Ото може жона біла, босорканя. Нянько казав, що давно нечисті били такі, шо і коні не годні били йти... Каже, шо впав кунь. Летіло світло та впало дулу у шанц. А коні форкают та форкают, не годні рушити. А мій нянько напереди бив. А він близнюк. Та каже: “А, Ціганику, якийсь блискучий, який ти файний.” Пішов та так го поплескав. А кунь тоді ся зняв. Нянько не думав, шо то такий. А як полетів, та тоді поняв, шо кунь нечистий. Тоді лушники били, босоркані. Босоркані і типир сут. Коли несе у млин мелей молоти, та той мелей, шо впаде, та під язик покласти. Та піти до церкви, та усіх босоркані увидиш. Та моя сестра Маріка сьак зробила. Та налічила у церкві чотирнадцять босоркань.

К. З.: *А як она поняла, шо ото босоркані?*

З. О.: Ото у них серед голови такоє. Пуднімало ширінку шось з голови. Я їв казала: “Никай, би не увіділи, шо знаєш, бо годні потяти.” Босорканя – пугник.

К. З.: *А босоркані такі ся рожедали? Чи їх можна било навчити?*

З. О.: Они родяться сьакі. Зо мнов ся купала дівочка, та хвуст у ній бив. Та она босорканя біла.

К. З.: *А било такоє, шо у корови молоко пропадало?*

З. О.: Било.

К. З.: *А як потім то молоко вертали?*

З. О.: Ко як знав. Я своє молоко все вертала. В мене били раз так забрали, шо корова кров давала. Но, а я пушла, я знала, ко вто забрав. Та я пушла, та кажу: “Нуцьо, пустіть ми молоко, бо моя корова дає кров”. – “Но, та сербай кров”, – каже ми. Кажу: “Пустіть ми молоко, бо самі будете сербаты”. А я пушла, урубил з трьох корчів тирня, та укопала'м киргицю, та пішла'м, та купила'м голки. Див'ять ігол забила'м у ту киргицю та верла'м у піч. Та киргиця згубла, та та корова згубла. А ота прибігла до мене: “Ляльо, шось учинила?”, “Я три рази казала би'сьте вернули”.

К. З.: *А може знаєте, як ті відьми силу набирають?*

З. О.: Они силу собі набирають, бо якийсь “госс” собі познают.

К. З.: *Шо то таке?*

З. О.: Но, госс – трава така. Босоркані ту траву збирали та мастилися нив. Бо зо мнов цімборила дівка та мати їв біла босорканя. Та всьо ми приказовала за матір. Каже: “Хочеш, госса ти принесу?”. “Не треба ми!”, кажу. Она піде вночі на див'ятий хутарь, там ісходилися. А жона біла босорканя та

вродилася в ній дітина. А прийшла кума та каже: “Кумо, та вам треба йти на див’ятий хутарь, а у вас дитина. А нам треба йти на дев’ятий хутарь”. Она каже: “Та чоловіка замість ся пішлю”. Она начала чоловікови казати: “Небоже, піди, бо я не можу. Я ти вкажу де, дам ти госс. Помастиш госсом віник та на ньому підиш. Або імиш косу та кажеш: “Рубом-недорубом”. А він указав: “Рубом-перерубом”. Та перерубав трьом ноги. А они грали тоди, літали. А він косив. А они їв кажуть: “Кумо, кого’сьте пригнали?”. А тот чотирьом ноги перерубав. А ун їх не пузнавав. Они ся не познають. Сестра брата би убила.

К. З.: *Ото не мош било казати, ко є ко?*

З. О.: Не мош. А коли прийшли д’нів, та: “А, та ти босорканя”. Узнав вун ім’я їх та всім приказував. А они імили го та хотіли задушити. А они їв указали... котрась їв указали. “У мене троє дітей та нашо я буду йти?”. Та тоди го лишили... На див’ятім хуторі сходяться.

К. З.: *А де той хутір?*

З. О.: Дев’ятий хутір ото див’ятоє село. Та ісходяться, там поле є та там сходяться босоркані. Я віділа. Та там іграють, та світла там у них.

К. З.: *А шо то за світла?*

З. О.: Ото свічки набирають. Та сья іграють та скачуть та свічки з ними скачуть.

К. З.: *А били босоркані, які шось доброе робили?*

З. О.: Били. Такі не робили зло. А били такі, шо потяти могли, шо умирали. Так у нас дівочку потяло. Било їв дись одинадцять-дванадцять років. Дуже файна била. Казали, вмерла, бо ніко не поміг до доби. Отбирать годулю од жони босорканя. Є шо і дітина умирала так. Давно йшли до баби, сільська баба, не дохтори. Та баба прийде, отгасить огня, побас, та тоди прийде годуля. А кіть нет, та дитина вмирать. Босоркані дуже лихо чинили. А били лушники. Лушник раз ішов бив нянько, но його не кивали, до таких діл не мали.

К. З.: *А чого не кивали?*

З. О.: Він бив близнюк, у нього двойна кров. Шо однов кров’ю двое ся розділяли. Ун із лушником ішов. Лушник ішов та вун ішов із ним. Та говорив із ним. Лиш потім му прийшло у голову, шо то лушник. Цигаретлик палив, а доки допалив, та тот на три кілометри пішов далеко. А він був убраний ги простий чоловік. Каже: “Тоди м узнав, шо то лушник”. А то лісник. У такому шматті бив, у лісничественому, у зеленому. Ун приказував, зійшовся з лісниками та казав. Но, а вун го не впознавав. Його не мош било впознати. Не дає свій вид.

К. З.: *А лушниками били лиш чоловіки?*

З. О.: Лиш они, лиш люди. А жони – то босоркані.

К. З.: *А чоловік міг бити босоркуном?*

З. О.: Да, босоркуни били.

К. З.: *А лушники такими ся рожали?*

З. О.: Рожалися. У них сім’ї били, у селови били. Они просто вночі шли та лиш у слабій місяць. Они люди честі, они не несуть нечестот. Ото лиш у слабій місяць.

К. З.: *А били у вас знахарки, шо мазі знали робити?*

З. О.: У нас у селі не било.

К. З.: *А ворожили дівчата?*

З. О.: Ворожити знали, но лиш они не хотіли то нікому казати.

К. З.: *А розказували у вас туй за таких вовкунів, шо на звіра перекидувалися?*

З. О.: Айно. То такий босоркун, шо знає на пса перевертися. Мене раз престав такий пес. Ішла’м, никого не било. А обернулася – а за мнов пес, а на ньому такий светер. Він ня до хижі довів та дале до поля пішов. А я знала, шо то Василь Маринцев, босоркун.

К. З.: *А як він перекидувався на пса?*

З. О.: Він сів, ото било зад мене, та перекачався, я не віділа, шо там робив.

К. З.: *Ото він міг перекидуватися в любий час?*

З. О.: Нет, ото лиш коли місяць слабій та годен перекидуватися. Лиш тоди на нього натходить. Коли я шла, та то лиш звечорілося.

К. З.: *А били такі, шо гадами могли управляти?*

З. О.: Била жона, шо годна била наганяти гади. Так били на жону нагнали гадув, шо всюду гади били. Тота лиш мала мати якусь з ними связь. У нас невістка била “Старша на гади”. Коли умерла, та тоди до ня гад приповз, а то ще холод бив. А ото она дала знати мені, шо умерла. Наганяла на ня. А коли померла, та коли служили, та під деревищем гадище такий. Та, знаєш, піп ся загикав. Так ся напудив. А донька їв приказувала ми, шо коли била комашня, та прийшов гад на поруг, та ги лічив, кільки прийшло на комашню. Донька го хотіла бити, а одна каже: “Ото мати. Иди, Марійо, де тя поклали”. А она каже: “Но, не годно бити, шо мати така” – “Та видиш, шо така”. Та в хижі лишилися ночовати она, зять, син. А в другів годині пооткривало всі вікна, замки. Та тоті лишили хижу.

К. З.: *А било таке, шо на могилу цьої жінки потім сходилися гади?*

З. О.: Сходилися. І в могилі били. Біла така в могилі била. Кось казав, би кул забити. Нет, ото лиш діра била гадув. Она била нечиста та оприділили, шо у гадяча гніздо. Шо гадяче гніздо поклала на себе та мала союз з гадами. Та стала гадяча голова.

К. З.: *А як она гадів призивала?*

З. О.: Шось шептала.

К. З.: *А не казали, що у сьогі жони є гадячий камінь? Пацірка?*
 З. О.: Не чула'м про таке. Я лиш чула'м, що Старша має їх зганяти у ракаш.
 К. З.: *А чули'сьте за Анцю Зарічанську?*
 З. О.: Чула'м. Ото п'яничка била.
 К. З.: *А казали, що она провидиця?*
 З. О.: А гуляла она.
 К. З.: *А чули'сьте шось за упирів?*
 З. О.: Чула'м ай віділа'м. Опірь. Опірь із людей. Опірь годен уссати кров та челядник умирать.
 К. З.: *А такими ся рождали?*
 З. О.: Рождали.
 К. З.: *Они лиш шкоду робили?*
 З. О.: Они не чинили шкоду, они лиш кров пили.
 К. З.: *А чули'сьте за таких гонимарників? Шо хмари розганяли?*
 З. О.: Ото босоркані хмари зчинювали і дощ. Коли вітер великий, ото босоркані вітер вчинили.
 К. З.: *А було таке, що жінка могла розогнати хмари, розмахуючи чимось?*
 З. О.: Било таке. Жона передо мнов зняла ширінку і замахала. Всяди здожділо, а у нас нет. Каже Маріка: "Може, ти нечиста?", "Нет, я не нечиста. Мамка ня навчила як ширінков махати".
 К. З.: *А она шось тоді примовляла?*
 З. О.: Она пушла набук от чиляді.
 К. З.: *А у дзвони дзвонили перед грозою?*
 З. О.: Давно били у дзвони.
 К. З.: *А чули'сьте за таких чорнокнижників?*
 З. О.: Чути'м чула, а не віділа'м.
 К. З.: *А шо за них так казали?*
 З. О.: Шо они недоброе роблять. Они свою чорну книгу запиравуть.
 К. З.: *А як сякі чорнокнижники вмирають?*
 З. О.: У Маріки в селови бив сякий чорнокнижник. Та він читав свою чорну книгу. Такий прийде, шо одопре всьо. А му казали, шо задушать го, кить дальше читати ту книгу буде.
 К. З.: *А шось розказували за дводушників?*
 З. О.: Та то лушники, тай босоркані. Одна душа йде, а друга лишаеся. То всі нечисті двадушні. Родяться такі. В подакого хвостик коло волосся, а в подакого унизу.
 К. З.: *А било у вас таке, шо курячий зносок через хижу перемітували?*
 З. О.: Я перемітувала. Ото взяти пуд плече, див'ять днув поносити пуд

плечом, та уйде пропасник. Сяк є в людей. Коли помер тот, у кого ун бив, та так метав усім у хижі. Яешницю ів, лиш не солену.
 К. З.: *А як тот пропасник виглядав?*
 З. О.: Ото чорт. Чорний, а подакотрий челений. У кого який.
 К. З.: *А не казали, шо продати го мош?*
 З. О.: І прогнати го не мош. Ти му газда. Ун ти всьо зносити буде. Но коли го розсердить, та всьо знищить.
 К. З.: *А його передати мош на другого?*
 З. О.: Нет, не мош. Ай у хижі ся стає. Ото таке, вийшов малий хлопчик. Каже: "Іди, жоно, гет утсіть".
 К. З.: *А чули'сьте за повітруль?*
 З. О.: Чула'м. Ото жона повітруля. Та такий вітер, шо понесе тя.
 К. З.: *Чоловік нив бити не годен?*
 З. О.: Нет, то лиш жона.
 К. З.: *А казали, шо у повітрулю не мош кидати ножа?*
 З. О.: Таке мені не казали. Того ся бояли.
 К. З.: *Коли повітруля могла ся сяк появити?*
 З. О.: Хоть коли. І хоть де.
 К. З.: *А казали, шо сі нечисті тяжко умиравуть?*
 З. О.: Тяжко, бо они великого гріха зробили. Бо задушать челядника.
 К. З.: *А куди дівали мотуз з повішельника?*
 З. О.: То дерево не мош зрубувати до року, бо буде переслідувати го челядник.
 К. З.: *А чули'сьте за такі молитви як "Золотий Отче Наи", "Сон Богородиці"?*
 З. О.: Чула ай молюся.
 К. З.: *Било таке, шо мати зчинила дитину, а потім її душа ходила за нив та плакала?*
 З. О.: Било таке од мене декілька хиж, шо ревало дитинча. Ото слабий місяць бив та ривало дитинча, шо верли го. Ото кажуть "збігля".
 К. З.: *Ото всі чули?*
 З. О.: Всі чули, шо ривало.
 К. З.: *А як далі воно перестало плакати?*
 З. О.: Оно ачий дисять годів ривало, а потім перестало.
 К. З.: *А коли дитина дуже напудилася, та шо робили?*
 З. О.: Я огня отгашувала.
 К. З.: *А чули'сьте за злі очі?*
 З. О.: Ото отгашуеся огонь от поганих очей. Ото може челядник і умерти.
 К. З.: *Куди дівали мертву воду та ті тряпки?*
 З. О.: У нас у сутку несуть.

Іванна ДАНКО
(Ужгород)

ДЕМОНОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ С. ЛЕМАКОВИЦЯ

Дата: 16.07.2018

Село: Лемаковиця

Район: Виноградівський

ПІБ інформатора: Марушко Анна Михайлівна, р-н.

Уродженка: с. Олешник

Мешкає: с. Лемаковиця

Опитували: Данко Іванна, Сокач Михайло

Тема: Народна демонологія та народна магія

Данко Іванна (далі – Д. І.): *Ви коли були малі, може попасувалисьте худобу? А була у вас корова?*

Марушко Анна (далі – М. А.): Бола, і дві.

Д. І.: *А боло такє, шо у корови молоко пропадало?*

М. А.: Боло.

Д. І.: *То казали, шо то босорканя забрала чи ше шось таке?*

М. А.: Боло, боло такє.

Сокач Михайло (далі – С. М.): *Ходили може такі чутки по селові авать розкази шо босоркані забрали, а потом дись то молоко якось вертали?*

М. А.: Туй у нас сусідка, носили до ній і сорочку, носили до ній і хлопців, тоже сорочки, якусь вещь із того, молоко несли, шо надойили, бабі тамка туй ворожили. Чуєте, ото всьо пустое, прийшла вна раз думів, я їй і кажу “ну што, сусідко, штосьте уходили?”. А она мені каже “йой” как “пак чуйєш” каже “пак сякое та сякое пак так і є”. А я, она од мене постарша жінка бола та кажу “чуєте, уд вас мош... ви ся так легко поддаєте туй паніці.” Я вообщє їх.... я їх... і не говорю з ними.

С. М.: *А боло такє, може, даже дись ви виділи такє як повітруля?*

М. А.: Но пак туйка є, бо туйка на повороті усе є повітруля.

С. М.: *Айно? І шо за неї кажуть? Кажуть, шо там ніж задувати немош?*

М. А.: Ніч. У нас до того ноль емоцій, бо то туй часто, то ся туй на повороті, но, і сюди є, і сюди є. Знаєте, поворот. Або знаєте, коли куплять дітину, бо є на ній такі гнойні чирячки. Но уто, гнойні чирячки та каже... Ото каже “ізолляли” кось, обмивав дітину, улляли...

Дочка М. А.: А ото є. Є інколи правда. Ісі бабки шо сесе, желудок дітині уверне та налажує, таги ута стара Елочка. Ото так на ній називають, а звати ї як?

С. М.: *А туй по селови є йици такі бабки?*

М. А.: Є, є. Гойда. Гойда Марія. Туй боли бабки такі, шо знали налажувати, та айбо ті вже повмирили. Та там...

Дочка М. А.: А молодьож не хоче ся вчити.

С. М.: *Чулись такє як дводушники? Казали, може, так на людей якихись?*

М. А.: Чула я за дводушників, айбо они давно повмирили. Тото ся били...

С. М.: *Билися дводушники?*

М. А.: Два. Они боли такі, і еден бов, і другий бов, та билися туй, на... на... туй на мостови, та схожувалися. айбо то вже давно. Ото щи до войны.

С. М.: *А як ото боло? Як они ся схожували? Шо они робили?*

М. А.: Вони вобщє такі люди як ми, они лише пішли, лише пішли уночи, допустім, час ночі, два часа ночі, так докить когут не заспівать. Як когут запіє, він істає. І коли він піє допівночи, тоди в них є сила. Но они, казали, дводушні. Но, типир кажуть “Вампіри”. Типир иншак говорять.

С. М.: *Вампіри?*

М. А.: Вампіри.

С. М.: *Упірь тіпа чи...*

М. А.: Вампір. Ото то так боло, або... они так, но тай жони боли такі дводушні. Туй тоже ходили. Но, ходили на возах. То їх ніко не видів, недоступно боло нікому видіти. І не хоть-кому чути боло. Так но. Боло так, ходили, при моїв тямці не боло то. Айбо чула’м од своїх родичів.

С. М.: *Шо билися туй на мостови?*

М. А.: Билися. Билися, еден другого убив. Єден другого убив. Пішли боли на Черни, та еден другого убив.

С. М.: *А шо, они ся якось там змагалися силов?*

М. А.: Так, силов, силов май. Та не так ош топором, вать ножими, нит, они так, руками. А типир такого неє нич. Типир ідїть опівночи і попівночи, усе машини ходять. Типир неє того: ніч, темно ся, всьо, ніко не ходить. Я йду сама уночи вон, тай, тай не боюся нікого, та уйду вон, тай зайду. Тай не чуву я нікого. Нікого не чуву. Давно говорили люди, ай то вже типирка...

Дочка М. А.: *Може, ото й не правда.*

М. А.: А може, ото і не правда.

Дочка М. А.: *Давно воли, нет?... ходили...*

М. А.: Гатароші ходили, ото межов, кїть два непаровалися ото таги типир, та кїть на межі построй хижу, та він мав силу, та пушав такі гатароші, так давно казали, а то такє боло таги лампа. Та знаєте, шо такє лампа. Та ото ішло такє польом та світило. Но коли я сюди прийшла, я уже 50 і три годи туйка, в Лемаковиці, бо я з села сусіднього, та туй боли хаші, се всьо хаша бола. Ми туй ся построїли та туй всьо в хаші боло. Туй задня сусіда бола та

зад нїї тоже хаща бола, таке. Но та так мені вже мій чоловік казав, каже: “Пой, Ани, никай – каже – як іде дулі межов”. Та кїть ся построїв на межі... а іщи ся ішли давно до церкви божити, от тоті мали силу. Ото люди ся божили на межах. Моя межа, се твоя межа, так... такі боли суперечки.

С. М.: *Гатароші називалися...*

М. А.: Гатароші ся називали, айно.

С. М.: *А йсі, шо кажите, дводушники, они боли, ну, як вампірами їх називають. А ци є такі як “упирі”. Можіть сьте, чули шось таке за упирів.*

Дочка М. А.: Та то їхня... тоті видав, начальники тих вампірів чи як ото... ті шо май сильні.

С. М.: *А чути туй боло по селах, може, казали якісь такі історії, такі шо... зайде упирь до хижі та начне газдовати чи ци шось таке?*

М. А.: Двохлічний. Ото двохдушний. Пак ото у каждів хижі є свій домовий.

Д. І.: *Угу, як за домового.*

С. М.: *Домовий?*

М. А.: У каждів хижі. Такої хижі неє, оби його не боло.

Дочка М. А.: Не, помниш ту історію... чекай, ти уто розказувала. За Худу старого. Коли пушов у хащу та кому там сів на тото... Шо бігав із ним, шо негодни го боли найти.

М. А.: Босорканя. Но, носив і.

Дочка М. А.: Казали люди.

М. А.: Айно-айно. Ото і мій чоловік, докїть ходив по Олешнику ши лигіньом... пак ши лигіньом, хлопчюком таким, но та Лодо Павлюків, тай він, тай Иван Суботник, вірник. Тай пішли в Олешник, на танці, но, на танці, но, у кіно вать шо ци як ото. Та ішли удтїть, та чуву они троє, та дві сіли двом, а єден ішов без ничого, та тот пішов, а їх двох не чув. Но, двох цїмборів. А він бов на нич на ньому ся не несла. Та каже, шо не дійшли сюди боли, де мій... до нашого перехрестя. Уже боли негодни іти. Та давали їм їсти фанки, давали, ош фанки їм давають. А уто, вибачте, кїнська балига. Та то давали їм їсти. Та каже, ши, каже, комусь укажиш, ти, каже, ходити не будеш. Нигда. І мені нигда мій чоловік не хотів, та він ніс, тай Лодо Павлюків. Но, цїмбора його, вони уже повмирили. Но та я ся все сміяла, а все кажу: “Йди-йди в Олешник, там найдеш босоркані, бо там їх, кажу, є”. А він каже: “Ай, єднум носив, таким каже носив шо (*нерозбірливо*). Пак сякое, пак давно так боло. Пак ходили, но.

С. М.: *А не казав шо.. кажете, сіли на нього. Сіли на них двох. А боли у них послі того синці?*

М. А.: Не казав ми нич за то, за синці. Він лиш казав: “Ішов віз”, но, чули вни, шо віз іде, вони ся уступають, а воза нігде неє. Воза нігде неє.

Д. І.: *Шось їм ся чуло.*

М. А.: Пак чуло їм ся, шо іде віз, а вни ото, та єден та чув, шо штось не-суть тяшкое.

С. М.: *А то туй за селом боло?*

М. А.: То туй, там, сусідньое село.

Д. І.: *В Олешнику.*

М. А.: Олешник.

С. М.: *Угу, а то мижи сима селами они дись так напали на них.*

М. А.: Але, туй адика Лемаковиця, а се село.

С. М.: *А ци, може, знаєте якісь міста, шо іменно у тих містах так водить іменно так людей, шо не можуть вийти, наприклад, з ліса, чи на єдному місті пару людей так... возьме їх босорканя та почне водити.*

М. А.: А, пак ото... підеш у хащу та заблудишя.

С. М.: *А боли у вас у селі... дись може в Олешнику чи, кажете, в Онокови, люди, шо могли там хмари нагнати чи розогнати хмари.*

М. А.: Туй вам не треба нікого. Самі будете. Коли є велика буря або град, вать што, тот рушник, што криєте паску, свічку запалите та сьак махаєте, махаєте...

С. М.: *Свічку?*

М. А.: Оту свічку, што бола у пасці забита, як ся сьятить паска, оту свічку. Ота ся свічка держить гід. Ту свічку не палите нигде, та стоїть. Но а кїть якась велика буря авать там штось, тоту свічку запалюєте у хижі тай тот рушник там шо... сьятите паску в ньому, тот ся рушник не мие, він стоїть гід, та потом ідите, сьак розмахуєте і хмари ся розойдуть.

С. М.: *То ість так, шо свічку запалити у хижі, вийти вон і таяк би розогнати тим хмари?*

М. А.: Тим пак хмари розженете.

С. М.: *А якось кажете на тот ручник?*

М. А.: Ото пасхальний.

С. М.: *Ото пасхальний ручник, так ся і називать?*

М. А.: Він так... так і написано на ньому. Пасхальний рушник. “Пасха” там написано. Христос Воскрес. Та такий рушник.

Д. І.: *А у звони у вас звонять як гроза іде?*

М. А.: Звонять. Кїть велика буря та звонять. Розганяють і звони, правда. Туй, на Оноці, є Пятниця Градова. Там дуже боло єдного года, но не знаву, якого года, но, уже то доста давно боло, та дуже боло збило всьо град, буквально збило всьо, но, пуста земля бола. Там пак люди дуже имили, но, короче, они чинили цілоє село, та они моляться, они динь держать. Нико на города немає йти копати, ни робити, нич. Тот динь. То є Пятниця Градова. Но а у нас

туй, видите, Девятий Читвирь. Девятий Читвирь за Пасков, Девятий Читвирь у нас туй держать. Но то є у церкві молидень, усьо є, но.

С. М.: *Ви не ходите тоди на город?*

М. А.: Пак нашто? Тоди...

Дочка М. А.: Тоди ся не стірає, нич.

М. А.: Тоди ся не стірає, ни нич.

Д. І.: *То як свято, угу.*

С. М.: *А якось ся називать тот динь?*

Разом: Девятий Читвирь.

С. М.: *Ага, просто девятий читвирь, угу. Щи, може, знаєте якісь такі дні, як ся Градова Пятниця. Дись, може, по селах таги босьме у Широкому та казали нам за Грцну середу, такое, шо боло, тоже худоба бола умерала у них, у селови, та молилися боли.*

М. А.: Я не знаву, то туди, далеко, та я туди й не хожу.

С. М.: *А за ісього, кажете, домовика?*

М. А.: Ото, ото... никайте, ото...

Дочка М. А.: У вас такого не боло, шо шось покладите, а негоннісьте найти? У мене все так. Дись ся покладе, а неє. А дальше, пак коли го сьак нетреба, та ся найде. Та то у каждів хижі є. Він ся не указує нікому, бо ви його не видите, і не видите, і не знаєте, айбо він є. У каждів хижі є.

С. М.: *А він відкить ся бере?*

Дочка М. А.: То видав, коли ся будинок строїть. Чого, видав, коли ся строїть та коли криши неє...

М. А.: Чулу кладуть. Чулу. Таку палицю, а там склянка палинки, тай рушник, та докить ся не начне крити, та оно там стоїть. А дальше, як начнеся крити, та там й всьо лиш крити треба. Но аби хижа не стояла...

Дочка М. А.: То видав, трави якісь, копачі там іщи стоять.

М. А.: Пак такое... із папіря ото там висить, ото сокотить хижу. Ото є уже жилець у хижі, кось сокотить хижу, бо хижу без жильця не мош лишити, та як коли ти йдеш до хижі, та не йдеш сам до хижі, е, ночувати, а ночує мачка. Спершу раз мачку треба пустити, та так і се, шо хижу сокотить тот, тот чола, но так у нас кажуть. Палиця така, но, чола (*чова*), склянка палинки тай рушник. Тай мало там трави урвуть вать кориці, вать што, но шось такое, но. Хоть што навішавуть тамка.

С. М.: *А може, виділи 'сьте такий курячий зносок малинький.*

М. А.: Віділам.

С. М.: *Та шо з ним роблять? Через хижу мечуть го, задувають?*

М. А.: Через хижу го мечуть, через хижу го мечуть. Кіть перевержиш, бо туй я б не переверла, а в себе превержу, коли в ня боли кури та боли. Йо-йой, кільки боло зносків, та все'м метала гет.

С. М.: *А нащо ото ся робить?*

М. А.: Пак бо в нього неє жовтка. Оно не родить, оно не родюоче, ото як би казали “чортово яйце”.

С. М.: *Чортово яйце.*

М. А.: Чортово яйце, айно. Оно такое, малое, там жовтка... ануш, кітисьте не розбивали, но та первим, я й сама хотіла поникати, у ньому жовтка неє ніякого. Сам білок. У ньому нич неє. Зародка неє.

Д. І.: *Но а чому, там, не викидують у мусор, а перекидують через дом?*

М. А.: Ото так: коли у дітини є недобра хворота, знаєте, епілепсія, но, так ся називать по-науковому. Та коли видить, допустім, отиць, видить перший раз на дівочці оту хворобу, довжин сісти отиць голий який ся народив, дітині на вид, туй ни (*показує на лице*), на вид, най ся не приказує, най вам кажу. На вид має сісти. голий. І казати так: “Тоди бом на тобі відів, коли будуть ня видіти на улици сякого”. Ото отиць, кіть дівочка. А кіть хлопчик, та мати має сісти. А оту одєжду з ній зняти, з тої дітини, та переверичи через хижу, но, через їхню, та де упаде, та там закопати у зимлю. Зняти платічко, всьо з нього. Лишити дітину голу, як ся народила. У тому нигда того неє. Бо я... туй, Мирослава знає, я держала туй у куми дитину. Но, короче, я і держала, но та то боло так: субота, вичір, но а ми так, зима, но та не йшли'сьме далеко, а йшли'сьме так, до сусіди та там з дітьми, бо у мене боли двоє, двоє: і Міша, і вона була. Но та пішла я, пішла я до куми. А она колисала дітину у колисці, не у калясці, у колисці. Но та ми так, сіли'сьме, но тай каже вна: “Но, кумо, – каже мені, – йду нам втянути по погарчикови вина”. Вна пішла, ото боло осіньов, но та втянула пів літра вина, знаєте, кільки то пів літра вина, но та втянула, нам ош... но, та вна колише, колише дітину, якось таги дітина заснула, но та вто бов хлопиць Мішка, та каже “Йой”, – каже, – никайте, кумо, шо з ним є?”. Я сьак глипну, а в нього очі увернуті, рот увернутий, перекивило му, тай тоди каже: “Йой, Боже, шо з ним?”. Кажу: “Скоро, – кажу, – роздвіайте го. Скоро, – кажу, – мечте вон платя”. Но тай прийшов ун, прийшов кум, ісе кума каже скоро... но пак я уже не бола в хижі, я уйшла вон, но, пак чоловік уже. Ош йду та скажу: “Скоро сідайте”. Не чоловік скоро, а кума, мати му, тай сіла, тай всьо. Типир, кажу, зайшов кум та каже: “Што, кумо, з сим платьом типир буде?”. Кажу: “Нич не переживайте, уберіть дітину, уже уберіть дітину”. Та кажу: “Ото завяжіть платя, обо не ся порозлітало всяди, а сьак о мало завяжіть добре та мечте через хижу”. – “Но та чекай, – каже, – через хижу не перевержу, а через літню кухню”. Вержете, перелитіло, во, кажу, де упаде, та йдїть, кажу, та укоплїть яму, обо ся там не орное боло, обо не уорав тото, так о, трактор ош. Він укопав, закопав, а уто упало до другої сусіди, та не упав до ній у двір, він у двір упав, ай но у межу, розумієте, они пак закопали, слухайте, туй

туди каже: “Боже, та што буде?”. Нич не буде, кажу, будете ітися сповідати, до священника, говоріть, што там гріх у вас є. Нич, потом, Слава Богу, нігда нич у нього не боло. Потом він ся женив, потом на ньому нігде такого не боло. Нігде не боло. Ми пак, слухайте, коли ся пак він ізбирався. Коли ся пак ішли вінчати до церкви, та кажу: “Кумо, та я се мушу казати священникови, бо я му мати”. Я му хреснов вела, тай типир го привела пуд виниць. Но та я пак, він ся вінчав у Олешникови, тай кажу: “Пой, – кажу, Мішко, я мушу казати...” Тай нігде на ньому, чуєте, неє. Нігда, і не сниться, айбо се... “Маточко, айбо вкажіть, што зо мнов боло?”. – “Пак, Мішко, я тти годна вказати се шо з тобов боло. Пак ніга на тобі не боло...” На ньому не боло нігда... Буде, айно, мати сіла скоро, но, правда, нікого не боло. Якось так... но нікого не боло. Ни з сусід, но нікого не боло. Ми лиш дві боли, а втиць, її чоловік, щи боли не прийшли боли з роботи. Та, слухайте, ми нігде, нич я на ньому нігде не віділа. Розумієте, што ся стало у нього? Мало ся заікує, мало ся заікує. Но, айбо потом нігде нич не боло, я все казала: “Кажі ми, ош чи то не помагать священник?”. Много священник помагать.

С. М.: *А такоє’сьте чули, може, за продутий, такий, камінь?*

М. А.: Ото, ото, гадячий камінь.

С. М.: *Гадячий камінь?*

М. А.: Да. Уто найдите у лісови, уто такий круглий, а на ньому всередині ямка.

С. М.: *А можете го намалювати?*

М. А.: Пак такий, круглий (*респондентка намалювала розміри каменю, який зберігається в чорновику*). Оно не є великоє, він сякий дись. Но сяк нікайте. Щи раз обойде, се в нього вирхь, а се ядро, се туй в нього середина, такоє буде як перст. Великий перст там зайде і всьо, і ви будите з тим... но з тим гадячим, тим (*роздуми*) камінном мош обчерати, но, кіть є у вас чиряк якийсь, дись, но, його б різали дохтори, но, айбо він ся не дуже дає різати, він ся ріже, айбо він не дуже заживать, розумієте? Ото ся називать гадячий камінь. Він такий, но. Та то його, ко найдуть, сякі, шо йшли на гриби, та гриби, пак они його найдуть, та дадуть таким бабкам, шо знавуть обчерати. Бо знаєте, дуже много є такого (*прийшов найстаріший з дітей, вітаються*), дуже тот гадячий камінь помагать на обчерання, дуже много, но айбо...

С. М.: *Се, кажете, в нього така дірка?*

М. А.: Ага, но пак у нього туй май товстий камінь, туй ізбоку, знаєте, туй.

С. М.: *Носити го як кільцо, кажете?*

М. А.: Ото ся називать кільцо.

С. М.: *Кільцо ся називать?*

М. А.: Айно. Так, по тому... то кільцо. Гадячое кільцо. Они дувуть, коли на ніх нападете, та они всі сяк кругом. Напали боли дівчата, коли’сьме ходили сяк по хашах. Та они так ся схожувуть дуже много. Так они дувуть, но там тоди, не дай Бог, туди йти. Они так сичуть “сссссс” (*шипить*), і то они дотіть будуть сипіти, докіть не надувуть такий камінь. Они пак ся самі розойдуть, но тот камінь ся опстає там, бо они його не несуть нігде.

С. М.: *А тот, ко його найде, сись камінь, та потом може там з гадами шось...*

М. А.: Нич.

С. М.: *Нич?*

М. А.: Они до гидів вобще нич не мали. Ото, знаєте, давно боли такі старі люди, ко тими гадами, котрий передав на тебе свою спадщину, докіть, дотіть не годин умерти, докіть ти, но владієш таким, розумієте? Бо ото... ото передається. То ся передає єдно другому. І дотіть ти не годин умерти. І то передаєся так.

С. М.: *Се із босорканями тоже так?*

М. А.: Із босорканями тоже так. Коли є в родови, но, коли є в родови нечиста жона, нечиста... вать чоловік, вать жона, бо є й такоє, жона і чоловік є, та, слухайте, та то такоє, шо они ни, ни владіють тим. (*вагається*). Они і вреда чиняють, та каже “так ти в очи... так ти никаву ги я, а така на тя сердита ги змія”. А така на тя сердита ги змія.

Дочка М. А.: Таги в сьой сусідки та вмерав чоловік, не помниш? Та яка бола буря, а кілько не годин бов умерти, докіть си там не передав. Тоди сверлять сись, потолок, ош шоби уйшло із нього. А вітер такий, вроді сонце, а вітер такий віє шо...

М. А.: Несло всьо.

Дочка М. А.: Всьо знесло.

М. А.: Туй друга хижа, но він уже умер, а передав на доньку, та кілько вже годів донька лежить у постили?

Дочка М. А.: Не знаву, 14? 14, видав, року. 14, шось такоє.

М. А.: Но, та такий. Він ся не сповідав туй у нашого священника, а везли го до Мукачева до монаха. Його там везли сповідатися. Уже і коли ходив, та такий бов, та тоди йшов сам, а пак уже перед смиртьов, уже-уже-уже віділи, шо уже не буде, та на машину, та туди го везли у того, та везли у Мукачево.

С. М.: *Як його боло звати?*

М. А.: Иван.

С. М.: *Иван, Иван. Тай туй, коли умер, та всі говорили по улиці, но, уже єден пішов босоркун із улиці. Або він такий, такий бов, дводушний. А ото і Старостиха казала, і Марія, у вашому віцьови...*

Дочка М. А.: Та і за Старостику казали, ош лізала там біля школи по трубах *(сміються)*, чи по другах, чи по криши там Унтія скакала чи де... Щи'сьме малі боли. Говорили. Та то і дорослі говорили, не лиш...

М. А.: Но пак айно, пак айно, та кажу пак, но тото вже знаєте, то вже ни, она не лишила на свої... но короче лишила, бо она пак забрала всі свої... а, щи еден, а, два, шо сини уже умерли. Та передавала на, собі, на діти короче.

С. М.: *А за трави нам шось розкажете? Трави збирали давно. І таке всяке там зілля, грай-зілля...*

М. А.: А, пак тото, збирали вто на сятю неділю, на русалну п'ятницю ся збирать. Таке. Ото ся давно брало чабрик, липа, курічок, ото у хащи папороть, тай чекайте, шо щи. Но, з оріха листя брали. Такі... но, більше я трав не знаву.

С. М.: *А таке знаєте, шо там чаї роблять на почки, наприклад.*

М. А.: Но пак на почки, никайте, беруть звіробой. Із мелая чілка. Тай із пасулі шумола ся бере на почки. Пасуля, но та зерно змете, но а шумола ся пстає. Бо ви пак варите та п'єте отот чай. Ото вьсо мош сумісно варити. То п'єте чай.

С. М.: *А на кишечник, таке, шоб там прочистилося? Є якісь? Може, знаєте?*

М. А.: Кінська щава я знаву на кишечник. Кінська щава. Ото, знаєте, ці (показує) ото на кишечник давали. Ото давали'сьме і дїтьом малим, і самі'сьме пили, кїть бов великий понос, і худобісьме лляли, кїть стало у жалудку...

С. М.: *Се чай із сього робити? Ага, чай. Так одварювати?*

М. А.: Одварювати, настоить, та п'єте чай.

С. М.: *А ті всі трави та їх засушувати рас?*

М. А.: Пак мош їх засушувати та варите і в зимі.

С. М.: *А так мош і свіжим?*

М. А.: Мош і свіжим.

С. М.: *А, наприклад, на шлунок? Но, кїть шо погано там із шлуном, та тоже кінську щаву чи якісь...*

М. А.: Пак звіробой... тот лікує сім хвороб. Сім хвороб. Звіробой. Допустім, треба вам літер чаю упити того, та він ся не варить таги сю заварку варите, коли закипляете та она таги чорна, темна. А звіробой не мош пити сильний. Він такий, має бути слабій. Но та устаните, но та ни солодїть го *(пояснення за цукор, про чайну ложку цукру, про звіробой)*. Та видите, щи стрілки дуже добрі.

Дочка М. А.: Колючки такі.

М. А.: Як іщи... Череда.

Дочка М. А.: У тому дїтий щи купають, коли ся народить.

Д. І.: *А в яких ще травах дїтей купають?*

Дочка М. А.: Ромашка, кропива.

Д. І.: *Кропива?*

Дочка М. А.: Ага, я купляла в аптеці, всі три, та купал'ам. У всіх трьох.

М. А.: Ото неє усипів на дїтьох, неє тих...

Дочка М. А.: Неє як попрілостей, бо коли дитинка родить та все туй, а под мишками, под колінами, де в нїї сладочки. Та все в нїї там червоное. А так як креми не помагали, ні присипки.

С. М.: *А є у вас туй ліс, там поле, може чули'сьте таке – польовик вать лісовик, якась така баба, може, вать дїдо, шо може вивести там з ліса або напудити в лісі?*

Дочка М. А.: Ото не туй, то, може, туди май, на Карпати, туди. Ті май вірять.

М. А.: А туй у хащи, та туй у хащи, мош казати, і не є. Урубали, нич неє туй.

Дочка М. А.: То май сі, верховинці, вірять у таке, туди, у гори.

С. М.: *А у хлівови може'сьте віділи таку гадину домову? Шо гадина так у хлів заходила та, може, із корови молоко пила, а казали на нїї, шо то може боти як зашитник, або шось таке?*

Дочка М. А.: Я не знаю.

С. М.: *А ласиці?*

М. А.: Ласиці боли і будуть ходити в нас по винови. По трубах як іде.

Д. І.: *А коли ласточка зівьє гніздо, та кажуть, шо не можна збивати там?*

М. А.: Пак ото божое створіння *(приклади про виводки)*.

С. М.: *А шо кажуть, як збити та шо?*

Дочка М. А.: Там де ласточка, та там щастя, ош веде їм ся, сім'ї тів. То якоєсь таке повір'я.

С. М.: *Но а якщо збити, наприклад, гніздо, та кажуть шо?*

М. А.: Оно само не впаде. Оно само не паде, бо оно так причинено-причинено, шо оно не впаде. Хїба би діти убалили.

Дочка М. А.: Коли дощ починає боти, та вони все низько літають.

М. А.: Но та знаєме, шо вже ся погода буде міняти. Они все туй долів лїтять собі, та.

Д. І.: *А коли, наприклад, людина повіситься, то шо роблять із тою мотузкою? Бо ми чули в деяких селах, шо хтось бере на удачу мотузку, хтось у деревище кладе...*

М. А.: Там... тим мотузком, кладуть, може, в деревище, я не знаву, лиш кїть го дома, та они його везуть у трупарню, уже там його мивуть. Но, а дома кїть миє, та то тим ворожать. Тов смертнов водов. Бо то беруть там, ко ворожать, допустім, ко ворожить там, та тов водов знає ворожити. А типир тото, дома... Вже домів го й не везуть, вже видите, дотипир не мош боло, дотипир не боло за ними псавтирів. Його такой везуть у трупарню і везуть такой у кладбище.

А лиш, но, псавтиря розрішили священники, священник, всякий, сякий, простиий, оті, оти, архиепископи розрішили давати у поминки, но лиш за нищими. Його не упоминають. Ото поминки є, но його не упоминають. Нич.

Дочка М.А.: Там нич, ни чорноє не носять, фанки дають...

М. А.: Фанки дають а чай. Кампот.

С. М.: *А із потопельниками точно так?*

М. А.: Ні.

Дочка М. А.: Чого нет?

М. А.: Кіть самогубство, сам учинив, кіть скочив, утопився, та то вже ся називать самогубство. Но та так, кіть нечаяно він ся втопив, та то нет. Тому є і похорон, і псавтиря, всьо в нього є. А вто лиш кіть так, самогубство, та скочив та втопився...

С. М.: *А їх на кладбище хоронять?*

Дочка М. А.: Окремо.

М. А.: Разом.

М. А.: І хреста неє. Таги дитинка, коли вмре нехрещена, та тоже окремо.

Дочка М. А.: У нас один повісився бов, та похоронили го мижи такима, нормальними, бо казали, ош він сись, авганістаниць, та ош помішався. Та після нього кілько, 11 боло повішеників?

М. А.: А єдному зчинили гет хрест, жона му вчинила памятник, поклала хрест, люди казали ош “нет”. А вна поклала тай люди пак убалили хрест. Та потом уже не клала нич, бо не дозволяють люди.

С. М.: *А з сима нехрещенима дітьми, та може... давно закопували дітей коло межі, або там за межов, но, в углови, та казали ош там дитячий плач, ош просять собі імя, а крижму, може'сьте чули такоє.*

М. А.: Пак уто умре нехрещеноє, та у крижму й завивають. Його не вдівавуть, як нехрещеного, в крижму удівавуть, но тай шо в нього там є, ци шапочку тай што, но тай імя му дадуть, бо не гонно умерти без імя, дадуть му батьки імя. Но а типир як учинили, типир дуже добре учинили.

Дочка М. А.: Нарас попа кличуть і нарас говорять ош дитинка...

М. А.: Не буде. Та нарас там і священник, нарас він похрестить дітину, оби пак ішло оно спокійно. Но та там му покладуть ячко, обо му ся є чим бавити, такоє, писанку у нас кажуть.

С. М.: *А в яку руку?*

М. А.: У праву. Котров ся хрестить. А кіть умре, та шоб боло хрещеноє, та хрест му... Но і то не закопувуть го мижи люди сяк, а так, ги у боці. І ямка мала, і...

Дочка М. А.: Та то ши ангелик.

С. М.: *А такоє нам казали у Ком'ятах за водяника.*

М. А.: У криници. То є водяник. Но я го... ми го туй нигда не віділи, водяника, но кажуть, ош бов він, ош він є. А уто слухайте, уто водяник. Який уто водяник? Коли ся топить людина у річці воть де, бо у кирницю упаде та... но каже водяник го зятяг. Но не так. Там го ніко не зятяг. А коли ся людина топить, вать дітина ся топить, вать де на річці, там є крутіль. Навирьха не видите, шо там є крутіль, ото такоє, гиби керниця, сяк ся крутить там вода. Ото є кіть попадиш у ту яму і ти з ній нигда не уйдиш і ти ся там утопиш. У тів крутілі. А уто, кажуть, водяник.

С. М.: *А боло такоє шо, наприклад, в Онокови нам розказували, наприклад, шо виїде людина уночи на улицю та увидить там чорта чи величезного пса такоого, шо побіже за ним чи від нього, чи веде го кудась та пужать го, но такі?*

Дочка М. А.: То таги в тебе боло. Шо вело тя. Куди тя вело туйка, не помниш? Дідик прощен розказував.

М. А.: А, то ми ся приснило, чи не приснило, я не знаву. Я в сорочці уйшла вон.

Дочка М. А.: Та розказував дітик, як она уйшла, він: “Анно, Анно”, а она нич. Та уйшла сюди вон, іши старий тот бов забор, та дись сюди йшла, а туй ши сього канава не боло та дись туда, та дальше пак і йимив, та приніс ї бов. А она не помнить, ош куди йшла.

М. А.: Я не помню.

Син: У снови ходять.

М. А.: Не гінно боло, кажуть... Родить жона дітей. До 6 тижнів негінно жоні уйти з свого обшаря. Нигде. Докіть ся не уведе. А уто така велика молитва, што ута молитва дуже много підсилює. А іши дітину коли не похрестили, не треба йти ни єднів сусіди никати дітину. Всьо (*повтор, уточнення*).

Дочка М. А.: Чуєш, а чого, коли ся похрестить дитина, та ута вода ся под дерево лле?

М. А.: Обо так уросла, як уто дерево.

С. М.: *Так кажуть.*

М. А.: Так кажуть. А коли мертвий умре, та мивуть мертвого дома, туди ся лле на межу, ни сусідам, ни вам, никому, та уллєся та вода, та перевернеся лавор чи з чого миєте, та перевернеся та то най стоить і сутку.

С. М.: *А такі як злі очи, чи є такоє?*

М. А.: Є. І завто ся гасить огинь.

С. М.: *Огинь?*

Дочка М. А.: Спідки ся гасять у святу воду. Я не один раз робила уто.

Д. І.: *І то помагало, дієво?*

Дочка М. А.: Помагало, всьо. Пак дітина лящить без себе, без себе, чиста,

нагодована, покупана, перевдіта, і лящить і всьо. Як ся огинь угасив – всьо, спить. Улибаєся.

М. А.: Та кіть ухоснує дітині, кіть є злі очи, знаєте, коли жона кормить дітину, та кіть одучать од грудий...

Дочка М. А.: Не мош туди сідати, на то ліжко, де мати спить, нікому.

М. А.: Гаситья 9 швабликів. Бо грани неє. Но, она прийшла до мене, но а я їв гасила, но бо все ревала, все. А все'м замічала, усе прийшла, у мене є туй така жона, шо дуже завідовала. Та каже: “Што тти за біда жити, чоловік ти не пьє”, а я ся не жаліву на чоловіка, ош чоловік пьє, вать мене б'є, вать шо хвалилася ош так добро, так добро.

С. М.: *Та'сьте огня гасили. А шосисьте примовляли?*

Дочка М. А.: Нет.

Д. І.: *А ото треба випити дати дитині?*

Дочка М. А.: Помастити, хрестик класти, на чоловік, на личках, та туй і дати пак мізінцьом сяк, прочинити короче.

Д. І.: *Класти... перехрестити всі двері, де виходи з будинку, і більше оби ніхто не вийшов, і покласти межі двирі на поріг. До ранку. І кілька спічок упаде, тільки очей поникало.*

С. М.: *А сам собі чоловік може вгасити?*

М. А.: Нет, з родичів – хоть ко. Лиш оби пак не перейшов через ту воду.

Дочка М. А.: Бо тото не подіє. Но і коли ся дітина родить, та на двирі червону ленточку цепляють, но так обо ї не видно боло, або на окно.

М. А.: Докіть нехрещена. Обо, знаєте, є нечисті жони, прийдуть поникати дітину...

Дочка М. А.: Іщи коли у жінки тота, менструація, та коли прийде – всьо. У дитини такі червоні лица, червоні, шо горять, і тоді треба тото... но там ся промовляє, кіть іде вже жона після того, як дітина ся похрестить та примовляєся, ош: “Така'м чиста як мати”, хоча в жінки йдуть 6 тижнів після родів. Тоди так треба казати.

М. А.: Е, коли поникавуть на дітину та кажуть: “О, яка файна, ніроку бо ї”, та так примовить: “Тоди бом тя вrekла, коли тти на голові волося поличу”. Авать кіт'исьте беременні, а не знаєте, шо ви беременні...

Дочка М. А.: Авать кіть ся напудите, та ематися не за лице, а за попу. Но, мош ся спекти на газови вать свічков, бо дальше пак тото, родімі пятна. Може, на маму впало дись олія або дись брызнуло. І од чужого нич не мош взяти без спросу. Я у бабки пішла і узяала горошок попер? У Домініка, у Данієля і Святослави туйка на ножці велика така родінка чорна. Тоже недалеко живе знакома, та од сусіди урвала сливу, та у малої туй слива на пличах. Така велика.

М. А.: І кіть не знаєте, шо беременні, і видите, шо кось неипнос та подумайте собі в голові “не сама тя вижу”

Дочка М. А.: І щи'сьме вам заболи казати. Туйка є будинок, правда, они з вами не будуть говорити, бо они стали дуже молитвинні, там як бов старий тот міст, та шо там ходили воли чи вози, но та в них типир вечером все світло світить.

М. А.: Они поклали хижу на межі, та тамка і гатароші в них ходили. Они поклали і хрест у дворі.

Дочка М. А.: І у них ся тамка чує, світло гасне, самое блимать, тай все чують, ош шось тамка йде. Хочуть продавати, айбо не можуть. Стали дуже молитвинні, та там усі стіни в іконах. Усі. Або там справді ся чує. Там онь страшно заходити, там наша кума жила.

М. А.: Они ся і судили тамка, бо тамка, знаєте, кобли купували давно. Сяк казали. Кобли. А они не давали ся стройити. Они просто купили у тих, ко строїв, а не давали їм строїти. Так заклята земля.

Дочка М. А.: Там і стіни тріскавуть, хотя ремонти дуже шикарні.

М. А.: А я робила у школі, в інтернаті, нучнов няньов бола тамка. Та там умерла една вчителька. Бола діва стара. Та як умерла, слухайте, што ута чинила у класах... а столова там робила, та піду я од цімборашкам та кажу: “Анно, слухай, што там у тої Мар'яни Петрівни вічно у класі штось гримить, який маріш?”. А она каже мені: “Де?”, а я сама ся бою йти. А то 11-12 часу, а то гримить. Ми відкриєме клас, а парти всьо на місті, всі на місті. Всьо на місці є. Кажу: “Анно, но што ісе такое?”. А учительки казали, ош она двохдушна. А она бола з вірних. Вірні не вірувуть. А коли видиш мертвого, та все треба казати: “Та всякое диханіє да хвалить Господа, а ти ци хвалиш?”. Та кіть ти каже “Айно” – та тоди хвалить, а кіть мовчати буде – та тоди нет.

Ч. І.: Но, оно там, там хаща рядом, у ліс, короче говоря. Но там она ходила по гриби та увідила шобло цих гадин, як они дули. І она потім, они дули три дні той камінь, продували го, пока продули, і она пак то потянула додому той камінь. Тяжко, тяжко їв боло, но три дні ходила. Спеціально никати туди, шо як є й ци камінь на місці. Они три сутки дули тот камінь. Но вночи она не ходила, дньом ходила.

С. М.: *А може виділисьте, може дись в полі вать посеред улици, здоймав-ся такий віхор і називали го повітруля.*

Ч. І.: Но.

С. М.: *Боло такоє і туй?*

Ч. І.: Боло.

С. М.: *І виділисьте?*

Ч. І.: Канешно. В пятницю боло тоже такоє.

С. М.: *У сю пятницю? Де, десь туйка чи...?*

Ч. І.: Туда (*нерозбірливо*).

С. М.: *А великий чи такоє?*

Ч. І.: Ну як великий, не дуже такий великий, но таких метров 15-20 у висоту. Ну так, вітер здійсмаєся, крутить, крутить, крутить.

С. М.: *Порох там і всякоє такоє.*

Ч. І.: Тать порох оно всьо тягне із собою.

С. М.: *А може, оно там і клійонку порвати на парниках?*

Ч. І.: Чого не може? Може всьо порвати.

С. М.: *А не казали такоє, шо воду посперед нього ляти, шоби не йшло?*

Ч. І.: Та ко там буде лити? Як ти на полю вать, допустім, на дорозі, ко там буде воду лити, коли біжиш, оби го не боло. І близько.

С. М.: *А не казали, шо ножик у нього не мош метати? Задувати ножик.*

Ч. І.: Та ото дурниця.

С. М.: *Но айбо казали такоє, кось там дись?*

Ч. І.: Не знаю, я такоє не чув, тай вжем роки прожив, а щим такоє не чув. Уже, Слава Богу, 68 років буде, та щим не чув такоє. Шоби ножик метати а воду лити.

С. М.: *А у дзвони не дзвонять перед дощом?*

Ч. І.: Дзвонять. І типир дзвонили. На Івана Хрестителя, на Івандинь. Типир у сю суботу, в празник. Тоже звонили в церкву, розагняли. Тоже такі тучі йшли, шо страшно боло, страшное йшло.

С. М.: *А в дзвони, кажете, б'ють, та як там – по три дзвони чи єден б'ють?*

Ч. І.: В одну сторону б'ють тай смотря коли як. Но, допустім, 4 дни та б'ют у всі нарас у Ком'ятах. У всі 4. Б'ют, шоб розганяти.

С. М.: *А наприклад, такоє, на пожар, коли є та, то...?*

Ч. І.: Та на пожар ніко не дзвонит.

С. М.: *Зналисьте за такоє шо дводушники?*

Ч. І.: Є.

С. М.: *І шо про них кажуть, ош може їх, коли вмирають, та тяжко вмирають вать хоронять їх?*

Ч. І.: Не, вони не тяжко вмирають, в них просто дві серця є. Одно серце з правої сторони, другое з лівої сторони, як обокновенно. Допустім, лівоє вмирає, а правое живе. І правое серце то робить, а лівоє то іде геть.

С. М.: *І шо потом, так і живе і доживать чи як?*

Ч. І.: Тіло живе. Хоча його і погребуть, воно всьо ж таки живе. Тоже в Черни бов такий, шо два серця мав, був дись 2,10-2,20 метри висотою. Мужик. Тоже дві серця мав, та вмер дись около сорока років. Короче, лівоє серце отказало, а правое живе.

С. М.: *В Онокові нам казали за знахарів, якісь бабки, шо могли там помогти, коли травма чи вивих.*

Ч. І.: Чого, є. Канешно, є.

С. М.: *І туй у вас, у Ком'ятах?*

Ч. І.: Неє такого. Був один чолоків, шо вивихи робив, коли шосісь наробив чи руку увихнув, та наробляв із тим.

С. М.: *А як го боло звати?*

Ч. І.: Василь Худа. Тоже він міг наробляти з тим, допустім, вивехи, допустім, ногу звернув, пішов до нього – та він мало там порихтував, є багато такого, є.

С. М.: *А сися, шо у Заріччі бола, Анця, та она тоже помагала?*

Ч. І.: Та она давно умерла, роки-роки, вона фактично у хижи, зимов авать літом, она спала на чердакови. Но по-нашому – “на поді”. Она дуже много помагала.

С. М.: *А ваші, наприклад, родичі, йшли до ній?*

Ч. І.: Чи йшли наші родичі, чи нет, ото я щи бов не дуже великий, 12-14 років. Ми ходили в одно місто, Ділове, Раховський район, там бабка одна помагала.

С. М.: *Такое із травмами чи, допустім, як Анця, шо говорила?*

Ч. І.: Нет, нет, допустім, кить кось наворожив.

С. М.: *Ага, такоє як знахарька.*

Ч. І.: Знахарька. Она дуже чинна бола бабка. Она людям дуже много помагала. Допустім, хтось сердитий, штось підолляв, дись того зробив, дись тоту зробив, до ній ся дуже звертали, она дуже помагала.

С. М.: *А не знаєте, як її могли звати?*

Ч. І.: Оленка. Тать она померла уже.

С. М.: *Ото дуже давно?*
 Ч. І.: Ото дись років двадцять уже, може, й більше. Дочку має, там в ній дочка живе, троє дівчат у ній було, а дочку ї звати Оля. Но не знаю, чи вона ши живе чи не живе.
 С. М.: *І ви тудя йшли? А з яков проблемов?*
 Ч. І.: По нуждам. Тоже бабі зробили так што дуже.
 С. М.: *Та помогла?*
 Ч. І.: Слава Богу, баба типир жива-здорова. Уже 62 роки, дуже много помогла баба.
 С. М.: *Тобто відвертять?*
 Ч. І.: Вона всяко там робила. Короче, на віск, но та она там зливала, клалося туди волосок, вона клала із порога, як, допустім, заходиш у хату, трісочку кусочок, туди ставила, короче, всьо хазяйство она там, усьо там намальовано, што є, што нес.
 С. М.: *А примовляла шось? Шось знала примовляти?*
 Ч. І.: Вона шось молилася там, говорила, но то її діло, што она там говорила. Она там, у ній своя комнатка бола, та она там прийшла, допустім, сидиме ми в однів комнаті та она там своє діло поробила, тіки прийшла й сказала: “Так і так, так і так. Всьо”. Дуже бабка бола добра, та людям дуже много помогла.
 С. М.: *А за сю Анцю? Може, знаєте якісь історії? Може, з села до неї йшли?*
 Ч. І.: Ходили. Ходили з усіх сіл. Из усьої области до ній ходили. І за межі области до ній ходили. Так як до сьої в Діловому. З Білорусії люди ходили. Из Київщини ходили люди. Из Росії люди ходили. Дуже ходили, така бабка бола што.
 С. М.: *А за такоє як ласиці? Ласиці, в хлівови шо ходять, шо кажуть, шо не мош їх бити?*
 Ч. І.: Я не знаю, в мене пока корови боли, я шось ласиць в нас не відів.
 С. М.: *А ластівки?*
 Ч. І.: Ластівки боли. Ластівку бити не мош взагалі.
 С. М.: *То як кажуть на них? Ош божі суцества чи як?*
 Ч. І.: Я знаю, як говорять? Єдні говорять так, другі так. У нас єден туйка у Комятах, ласточки малинькі боли, язик їм пообривав, і оженився, і діти в нього всі німі. Ласточку бити не мош, взагалі.
 С. М.: *Кажуть, шо у кождому домі под фундаментом жиє змія, домова така.*
 Ч. І.: Ото є гарантія. Ото в кождому, кождому домі має боти гадина.
 С. М.: *Як її називають у вас?*
 Ч. І.: Я не знаю, як ї називають.
 С. М.: *Можисьте, і віділи даже?*

Ч. І.: Я туй дома ши пока не відів. Уже, слава Богу, 43 роки туй живу, щим пока не відів.
 С. М.: *А може, казали у вас шось за утирів?*
 Ч. І.: Може, і є дись того, ото давно боло, а може, і типир овто є. Чув я такоє. Чув я і такоє, і всякоє чув, айбо. Чув я й такоє, шо босорканя, йде чоловік опівночи додому, та, бив до босоркані, та танцює з ними, гуляє, фанки, но як того, йті фанки, што печут дома, но а йсе, што кінь наклав, допустім, што як фанок, бо кінь не так як корова, та набьют му повні кармани, та прийде думу та каже “На, жоно, йш фанки”. Ісе є тоже такоє.
 С. М.: *А се вам ко казав?*
 Ч. І.: Се я наяву відів, коли чоловік приносив додому. Ємили го босоркані та крутили, та такий прийшов якби го ... нарас. Прийшов, ледви притянувся додому. А повні карманчики тих, кінських кізяків.
 С. М.: *То ість, поводили ним так?*
 Ч. І.: Но канешно.
 С. М.: *А може, щисьте такоє чули? Ош поводило кимось, бо я тоже чув, тоже нам казали боли в Онокови. Дідком тоже поводило.*
 Ч. І.: Так водять, чога не водять. Водять так, што може прийти через 2-3 дні чоловік додому. Як го заведут.
 С. М.: *Такоє тоже є?*
 Ч. І.: Канешно. Такоє, допустім, тирня, там би чоловіку треба пів дня добератися, обо уліз утті вон. Заведе го туди, а утті не годин ся убрати.
 С. М.: *Но а за се, за утирів?*
 Ч. І.: Та, такоє, я чути чув.
 С. М.: *А шосьте чули, шо казали за них?*
 Ч. І.: Як, што казали? Пак казали тоже, зайде до хижі та газдує в хижі, всьо трощить, б’є гет усьо.
 С. М.: *А увести го туди як?*
 Ч. І.: Ну як? Сятими молитвами мош увести?
 С. М.: *І він утікать гет?*
 Ч. І.: Там лиш псавтирю треба чинити, так молитися тай готово. Ци свої родичі ся сходять та моляться, тоди. Но без священника не уйде вон.
 С. М.: *Но, а оби го не запусити у хижу, та замикають двирі чи як?*
 Ч. І.: Та што там двирі замокати, нашто там двирі замокати? Він такоє ги муха.
 С. М.: *Муха?*
 Ч. І.: Такоє як муха.
 С. М.: *Як ото? Малий?*
 Ч. І.: Малий, а дале чиниться великий.
 С. М.: *Ага, удінеся так.*
 Ч. І.: Хоть куди, хоть куди в дірку залізе.

С. М.: *Тобто они ся перечинюють так і на мух, і на всяке таке?*
 Ч. І.: На што хочеш. І на гадину ся перечинить, і на што хочеш. І на вовка ся перечинить, й на лисицю ся перечинить.
 С. М.: *Но а як, як, може вам казали, шо мош їх так упознати мижи людьми, чи они ся не одрізняють вопще нічим?*
 Ч. І.: Они ся не відрізняють. Авоть босоркані. Но ти знаєш, што таке босоркані?
 С. М.: *Відьма.*
 Ч. І.: Відьма. Но што таке оно? У кождої відьми хвіст іззаду.
 С. М.: *Хвіст?*
 Ч. І.: Хвіст.
 С. М.: *Як она го пряче?*
 Ч. І.: Допустім, туй іззаду хвіст росте. Хвіст такий, сантиметрів тридцять. Обокновений хвіст. Так, як у свині хвіст.
 С. М.: *Та як у свині? Такий ся крутить?*
 Ч. І.: А, крутиться, пак я го відів, хвіст короче.
 С. М.: *А за се, шо хочу звідати, упиря увідіти мош, босорканю мош, а таке, шо людина, шо ся у вовка перечинює.*
 Ч. І.: Пак ісеє самое.
 С. М.: *Упирь.*
 Ч. І.: Канешно. Він ся у всьо може перечинювати.
 С. М.: *Вовкулак на нього кажуть, вать вовкун?*
 Ч. І.: Він ся може у всьо перечинювати.
 С. М.: *От ви ходите попасувати худобу у польови, можисьте самі виділи авать вам казали за таких світильників, шо ходять межами? Таке, знаєте, світло на полях даколи ся уявить та ходить так колесом?*
 Ч. І.: Є таке тоже, є таке тоже, по межах ходить.
 С. М.: *Таке світло, світло, не?*
 Ч. І.: Таяк фонарик возьмиш та будеш світити.
 С. М.: *А може, знаєте таке шо як жінка, та, не дай Бог, канешно, зогнала з ся дітину, та дись го там, ну, поховала го коло межі, та чути плач. Шо малоє дівчака таке.*
 Ч. І.: Є й таке. Плач.
 С. М.: *І шо потом? Давуть тому дівчакови крижму чи може, одмолювуть го?*
 Ч. І.: Дають, бовало таке, што і раньше боло, як дітей боло багато, діти помирали, не встигали крижму давати дітям. Просто ховали так. Без крижми. І дітина фурт плакала, пока не принесли, отам, де поховали дітину, ту крижму.
 С. М.: *А просило собі імя чи як казали?*
 Ч. І.: Як принесли тоту крижму дітині, та дали ім'я дітині, та дітина перестала плакати.

Ольга ПОРІЦЬКА
(Київ)

З ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЗІБРАНИХ НА ВИНОГРАДІВЩИНІ У 2012 РОЦІ

УДК 392-047.37 (477.87) “2012”

У статті подано два інтерв'ю, зібрані автором у селі Велика Копаня Виноградівського району під час наукових відряджень у червні та листопаді 2012 року. Тут зібрано усно історичний матеріал про побут, харчування, обряди, пов'язані із народженням дитини, весільні звичаї, релігійне життя, ставлення місцевого населення до представників етнічних меншин, що проживали у селі.

Ключові слова: польові матеріали, харчування, обряди, народження дитини, весілля, релігійне життя.

Записала О. Поріцька, 22 червня 2012 р.
 в с. Мала Копаня Виноградівського району,
 Закарпатської області,
 від Галас (дівоче – Сахран) Терезії Василівни, 1933 р. н.
 та Шандалій Ольги Степанівни, 1963 р. н.

Терезія Галас: В мене ніг не є, бо то, знаєте, ми босі ходили. У мамки было 15 дітей. Но не всісь вижили, бо то вдома ся родили, таке... вмірали. Вісім нас – чотири сестри, чотири браття ся поженили. Я туй народилася і бацьки мої обоє з цього села.

– *А чому Вас назвали Терезією – це ж не українське ім'я?*

Т. Г.: Я мамці казала: “Мамко, таке май паскудне ім'я ти сь мні дала”. А вона каже: “Нет, я дала тобі за то, бо моя мамка була Тереза”. Її мамка умерла при родах та маленька четверта дитина ся остала да пак мамка мені за то дала. У мене нянько – українець і мамка була [українка]. А дідик, нянька нянько, був жандаром, айбо не в нас, а туди, за Тисов, там він був. Мамка осталася сиротов і вони з няньком так побралися. Были в нас у селі і мадяри та й жиди были, немного было. Перед нас у межі жили. Но айбо пак їх забрали, жидів, опечатали двирі – на Великдень якраз. Я ще мала була... Нянько був у них в сусідах. “Не дай Бог, шось у них узяти”, – каже. А вони давали людям, як ішли, шоб сохранияли. А нянько був у перших сусідах та боялися. Пібрали їх якраз на Великдень – ми прийшли з паскою з церкви. І всіх забрали їх, постріляли. А дві дівки були на відданіє, одна швейка була, нас із сестрою навчила шити. Вони якось повернулися, прийшли, кодь знає што, а

в них в хижі жили другі. А нянько наш такий добрий був чоловік, що взяв їх до нас жити. Вони в нас жили, нянько дав їм комнату. Та пожили мало, по-збирали собі по людях, що кому дали, що помнили. А тоді з-за Тисов, з Сірми прийшов якийсь чоловік, тоже жид, та вони з ним пішли. Та й сестрі ще дві посилки були загнали два рази звідти, де вони жили. Нянько наш був майстер строїти та в людей строїв хижі. І як зачали на ГЕСі строїти електростанцію в Бистрому, там нянько строїв електростанцію. Ну та мої два браття вчилися в технікумі і один захворів на льогкі. Провірили дохтури та кажуть, що треба тобі, Іване, в больницу. А він каже, що нет, давайте домів та я піду дома в больницу. Та й дали так. Правда, в нас корови дома були, свині. Та пак дали Івана в больницу да пак підлічився мало. Дали каже нянько: “Пудь, Іване, на гесстрой, бо тобі треба добре жити, абись уйшов з той хворобов”. Тоді Василь, Іван пішли з няньком туди робити. А дали я, дівчина, мало пудросла, я мамці була май служниця. У школу ми всісь не годні були ходити.

[Посаг, віно]. Землю нянько скуповував, бо треба було часть дітям у приданое давати. А дали то і дівчата йшли у нас робити – нянько брав у бригаду траншеї копати... Це вже за руських було. Ну то пак нянько взяли уже й мене. І повів мене в кантору до того прораба і каже: “Ту я привів доньку та оформімь її на роботу”. Тогди мені, може, років 15 було. А той думав, що я буду в канторі, за столом робити. А нянько каже, що вона си не вчила так. Ну я шось трохи ходила в школу, а то лиш так, бо треба було мамці всьо помагати, дітня та й вшитко. А він каже: “Абисьте Ви не ганьбили, щоб Ваша донька йшла траншеї копати! Чекайте, ми Вам даме семейну комнату, Ви туй три люде, а вона на вас буде їсти варити, мити та й усьо!” У суботу привозили домів, а в понеділок везли тудя. Я там пробула три роки, доки мій хлопець... був в армії. А тогди він з армії прийшов і нараз мала бути свайба. Нараз ми свайбу вчинили та й готово!

– А приходив він Вас сватати?

Т. Г.: Ну то так – прийшли: “Дасте?”... Прийшов кум сватати – він був шовгур, у сусідах жили. І ми свайбу вчинили – у четвер була свайба, а в понеділок я на гесстрой пішла.

– А свайба як відбувалася?

Т. Г.: Ото його гості від нього йшли до церкви, як йшлись ми си божити, а мої од мене йдуть, співаючи до церкви, і там пак біля церкви сходяться молодий з молодов і побожаться, і тоді вже вмісті приходили до нас та на дворі столи уклали. І його гості, бо його мамка була вдовиця, жила бідно та й хворіла. Так шо у нас свайба була, у нянька.

– У що Ви вдягалися?

Т. Г.: Було так – плаття білоє, шлаєр.

– А віночок Вам робили?

Т. Г.: Но, і віночок був із розмарінда. Никайте! Видите [показує фото].

[Діти] в мене тут синів троє, а там [показує інше фото] – три доньки моїх. Видите, а тут мої правнуки і внуки. Правнуків уже [пошетки] скоро буде 18. Фотографії мамка любила (чіпляти на стінах) та тепер й я так. В мене нянько був строїтель та мені сю хижу вчинив. І братові в Королеві майстаршому та й мені за одно літо. Ну та в мене до трьох год двоє дітей було. А чоловік мій на Чорній горі робив – з жилізом. Він двір уклав коцками з каменя.

[Дошлюбне спілкування]

– До заміжжя Ви ходили на вечорниці?

Т. Г.: Ходились ми, но нянько так казав: “Неділя – не кабала”. Як свято, то мож було піти – на танці або де. А то – сиди дома.

– А на танці куди ходили?

Т. Г.: Та клуб у нас був. Айно. Ну мене нянько не пуцав. Там клуб був, де жидівська хижя була.

– Музик запрошували?

Т. Г.: Були, були – у мого шовгура гармошка була. А на Святий вечір ходили все ровты – колядувати. Хлопці ся збирали та приходили до дівчат, а у шовгура – чоловіка старшої сестри була гармошка, то він так прийшов і грав.

[Релігійне життя]

– А у Вас тут церква є – вона давно побудована?

Т. Г.: Ранше у нас деревляна була, нянько казав. А цю строїли, я вже знау, бо возили коровами каміння, бо тут коней не було. Та пак туй, мало ниже, жив старий чоловік та й сини в нього були, а він пак не давав, щоб везли на церковь городами. Оповіли пак люди попові. Так казали, що піп махнув престолом на нього. Так усі були такі ненормальні хлопці у нього і не женилися. Бог наказав їх. Та й дівки у них дві били – одна оддалася у Королево, а друга – у Сірму, а хлопці ся не женили. Бо єдин, то бив такий дурний, шо все ходив по полю, все десь... А двоє, то тоже були такі... Церква у нас греко-католицька. А священиком був сват Бачкай¹ – моя сестра майменша за його сина пішла. І як вони ся поженили, їх дали робити обох у Поляну. А Бачкай, як забирали попів гет, за руських, прийшли жандари, пов’язали його. А було в нього 5 дітей – чотири хлопці і одна дівка. І так його повели. Ну пак у Фанчиківі піп – тоже сват – брат майменший узяв його доньку – та й того повели. Всіх священиків нашої віри забрали за те, шо не хотіли підписуватися у другу віру.

– А в яку віру змушували переходити?

Т. Г.: Так, відав, у православну, кодь їх знає... А потому вони вернулися, айбо пак Тиса була велика, то в них хижя впала, то нянько їх подзабрав тоже до себе жить. Бачкай тут умер і жона його – тут поховані. А тепер у нас

¹ БАЧКАЙ Антон (1909 – 2000 рр.) парох церкви св. Василя Великого у с. Мала Копаня Виноградівського р-ну. Детальніше див.: <http://saugustyn.narod.ru/Sacerdos/BackajA/BackajA.htm>

священиком отець Бендас. Він із Копані Великої родом. В нього і отець був попом у Великій Копані, а тепер і він. Він тут не живе, а у Виноградові, а до нас приходять.

– Як часто люди ходять до церкви?

Т. Г.: Ходять, ходять... Ранше дуже ходили. Тепер молодь мало ходить. А давно утрєня була рано, а дали – служба, а вечірня була після обіда. Нянько казав: “Мали сь бути в церкві”. А тепер молодь так, ше на службі є, а дали нараз і вечірня, бо пак не прийдуть на вечірню. А за вечірню парастас начинав.

– Ви своїх дітей народжували в лікарні чи ще вдома?

Т. Г.: Я йшла у Велику Копаню. Там біля церкви була фара, де піп жив, вчинили з неї бóльницю. Та я вже там. Я за мамков, через хащов та до Копані – родити.

– А коли хрестили?

Т. Г.: Скоро ся хрестили. Коли у два тижні, коли як. А жінці не можна було 40 днів до церкви іти, а у 40 її уважували. А як у мене, то похрестили, дали мені, тоді мене зовуть до церкви. Но хлопчика [священик] брав та на престіл клав, бо то – хлопчик. А дівчинку – нет. А коли вже Пітьо – третя дитина у мене була – та й кума моя, в один день ми родили. Ну та в неї дівочка була, а в мене хлопець. Я була маточка і раз похрестив піп мого та й мене увів, і я з церкви тоді уйшла, тоді дала ми дитину [кума] хресницю на руки і я пішла хрестити.

– Ви до своїх шістьох дітей когось одного кликали на маточку?

Т. Г.: У мене сестра була старша – усім була маточка. А батечко – раз один був, а потім другий.

– Коли колгосп організували, люди хотіли йти туди?

Т. Г.: Не всі. Заставляли – голова калгозу. А нянькові каже, а то якась родина далека няньові була – голова калгозу: “Василю, давай пудписуйся в калгоз, бо кіть каже, не підписуєшся, то ми тя, де білі ведмеді...”. А нянько каже: “Нет, я си не пудписуву. Я землю дітям купував. Я заробив гроші та купував дітям у приданое”. А він каже: “Но чекай. Я тя в пивницю закрию, кедь си не підписуєш”. І не пудписав. А дали він на ГЕС робить пішов. Ше нянько й хижу орендував, а старша донька там в магазині робила. А як руські заходили, то тогди прийшов голова села до нянька. “Василю, каже, закривай гет магазин. Бо прийдуть, всьо в тя заберуть”. То нянько все додому приніс. А землю в калгоз забрали. Та ще в нас тут був перевіз через Тису на Королево. І гідош [паром] такий великий нянько чинив сам.

[До хати заходить молодша донька п. Терези Галас – Ольга Степанівна Шандалій, 1963 р.н., приєднується до розмови]:

О. Шандалій (О. Ш.): Гідош мав такі весла – чаклі. Це такі довгі палки і так ними дриляли.

Т. Г.: І так нянькові ще й з Текова дали, щоб гідош зробив. Та пак долів

спустили туди ниже моста. Ми тоді йшли, а нам кажуть, що сокотіться, бо прийдуть... німці чи хто. Айбо не зайшли до нас у село, а лише чинеником [центральною дорогою] ішли. Та так, не доходя до Хуста, там їх убивали, січових стрільців. Там їх убивали, палили.

– А люди щось розказували про тих січовиків, як вони жили?

Т. Г.: Мамчин брат був – то казали, що він січовик був. А Галас Кость, старий у церкві робив, дякував. А нянько, як оповіли, що хочуть січовиків убивать, а були такі грубі бочки дерев'яні, то там у хліві старого Галаса їх прятали, під тими бочками, шоби їх не побили. А коли руські заходили, я то помню, то бомбували. Та йшлись ми в яр та там ми, діти, сиділи в ярку. Йшли люди до нас, їсти собі брали у тайстри. Та йшли до нас увечері та з няньком у хащу все прятати. Бо як будуть ті руські заходити, аби їх не позабірали. Та йшли туди прятатися. Я нігде не робила, бо тут не було ни садика, нічо. Шість дітей було. Дома і пряла, і ткала, і вишивала, і шила. Шила плаття. А то ще за мнов загнали, бо собраніє було у клубі за тим, що не ходить у колгосп робити. І я пішла, сижу. А як спитали, чоґо не хожу в колгосп робити, то кажу, що в мене ж 6 дітей. Я дома шила людям плаття, шоб хоч на хліб було. А чоловік в кар'єрі працював, а потому в млині.

О.Ш.: Важка робота у нянька була. Шість дітей нас било. Але їсти било шо. Мама шість свайбів ізробила – усім свайби поробила!

Т. Г.: По 5-6 свинин держала! Качки, кури, гуси... Я парні наладила усім донькам на приданое.

– А що ще давали у придане донькам?

Т. Г.: Пак усьо: парны, посуду.

О.Ш.: У спальню нам дала такі великі подушки, а 6 подушок було коротких під голову. І це кожній нам дала у приданое. 10 стінок доріжок – покрівці в нас кажуть. Ковьор ми дала, 40 рушників тканих ми дала. Я в школі працювала, я примінила їх для роботи. Дала скатерті вишиті, дала посуду, дала ложки, вилки – всьо, що треба до хати – вона мені всьо дала. І дала меблі у прийомну і спальню – і одній доньці, і другій, і третій. А синам дала по дві подушки і помагла всім будувати [хати]. Докидь корова була, всім давала нам молоко. Хліб пекла – такі великі хлібини – 8-9 хлібин, і кожному з нас давала, нас шестеро, і кожному давала по такій великій квадратній хлібині. Бички різали – нянько так казав, що треба ділити на 7 частин. А старшої сестри син, мамин внук, як оженився, мама й на нього ділила – уже на 8 частин.

– По скільки дітей було у сім'ях Ваших ровесників, пані Терезо?

Т. Г.: У одного двоюрідного брата одинадцять, і у другого одинадцятєро.

– А у Вас, пані Олю, скільки дітей?

Т. Г.: У мене двоє синів. В мене вже є внучки – одній уже 8 років...

– Пані Олю, а у скільки років Ви заміж вийшли?

О. Ш.: У 19. А син старший женився у 20. І невістка його у 20 років ви-

йшла. Вони одногодки, разом у школу ходили. Старший учився у технологічному інституті, а менший – на юридичному в Ужгороді. Вже три роки працює у податковій. Уже тоже женився, уже й внучка є, два роки буде.

– Чи були такі бабки, що могли запобігти народженню дітей? Чи приймали пологи?

О. Ш.: Били, били. У нас у селі били такі жони, що роди приймали. Їх так і називали “жони”. Раз, коли мамка хотіла родити, нянько побіг до тої жони, а вона десь роди приймала на другій улиці. І там її погостили. І прийшла вона, а мамка ось хоче вже родити. А вона не хотіла, бо ўпила мало, погостилася і туди каже: “Василію, вези її гет”. А тоді не було машин, на віз нянько та до Севлюша, у Виноградово повіз. І там уже мамка, не доходня больниці, хотіла родити. І пак уродила, і там прийшли якісь люди, жона з чоловіком, бездіткані, видать, якісь, пудуїшли до мамки та никають – дитина маленька та кажуть мамці: “Чуєте, жінко, ми вам кілька хочете дамо грошей, абись ви нам дали цю дитину”. А мамка їм каже: “Абись не кілька давали”.

– Траплялося у селі, що коли у сім'ї багато дітей, то інші люди брали на виховання?

О.Ш.: Шевіряня Ержія – у неї було 6 дітей, а чоловіка убила електрика. І вона віддала своїй сестрі дочку. І вона тепер обіжена на свою маму, що вона її віддала – що п'ятьох могла виростити, а її віддала.

– Пані Терезіє, як звали Ваших братів, сестер?

Т. Г.: Старший був Міша – він у Королеві робив машиністом, а дали був начальником поїздів. А дали другий був за ним Василь, він на ГЕСі робив, а дали був директором по Закарпаттю по електриці, а Іван був інженером. Міша був з 1924 года, Анна – з двадцять шестого, Василь – з двадцять восьмого, а Іван – із тридцять першого. Брат Юра за мною був, він умер у 33 годи, в Ужгороді жив. Ще Марія, сестра, робила в Ужгороді директором плодоконсервного заводу, а далі – тітка Ілона закінчила хімічний факультет в Ужгороді, в університеті викладала, а далі Пітьо – казали Пішта, Степан і Оля – сама менша. А ті, що повмирили, то так уже ім'я давали, кому як попало.

– А якщо при пологах дитя вмирало?

Т. Г.: То старалися його самі освятити і дати йому ім'я. А ховали їх скраю кладовища.

– А ще кого так ховають?

Т. Г.: Повішеників. Було багато таких. Років п'ять як був останній повішеник – молодий хлопець. Його ховали зі священником, але священник сказав, що більше він не буде ховати повішеників. І дзвони не можуть дзвонити таким людям.

– Щось на могилах повішеників роблять, як дощу довго немає?

Т. Г.: Як дощу довго немає, то жінки моляться в церкві. А тоді вже дзвонять. Але кажуть, що наші дзвони вже не мають тої сили, бо повішеникам дзвонили.

– А ще повернемося до тих жон, що пологи приймали. Якою вона мала бути?

Т. Г.: Ну, то така баба була, що вже упрактикувана на тому. Така вже старша, що місячних не мала. Ранше казали на таку жінку, що нечиста, як місячні у неї були. Така жінка й до церкви не може зайти. І ще коли хтось умер, то кликали таку жону, іншу, що знала як... Бо як хто вмер, то казали аби не мити самому, а кликали. Прийшли чи одна, чи дві, помили, уділи. Убрали в плаття та клали в деревище. У руки ставлять гривню і платок – “на дорогу”, кажуть. Лице не закривають, коли вже закривають у труну. Не взувають, тільки шпрінтли – носки вдягають. Жінці – панчохи. Якщо жінка померла, то голову платком повязують. А якщо дівчина чи хлопець, то вдягають, як молодих. Всьо купляє маточка і дівчині, і хлопцю. У мене у куми так було, що як умер син, то маточка всьо купляла і даже ставила йому квітку – букетик ставила на груди. Було даже таке, що коли помер кумин син, то дівчина під час похорону поставила йому квітку прямо в труні. І хтось їй підказав, що не можна, вийми її. Бо так говорять, що тоді не вийде заміж. На похорони печимі круглий хліб і то ставлять як на парастас.

– Як в час війни тут люди жили?

Т. Г.: Мали городи, садили... Но мама розказувала, що то вже були руські, коли забирали від людей корови і яйця, і муку – всьо позабирали. Туту була у нас одна – в колгоспі чи в сільраді вона робила – приходила і всьо у людей забірала. І ткані рушники – всьо забірала. Це свої забірала, хотіли жити... І туту сусід один жив – він був головою села – “бирів”. Тоже всьо ходив, забірав. А як руські зайшли, він втік у Мадярщину. А люди з Драгова узнали, де він є, і пішли його вбили.

– А як мадяри ставилися до людей?

О.Ш.: Няньо казав, що заставляли обов'язково вчити мадярську мову. Не так, як тепер. Я кажу, що якщо ти живеш в Україні, то ти маєш знати українську мову. Як може бути, що у такому городі як Полтава, люди по-руськи говорять? Ну чого люди не цінять свою мову? Приїдуть до нас росіяни, я ніколи си не ганьблю говорити з ними по-закарпатськи. Я поїду в Одесу на море, говорю по-нашому – всі мене розуміють.

Т. Г.: Донька моя старша вийшла заміж у Фанчиково та там по-мадярськи тоже говорять. Та мусіла теж навчитися мадярської.

О.Ш.: І сваха, вона з Венгрії переїхала, межі українцями скіки років прожила, вона не знала говорити українською. А сват, українець, якось він женився на мадярці. Сестра, як поїхала туди, змушена була навчитися мадяр-

ської, бо не знала, як спілкуватися з старою. Стара розуміла українську, але говорити не хотіла, така мадярка була запекла.

[Харчування]

– Які страви у Вас готують?

О.Ш.: Ну от дзямю пудбивану готуємо. Відварюється бужене м'ясо. Як свинина відварилася, беру сметану або молоко кисле, підбиваю. Муки пшеничної білої. А після того та 2-3 яйця збиваю і кладу кукурудзяну [мелайну] муку. І ложечкою кидаю такі галушки і ще такі сирі яйця цілі, не розколючені, пускаю у ту дзямю – вони варяться.

– Пані Терезо, а що Ви на щодень варили для сім'ї?

Т. Г.: Пасулю з капустов, гречку, макарони, крумплі, гугель їм пекла із крумплів, палачінту [млинчики] із сиром чи лекваром, пироги з лекваром – кісто замісити, розкачати, порізати на такі квадратики, туди леквар заліпити, вариться, а після маснитись горіхами з олією. Чи солониною мож зажарувати. І токан – кулеша з мелайної муки, молоком спареним залити.

– А на свята що готували?

О.Ш.: На Святий вечір у нас гриби сушені – тушими їх, варими, а після того їх у білій муці обжаруємо. Пасуля суха має бути, голубці – кашаники роблю із каші мелайної. У нас в селі на Святий вечір – то традиційне блюдо. У нас кутю як таку, то не робили раніше. Я то вже пару раз робила тепер. Мама не робила кутю – а також... картошка, пасулі, сушені фрукти варили. Сливи раніше сушили, груші і яблука – то постійно в нас було. Риба обов'язкова теж на столі у Святий вечір. Ми стараємося, аби 12 страв було. Ми стараємося не їсти, доки не прийде перший колядник. А потім я накриваю стіл і свічку палю і молимося. Стараюся передати дітям сімейні традиції. Коли у сина була свайба, то ранше перед свайбов ішли за сорочков. Жених ішов за сорочков до молодої. І коли ще я мала віддаватись, то й батькам мого чоловіка мама готувала, віддавала. І я так зробила – ішли селом, співали пісні "Горі селом іду". Дальші у мої сестри було – йшли до церкви з баяном, пісні співали. Пішком ішли, щоб побожити. Це така традиція була ще в давнину. У мене фотографія така давня є – як люди ішли із курагов – це така квітка.

[Хліб на дровах]. Зараз хліб печуть і на електриці, і на газі. А ми вирішили пекти по-домашньому. У печі напалювали дровами – самі кращі дрова то є з бука – вони гарний жар дають. І коли напалюється піч, то ми ставили прямо на спузі [черені]. А потім ми зробили такі тепші і вже пекли у формах. Дуже добрий хліб. В мене пекарня є. Але зараз ми закрили її, бо тепер з тими законами... Люди й зараз печуть хліб домашній у печах.

Записала О. Поріцька в листопаді 2012 р., в с. Велика Копаня Виноградівського району, Закарпатської області, від Пилип Марії Іванівни, 1923 р.н.; допомагала в розмові Чутора (дівоче – Пилип) Магдалина Євгенівна, 1952 р.н., дочка Пилип М. І.

– Представтесь, будь ласка, як Вас звать?

М. П.: Марія Іванівна, Пилип Марія Іванівна

– Якого Ви року народження?

М. П.: Двадцять третього.

– Ви звідси родом? З цього села? Батьки Ваші так само тут народились?

М. П.: Айно.

– Чоловік Ваш звідки родом?

М. П.: Утци?! Він був утци.

– Розкажіть, будь ласка, як Ви з ним познайомились, як він до Вас сватався! Як Ви з ним гуляли до весілля, зустрічалися?

М. П.: Ото давно було.

– О, ну то розкажіть про весілля своє, розкажіть, як тут весілля у Вас проходило, як Ви заміж виходили.

[До матері звертається дочка Магдалина Євгенівна] Зараз аж із Києва тут прийшли, просто опитують старожилів, як се давно жило, мамко.

М. П.: Май тяжко, не легко [сміється].

– Ви нам про весілля своє розкажіть, як Ви з чоловіком познайомились, він десь далеко жив? Ви тут жили, у батьків? чи ні? Про свою сім'ю розкажіть.

М. П.: Близько жив, я вже не помню [сміється], так і било.

– Вас у батьків багато дітей було? Сестер, братів у Вас багато було?

М. П.: Било, било... Четверо.

[Допомагає дочка]: вуйко Міша, тітка Марта, Юльча, Ганна. [Я уйци буду, - каже, стоячи біля дверей і відмовляючись підійти ближче до диктофона].

– Назвіться, будь ласка.

М. Ч.: Могда, Магдалина (далі – М. Ч.).

– А по батькові?

М. Ч.: Магдалина Євгенівна.

– Прізвище?

М. Ч.: Чутора за чоловіком.

– Якого року народження?

М. Ч.: Піісят другий рік. [В]Уйко Міша був, тітка Анна, тітка Марта, тітка Юльча – чотири, п'ятеро, вас дома, вас [звертається до матері].

М. П.: Пять: Марта, Анна, Юльча, я – четверо, та й брат Міша – п'ять.

М. Ч.: Вже всі повмирали, лиш вона одна.

² Звідси

– [до М.П.] *А ви наймолодша?*

М. П.: Середуца, всі повмирали, всі сестри, лиш я сі остала. І син вмер, два сина вмерли, і зяті повмирали, я сі остала, стара баба. Третнього січня буде 90 років.

– *Розкажіть, як Ви, дівчата, заміж виходили, як то весілля у Вас в село було тоді.*

М. П.: Цигани з скрипками були, танцювали у хижах, пуста хата била.

– *Як, весілля в порожній хаті?*

М. П.: Не, як то танцювали, молодь, молодь.

– *Як то називалося, коли молодь сходилася танцювати до хати?*

М. Ч.: Вечорниці, якисте нам розказували, прямились, май весело було, правда, весело було.

– *Розкажіть!*

М. П.: На колопні [*Нерозбірливо, може, коноплі?*], колопні, ото ж пішли сьми там, микали сьми колопні, та сякі пов'язали, а на воду, намочили, ото там кисло тиждень, потім ми мили, принесли домії, ткали сьми..

– *На бетельні чи як воно звалось?*

М. Ч.: Так-так. Із того прями на кужель, а дале таки кросна,

М. П.: Веретеном мыкалося, ось ми крутили, прями сьми так.

– *На вечорницях теж прями?*

М. П.: Прями. Хлопці ходили до дівчат на вечорниці, та йшли, посідали, усі гарні, а ми прями.

– *А хлопці що робили?*

М. П.: Сиділи та приказували.

– *А що вони приказували?*

М. П.: Но [*сміється*], дурниці якісь.

М. Ч.: Тепер кажуть анікдоти, а Ви казали – дурниці.

– *В кого збиралися на вечорниці? Деся в якійсь хаті одній чи до різних дівчат приходили?*

М. П.: А, не до різних, так ходили до дівчат. Хлопець, котрому ся полюбила дівчина, то йшли на вечорниці, та котрий зайшов перший до хати, а другий за ним, кілька ше там – п'ять ци шість, посідали, там ми собі никали чи кидь упало веретено, [хто підняв чи підхопив] хлопец, мали поцілювати. Бо не дав би то веретено, якби не поцілювала.

– *Куди треба було цілювати: в щічку, в губи?*

М. П.: В губи [*сміється*].

М. Ч.: Спецьяльно металисьте веретено, аби цілюватися (*сміються*).

М. П.: Такі дурниці били.

– *А з чужого села могли прийти хлопці на вечорниці?*

М. П.: Нет, нет, не ходили, не можно було, лиш свої.

– *А хлопці до чужих дівчат на чуже село ходили?*

М. П.: А ко³ їх знає, ко їх знає: ходили чи ні, я уже не помню, тільки я в 17 вже м сі віддала. В 18 уже Міша, син ся урідив.

– *А чоловік якось сватався до Вас?*

М. П.: Як [*не дочуває*]?

М. Ч.: Чоловік Ваш, нянько, як до Вас ходив на вечорниці? Чи сватався? Ходив?

М. П.: Він сам не ходив. Ну... Кедь дівчина полюбила теперька, казав батькам, та приходив чоловік, поприкладивали, що дасть дівці, яку часть, “я дам о тільки землі...” У нас було туй... батьки мої жили там, а туй була бабка м'оя, жила, де я теперь, та бабка пак умерла, ходилисьми ше, се місто осталося пустое, як бабка вмерла, це місто міні дали, часть, дали дві коблоўку землі, дві коблоўки далі сестрі, а міні місто зарахували [під хату. – О. П.] Ага, зарахували. Ми, як ся побрали, то пак туй строїли.

– *А як Ви побралися? Розкажіть про весілля.*

М. Ч.: Свальба била у вас?

М. П.: Била собі свальба, била. Тоди зарізали корову, шось такоє на м'ясо, та дома бурі вчинили.

– *У Вас? У батьків Ваших, так?*

М. П.: Та там же, кого покликали, тот прийшов, сідали, тогди хліб пекли в печи.

– *Що ще готували на весілля тоді у Вас, які страви?*

М. П.: М'ясо та голубці, кісто спекли та й всьо.

– *Не готували раніше так багато, як зараз?*

М. П.: Нет, нет, не готували. Пити – п'яленка⁴, та еден чоловік ходив, взяв склянку, погар та наливав.

– *Наливав одним погаром?*

М. П.: Наливав одним погаром. Хто не хотів, то[го] вдарив. Наливав богато. Такі дела.

– *А Ви вінчались в церкві, ні?*

М. П.: Вінчались.

– *В якій? У Вас тут яка: греко-католицька тоді була чи православна?*

М. П.: Та ми не никали ци така, ци така, в нас една була. Єдна віра була.

– *Греко-католицька, так?*

М. П.: Та, не помню я... То тепер ділять, а тоді в нас була одна, греко-католицька.

– *Це Ви в 1939 році заміж виходили, якщо в 17 років, так?*

М. П.: Да.

– *І прийшли сюди жити?*

³ Хто

⁴ Горілка

М. П.: Да я ся як уддала, [то жила], де чоловік мій жив, то там і жила, і Мішка сі там уродив, мій сын перший.

– *То Ви спершу в чоловіковій родині жили?*

М. П.: Айно. Мішка, мій син перший, сі там уродив. У батьків, на старовині. Там-ись ми жили, а туй була така хижка, така стародавня, мала, невелика, так пак ми там ся строїли.

– *А як Ви довго будували хату?*

М. Ч.: А вони будували, та й все розметали [сміється].

– *Чому?*

М. Ч.: Ну, як вони вже строїлись, молоді вже. Розібрали стару хижку.

– *А раніше, як побудували хату, то входи́ни якісь робили чи ні? Коли перший раз в хату побудовану заходили? Були ж якісь звичаї? Як святкували?*

М. Ч. [перепитує матір]: Святислись, коли прийшли в нову хату? Кийсь шли у нову хижку? Як перейшлисьте утти?

М. П.: Помолилися та так зайшли, освятили.

– *Пускали kota, чи півня, чи курку до хати, не було такого звичаю?*

М. П.: Дурниці такі. Треба ся молити, посвятити.

– *Запрошували священика, щоб посвятив?*

М. П.: Но.

– *А велика була хата, та хижка перша, яку Ви збудували з чоловіком?*

М. П.: Не велика, ну била хата така, одна большая комната, та єдна кухня – там варилося, а то що велика, то там стояло [ліжко] та там сі спало лише, спали лише.

– *Де Ви народжували?*

М. П.: Дома рóдила, це там, у старих, там ся Міша родив.

– *Вдома, так?*

М. П.: Так, у мого чоловіка вдома.

– *Жінки раніше дома народжували, так?*

М. П.: Жінки дома народжували.

– *А хто допомагав, хто був при пологах: якась бабка була?*

М. П.: Бабка сільська, сільська баба – на неї казали, вона ходила роди принімала. Як за́чало бо́літи, пійшли за бабо́у ти́, привели її, то та баба добувала дітей, та сільська баба була, айно.

– *Вона десь навчалася спеціально? Чи вона в когось переймала цю науку приймати роди?*

М. П.: Я не знау, проста бабка била, не була освічена, прóста била.

– *Вона коло Вас була декілька днів чи ні? Чи прийняла роди та й пійшла?*

М. П.: Приняла та й пійшла, та пак приходила потім. Приходила та покупала дітину, помила.

– *А чимось Ви віддячувались тій бабі?*

М. Ч.: Платили їй кошто [? нерозбірливо]

М. П.: Кілько сто да.

– *Скільки днів вона приходила?*

М. П.: Єден тиждень. А далей пак жона⁵ з дитинкою ішла до церкви...

– *Через тиждень?*

М. П.: Уважатися – тоди казали, нигде не мош було ходити.

– *З подвір'я не виходили?*

М. П.: Не, з подвір'я не виходила.

– *Сорок днів, так?*

М. П.: Пішли до церкви з дитинкою.

– *Як кажуть: “увожуватись”?*

М. П.: Вивóдки. Уво́жуватися, там священик брав на руки дітину, і хлопець кадив около дітину. Дівчина ту ж навпереді була, притворяла.

– *Коли дітину хрестили?*

М. П.: А, хрестили, скоро дітину хрестили.

М. Ч.: Через тиждень хрестили, а вводилися через сорок днів, айно.

– *Через тиждень хрестили?*

М. Ч.: Так, так, на протязі десяти днів хрестили.

– *Кого кликали на хресних батьків?*

М. П.: Ті, шо на весілію були. На весілію показало, шо ти будеш кум, а це – кума. Шо на весілію кум та й кума були хресні: вінчальний кум і вінчальна кума.

– *Хресні у Вас називають?*

М. П.: Хресні.

– *Кум і кума могли поженитися між собою?*

М. П.: Но, могли, могли, пішли до церкви і там божили, ішли до церкви ся божити⁶. Там серед церкві столик був, там встали молоді, обруся постелили на голову, на обруся стали молоді, кум, кума, та шо, ангели ци мали покласти...

– *Куди?*

М. П.: На Євангелі. Це ти любиш, люблю, вони казали єдному, другому щось. Нет. Таке були, позвідали⁷ та так. Такі дела.

– *У що Ви вдягалися, як ішли божитися: якесь плаття вдягали, чи сорочку вишиту яку?*

М. П.: Плаття, плаття були.

– *Білі?*

М. П.: Білі. І на голову так, шлари казали, ту вінок.

– *Шлари?*

М. Ч.: Тепер “фата” кажуть. Шла́ер називалося.

⁵ Тут: жінка.

⁶ Вінчатися

⁷ Запитали

– *Хтось Вам шив плаття, чи Ви собі самі шили плаття, чи мама Вам пошила плаття?*

М. П.: Тоди були жінки такі у селі, що вони шили.

– *То не ті “жидівки”, про яких нам розповідали, що у Вас було кілька жидівських родин, де жінки шили для людей?*

М. Ч.: Били такі, то май давно.

М. П.: А жили як? Пряли, ткали, кросна – ткалисьми... Коло нас остановка біла, там стояв чоловік, чекав автобус. А же ўткала полотно, а Юльча йшла в млин та каже ми: “Маріє, що робиш!” Уткалам та кажу: “За кросна мі [нерозбірливо], а полотно увішано надворі всім двором удовж, а тот чоловік чув, як она мені каже. А як вона пішла, він каже: “Маріє, Маріє, кілко⁸ рос⁹ могла учинити човником, шоби тільки¹⁰ уткати”.

М. Ч.: Та то не тільки простині ся ткали, а й рушники, сорочки сякі. А ну ще розкажи¹ть, [- *звертається до матері, -*] як ісьте ще не машинка... Каже, що ми сьми нич не встигаєме, бо тепер машинка-автомат... ви як давно у бочку стираєте, ану, розкауйте, золилисьте плаття, усьте хотіли мыти, стірати.

М. П.: Та то не било! Корито було дерев'яне. Намочили плаття, што треба було, тамисьми в кориті помили, така була дерев'яна бочка, корито. Бочку на корито поклали, наметалисьми¹¹ в бочку пак, с коритом намочили, помили, помили, а з корита в бочку наметали, тамисьми простелили попелу від печі з дрова, тож ми насипали, там [нерозбірливо], налялисьми води, як бігла вода, то ляли¹² на бочку на той попід, в бочці було в споду яма та протікало через плаття, ото сми ўляли, ото стекло в корито, із корита назад в бочку, начинили і назад¹³ гріли, назад, як бігла вода, то лялисьми на тот попід, назад исьми гріли, та так ись ми ляли, доки с полом не текла тепла, горяча, вода, як углі. Шоби ся прозолило. Як ми вже лішили, із бочки плаття ўбрали в міх, і на Чоргів, де вода текла, тамисьми прали...

– *Джерело Чоргів?*

М. П.: ... прали, очередь була, прали.

– *Кажуть, що у Вас у селі багато близнят народжується?*

М. П.: Кого [бабуся недочула]?

М. Ч.: Близнят! В нас тоже в родині у сина старшого Еріка з Анджелікоў, тоже близнята.

М. П.: А [бабуся перепитує]?

М. Ч.: У Міші дочки Еріка з Анджелікоў тоже близнята!

М. П.: Айно, тоже близнята.

– *Що люди кажуть? Чому у Вас в селі так багато близнят народжується?*

М. П.: То як кому сі вдасть.

– *Як у Вас у сім'ях заведено було, в сім'ї Вашій, між чоловіком і жінкою як ділили роботу: оце твоя робота, чоловіче, оце – моя робота, а діти тим-то займаються?*

М. П.: Ото разом всьо, сво́я була земля, разом ішли там ружно все, ружно всьо ся робило, крумплі садилисьмо, ручно ямкі робили, гній метали в ямки, крумплі метали в ямки, загребали то, всьо рúчно.

– *А як колись на полі чоловік сам робив чи жінка теж йшла йому допомагати на поле?*

М. П.: Разом ся всьо, разом всьо робило.

– *Але ж жінка не орала, чоловік орав?*

М. П.: Чоловік орав.

– *Жінка могла сіяти?*

М. П.: Конем. Я ще коня водила, чоловік плуг ззаду держав, а кінь тяг плуг, а я водила ще, усе нікала, аби понад борозду кінь ступав, а він то плуг держав, щоб вернув то назад...

– *Вдома чоловік чимось допомагав: їсти зварити, прати чи щось по дому?*

М. П.: Нє.

– *То тільки жінка робила?*

М. П.: То жєнщина була до того.

– *А діти з якого віку починали помагати по господарству?*

М. П.: А, у кого як, то все вже позабувала.

– *А що діти повинні були робити в господарстві?*

М. Ч.: Ко як пудростав.

– *Яку роботу довіряли дітям?*

М. П.: І вони так ся вчили робити, на поли.

– *А дівчата чим мали вдома мамі помагати?*

М. П.: А те що дома, що помогали? Нич, діти мало помогали.

М. Ч.: Бавилися, як були малі. А там в школу, а позамітати, а землю помастити...

– *У Вас долівка була в хаті?*

М. П.: Кажду суботу смо мастили землю.

О. П.: А мама вчила вас прясти, вишивати там?

М. Ч.: Ушивати вчила, вишивати знаєм як, прясти пробовали.

– *[звертаючись до Магдалини Чутори]: А Ви з якого року?*

М. Ч.: П'ядесят другого. А лозоплетіння помните [звертається до матері]? То вже як нянько захворів, простудив кістки у воді. Коні в нього били, впали, він боявся, бо мусив платити. Боня така була...

⁸ Скільки

⁹ Разів

¹⁰ Стільки

¹¹ Наметати – накидати

¹² Лили

¹³ Знову

– Що значить “боня”?

М. Ч.: То як тюрма, яма така, студено́ було. То вскочив за ними...

– Це колгоспні коні були?

М. П.: Так. Коні коло води були та коні впали в тоту воду, а він вскочив в ту боню, кони вушли вон, коні захамані¹⁴ були, боявся, що то ся так утоплять, буде платити, а великі гроші вудки¹⁵ взяти? Дали йому пак в колгоспі червону книгу, він заслужений був. Та кілька пенсії? Двадцять чи двадцять три? Мав п’ядесят років. Та давали мені двадцять рублів пенсії. І знаєте що? То були рублі такі, що мош було за них много купити. Ой, так-так... Так ись ми плаття золили, прали. Кождий тиждень хліб исьми пекли з мелаю, з кукурудзи.

– А у Вас не було пшеениці?

М. П.: Сіяли мало, то лиш було на кісто, на паску пак іспечи, не на такое... А хліб – кукурузьяний.

– Як у Вас чоловіки з жінками жили: мирно чи, бувало, сварилися? Бували бійки?

М. П.: Та всяко було, не дуже сварилися – то то, то сьо. А не билися, не, того не було. Тільки рота́ми [сміється].

– А в інших сім ях бувало, що між собою в сварках і бійках з’ясовували стосунки?

М. П.: Нет, давно не било такого. Як ся жило – так ся жило, ци тяжко, ци легко, а не розходілися, не розводілися. Ке́дь ся божили, то казали так, ож: “Я тебе не одпушу аж до смерті!”. “До ангелів” казали. Ци мирно жили або не, а не розводилися.

– А дітей, як вважалося, можна було бити як пока́рнання, чи ні?

М. П.: Бити?

– Покарати дітей таким чином можна було?

М. П.: А, мош, мош. Діти часом і біду роблять [сміється]. Билам те [звертається до дочки]?

М. Ч.: А я помню?

– Значить, не дуже [сміємося]. А Ви як своїх дітей виховували, то доводилося вдарити? [звертаюся до Магдалини Чечури]

М. П.: В мене два хлопці.

– Траплялося виховувати ремі́нцем?

М. Ч.: Тато покійний раз малого вдарив, але після того нігде! Та часом бувало, що шва́кнуб.

– У Вас до батьків прийнято на “Ви” звертатися?

М. Ч.: Я до батьків на “ви”. А вже наші діти на “ти”.

– А внуки?

М. Ч.: Бабко, тепер “Ви” каже, а часом “ти”.

– Ви до своїх діда й баби на “Ви” зверталися?

М. Ч.: Так.

М. П.: У мене кілька дітей було? Сім, а внуків – п’ятнадцять, а правнуків – двадцять дві ци три. І праправнуки чотири.

– У Вас всі були в родині українці?

М. П.: Українці, так.

– Малярів не було?

М. П.: Нет. Я ще дівча біла, то селом по двоє, сяк: “Чехи, жиди, вон! Чехи, жиди, вон!”

– Ви так ходили, взявшись за руки?

М. П.: Айно. По двоє, по двоє, айно. Двоє тут, двоє за ню, двоє ззаду...

– Колоною ходили?

М. П.: Айно. Так мали іти і кричати: “Чехи, жиди, вон!”. А тепер повно їх у Чехії робить [сміється].

– Скільки то Вам років було?

М. П.: Я не помню, іще дівчам біла.

– А чому? Чехи погано ставилися?

М. П.: Казали: “Так кричіть”, та такисьмо мали кричати.

– А хто казав?

М. П.: Но то так ішли, як типерь учителі...

– Євреї тут були? Як з ними люди співіснували?

М. П.: Добре, добре.

– А чим вони займалися?

М. П.: Магази́ни тримали.

– Землю теж обробляли?

М. П.: Землю не обробляли, не робили жиди.

– Корчму тримали?

М. П.: Тогди люди курили старі – піпу [тютюн] – жиди продавали. Тоди грошей не било, слабо. У нас мамка: “На яйця та іди купи вітцю, батькови, па́кет (? нерозбірливо)”. Па́кет (папюл) – казали курити.

М. Ч.: Мінjali за продукти.

М. П.: Не било грошей. Своє си нароблювало з землі, та тим ся жило.

М. Ч.: Но видите [до матері]: не скучно вам било [звертається до мене. – О. П.]. Мама тепер не бачить, катаракта. А ше недавно службу всю сто́я перечітатъ.

М. П.: До церкви все ходила.

– Дякуємо за розмову! Доброго вам здоров’я!

¹⁴ Запряжені

¹⁵ Звідки

FROM ETHNOGRAPHIC MATERIALS,
COLLECTED BY VINOHRADIV DISTRICT IN 2012

Володимир ЩИБРЯ
(Київ)

Olga Porytska (Kyiv)

Summary

The article presents two interviews, collected by the author in the village of Velyka Kopanya in the Vynohradiv district during the scientific trips in June and November 2012. Here you have collected orally-historical material about life, food, ceremonies related to the birth of a child, wedding customs, religious life, the attitude of the local population towards representatives of ethnic minorities living in the village/

Key words: *field materials, nutrition, ceremonies, birth of a child, weddings, religious life.*

ВЕСІЛЬНІ ЗВИЧАЇ НА ВИНОГРАДІВЩИНІ
(З ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ 2018 РОКУ)

УДК 392.5 (477.87)

У статті подані два інтерв'ю, зібрані автором у селах Хижа і Новоселиця Виноградівського району під час наукового відрядження у травні 2018 року. Тут зібрано усно історичний матеріал про весільні звичаї та обряди досліджуваних населених пунктів.

Ключові слова: *польові матеріали, весілля, звичаї, вбрання наречених, дружби, дружки, сватання, весільні пісні.*

Записав В. Щибря 6 травня 2018 р.,
у с. Хижа Виноградівського району,
Закарпатської області,
від Гондзи Марти Петрівни, 1932 р. н.

Володимир Щибря (далі – В. Щ.): *Як у Вас в селі казали на молоду?*

Марта Гондза (далі – М. Г.): Удданиця.

В. Щ.: *А на молодого?*

М. Г.: Жених.

В. Щ.: *Хто вдягав молоду і у що її вдягали?*

М. Г.: У се плаття (“плат”), што тепер на ній є, свита ну та й подолок пуд свитой ще.

В. Щ.: *А був подолок пуд свитов чи не?*

М. Г.: Був, був. То так било.

В. Щ.: *А лайблик?*

М. Г.: Но, били й лайблики.

В. Щ.: *А били такі з чорними рукавами?*

М. Г.: Били, били. Такі жекети, такі кофти сьяк били.

В. Щ.: *А як воно називається?*

М. Г.: Вуйош, не то вуйош, ще по-румунському в нас казали. Не годна нагадати.

В. Щ.: *А які прикраси були в молоді?*

М. Г.: Такої били, з пацьорок, баршун сьяк казав. То баршун він під горло. Так, но то били ще такі рєци файні. То било май широкое. То било дуже файно

вплетено. То теж з бісеру, з пацьорок. З пацьорок, біленьке.

В. Щ.: *А пам'ятаєте пацьорки такі з дутого скла? Малесенькі?*

М. Г.: Ну то де, то такі били, в мене є тута на шії.

В. Щ.: *А тут у вас на голові фата?*

М. Г.: Но нет, то фата і вінок вер того такий з пацьорок, такий файний, високий такий, сяк не є високий.

В. Щ.: *А хто його виготовляв?*

М. Г.: То десь ми в магазинах купували сьме то, в магазинах.

В. Щ.: *А чули Ви, що давніше такий вінок як корона був?*

М. Г.: Ну то так і било. Це не корона сяк казали, а вінок – сяк казали. Оно не біле, оно било всякого. Всяки красні були, ще й зіркала били там сякі малесенькі, такі файні. А пантлики били унизу, тако зачиняли, споду дротик аби ся держало красно, дуже файнив був.

В. Щ.: *А барвінок був?*

М. Г.: Нет. Барвінок був на кураговлі. Такі плели на кругоу, воколо кураговлі з бервінку такі вінки плели. Там цуркалови такі били, шо так як на конях.

В. Щ.: *А молода сама собі одяг шила?*

М. Г.: Ото ми не шили, бо то ж май старі, май давні люди нам давали. У нас били майстри, в них брали.

В. Щ.: *А хто вдягав молоду?*

М. Г.: Жоночка. Жонка прийшла, оділа. Вінок лиш учинила, таку косу плели, косу плели там з волосся. Сюди долив широка коса. А вінки на косу клали ще такі.

В. Щ.: *А в який день це плететься?*

М. Г.: Но, чинили свадьбу в четверь, в вівторок, то тоді плели косу.

В. Щ.: *А не в неділю вінчання?*

М. Г.: Не било в неділю, давно не било в неділю. Типерь є хоть коли. Давно – нет, у вівторок чинили свадьбу і в четвер чинили свадьбу лиш.

В. Щ.: *А це вона приходила в день свадьби зранку?*

М. Г.: Но, прийшла в вечірі, коли гускї били, коси сплела красно, а потому вдень поклали вже вінок та цей шлер, казали шлер за це білоє. То так било, било.

В. Щ.: *Чи перев'язували молоду рушником?*

М. Г.: Не рушником, а платки купували. То так ішли двоє не за руку ся вели, а за платок.

В. Щ.: *То це куми вели?*

М. Г.: Нет, дружба йшов із удданицьов, а ці хлопці вели удданицю. [Дружби] Дружби, дружби, то били дружби два.

В. Щ.: *Стрічок у Вас не било, щоб до вінка і по спині?*

М. Г.: Та де, до осяк били, такі били файні пантлики, дулув коси били такі.

В. Щ.: *А коли шють курагов?*

М. Г.: На гускї. На гусах її шили, красно чинили, а вже тоди як йшла ся вінчати, в село йшли, то тоди брали курагов з собов, там бубен був.

В. Щ.: *А її до церкви заносили?*

М. Г.: Усьо до церкви йшло, але там тихо було, не трясли. Іще з тов курагов перехожували у церкві, клали сяк пуд ноги та перехожували. Дома молода ше переступала. Як іде з хижі, то так перед хижі, перед дверь клали. І грань клали. І всього вона зразу переступає. То все (грань) несли на лопаті, шо сміття несемо.

В. Щ.: *А хто вдягав молодого?*

М. Г.: Ніко, он самий ся вдівав. Но, сорочку брали, то удданиця ушивала сорочку. Черес, то не у всіх били череси. Хто купив, у того був черес. Ну сорочка навипуск іде, не заправляється в черес, так файно стояла, як те пер сяк українські, а доти – нет, били звирху. Гаті били. Широкі гаті. А постолі не били тоди, коли ми били. Може, давно і били постолі. Молодий не був перев'язаний рушником. Нич, ничим не був. Лиш потому як пуп повінчав, вінчав, такі пантлики – називали сяк. То куми давали тие пантлики, убв'язували нас у церкві.

В. Щ.: *То це руки прив'язували?*

М. Г.: Не, то так давали женихові у руку і удданиці давали у руку. Не перев'язували, нет.

В. Щ.: *А хто пришивав молодому косицю?*

М. Г.: Лиш дружки мали пришити, бо там бульш нич не є. Дружки, дружки.

В. Щ.: *А з чого та косиця?*

М. Г.: Така матерія била файна тоненька.

В. Щ.: *Англійова?*

М. Г.: Нет. Нет, не англійова, такеє як шерстяное, но не шерстяное било.

В. Щ.: *А барвінок ішов туди?*

М. Г.: Барвінок не йшов, лиш сама косиця та й два листики клали сяк. То давно було такі файні, то ще Романія і Чехи були в нас, то такі були файні зачинені.

В. Щ.: *А хто її робив, ту косицю?*

М. Г.: То в магазинах купували. У нас всьо било в магазинах. У нас давно.

В. Щ.: *А пришивали шось до шапки?*

М. Г.: Пришивали, такий баршун, вколо баршун пришили, а такі били пави, сяка нечорна била через шапку ще, а в тій пави було ще баршун такий з пацьорок.

В. Щ.: *А з чого пава?*
 М. Г.: Ну я не знаю, з чого то воно було. Чорна, красна.
 В. Щ.: *Не з пацьорок?*
 М. Г.: Нет, такий баршун як поклали через нього, через ту паву. То так стояло.
 В. Щ.: *А косиця на який бік молодому пришивається?*
 М. Г.: На лівий бук.
 В. Щ.: *А було, що молодий на вінчання дві сорочки одівав?*
 М. Г.: Не. Шо удданиця ушила му, ми вже вшивали сякі наші українські, а давно – нет, давно били такі.
 В. Щ.: *А є таке, що батьки благословляють?*
 М. Г.: Нет, у нас не було таке.
 В. Щ.: *А таке, що проща?*
 М. Г.: Проща була, прощалися. Коли ходили ся вінчати, тоді просили прощу. Казали, прощаюся з своїм батьком, мами ся прощає. Та й потому вони йшли до молодого.
 В. Щ.: *То молода шось казала, що там пробачте, перебачте?*
 М. Г.: Но, та казала, казала. Прощаєся з мамою та йде на пудвінчання, та з батька вже та своїх сестер, но браття, сестри – то всьо, так файно йшли. Усіх своїх, з хижі што били.
 В. Щ.: *Де і коли молодий з молодого зустрічаються?*
 М. Г.: Пуд церквою. Там ся стрічат, там ймуться у руки. У руки ся ймут удвое, так ідут до церкви. Платок такий купували собі, там з платком повінчають.
 В. Щ.: *А шось несли один до одного?*
 М. Г.: Нич не несли, а може, і несли.
 В. Щ.: *Хто платить у церкві?*
 М. Г.: Платиме, куми платили. Гроші давали попові за те, шо у церкві повінчалися. То давно в касу платили.
 В. Щ.: *А було таке, щоб ікони давали молодим на весілля?*
 М. Г.: Не було, не давали, не було давно, а потому давали.
 В. Щ.: *Чи несли свічки з дому?*
 М. Г.: В церкві ся купували, свічки брали у руки і так ся вінчали. З свічков ся вінчали. До свічки такої пантлик прив'язали красний, лиш красний пантлик в'язали, шо з дому взяли.
 В. Щ.: *А як ідуть з вінчання, було таке, що люди перегорожають дорогу і викуп просять?*
 М. Г.: Овва, у нас не було тут. У нас закон строгий.
 В. Щ.: *А вдома?*

М. Г.: Било, било! Перечинювали, клали сьак та не пушчали, та потому так на воротах ся помирять сьак старости. Та там уп'ютьці, рвали таке ці дуба, щоб зелене пречинят сьак.
 В. Щ.: *А старостів двоє: від молодого один і від молодої?*
 М. Г.: Но били, били старости. Так там ся сважали.
 В. Щ.: *А як батьки були одягнені? Подолки, плати?*
 М. Г.: Як усе. Но, били, били тоди подолки, а потому вже всьо – плаття пошло.
 В. Щ.: *А вони чимось відрізнялись від гостей?*
 М. Г.: Усі єднакі ходили в подолках. Нич, ся не перев'язували, нич.
 В. Щ.: *Скільки було дружбів і дружок?*
 М. Г.: Два дружби били і дві дружки били.
 В. Щ.: *А шо вони мали робити на весіллі?*
 М. Г.: Вінки уплести на гусках, курагоу зшити красно, прибрали три платки: красна, чорна, біла.
 В. Щ.: *Хто носить курагов?*
 М. Г.: Дружба старший. Дружки букетики мають з того боку, шо й і молодий. Дружки купуют і вони пришивають.
 В. Щ.: *А на капелюхах?*
 М. Г.: На капелюхах не било. Пава була у хлопців.
 В. Щ.: *А дружки в шо вдягнені були?*
 М. Г.: Подолки, плати. На голові нич. Ширінки не било. Як було холодно, зимою, то брали платки.
 В. Щ.: *То в ширінках лиш молодиці?*
 М. Г.: Молодиця сьак, а в зимі брали платки файні такі.
 В. Щ.: *А старша дружка шось носить у руках?*
 М. Г.: Колач такий плетений файний. Пекла го хазяйка дома. Дома газдиня пекли, то хліб, усьо пекли. Пекли два маленьких, такі шо танцювали, два дружби держали тот колач та так кругом обхожували.
 В. Щ.: *А дружка з тим колачем іде до церкви?*
 М. Г.: Убрuesa красне мало бити, та так держали. Так, у церкві стоїть з ним пуд плечем, вони йшли і до жениха, і до удданиці з тим колачом.
 В. Щ.: *А шо з ним робили?*
 М. Г.: Потому розрізали і давали усим, ко був на свадьбі, по кусках давали.
 В. Щ.: *А були у Вас свати і свашки?*
 М. Г.: Ну то свати були. То був жених, а його... кажуть, свати прийшли до нас.
 В. Щ.: *А скільки їх було чи це всі були?*
 М. Г.: То не всі, лише ті, ко забирав дівку, то то свати – сьак казали.
 В. Щ.: *Шо вони мали робити на весіллі?*

М. Г.: Пили, гуляли, танцювали.
 В. Щ.: *А сваики були?*
 М. Г.: Ну то сваха та й сват прийдут.
 В. Щ.: *Скільки було музиків?*
 М. Г.: Дві гуслі та бубен.
 В. Щ.: *А це лиш люди чи і чиядь могла бути?*
 М. Г.: Но, та чиядь – ішли. Могла бити жінка. Мож, мож. Так у бубен біла, што чути било на кілометр, што іде музика, іде курогов.
 В. Щ.: *А які були танці?*
 М. Г.: Волоський, польки не було тоди, український, чардаш, то був ма-
 дярський.
 В. Щ.: *А шо платили музикам?*
 М. Г.: Та лиш гроші.
 В. Щ.: *А давно музики були в сорочках і в татях?*
 М. Г.: Били, били. Та не били, ще й тайстри в них били.
 В. Щ.: *Дарувала молода дружкам якісь подарки?*
 М. Г.: Дружки давали подарок. Чи платок куплят, чи таке штось.
 В. Щ.: *А що люди дарували молодим?*
 М. Г.: Май бульш гроші давали та й купували куми там матерію якусь.
 Давно англійки били.
 В. Щ.: *Молодий з молодою шось одне одному дарували?*
 М. Г.: Удданиця сорочку давала на гусках. А ун плаття юй купив.
 В. Щ.: *Коли скидають вінок з молодої?*
 М. Г.: На свадьбі вже. Як народ вже ся розійде, вінок берут долув. Прийде
 сваха чи хто, вінок розчинят і знімуть та на другу клали.
 В. Щ.: *А як вона молодиця, шо з волоссям робили?*
 М. Г.: А нічо, розчісали файно і все. В косу та завили в платки. Вона тоді
 вже має право заплітати в косу. Має. Закручує. Воно так було файно заплете-
 но, як башун саяк. Та платок, га. А та ширінька, шо перший раз її покрили, та
 бере до церкви потому. Потому, як з вінчання, то зачинят їй. Ширинку моло-
 дий давав на гусках, коли гуски били.

Записав В. Щибря, 7 травня 2018 р.,
 у с. Новоселиця Виноградівського району,
 Закарпатської області,
 у Світлик Оксани Миронівни, 1962 р. н.

Володимир Щибря (далі – В. Щ.): *Скажіть, будь ласка, як у Вашому селі
 називали молоду і молодого?*
 Оксана Світлик (далі – О. С.): Жених та й молодиця.
 В. Щ.: *А удданиця не казали?*
 О. С.: Казали, жених та й удданиця.
 В. Щ.: *А хто вдягав молоду?*
 О. С.: Такі люди, жони, наприклад, мати її вдівала. Мати, бабушка. Всьо
 вдягала. Плаття свадібне, весільне.
 В. Щ.: *Свиту?*
 О. С.: Пак сякоє – юпка. Давно, то давно. Давно подолок, ще до нашої
 тямки. Я ся народила – я вже не затимила то. Плат, блузку.
 В. Щ.: *А які були прикраси на шиї в молодої?*
 О. С.: Баршун. Баршун був.
 В. Щ.: *А молода сама собі виготовляла одяг на весілля?*
 О. С.: Мала собі ўшити. Мала собі ўшити дівка, яка ся хотіла удавати,
 мала собі ушити подолок та й блузку.
 В. Щ.: *А оцей вінок з пацьорками і з склом?*
 О. С.: Я не знаю утки походило. Ці де в кого брав, ці як то ся робило. Це
 передавалось від одної дівчини до другої.
 В. Щ.: *Що таке курагов?*
 О. С.: Курагов – то така весільна... То є символ нашого весілля. Друж-
 ки, дружби на гусках шиють. В день перед весіллям є таке – гуски називає
 ся. Збирається молодь, п'є і гуляє і шиють ту курагоу. Там входить барвінок,
 із барвінка роблят таку вісімку, саме вісімку, бо це є символ нерозлучності,
 хустки там ідуть, там є такі пантлики [різнокольорові стрічки], носовички,
 носові платочки давні такі. То ся прикріпляє на боту [палку дерев'яну], то
 всьо обшивається і та вісімка іменно так мусить бути. Вісім – шо вони завжди
 разом молоді, шоби ніколи не розлучилися, і тому подібне. То є курагов у нас.
 І цвяхами б'ється, шоби воно не розпалося та й та палка береться цупка, шоби
 її не могли зломити. І ще ті цуркалові [дзвоники], шо на коні. Вони на одній
 стрічці були. І воно кладеться туди, шоби був звук, як тою ботою ударять.
 В. Щ.: *А давно весілля в який день відбувалося? Суботу?*
 М. Г.: Та робили і в вівторок. Четвер, субота. В вівторок і в четвер. У не-
 ділю не вінчались.

В. Щ.: *Тобто гуски' – це деь середя?*

О. С.: Понеділок, середя і п'ятниця. Якшо весілля у вівторок, то в понеділок гуски, у четвер – то у середу гуски, якшо у суботу весілля було – тоєсть ці три дні прийнято було робити весілля.

В. Щ.: *Які є пісні, коли шють курагов?*

О. С.: “Ой, чия то то кураговля, што ся сночі шила? Та най буде чия хоче, най буде щаслива”.

В. Щ.: *Кураговля одна?*

О. С.: Одна на свадьбу. Дружки' і дружби' шили. Робиться вона у жениха. Вечором ся збирают у жениха, роблят цю курагов. І носит цю курагоу самий ліпший друг молодого.

В. Щ.: *А як вінок молодій одягають, шо співають?*

О. С.: Співають, бо вінок кладут на голову цимборашки, подружки, не то як фату, коли шють. Мати. Людина, котра прибит молодицю, та й та кладе вінок, шють. То давно, давно. Музыка грає, дівчина співає сумні пісні, молодиця плаче, бо не знає, шо їй буде замужество: щасливе чи нещасливе. Співають такі пісні:

*Уддаєшся, цимборашко.
Ей вінку, кажсе, вінку та й вінку, та вінку,
Та так-ім тя доносила,
дала-м за ширінку.*

В. Щ.: *А хто одягав молодого?*

О. С.: Ун сам ся вдягав.

В. Щ.: *Хто пришивав косицю молодому?*

О. С.: Дружка. Старша дружка.

В. Щ.: *Чи було у Вас таке, що молода мала виготовляти молодому сорочку?*

О. С.: Давніше. Вони ся обмінювали просто подарунками.

В. Щ.: *Якими?*

О. С.: На гусках. До нас ходили старости. Староста один, котрий в'їв весілля, і з тим старостом йшли такі добрі друзі: сусіди, родичі. Уд жениха ішли до молодиці. А уни мали з собов куфер [чемодан], у тому чемодані жених – йсе весільний одяг і там подарки дарив матері, батькові.

В. Щ.: *Які?*

О. С.: Ну там ко што, ко хустку, ко рубашку, ко плат такий, шо давно того носили плати. А потому ішли уд молодиці до жениха. Уд удданиці тоже несли подарунки і пак тамки вже як дарили подарунки йсі і начинали шити курагов.

В. Щ.: *А як дарують, шось приказують?*

О. С.: Но, пак так, так. Се староста говорит: “Ей, чуєте, туйко наша прийшла хазяйка. Є хазяйка?” – “Де?” – “Туй є”. – “Нас загнали сюди з дуже далекого краю”. – “А што, де тот край?” – “Там, у нижньому кунцьови. Там у нас є жиних. А жиних нас загнав до Вас, до Вашої дівки. Ей-бо ми прийшли не з пустими руками. Ми прийшли до Вас, із чим нас загнав жиних. Туйки каждому з Вас є штось призначено. Ану, пойте лиш, хазяйко, сюди. Никайте. Йсе Вам загнав ваш зять будущий. Ану, поникайте, ци добре Вам, ци ни добре? Бо кить Вам ся ни буде любити, то вернеме Вам і подарок, вернеме вам усьо”. – “Йоооо, дуже файний який подарок, Божечко, який дуже файний! Дав би Бог здоров'єчко! Я приймаю сись подарок!”. І так кличе няня, потім кличе сестру, кличе брата, усьо сім'ю, яка є у цій родині. І гості там, куми там. Дають пак там дружкам, дружбам ці косиці... Кладут грань і куфайку [жакет] і переходят через поруг. Кураговлю теж ставлят. То є три. Вогонь – Грань, вогонь – то є ота вічність, бо на кураговлі – вісімка, ну а куфайка – то багатство. Ну шоб на ной було. Давно було усьо клалося на верхній одяг, шилися різні бусинки – чим більше пришито, тим багатше.

В. Щ.: *А молодий переступає шось?*

О. С.: Так же само і молодий, лиш у себе вдома... Старша дружка бере, пече такий ся круглий колач із дірков, она туди кладе рушник ушиваний, в'яжесе, бере пуд руку і вже з молодицьов і молодим іде до церкви.

В. Щ.: *Вона наче прив'язує до себе його?*

О. С.: Не. Тримає у рупі, но.

В. Щ.: *А хто пече того колача?*

О. С.: Ну так хазяйка. Давали ще маленьким дружкам такі колачики.

В. Щ.: *То це домашня газдиня пече?*

О. С.: Да.

В. Щ.: *Старша кухарка, не?*

О. С.: Не, кухарка варить їсти. У четвер!

В. Щ.: *А батьки якось особливо одягнені?*

О. С.: Не відрізнялись, файно ся вдівали.

В. Щ.: *А курагоу носить старший дружба?*

О. С.: Самий ліпший друг молодого. І старша дружка – цей колач.

В. Щ.: *А з якого боку їм пришивається косиця?*

О. С.: У всіх біля серця, у молодого і всіх.

В. Щ.: *А дружкам і удданиці пришивається шось?*

О. С.: Не. Дружки кладуть собі туй на бук на волоссячко таку файну біленьку косичку. Ко живу кладе гвоздику, ко – продают тепер всякі різні-різні.

Ей, вінку зелененький, рада-м тя носити,
Через хлопця молодого мушу тя лишити. х2
Ой, побита головочка, побита, побита,
Не за вто вна так побита, што файно завита. х2
Ей, Маріко кучерява, штось файно завита,
Кулькось била цельована – тўлько будеш бита. х2
Не лакомся, біла дівко, на білі топанки,
Не раз будеш й утікати до старої, до мамки. х2
Не раз будеш й утікати, не раз будеш спати,
Не раз будеш материне слово споминати. х2

Пропили-сьме біле дівча, пропили, пропили,
Та йдеме го поникати, ці сьме не втопили. х2

Ей, свату, ширте хату, а я буду сіни,
Оби наші милі діти біди не віділи.

У моєму городчику розцвіла петрушка,
Удалася, цимборашко, я ти буду дружка. х2

Ей, ботарь, мамко ботарь, бодай заломився,
Чом мені й у ботарі любко не вродився. х2

Ей, плетіть, дівки, вінки, барвінку доходить,
Бо вже наша цимборашка із нами не ходить.

Уддаєся цимборашка сумна невесела,
Буде за нев банувати половина села.

Ей, цимборе, неборе, будеме ся бити,
Ти не ходи, де я хожу дівчину любити.

А я любив дівчину, а дівчина мене,
Не хотіли старі дати дівчину за мене. х2
Старуй хотів, старуй хотів, стара не хотіла,
Та сиділа на припічку та все мурконіла. х2

Ай, соколятко моє, не ходи самоє,
Ай, чекай до вечора та пуйдеме вбоє. х2

Ей, жидувка, жидувка, не в'яжіт ми руки,
Мене мамка згодовала з тяженької муки. х2

Удала ня люба мамко, удала й удала,
Мені з того хусна не є, лишень тобі слава. х2
Мені з того хусна не є, лишень тобі слава,
Куди ходиши та й говориши доньку собі вдала. х2

Удалась ня, люба мамко, де діверю много,
Куди ходиши та й говориши, што робиши небого х2
Ай, у нашої свахи серед хижі яма,
Дайте свати палиночки, бо я ще й не п'яна. х2

Ай, пили хлопці, пили, аж корчма дрижала,
Найпарадна дівчинька пуд корчмов стояла. х2
Ни за то вна там стояла, аж бо пила-їла,
Ай за то вна там стояла, бо й ся веселила. х2

Ой, пушла я до старої та й не вспіла й сісти,
Стара мені уповіла: “Неси в поле їсти”. х2

Кажут за ня, што я курва, а я ся не таю,
Мало собі погуляю, мало ся покаю. х2
Ай курваши не такоє, курваши не такоє,
Бо в курвашия й очка сині, личко рум'яноє. х2
Ей курва курварила та й мене навчила,
Не било ні десять году, кой ня зволовичла. х2

Біковариши – файний вариши, файно в ньому жити,
Ні попові, ні дякові не треба служити. х2

Ай Черна є на ямі, Черна є на ямі,
А у Черни такі дівки як намальовані. х2
Ей пуйду я до Драгова та там ся оженю,
Й узьму собі таку жону, що стане в кишеню. х2
Новосільські легіники, новосільська банда,
Новосільських легінику любити не ганьба. х2

*Ай Іване, Іване, били би з тя сани,
Були би з тя Іване сани – возити цигани. х2
Ай Василю, Василю, Василю, пропав бись,
Шила би-м ти сорочину, не знаю, ци взяв би-сь. х2
Ей Цилю Василишин, Цилю Василишин,
Та так-ісь ня файно любив, тепер-іс ня лишив. х2
Петровое гувінічко, прости мою душу,
Бо я собі молоденька заспівати мушу. х2
Ти Петрику-вертеплику, заверни козятка,
Які в тебе, такі в мене чорні й оченятка. х2*

*Пила би ся палиночка, пила би ся вода,
Та коби ї наливала дівчина молода. х2*

*Ей ци Юрику, Юрку, ци Юрику, Юрку,
Таку на тя дяку маю, як когут на курку. х2*

*Ей Боже милостивий, як будеме жити,
Бо я люблю довго спати, а ти любиш пити. х2*

*Мене мамка колисала в дубовій колисці,
Та дала ми такі очка кліпати на хлопці. х2*

WEDDING OBJECTS IN VINOHRADIV DISTRICT (FROM ETHNOGRAPHIC MATERIALS, 2018)

Volodymyr Shchibrya (Kyiv)

Summary

The article presents two interviews collected by the author in the villages of Huzha and Novoselytsia, Vynohradiv district during a scientific mission in May 2018. Here the orally-historical material about the wedding customs and ordinances of the studied settlements is collected.

Key words: *field materials, weddings, customs, brides, friendships, friends, matchmaking, wedding songs.*

Василь КОЦАН
(Ужгород)

ТРАДИЦІЙНИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ КОРОЛЕСЬКИХ ДОЛИНЯН ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. (польові етнографічні матеріали)

УДК 391.4 (477.87) “18/19”

У статті подані польові етнографічні матеріали про традиційний народний одяг королєвських долинян Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., зібрані автором у селах Хижа, Новоселиця Виноградівського району під час наукових відряджень у липні 2012 року. Тут зібрано матеріал про основні складові жіночого та чоловічого вбрання (сорочки, спідниці, фартухи, штани, плечовий безрукавний та верхній одяг, головні убори та взуття), а також традиційні техніки вишивання.

Ключові слова: *польові матеріали, народне вбрання, сорочка, спідниця, фартух, штани, безрукавка, піджак, головні убори, взуття, вишивка.*

**Села Хижа, Новоселиця
Виноградівського району
(матеріали зібрано у липні 2012 р.)**

Село Хижа

Записав В. Коцан у липні 2012 р.

в с. Хижа Виноградівського району

Закарпатської області,

від Полешник Ганни Олексіївни, 1921 р. н.

Ганна Олексіївна розповіла нам про те, що у комплекс жіночого одягу входили курта сорочка, спідниця (“подол”), фартух (“плат”), хустка (“ширінка”). Сорочка з уставками, рукавишиті, призбирані на плечі, на запясті оборка. Вставки вишивали рослинним орнаментом. Ушивали їх рядочком (“за шориком”).

Спідниця (“подол”) з пришитим вишитим поясом. Внизу оздоблений вишивкою. Плат зав’язувався спереду.

На зиму жони шили собі теплий жакет (“уйош”), який оздоблювали плетеними шнурами (“горголовками”).

Голову пов'язували купованов фабричних хустков ("ширінков"). У ширінці ходили як малі дівчата, так і старші жони. Під час весілля дівчина вдягала на голову високий вінок, на низ уд вінка йшов шлаер ("шлайор"). Коси спускалися у долину, на кінцях прив'язували бантик, косиці, пантлики. Заміжні жінки заплітали волосся у косу і викладали ("вкладували") її на голові.

Із взуття носили топанки, постолои, чоботи, а із прикрас – "пацьорки", "баршони".

До чоловічого одягу входили сорочка, штани ("гаті"), широкий римінь, тайстра. Вишита сорочка опускалась по гатях. Гаті широкі. Через плече носили тайстру. З головних уборів носили чорні крисані, які прикрашали баршунном. Дівчата робили хлопцям прикраси із бісеру ("трондоли"), які чіпляли на правий бік крисані. Коли хлопець женився трондоли більше не носив.

Із взуття носили постолои та чоботи.

У вишивці одягу переважали коричневі, червоні та сині кольори.

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Ухач Ірини Іванівни, 1928 р. н.*

Інформаторка спочатку розповіла про чоловічий одяг. Чоловіки носили сорочку поверх гатей. Чоловіча сорочка мала вишиваний ошийник. Коло шії збиралась ("морщилась"). На ошийнику було два гудзики з одного боку і два – з другого. Крім того, сорочка зав'язувалась на тоненькі плетені шнурочки ("щомки") із маленькими китицями ("бомбонами") на кінцях. На плечах полотно морщено й була вишивана вставка. Рукав закінчувався вишитим зап'ястником, що застібувався на два гудзики. Полотно стягувалось на голку, при цьому використовували дві нитки.

Гаті зав'язувались гашником, який плели із різнокольорових ниток. Низ гатей оздоблювали вишивкою, викладеною вузькими смугами ("портисами").

Поверх сорочки через плече носили тайстри.

Зимом чоловіки носили теплий уйош з овечої вовни.

Головним убором служила крисаня ("крейта"), прикрашена баршоном та бісерними трондолами.

Носили постолои. Кожу носили до жида вартижити. Потім з неї чинили постолои.

Малі хлопці носили довгу сорочку із вишивкою на ошийнику, зап'ястях та на плечах. Коли ставали більші, то їм чинили гаті.

Жіноча сорочка застібається ззаду. Долу рукавом, посередині, йшла вишивка. На грудях вставлений вишитий ошийник ("вишиваний пуслик"). По-

лотно біля пуслика, на плечах та у зап'ястника морщено.

Низ спідниці ("подолу") гачкований, вишитий. Плат одівався так, щоб було видно вишивку на подолі. Пояс тканий, вишиваний, пришитий до подолу. Тканину для платів та ширинок купували.

Зимом носили теплий уйош ("москвич").

Коли йшли до церкви та на свята дівчата одягали високі вінки, зроблені з товстої косиці. Такі самі вінки мали й одданиці. З прикрас дівчата носили баршон на шию, пацьорки, гусоші (гроші). Одданиці одівали гусоші і на голові.

Волосся запліталось у широку косу, намащувалося маслом і клалося шориком. У коси вплітали "волочки", "петянки".

Дівчата та жінки носили постолои, чоботи, на свята одівали топанки ("бокнчі"). Плели вовняні папучі, на спід пришивали підощву ("тарбу").

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Палінчака Василя Петровича, 1943 р. н.*

Раньше у селі одяг шили із домашньої тканини. Для цього вирощували коноплі. Їх в'язали у кочки, намочували на дві неділі у ями, терли щіткою, прями. Коли появилася на селі фарба, почали фарбувати тканину. На ниділю і свята носили білий одяг. Жінки носили вишивані сорочку та подолок. Подолок на будень вишивали менше, чим святковий. До подолка пришивали тканий пояс. Зверху на подолок вдівали фартух ("плат").

Поверх сорочки одівали прикрашений ("сомбований") лайбик. На шию брали пацьорки. Жінки носили ширінки.

Малі дівчата носили вишиту довгу сорочку ("довганю"), поверх якої зав'язували плат. На голові носили ширінки.

Одданиця на весілля одівала свиту ("спідниця", "подолок") з бавовняного фабричного полотна, вишивану сорочку ("блужку"), високий купований вінок ("такий як купа"). Заплітали товсту ("багату") косу кругом голови і спускали до низу, прикріплювали вінок, який був дуже важкий. Вінок був круглої форми, кольоровий, іноді переважав коричневий колір. До вінка прикріплювали білу куповану фату ("шлайор"). Надівали сукняний лайбик. На ноги взували постолои.

Чоловіки носили сорочку-вишиванку навипуск. Вишивкою оздоблювали ошийник, на плечах, зап'ястник. Спереду вздовж розрізу били дві вишиті стрічки. Чоловічі гаті шили із домотканого полотна, внизу вишивали. Стягували гаті плетеним гачником. Зимом носили теплі вовняні білі холошні.

Через плече носили тайстри, у яких носили платки, люльки. Надівали крисані, прикрашені трондолами (у нежонатих хлопців). Стриглися коротко (“під миску”).

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Фегера Василя Андрійовича, 1920 р. н.
та Фегер Марії Петрівни, 1929 р. н.*

Чоловіча сорочка-вишиванка зав'язувалась на шії та рукавах бойтами та застібувалась гудзиками. Зимом чоловіки одягали холошні, вовняні жакети, саморобні ковпаки. Як чоловіки, так і жінки носили гуню – вовняну накидку з рукавами. Вовну не фарбували. Її розпушували руками, пряли нитки, ткали полотно і шили гуню. Гуню обсиляли коло шії, щоб не торочилась. Пошиту гуню кидали у воду. Вода біла гуню, полотно ставало густішим. До гуні нашивали тороки (“коцмоли”) із непряденої вовни. Гуня не промокала, вода стікала по коцмолах. Гуня була нижче колін. Шили й короткі гуні, до роботи.

Чоботи носили рідко, в основному – постолі. Ноги обмотували онучами й одівали постолі. Шкіряні постолі не пропускали воду. Бокончі, фіжми появились пізніше. Літом ходили босими. Робили і дерев'яні топанки на ноги. Чоловіки у тайстрі носили люльку (“піпу”), тютюн (“доган”), кресало, чир (гриб з дерева, його мочили у мочі корови, варили, висушували, товкли), камінь (“кремній”).

Тайстра – чоловіча сумка, у якій носили тютюн, люльку, носовий платок. Ця тайстра оздоблювалась вишивкою. Для орнаменту характерні геометричні фігури та квіти, вишиті переважно темними нитками: червоними, чорними, зеленими, синіми.

На весілля одданиці плели широку косу кругом голови. До коси в'язали пантлики.

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Цифри Марії Петрівни, 1941 р. н.*

Жінки носили білі полотняні сорочки. Їх оздоблювали декоративними швами і насиченою вишивкою на прямокутній горловині (“пуслику”), яка обходить її навколо – на грудях, спині, плечах. Використовували як геометричний, так і рослинний орнамент. В кольоровій гамі перевагу надавали бордовому, коричневому та чорному кольорам. Саму ж горловину оздоблюва-

ли вузенькою смужечкою геометричного орнаменту: ламана лінія, ромбики, трикутники, що виконані технікою “набирування”, “косої гладі”. Обмітували їх петельним швом. На рукавах вишивку розміщували по середині, у вигляді поперечної смуги (“партиці”, “партик”). У вишивці вздовж рукава, на зап'ястниках, фодорках (ними закінчувався рукав у вигляді волану) переважали ряди з ромбиків або квітів. Для більшого ефекту волану підтягували рукав до ліктя. Вишивку розміщували на тих частинах сорочки, які не закривав плечовий одяг. Пуслик, манжети (зап'ястники) вишивали на окремому шматку тканини. Перед тим як пришити манжети, внизу рукави збирали у складки (“морщили на 9 ниток”). Те саме робили, коли вшивали пуслик. Такі сорочки були як святковими, так і повсякденними. Але останні були з незначним орнаментом.

Спідниці (“подолки”) були призбирані оборкою “по фігурі”, мали тканий пояс, часто одноколірний. Орнамент розміщували по нижньому краю з добавкою мережива, тасьми, різної за товщиною та за кольором.

Чоловічі сорочки мають багатий орнамент на верхній частині рукава та на манжеті. Гаті мали орнамент по нижньому краю, закінчувались стряпками (“ройтами”). Насиченими орнаментом були чоловічі сумочки (“тайстри”).

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Батин Марти Іванівни, 1925 р. н.*

Чоловіки носили сорочки, виготовлені з того ж самого полотна, що і жіночі. Кроїли їх в перекидку (без плечового шва) або з плечовими швами. Сорочка мала широкі рукава, під рукавами вшивали ромбовидні ластки. Біля зап'ястя рукави збирали в зборку, до якої пришивали манжет. Сягала сорочка нижче пояса. Її носили навипуск. Ззаду та спереду, під коміром, в верхній та нижній частинах рукавів полотно збирали в зборку і прошивали білими нитками. Орнамент використовувався переважно рослинний. Вишивали комір, плечики, манжети, низ сорочки. Обов'язковим було закінчення низу – простою білою ажурною мережкою. Комір-стійка стягувався і зав'язувався скрученими вручну шнурками. Побутувала пісня:

*Ой, Іване, Іваночку,
Шию ти сорочку.
У коморі на яворі
Висить на кленочку!*

Сорочки підперезували шкіряними широкими поясами – чересами з двома пряжками та тисненням геометричним або рослинним орнаментом.

Чоловіки носили штани полотняні (“гаті”), зшиті з доморобного білого полотна без з’єднуючої холоші вставки. Кожна штанина пошита з однієї-двох пілок. Ширина доходила до 80-120 см. Утримувались вони на втягнутому в “загинку” (широкий рубець, якими закінчувався верх штанів) ручнокрученому шнурі із повіса або миканиці. Внизу штанину прикрашали бахромою (“стряпками”). У селі Хижа чоловіки поверх гатей одягали і фартух (“плаг”). Він виготовлявся з домотканого полотна, по периметру мав рослинний або геометричний орнамент. Традиційним є закінчення бахромою.

Обов’язковим атрибутом була сумка (“гайстра”), виготовлена з доморобного полотна, мала тканий або вишиваний орнамент. Квадратна площа тканини могла декоруватись орнаментованими смугами з одноколірно витканими стилізованими квітами, геометричним візерунком, а могла мати вишитий хрестиком рослинний мотив у центровій композиції.

Головним убором служив капелюх (“кресаня”) темного кольору, прикрашений квітами, “кольоровою павою”, прикрасами з бісеру.

На ноги взували стягнуті постолы та зшиті черевики. “Папучі” – виплетені з пряжі, на низ пришивали пластинку резіни, переважно для цього використовували камеру з колеса. Постолы виготовляли з шкіри вівців. Передню частину “постола” та п’яту морщили. У верхній частині пробивали по чотири дірки, через які пропускали шерстяні шнурки. При цьому ноги обмотували онучами зі старої тканини. Інколи на постолы наносили тиснений візерунок.

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Маріцян Терезії Юрїївни, 1928 р. н.*

Чоловіки носили гаті із домотканого полотна. Низ штанин вишиваний, на поясі затягався гачник, сплетений вручну. Поверх гатей йшла сорочка навипуск. На сорочці вишиті ошийник, зап’ястя, наплечники. Наплечники підшиті. Ошийник застібувався на гудзики. Полотно морщено на плечах та біля зап’ястника. Через плече носили вишивану ткану тайстру. В оздобленні її вишивкою переважали сині, чорні, зелені кольори. На голову одівали крисані. Взувались у постолы. Зимомо носили ковпак.

Жіноча святкова сорочка та подол робили із купованого мамутового полотна. Вишивана вставка для сорочки, маленький розріз зав’язувався тасьмочкою. У буденних сорочках вишивкою оздоблювали лише ошийник.

Малі дівчата та хлопчики носили довгані. Поверх довгані дівчата одягали плат, а хлопчики тайстру через плече. Ходили босоніж.

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Хижа Виноградівського району
Закарпатської області,
від Палінчак Марії Михайлівни, 1945 р. н.
та Світлик Марії Григорівни, 1938 р. н.*

Вишивкою у селі займались виключно жінки. Для цієї роботи використовували кожен зручний момент, зокрема вечорниці, на які збирались дівчата довгими осінніми та зимовими вечорами. Займались вишивкою і в години відпочинку від польових робіт.

Готуючись до весілля, кожна дівчина, як правило, мала мати багато вишивок. Заможні дівчата виготовляли собі багато сорочок з тонкого виробленого полотна для свята, на будень, придане і навіть на похорон (“на смирть”), тобто на все життя. Поганою нареченою вважалась та дівчина, яка не оволоділа майстерністю вишивки.

Дівчата змагались між собою у доборі узору, загальної композиції орнаменту, у майстерності вишивання. Жіночий одяг оздоблювався надзвичайно гарно. Звичайно, не всі дівчата того часу могли дозволити собі мати одяг з тонкого полотна. Бідні шили його з грубішого домотканого полотна. Але за оздобленням його вишивкою він нічим не відрізнявся від одягу багатих. Поширеними були геометричні, рослинні та зооморфні (пташині) орнаменти.

Село Новоселиця

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Новоселиця Виноградівського району
Закарпатської області,
від Пелехач Марії Юрїївни, 1926 р. н.*

У селі Новоселиця серед жіночих робіт найбільш поширеною була вишивка. Нею займалась практично кожна дівчина та жінка. Основними матеріалами для вишивки були ручнопрядені вовняні та конопляні зсукані нитки (“коцик”), зсукані сплетені шнури, шовкові, срібні нитки, муліне, бісер, стрічки, гудзики, корали. На зміну ручнопряденим приходили фабричні нитки.

Полотняний одяг вишивали переважно вовняними та лляними нитками. Відповідно до призначення одягові вироби вишивали низинкою двох видів, стебнівкою, плетінкою, обміткою, ниткою поперек голки (“кмочки”), штапівкою (“решіткою”), насилуванням (“соснівкою”), хрестиком, двосторонньою стебнівкою (“плетений шнурок”), мережкою.

Найпоширенішою була техніка “низина” (“низь”), якою вишивали складні орнаментальні мотиви на виділених частинах одягу. Основні мотиви, які ви-

шивали у Новоселиці, були: ромби з прямими виступаючими ромбами (“кнегинькові”), із виступаючими назовні сторонами, ромби із ріжками, загнутими під прямим кутом ріжками (“пекурівки”), ряди із виступаючих зубчиків (“ріжки”).

Характерною рисою вишивки є використання ниток різних (“всяких”) кольорів. Найпоширенішим був червоний колір, різні його відтінки. Вкрапленнями служили жовтий, синій, чорний, зелений. Кожен кольоровий стібок, елемент, мотив, ритм введений і підпорядкований так, щоб досягти ефективного колористичного акценту композиції вишивок. Іноді зустрічались вишивки, виконані червоними та чорними нитками. Сорочки, у яких вишивка розміщена на манжетах та комірах, були буденними.

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Новоселиця Виноградівського району
Закарпатської області,
від Богач Марії Андріївни, 1928 р. н.*

Основним матеріалом для виготовлення полотна, з якого шили одяг, були прядені з льону чи конопель нитки. Прялі їх тоненько та рівно, щоб жодна нерівність не шкодила рухові нитки у вушці голки, щоб вона легко стелилась на полотні.

Поширеним було вибілювання ниток. Досвід вибілювання жони передавали з покоління в покоління. Напрядені з льону чи конопель нитки для вишивання змочували у півмотки і багато разів золили у бочках (“зільніцях”). У бочки складали півмітки, зверху бочки зав’язували полотном так, щоб на нього можна було насипати попіл із спалених дров дуба, вільхи. Попіл заливали кип’ятком. Лугова (“попелова”) вода проціджувалась через полотно і стікала у бочку на нитки. Після цього нитки прали і висушували на сонці або морозі. Впродовж літа та зими повторювався процес намочування та висушування ниток. Вибілені нитки називали “біль”, “білизна”, “білка”. Ними вишивали одяг, часто комбінуючи із сірими, невибіленими. У народі побутував критерій оцінки дівчини-одданиці – чи вміє вона тонко прясти білу нитку, готувати придане. У пісні співалось:

*Не виспалась наша дівочка,
Усю ніч не спала, біль сукала,
По горі ходила, біль білила,
Та до теї белі говорила:
Ой, беле ж моя, тонесенька,
Кому ти будеш вірнесенька?
Чи я тебе, беле, не білила?*

*Чи я тебе, беле, не золила?
Я над тобою, беле, сиділа,
І всю Петрівочку просиділа.
А я тебе, беле, шануватиму,
На великий празник одіватиму.*

При вишиванні могли використовувати й невідбілені нитки із зеленуватим відтінком – конопляні, лляні, охристі, більш тугі порівняно із м’якими вибіленими нитками. Їх за спеціальним рецептом натирали воском (“воскували”). Тугі еластичні воскові нитки рельєфніше виділяли на фоні тканини орнаментальні мотиви і відблискували.

Був й інший метод обробки сировини, при якому коноплі не мочили у воді, а стелили на стерні. Сонце, роса і земля сприяли тому, що з кужеля після такої обробки сировини отримували нитки з чорно-синім відтінком. Для фарбування ниток використовували кору вільхи, дуба, ягоди, бузину, цибулиння. Завдяки цьому отримували коричневі, сірі, зелені, червоні нитки. Деколи нитки для вишивання змочували гарячою водою, у яку додавали попіл із спаленої соломи гречки. В результаті нитки набували світло-вохристого кольору. Його називали “пшеничним”. Це був улюблений колір ниток, який світлими золотистими відтінками виділявся на фоні білої тканини.

Також нитки фарбували у сажі, яка утворювалась при згоранні жиру у каганцях. Нитки виходили чорного, дещо нерівномірного кольору по всій довжині. Жир сажі сприяв рельєфному виділенню ниток на полотні.

Поширеним було вишивання ручнопряденими нитками із овечої вовни. Для таких ниток підбирались найкращі волокна вовни білого, сірого, чорного кольорів.

Наприкінці XIX ст. стало поширеним використання привозних бавовняних, вовняних, шовкових, металевих ниток, бісеру.

“Мені було 10 років, коли мамка дала ми полотно, нитку та голку. Показала як вишивати новий взір, говорила, щоб я стелила стібки дрібненькі, рівні і спрямовувала їх туди, куди голка нитку веде. А голка мені все нитку рівненько вела, стібками застеляла поле, розсіювала квітки, стелила стежки, доріжки, малювала весь світ, все, що очі бачили”.

*Записав В. Коцан у липні 2012 р.
в с. Новоселиця Виноградівського району
Закарпатської області,
від Далекорій Олени Петрівни, 1956 р. н.*

У жіночих сорочках вишивали коміри, пазухи, рукави, подоли, а в чоловічих – коміри маніжки, манжети. Пошив сорочки впливав на розміщення

вишивки на ній. На стоячих комірах стрічкове вишивання по всій довжині, а на відкидних комірах – часто вишивали лише передні краї. На передній пілці сорочок вишивали пазухи.

Дівчата змалку (10 років) вчилися вишивати. Дівчатам давали полотно, голку, нитки. Мама показували їм, як вишивати новий взір, як стелити дрібненькі рівні стібки і спрямовувати їх туди, куди голка веде нитку.

У нас поширені були такі техніки вишивання:

- Затяганка – застосовували як контур для вишивки. Закріпивши нитку з вивороту полотна, голку виводимо на лицевий бік, по горизонтальній прямій вираховуємо нитки основи і набираємо дві нитки основи на голку, знову пропускаємо чотири нитки під голку і набираємо на неї дві нитки, після чого протягуємо робочу нитку.

- Стебнівка. Цей мотив дуже поширений у побуті. Він застосовується в основному при рубцюванні. Закріпивши нитку з вивороту тканини, голку виводимо на лицевий бік. Відрахувавши три нитки основи назад, вколюємо і набираємо на голку шість ниток основи (три з них уже покриті лицевим стібком і три наступні), протягуємо нитку і вколюємо голку в закінчення попереднього стібка.

- Низинний шнурок застосовується для оформлення країв орнаменту в жіночому і чоловічому одязі. Може бути і самостійним декоративним швом. Його виконують з вивороту тканини. Нитку закріплюємо і відступаємо на дві нитки назад по діагоналі. При цьому відрахуємо дві горизонтальні та дві вертикальні нитки вниз і вколюємо голку.

- Обметиця вишивається на одязі, на рубцях рушників, внизу плахт, скатертин і серветок. Спочатку закріплюємо нитку на тканині з вивороту і голку виводимо на лицевий бік. На голку набираємо відповідну кількість ниток й виводимо робочу нитку в тому ж самому місці, утворюючи при цьому перпендикулярний стібок. Потім відступаємо на дві-три нитки і знову набираємо на голку чотири нитки, робочу нитку при цьому виводимо справа наліво і притримуємо великим пальцем лівої руки.

- Обкрутка. Цим швом вишивають серединки квітів, листочків. Голку виводимо на лицевий бік тканини. Потім, відступивши трохи назад, на голку набираємо тканину і вколюємо її в попередньому місці вколу. Кінчик голки виводимо на лицевий бік і намотуємо на нього робочу нитку, протягуємо її. Там, де було зроблено голкою перший прокол, з лицевого боку навиворіт вколюємо голку в тканину.

- Хрестик – один із найпоширеніших видів у народній вишивці. Нитку закріплюємо і виводимо голку на лицевий бік, відрахуємо дві нитки по горизонталі, йдучи зліва направо, і дві нитки по вертикалі вниз, набираючи їх

на голку. Робочу нитку витягуємо і робимо стібок справа на ліво. Красота вишивки залежить від точності накладання верхніх стібків.

- Вузликком заповнюють квіткову середину. Цей шов виконується так: вколюємо голку й на тому ж місці вколюємо знову. На голку по діагоналі беремо три-чотири нитки основи і закидаємо нитку за голку справа наліво. Голку витягуємо і вколюємо її, закріплюючи петлю на тому ж місці, що й вкололи. Знову тут же вколюємо голку на наступний вузлик.

- Низинка використовується як елемент орнаментальної вишивки. Відповідно до орнаменту вишиваємо поперечний ряд по всій ширині згори вниз, відступаємо на одну вертикальну нитку вліво і вишиваємо наступний поперечний ряд знизу вгору. При вишиванні низинкою на голку набираємо завжди непарну кількість горизонтальних ниток.

- Гладь пряма. Цей шов використовують для заповнення великих площин. Спочатку робимо вертикальний стібок на чотирьох горизонтальних нитках. Наступний стібок вколюємо голку на одну вертикальну нитку лівише і дві горизонтальні нитки вниз, тобто посередині попереднього стібка. Шиемо справа наліво, потім робимо такі ж стібки зліва направо і заповнюємо площину.

- Занизування застосовується для оздоблення одягу та різних побутових виробів. Виконується швом “затяганка”. Відповідно до орнаменту вишиваємо потрібну кількість паралельних стібків.

**TRADITIONAL POPULAR CLOTHES
OF THE KOROLEVSKYS DOLINJANS
OF TRANS-CARPATHIAN REGION
END OF XIX – FIRST HALF OF XX CENTURY
(full ethnographic materials)**

Vasil Kotsan (Uzhhorod)

Summary

The article presents field ethnographic materials on the traditional folk costumes of the korolevskys dolinjans of Transcarpathian region end of XIX – first half of the XX century, collected by the author in the villages of Hiza, Novoselytsia, Vynohradiv district during the scientific trips in July 2012. The material on the main components of women's and men's clothing (shirts, skirts, aprons, trousers, shoulder straps and outerwear, hats and shoes), as well as traditional embroidery techniques are collected here.

Key words: *field materials, folk costume, shirt, skirt, apron, trousers, sleeveless jacket, jacket, hats, shoes, embroidery.*

1

2

4

5

1. Молода пара в традиційному народному вбранні, с. Хижа Виноградівського району. Реконструкція, 2014 р. (Фото з архіву автора).

2. Жінки у народному вбранні, с. Хижа, Виноградівський р-н. 40-ві рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

3. Орнаментальна композиція вишивки на прямокутній вставці ("пуслику") жіночої сорочки, с. Хижа, Виноградівський район. Домоткане полотно, вишивка, низина. 30-ті рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

4. Фарух ("плаг"), с. Хижа, Виноградівський район. Фабрична матерія, стрічки, мережка, машинні шви. 20-40-ві рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

5. Весільний вінок нареченої. З колекції музею Новоселицького етнографічного музею.

3

Наталія КУШТАН,
студентка II курсу

ТРАДИЦІЙНЕ НАРОДНЕ ЖИТЛО ТА ОДЯГ СЕЛА БУКОВЕ

Дата: 13.07.2018

Село: Букове

Район: Виноградівський

Респондент: Бігун Маргарита Юріївна, 1943 р. н.

Уродженка: села Велика Копаня

Мешкає: з 1960 р.

Опитувала: Куштан Наталія

Куштан Наталія (далі – К. Н.): *Чи пам'ятаєте ви такі прикмети, щоб десь не мош було хижу класти?*

Бігун Маргарита (далі – Б. М.): Та було такої, же говорили, що повіситься чоловік, та там не мош хату перебудувати, бо пак там буде повішеник ходити. Або було і таке, що сюди текла Салба – річка, та топило сюди всьо. Так тоже не мош хижу класти. І по нишній динь у нас всьо іде з хати так гі вода, ни гроші не мош призберати, не нич.

К. Н.: *А фундамент як ісьте строїли? То була суха кладка чи як?*

Б. М.: Ай, суха кладка. У спід ісьме клали дуже великий камінь, та шісьме мало будували, а туй всьо звирьхи йшла суха кладка. Лиш пояс із глини маленький та й дальше сама валька.

К. Н.: *А деревляні хижі?*

Б. М.: Деревляні туй лем старі були. У нас, у Копані Великій, у батька, була деревляна хижка, така, що їй 100 років було. Колисьме ї розбирали та таке було – дуб, самое серце.

К. Н.: *А коли клався фундамент, чи клали там щось в угли? Сячену воду чи копійки?*

Б. М.: Та казали, що треба пригласити священика оби посятив.

К. Н.: *А коли начинали перекивати хижу, ставили сі козли, та у Ком'ятах та й у Онокови нам казали, що ставили иєн. У Вас було таке?*

Б. М.: Не, в нас не так казали. Клади дерево навирьха. Клади гілки якісь, на тото вішали сорочки, що хотіли дати строїтелям – то і клали, та там прив'язували і то там стояло, доки хижка ся не перекивала, а пак забирали майстри.

К. Н.: *А чим покривали хату?*

Б. М.: Майбульш черепицьов, було щі таке, що дранков крили.

К. Н.: *А в хижі кілько у Вас комнат било?*

Б. М.: Лише били сіни, коморка малинька збоку та й одна велика хата.

К. Н.: *А що стояло у сінях?*

Б. М.: У сінях бочка била з капустов квашенов, на стінах тепші повішані – круглі і довгі, умащені лоєм. Лада била – деревляна із спинков.

К. Н.: *На кілько шуфляд вона ся ділила, тота лада?*

Б. М.: На три, на чотири – котра яка була довга.

К. Н.: *А що там іщи було у вас?*

Б. М.: Лавиці, піч, у печі сьме пекли хліб, а навирьхи був шпор, та такий був іззаду котел, такий великий, круглий, та там вода ся гріла була, коли ся зваряло. То ми прали, зваряли плаття, а руками ся мило дешто, а такі, гі тепирь кажуть пододіяльники, а то були парни, натягачки, тоді були простині – верети називалися, ткані, та то всьо треба було зваряти. Та то клалося, дийжа така велика була, гі бочка, тоди ся всьо платя складувало, тоді ся клало полотно тканое, на тото клалося із шпора зола і тогди ся кипляча вода заливала у золу і то всьо проходило так. Мило дуже рідко було, дуже мало було мила. І то ми так цілий динь заливали золув, кіп'ятком.

К. Н.: *А кілько дись хлібів ставало у піч?*

Б. М.: У кого яка піч била. Сім, у кого яка сім'я була, тот таку піч чинив.

К. Н.: *А стіл був? Який? Простий чи урізьблений?*

Б. М.: Стіл був, канешно що. Простий, ізбитий з дощок. Були і різьблені, але то у багачів.

К. Н.: *А двирі ся як закривали? На ключ чи така защолка била?*

Б. М.: Защолка била, айно, засув був такий. Били такі двирі, що і на ключ ся закривали, і на засув. То засуви били такі, бо деревляні двирі були, усьо на чопях деревляних, без ядного гвоздка. І хати били без ядного гвоздя.

К. Н.: *А над двирьми у вас клали щось?*

Б. М.: Клади, оберіг. Ото могло бити копита, могли бити із коня, хрест, образ, віночки такі сплітали, всякі квіти засушені.

К. Н.: *А пол який був?*

Б. М.: Не було пола, земля була мащена. Все у зимі сьме носили глину з хаші, приносилисьме, оби ся розмерзла, заливалисьме горячов водов і такісьме вокалували. Найбільше раз у тиждень, а деколи й двічі. А вже колисьме ткали доріжки на верстагах, та клалисьме на зимлю доріжки, застелялисьме, оби тепло було.

К. Н.: *А в жилій комнаті, в хижі, що там било?*

Б. М.: Меблі такі, роками робили ручні меблі. Такі високі, оби у спід під туту постіль мош було усипати картоплю. Картопля ся там висипала.

К. Н.: *Пудпиралисьте чимись?*
 Б. М.: Такісьме клали дошки кругом, дале як май долі вже та дошку сьме по ядну знімали.
 К. Н.: *А кілько постиль було?*
 Б. М.: Майбільше дві, три. Дві постилі та й носоля така била, казали. Ото такой як типирь рекоме малое, без спинок. Та ото з дощок було збитое, там ся клали ножаки, набивалися соломов та на тому сьме спали, як на постилях, як на тому.
 К. Н.: *А на солону що сьте клали?*
 Б. М.: Верету сьме клали.
 К. Н.: *Вишивалисьте щось на парнах?*
 Б. М.: Парни били вушивані. Ми казали “фурвідови” вушивані били. Усьо сьме вушивали вручну. Пряное по пряному ушивалося, але то дуже грубое. І білим по білому сьме ткали, узори і скатерти, полотенцята.
 К. Н.: *А то був такий зошит відкисьте брали узори?*
 Б. М.: Ми придумовували, а то був оригінал, а уже з того оригіналу і другі робили кому ся што любило, бо різні били узори – ці на рози, ці на такі квіти.
 К. Н.: *Що ще било в хижі?*
 Б. М.: Постилі били, лада била, стільці, шпор – домашній, роблений. Образи били на стінах – обов’язково. Шкаф був на платя.
 К. Н.: *А як ісьте освітлювали комнату?*
 Б. М.: Лампи горіли, гасові лампи, чисту нафту, гас заливали.
 К. Н.: *А кілько окон било?*
 Б. М.: Окна били вузинькі, по дві окна із одной хижі виходили, на комнату. Фірганки клали із полотна і такі прості.
 К. Н.: *А над двирьми сьте щось вішали?*
 Б. М.: Над двирьми полотно було пошитое, так навкруглой, із такими пойтриками, та то білоє, та то клали, над каждими дверима. І двирі такі – до половини деревляні, а там стікло.
 К. Н.: *А під який був?*
 Б. М.: Потолок був і деревляний, і мащений. Раз були геренди, основні клалися на стіни крайні, а вже за тими клалися другі – бічні. А межі ними дошки ся били, вони ся якось урубовали – ядна була май тонка, а друга май груба, та урубувалися оби так не було проміжутка.
 К. Н.: *А не мастили їх звирьху?*
 Б. М.: Звирьхи мастили глинов, оби тепло було.
 К. Н.: *А що сьте на поді зберігали?*
 Б. М.: Пасуля ся несла на під, мелай, форгів (соняшник), та й пшениця вадь яриць. На мелай щі робили вон коші – чотири стовпи, а на них сітку клали, або плелося із товстої лози.

К. Н.: *А торнац був у Вас у хижі?*
 Б. М.: Торнаци зараз коло каждой хижі були.
 К. Н.: *Урізьблений чи простий?*
 Б. М.: Простое такое било, з дерева. Вузькі були – десь 1,5 метра. Люди самі робили.
 К. Н.: *Де у вас посуда стояла?*
 Б. М.: Скриня була така, креденц називалася. А там усьо ся складало, полиці били. А горщьки вішалися на стіни, як і тепші.
 К. Н.: *А посуда яка була? Деревляна, глиняна?*
 Б. М.: Били глиняні глечики, що молоко у них кисло – товкани казали. Такі були в нас і корчаги на воду. Удну кульки були, та то так цорконіло. Кандирі були такі, алюмінієві, довгі, такі бачки.
 К. Н.: *А дим із печі куда йшов? На під чи на двір?*
 Б. М.: На під ішов обов’язково. Був комин і на вон, айбо котрі били хижі із дранков та то всьо на під йшло, бо там ся будила свинина.
 К. Н.: *Казалисьте, що була у Вас коморка. То вона у сінях була?*
 Б. М.: То на еден бік, на правий коморка била з сіней, а на другий бік – хата.
 К. Н.: *А що там у Вас було?*
 Б. М.: Мука, хліб місити, сито, зерно, що худобу годувати, лій зберігав, вино ся чинило, бочки там були.
 К. Н.: *А був у Вас сад коло хижі? А що там було?*
 Б. М.: Обов’язково сади били. Яблука там садили, сливи, груші, чиришні.
 К. Н.: *А що сьте з того робили?*
 Б. М.: Кампоти. Кришок не було, був такий папір, що зав’язувало ся папірьом, та резинки сьме чипили. А в кого не було, та нитков файно сильно.
 К. Н.: *А леквар ісьте не робили?*
 Б. М.: У котлах ісьме варили леквар з яблук та слив.
 К. Н.: *А не сушилисьте їх?*
 Б. М.: Сушилисьме, та чинилисьме вар, так казали тоді. Яблука, груші і сливи сушині.
 К. Н.: *Спеціальностьте нагрівали піч?*
 Б. М.: Правда, такі були сушилки начинені плетені, ті сушилки клалися на пудставку, а вже коли піч ся начинила, грань ся нагрівала, та клали туди ті сушенки.
 К. Н.: *Був у Вас квітник?*
 Б. М.: Квіти сьме сіяли такі прості, чорнобривці, жовті гі лопти, такі як ромашки лиш повні, “морішка” казали, що пахла, рута червона, такі гі картопля були насіння, георгіни.
 К. Н.: *Квітник був спереду хати?*

Б. М.: Спереду вікон такий малинький був, городчик. Ото хижі все білили, фундамент пудмашували.

К. Н.: *Огороджували хату лим од вулиці чи кругом?*

Б. М.: Од вулиці ся загорожували, з берези, плетена була городина, і ворота були плетені. А двирьці вже пак чинили з таких тониньких ляцьок. На сотини тоже була плетена городина і перелази.

К. Н.: *Був у вас хлів?*

Б. М.: Був ззаду, був далеко від хати, на корову окремо ся збивало яслі, телятко окремо, а на свині окремо ся загорожувало.

К. Н.: *Кури де у вас були?*

Б. М.: Курник ся чинив на дворі.

К. Н.: *Оборіг у вас був?*

Б. М.: Був, на оборогови сіно було, сіяниця ся називала.

К. Н.: *А даха була у вас?*

Б. М.: У когось було, а в когось і не було, кіш на тингирицю був.

К. Н.: *Було, вас, що милай зв'язували у вінки та так клали сушити?*

Б. М.: То клали милай, пуд стріхи вішали на насіння, плели.

К. Н.: *Помните, як давнося одівали жони?*

Б. М.: Чорное було плаття такеє простинькоє, сатин було май дорогоє. А з домотканого полотна фарбили та шили собі юбки, а звирьхися зав'язували, а до того йшла сорочка – візитка.

К. Н.: *А чим фарбили?*

Б. М.: Фарби були, то ся варило у фарбі.

К. Н.: *Рукави які були?*

Б. М.: Круглі, довгі, і штани такі були круглі, широкі, я в таких у школу ходила, то були 50-ті рр. Туфлів не було, постолі хлопці носили, а потом були керзаки. А дівки мали топанки і такі чоботи, похожі на керзаки. В літі у нас були тапочки білі з полотна, та все в нас такі були білі зопні, такої гі носки, та то бралисьме до білих тапочок, а тапочки крейдов мастили або зубнов пастов, оби все білі були.

К. Н.: *Не вишивалисьте на сорочках нич?*

Б. М.: Були, до церкви сьме в них ходили, авадь на свадьби. І такі гаті ся шили людям широкі.

К. Н.: *Жони мали фартух?*

Б. М.: Мали, цілий але майбульш половинні. Дівчата не носили фартух, лиш жони оддаті.

К. Н.: *Як ся чесали оддаті?*

Б. М.: Чесали коси, а складали у такий конть. Такі іглиці були довгі. А шірінку звирьху.

К. Н.: *Молоді дівки як ся чесали?*

Б. М.: Молоді плелися у коси, клали пантлики. Було такої жилізо, напікали а пак на то жилізо крутилися, оби були кучеряві.

К. Н.: *Прикраси були якісь?*

Б. М.: Такі були дрібні дуже монистя, та з того плели на шию.

К. Н.: *А коли зима була та в що ся жони одівали?*

Б. М.: Були постівки – шірінки шерстяні, та вктувалися в тото, сведери брали шерстяні тай тото. А були ще й такі пуслики, уйош, та і на голову були такі теплі постівки.

К. Н.: *А чоловіки?*

Б. М.: Мали гі куртки воєнні, а на голову теплі шапки – ковпаки, і були гі армійські з вухами, а на літо були кресані і шапки з шумлійдером.

К. Н.: *Не було у чоловіків на зиму якихось тепліших штанів?*

Б. М.: Но та носили кальсони в споді і другі звирьхи, вже так коли у жидів було полотно та шили штани тепліші.

К. Н.: *Сорочки у чоловіків були з довгими рукавами?*

Б. М.: З довгими, коло шії мало був розріз, були дві гомби. Не вишивалися. Кресані прикрашали пір'ячком з птиці, майбільш охотники клали піря. Коли не було босоножок, та такеє нянько вутісували з дерева, та шерстянісьме вурізували ленти та прибивалося до дерева, та такі босоножки були, в одному місці була розрізана, оби ся згиналася. На штани були ремені, такеє гачники та то зав'язувалося.

К. Н.: *З кожі не було ременів?*

Б. М.: Були, були у багатих десь.

1. З інформатором Бігун Маргаритою Юріївною у с. Букове.
2. Різновиди газових ламп, якими освітлювали селянські хати. З колекції шкільного музею села Букове.
3. Постоли (“личаки”), плетені з кори (“лика”) липи. З колекції шкільного музею села Букове.
4. Металеві праски (“ушолови”) для прасування одягу. З колекції шкільного музею села Букове.

Неля МАЛЬОВАНИК
студентка II курсу

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОГО ЖИТЛА ТА ВБРАННЯ СЕЛА ВЕЛИКІ КОМ'ЯТИ

Дата: 06.07.2018

Село: Великі Ком'яти

Район: Виноградівський

Респондент: Андрашко Марія Данилівна, 1948 р. н.

Уродженка: села Велика Копаня

Опитувала: Мальованик Неля

Мальованик Неля (далі – М. Н.): *Нас цікавлять, які були дерев'яні хижі?*
Андраско Марія (далі – А. М.): У нас не було дерев'яних, переважно були з вальки, такі малі хати були, а великих не було, бо землі мало було.

М. Н.: *Скажіть, будь ласка, чи давно було таке, що тут мош строїли хижку, а туй, не мош? Чи блискавка вдарила, чи підтоплювало? Чи де сільрада давала, та там строїли?*

А. М.: Товди не сільрада давала. Товди землі було мало, ко де мав, там і строївся, авать договарювалися, ко мав много землі, та хата була велика, а ко мало, та мала. В кого не було землі, та строїли по 2-3 хати у ядному дворі, товди не ділити зимлю, бо земля була платна, дорога. У нас сім'я була заможна, но ми були не газди, а заможні, коли тут начався голод, но а ми все мали їсти білий хліб, усе бив змішаний такий но, ми мали бджоли, многосьме мали тай мед робилисьме та роздавалисьме бідним. Батько бив беровом (староста села) та нам давали міхи муки, но всяку всячину та батько роздавав.

М. Н.: *Но чуєте, ті дерев'яні хижки, то був один суцільний фундамент сухої кладки, чи то були 4 основні камені, на які потом клалася хижка?*

А. М.: Клали любий, брали, забирали камінном та звирьху клали, у нас у селі мало було дерев'яних хиж, бо дерево було дороге, та переважно з вальок строїли. У нас були кар'єри та люди самі йшли та копали собі каміння, та туй спереду укопали шанси, засипали камінном, но а наостаток глинов укріпляли, а потом з вальків тягли стіни.

М. Н.: *А вальки люди самі робили?*

А. М.: Самі, ко знав, та сам собі робив, ко ніт – та кликали циганів.

М. Н.: *А платили їм?*

А. М.: Но, канешно. Не вся земля добра. На вальки ритянку не використовували, бо она не розчинюєся, а груди робить, но а у Оноці, там, на повороті,

як на Виноградів їти, но та ми там ходили на глину, там була жовта, темна така, червона, та бралисьме ту глину, розмивалисьме та фарбилисьме стіни, коли вже они готові були. А вальки, соломю сіклисьме січков таков, цигани копали зимлю, місили її та робили форми, складали, а пак клали сохнути та клали стіни.

М. Н.: *А закривали хижі чим?*

А. М.: Давно та крили соломов. Її язали, билися ляці та на них язали. Котрі були такі мало заможні, та закривали їх черепицьов.

М. Н.: *А як часто соломю треба було міняти?*

А. М.: Та она як там проросла, бо то брали спори, но та мохом проростало та укріплення файное було.

М. Н.: *А кільки комнат було у тій хижі?*

А. М.: В основному були 2 комнати: сіни і 2 комнати. У нас було 3 комнати і довгий такий калідор, наша хата була велика 10 мийтрів. Передня хата она була велика та тамісьме жили, середня – сіни, там була піч, там хліб пекли.

М. Н.: *А на кільки хлібів?*

А. М.: На 7 великих. Ко на кільки учинив. Далі була велика хата, там прийомна, но та бов у нас калідор великий, яка хата була та вздовж калідор бов – торнац, но та половина загорожена, а друга половина одкрита. Була ще кладовка – довгаска, там усьо зберігали. Заду бов такий великий хлів, даха була велика дуже, там стояв реманент увесь сільський, там була візі-помпа, то “візі” – вода, помпа – качати воду. Бов пожар та брали то, та ставали качати, та так тушили. Далі бов млинець такий, то служило цілому селови, то люди брали до себе додому та молотили шо хотіли.

М. Н.: *Шо ши в сіньох стояло?*

А. М.: У сіньох лем піч стояла, стіл і постіллка така мала стояла.

М. Н.: *А та постіллка для дітей була?*

А. М.: А та то кіть кось зайшов та там сідав. На печі бов шпор, там варилося їсти, збоку огинь клався.

М. Н.: *А дим із печі виходив на під?*

А. М.: Нет, частину пускали у комен, но а коли свиню різали, та закривали та будили там, то свія була на 2-3 сім’ї, то потом брали та ділили.

М. Н.: *А під який бив, були геренди, а на них дошки набиті?*

А. М.: Переважно дерев’яний. Зверху його мастили, так і земля була мащена, раз у тиждень глядалисьме жовту глину, розмивалисьме та мастилисьме. У нас у периднів комнати бив пол.

М. Н.: *А на поді шо держали?*

А. М.: Переважно струча і квасоллю.

М. Н.: *А шо було у великів комнати?*

А. М.: Там було паранно, і стіл, і скатерть, і вілахи були постилині. Вілахи, то покривала на ліжка.

М. Н.: *А скільки ліжок було?*

А. М.: Дві постилі чинилися, стіл і обов’язково лада була.

М. Н.: *А у постіль у внутрь соломю стилили?*

А. М.: Дошки, потом соломю, потом верета, а потом поверх того лігали.

М. Н.: *А шпор був у великів комнати?*

А. М.: Не бов, велику комнату не топили.

М. Н.: *А лада була вирізблена?*

А. М.: Лада була файна, мальована та у заможних було, а у бідних лем такоє ги коробка.

М. Н.: *А на скільки ся поділяло?*

А. М.: На 4-5 частин, то дись 2,5 метра она мала.

М. Н.: *А шосьте ставили тудя?*

А. М.: Та пак усьо, шо було, та ставилисьме.

М. Н.: *А столи тоже були обичні?*

А. М.: Столи були паранні і круглі, і продовганісті.

М. Н.: *А парни були з якого пір’я?*

А. М.: Май більше з гусячого і качачого.

М. Н.: *А парни вишивали?*

А. М.: На тих, шо спали, та ніт, лем на тих, шо на правду.

М. Н.: *А прикрашали хижу тарілками мальованими, образами?*

А. М.: Дуже много було, шо стіну обвішували тарілками, були у нас гончарі, які возили, лиш сім’я Галас займалася гончарством.

М. Н.: *А у малій хижі шо було?*

А. М.: Нич там не було, лем дві постилі і обов’язково образи, нич там не було, бо тамся жило, у нас після вечерні усьо село у неділю сходилося до нас та рішали проблеми.

М. Н.: *А возори? Скільки їх було?*

А. М.: 7 вікон, у периднів – 3, у кухні – 1, у переднів хаті – 2 великі і 1 малос.

М. Н.: *А була якась полицка на чибря?*

А. М.: То всьо у довгасці стояло. Полички такі були, шо на горниці, гармарія була, то тоже у кухні було. А ши на довгасці було малос вікно. З довгаски йшлося на під. Нараз за хатов були коші та струча держали, виноградник бив, дерева садилисьме.

М. Н.: *А які дерева садилисьте?*

А. М.: Всякі яблука, груші, сливи, вишні, черешні.

М. Н.: *А якої файти були сливи?*

А. М.: Пенегі тай бистриці, тай кобилиці.

М. Н.: *А сорти яблук які були?*
 А. М.: Ванянки, йовнотанки і корнуші були.
 М. Н.: *А що з ти фруктів робили?*
 А. М.: Сушилисьме, кампот закладали.
 М. Н.: *А спереду хати бив квітник?*
 А. М.: Спереду у нас бив. Було коло хліва, кутці були. На хлівови держали сіно, два обороги були.
 М. Н.: *Хижа якось загорожувалася?*
 А. М.: Обов'язково.
 М. Н.: *З чого у Вас шили одяг?*
 А. М.: З домотканого полотна у нас уже не було, лем усьо з купованої матерії.

1

2

3

4

5

1. З інформатором Андрашко Марією Данилівною у селі Великі Ком'яти.
2. Вишиті рушник та скатертину з приватної колекції Андрашко Марії Данилівни.
3. Хага Галаса Василя Михайловича з різьбленою галереєю ("торнацом"), побудована у 20-х рр. XX ст. Село Великі Ком'яти.
4. Хага з різьбленою галереєю ("торнацом"), побудована у 30-х рр. XX ст. Село Великі Ком'яти.
5. Весільне фото з приватної колекції Шепи Марії Юрївни з с. Великі Ком'яти.

К. В. В.: *А кужелі які були?*

М. М. М.: Кужелі були німецькі, вони считалися май дорогоцінні.

П. С. В.: Був кужіль такий, що присісти, був простий кужіль, а був німецький.

М. М. М.: Німецький кужіль мош було ногов крутити.

К. В. В.: *Но, а як нитки били скручені на то веретено?*

М. М. М.: Но, а як нитки били скручені на веретено, потому з веретена їх розмотували і робили клубки, а дале так уже снували. Сновальня была. Робили сновальню, та так робили, шо би годни ткати. На сновальню намотували тоті нитки, та так ізбирали тоту пряжу. Називали то вже пряжа і збирали в косу, так, як робиться крючком, збиралося у косу та хто вже кілька собі стінок там робив. Било, шо робили три стінки, п'ять стінок, сім стінок, ко собі кілька мав можливості ізробити. Стінка ото чотири метри. То один круг на снувальні, то одна стінка, бо сновальня має чотири сторони по метрови: одна стінка получавси один круг. Хто собі як міг позволити зробити. На полотенця робилося майшироке ніж 50 сантиметрів, но не сама ткань, а основа. Уже на сорочки тай на міхи, тай на покровці, на то всьо, ото вже старалися робити чим більші. Майвелике, яке било бердо – 80 сантиметрів. Навивали на кросна (аби не спуталися, перекладали її такими прутиками, то називалося кросняники), то ззаду на кроснах робилося, як колесо. Чим май часто підкладавалися кросняники, тим май лекше було ткати, бо нитки не ссувалися, а аби нитки не ссувалися, та жона возьме сьяк ниточки відси, з воротила оно йшло, на ничільниці, а з ничільниць у бердо, а межі ничільницями і бердами був, десь отакої ширини, називався, човник, туди клалися цівочка. Цівочку треба било робити (тоті нитки тоже треба било на шос накручувати) з соняшника, як у нас кажуть, із “форгова”. Оби порожниста била середина, но де май така, тоненька, пуд самим верхом форгова робиться май тонесенька цівочка, середина з неї си убирала, ото ся акуратно дуже сушило, чистилося. У ту цівочку намотували тоті нитки, нитки ся клали у човник, ото било таке тоже ізроблено з дерева, но та клалися у човник, та тов нитков ткалося, перетикалося, так ся робило полотно.

П. С. В.: Можна було п'ять стінок виткати, кідь файно ткала. П'ять на чотири двадцять метрів.

М. М. М.: Довго кросна ся у хижі не держали, котра была дуже шустра жона, та за два-три дни десять стінок могла уткати полотно.

К. В. В.: *Були у кождей хижі кросна?*

М. М. М.: Почти у кождей, но а кідь не било, одна у другої просила. Но такої хижі не било, аби не ткали.

К. В. В.: *А коли в основному ткали?*

М. М. М.: В основному ткати начинали ще у зимі, до Різдва, старалися усі, аби поробили, попряли нитки, поробили, аби вже готова пряжа, аби вже по Різдовови мош уткати, бо до Великодня ще треба з нього і пошити. Мала быти і сорочка у чоловіка, гаті, у дівчат тоже якісь тоті, з того была і скатерть на стіл і міх чоловікови десь треба на зерно.

К. В. В.: *На пасхальні серветки у Вас як кажуть?*

М. М. М.: Пасхальное обруся. Ото уже, знаєте, вишивали, май старалися, но кажу, шо жиди нам дуже у всьому помагали, бо у жиди, у його корчмі, мож было купити всьо, а у нас было більше як 40 сімей жидів до 1944 року.

К. В. В.: *Чи оздоблювали хату рушниками? Кажалисте, шо тарілки вішали.*

М. М. М.: Тарілки вішали, но рушниками нет. Рушниками у нас не оздоблювали. Над шпором обов'язково була грядка, ото була сушка для сушіння одягу, а як обично на одвірках був гвоздик, там таке повсякденное.

Вишивка

К. В. В.: *А мама Ваша вишивала?*

М. М. М.: Дуже много вишивала.

К. В. В.: *А які у Вас найбільш поширені були техніки вишивання?*

М. М. М.: Хрестиком, но і было гладдю, то так, як тепер називають вишиванки, шо є гладдю повишивані, но в основному шили хрестиком, бо хрестиком было лекше шити, ніж гладдю.

К. В. В.: *А шо шили?*

М. М. М.: Уже коли за мої тямки дуже было у моді вишивані скатерти, появилися были круглі столи, у 60-70-х роках квадратні, а тепер май знов круглі, а у 50-60-х роках у моді были дуже круглі столи (роздвижні даже были), та вни были нестандартні, щитайте та скатерть на неї даже в магазині не мож было купити, а й ткали полотно старалися чим май тонкое полотно, но ще кідь си получило від жиди якогось купити тонкої матерії, не канву, айбо были матерії. В основному ситець носили, та кідь была чисто біла, та на тому вишивали. Дуже дорога і парадна.

К. В. В.: *А чи було у Вас таке, шо вишивали гладдю, малювали собі, а потім перемальовували?*

М. М. М.: Техніка така была. Наприклад, я дуже добре пам'ятаю, був круглий стіл, а вишитий, а на ньому сьяк ішло, дес ширини однов ішла така волна, а довкола неї візерунки квітів, шахматним порядком йшли квіти сьякі, як анютині глазки, се на скатертях вишивалися. Анютині глазки йшли двома кольорами, ош йшли два пелюстки одного кольору, а три – другого кольору.

К. В. В.: *А фрукти?*

М. М. М.: А ото ми вишивали на рушниках. Хрестиком ся вишивало, но

тай такі повсякденні скатерти тоже ото было такі рушники, шо утиратися, то всьо было вишито. Всьо вже начинали вишивати, особливо у післявоєнні роки.

К. В. В.: *Коли ся появили дзеркала?*

М. М. М.: У хижках были дзеркала, но я не знаву у яких роках, но даже у довоєнних роках были дзеркала, но невеликі.

К. В. В.: *А невеличкі дзеркальця, а коло нього рушник, било такоє?*

М. М. М.: Было. Было сякоє, шо так як стоїть дзеркало на стіні, а тут така поличка зроблена, а на поличці такоє лиш як паличка, куди клався рушник, а туй на поличці, но люди бритвалися, і давно там стояв керамічний стаканчик, у тому стояла бритва. Бритва, яка была отака, як її називають “опасна”, ги ніж, она так і складалася бритва, а туй лезо сякоє, то было давноє, но а ручка така, як ножики, такі, шо називають їх “бичок”. Жиди продавали такоє мило круглоє. Помазок, який був, казали “помачайка”, ото было зроблено із шерсті, або кінська, то як великий пензлик, або як тепер кажуть “щітка”. Бритву острили ремінном. За каждым образом обов’язково була шовкова трава грай-зілля, липа і оріх. Цілу неділю держалися ті прикраси у хижі. За геренду клалося обов’язково кілько в хижі проживало чоловік, на каждого чоловіка значилося, шо ош мамка, нянько, Іван, Марія, Петро, тото і так ся уклало зілля, ко буде жити тим визначали, чи буде цього року у сім’ї смерть, і били такі случаи, шо ош зілля раз, тай зів’яло, но та то Іванова, Івана чекать погана новина, чекать смерть Івана. Се, іменно, лиш на Тройцю в кінці неділі. Чабрик сипали на воротах.

К. В. В.: *Гончарі в селі били?*

М. М. М.: Не было. Быв у нас у селі такий чоловік, шо без ренгена міг любий перелом скласти.

Писанкарство

К. В. В.: *Розкажіть нам ще мало про писанки. Як їх малюють?*

М. М. М.: Яйця писали воском, ото вже тепер, років п’ятнадцять, перейшли на май такі, на фламаїстери. А робилося сугубо воском. Ото бралася паличка, “кіса” називалася она. На конець палички, туй, сяк робився розріз. На шнуркови є металічний наконечник, такоє, як трубочка металічна, бралася обикновенна дерев’яна паличка, туй на кінцови си розрізала, брався той наконечник і туди клався від шнурка, вітак си замотувало добре нитков. Бралася свічка, топилася на шпорі; був шпор у кожній хижі, у шкатулці, вать у блюдаткови брали тоту кісу, та жона мала сидіти коло того близько, бо ото дуже скоро застивало, та брала тай виводила орнаменти на тому. Любили малювати, наприклад, моя мамка усякі квіточки малювала, виногради. Ото був такий

період, шо по 150 яєць малювала сусідам усім. Пописали тов свічков, ото кладуть оддільно, аби висохло, потому беруть банки, вже банки появилися, і розвожували краску, то самі жиди продавали краски. В основному краски били зелені, червоні, світло-червоні, темно-червоні, тіпа буракові, і рідко коли були жовті. В каждую банку окремиий колір. Яйця вкидувалися у то, потому колотилися-колотилися, вибиралися, клали оддільно, аби яйця висохли, а як висохали, брали спеціальні тряпки, та тот воск невеликими ножицями зскріптували, а потому тряпками висукували і получався узор. Там, де був воск нанесений, там ся оставало яйце білоє, а остальное яйце було закрашено.

К. В. В.: *А якщо багатокольорове було, то вмокали раз у таку, дальше у таку краску?*

М. М. М.: Каждое яйце било лиш одного кольору: або зеленоє, або червоноє. А так не мож било, шо на одно яйце нанести пару кольорів. Яйце метали у студену водичку, воно там крутилося. Мальовані яйця били воском.

К. В. В.: *А були у Вас шкрябані, шкрябанки не робили?*

М. М. М.: Нет, шкрябанки не робили. Яйця малювали лише воском. А хто не знав робити сев кісов, та робили просто одного кольору яйця, або робили ще у цибулі і давно. Уже особенно, як появилися сі жіночі колготки капронки, а перед тим били лиш писанки, бо не мош било тот листочок прив’язати до цибулі, або просто поварили у цибулі, бо вже, даже кідь нитков прив’язували, та получалося як ободок на яйцови, де нитка була.

К. В. В.: *Де писанку використовували? Маточка дарила хресним?*

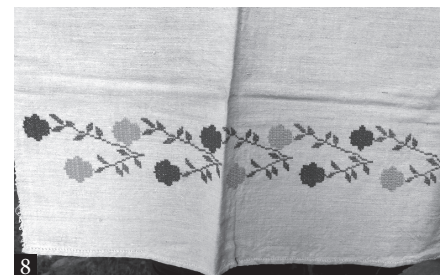
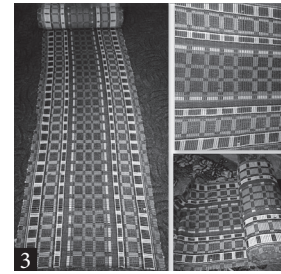
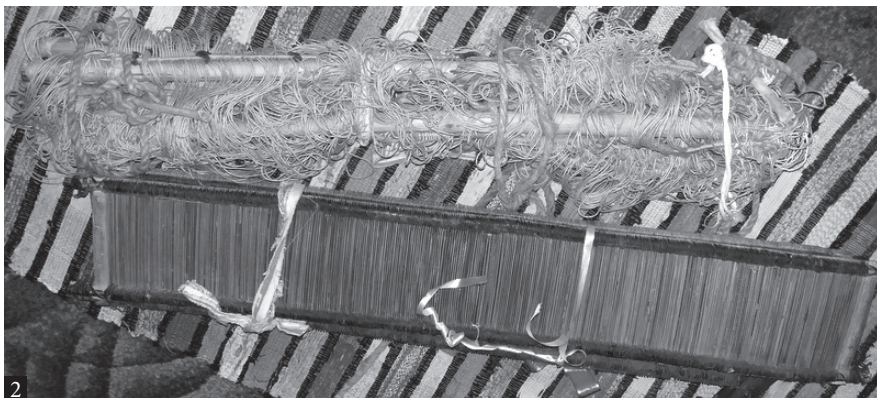
М. М. М.: Маточка почала дарити вже у 50-х роках, а дотидь ішли ідь церкви на перший день Великодня, Маточка брала яйця, як кажуть у нас, “у шириночку”, бо не било ни сумок. По єдному яйцю давала хреснику. Та молодьош така, як Ви тепер, та треба было коло церкви заняти, та были разні ігри, називалися “пігубили”. Як маточки дарили яйця, та пак ішли діти до школи (школа была туй). В нас дві школи было. Та была єдна школа для 1-4 класів. Там єден клас був, а дітей было много.

К. В. В.: *А писанки ці, мальовані яйця, у Вас варені писали?*

М. М. М.: Варені-варені, обов’язково варені. Яйця варилися сугубо у п’ятницю Великодну.

К. В. В.: *А якісь обряди з яйцями були?*

М. М. М.: Кідь померла дитина до року, та клали з нев мальованое яйце. Дуже си старали, де були малі діти, та сохранили яйце. Якщо дитина до семи років помирала, та треба з нею класти писанку. Було й такоє, шо зварилося цього року яйце на Паску, сохранили го, а на другий рік на Паску розбили го – і яйцови нічо не було, не було тухлоє.

1. Експедиційна група з інформаторами з села Онок – Потокі Єлизаветою Василівною 1926 р.н. та Медвідь (Потоки) Марією Михайлівною 1959 р. н.
2. Деталі ткацького верстата (“кросен”) – бердо і ничильниці. З приватної колекції жительки села Онок Заріцької (Кіш) Анни Денисівни.
3. Домоткана доріжка (“верета”). З приватної колекції жительки села Онок Гнетило Юлії Андріївни.
4. Вишитий настінний килимок. З приватної колекції жительки села Онок Заріцької (Кіш) Анни Денисівни.
5. Вишита серветка (“обруся на паску”). З приватної колекції жительки села Онок Заріцької (Кіш) Анни Денисівни.
6. Вишита серветка (“обруся на паску”). З приватної колекції жительки села Онок Кіш (Костак) Марії Василівни.
7. Вишитий рушник (“обруся”). З приватної колекції жительки села Онок Кіш (Костак) Марії Василівни.
8. Вишитий рушник (“обруся”). З приватної колекції жительки села Онок Сочки Марії Іванівни.
9. Фрагменти вишивки на скатертинах та рушниках, зафіксовані у селі Онок під час експедиції 2018 р.

Ангеліна ДЕБЕЛЬ
студентка II курсу

РОЗВИТОК КОВАЛЬСТВА У СЕЛІ ВЕЛИКІ КОМ'ЯТИ

Дата: 09.07.2018

Село: Великі Ком'яти

Район: Виноградівський

Респонденти: Лакатош Іван Юрійович, 1953 р. н.,
Алексик Василь Михайлович, 1953 р. н.

Уродженці: села Великі Ком'яти

Мешкають: з народження

Опитували: Дебель Ангеліна, Кромпотич Марія

Дебель Ангеліна (далі – Д. А.): *Хто у Вас у селі був ковалем?*

Лакатош Іван (далі – Л. І.): Уйко мій – Шаркадій Юрій Михайлович, прозвище – Ковач. Його дочка ще живе.

Д. А.: *А в них дома була кузня?*

Л. І.: Нет, у нього кузні дома не було, калхозна. Він усе робив до кінця, 40 років мав стажу.

Д. А.: *А цигани-ковалі були?*

Л. І.: Після нього був, бо нікому було робити та цигани. Наш сільський.

Д. А.: *То Ваш вуйко 40 років робив?*

Л. І.: 40 років робив ковалем.

Д. А.: *А який то рік був?*

Л. І.: Він родом сам із 1917. Він під час війни ще вчився на Чехах на ковача. Він ся вчив, його брат, Міша, на столяра ся вчив, потім попав у добровольці. У 1961 році він умер.

Д. А.: *А скільки за день могли виготовити виробів?*

Л. І.: Він був на тракторній бригаді, всьо, що було треба, він робив. Даже до нього були прийшли, не знаю, ко їх направив, туй у нас у якомусь селі був ремонт, за Тисов, та робив якісь речішки у себе дома, а дале туди відправляв. Короче, усьо знав чоловік, яка би не була у кузні робота.

Д. А.: *А продавав щось?*

Л. І.: Ніч не продавав. Він на тракторній бригаді там, що було треба, всьо робив. Зять із ним робив, тому ся розбив. Були такі помочники в нього молоді, кіть не встигав робити, йшли му помагати.

Д. А.: *Що були такі?*

Л. І.: Но пак, молодьош ішла, бо, наприклад, як б'ють щось, та двоє: еден

б'є, та він держав однів руков, а другі помагали му робити.

Д. А.: *А звідки брали залізо?*

Л. І.: Так привозили.

Д. А.: *А звідки?*

Л. І.: А ко їх знає. Ото бази робили, тогди Радянський Союз робив.

Алексик Василь (далі – А.В.).

А. В.: Тогди не дуже треба було, хиба щось..

Л. І.: Таде, металеві гі круги були з металу.

А. В.: Якщо не було такого спец, та привозили.

Д. А.: *А якої якості було залізо: м'яке, ломке?*

Л. І.: Якое було треба, таке було.

А. В.: По-різному було. Було і м'яке.

Л. І.: Тогди всьо було, тогди був комунізм.

Д. А.: *А що використовували: мідь, латунь, бронзу?*

Л. І.: Що було треба – всьо було. Там токарі робили з бронзов, тай із мідьов. Там декілька токарних станків було.

Д. А.: *А вугілля яке використовували?*

Л. І.: Май більш антрацит у них був. Бо він саму велику температуру дає.

Д. А.: *А при якій температурі?*

Л. І.: Та кожний метал грієся до червоного при різній температурі.

Д. А.: *Тепер кузня ще є, чи вже нема?*

А. В.: Нема.

Л. І.: Ние нич: тракторної бригади, ние ферми. Нич ние.

Д. А.: *А ковадлом користувалися?*

Л. І.: Був у нас і механічний.

Д. А.: *А як він виглядав?*

Л. І.: Був до кінця уже і механічний.

А. В.: Або при ньому не був іще.

Л. І.: Був уже при ньому майже.

А. В.: Нет, сись великий не був іще при ньому. У нас такий великий був молот. А при ньому не було гідромолота.

Д. А.: *Які ще були інструменти?*

А. В.: Там були молотки, “бабка”.

Д. А.: *А “бабка” – то що?*

А. В.: Кузнечна бабка.

Л. І.: Настояща. Ви не віділи кузнечну бабку? Сякий кимачок деревляний.

У тебе є бабка, іди їм та вкажи [Алексик Василь показав “бабку”, яку ми фотографували]. Ото на кимакови. Она з одного боку гостра, з другого плоска, ями на ній. На тому кузнєци робили, но а метал ся грів до червоного.

Д. А.: *А які ще, кажете, були інструменти?*

Л. І.: Де, там?

Д. А.: *Так.*

Л. І.: Там, що було: ручний молот у єдну руку, під один кілограм, і всьо, з тим люди робили.

Д. А.: *А чи був горн?*

Л. І.: Там усьо було, обов'язково, они увичирі накладали на вто купу угля, а рано прийшов, уключив поддув і вно розгорілося. Його гріли так.

Д. А.: *А з чого був той горн: із цегли?*

Л. І.: Коли як, зварьовали з металу, обирали таке місто. І сьак, і так, і жи-лізо підкладали, коли і як було треба. Було дащо великое, та вни собі обклали кірпічом, та би могли іздолі піддув покласти, би угля роздувати.

Д. А.: *А чим роздували?*

Л. І.: Вентилятор іздолі, наприклад, був електромотор, він закачував воз-дух в трубу, та іздолі піддував воздуку, там немножко було вугля, щоби роз-дути.

Д. А.: *А був спеціальний мішок?*

Л. І.: Мішка в них уже не було.

Д. А.: *А давно?*

Л. І.: Вентилятор. Давно було мішки, а туй, уже кілька я знаю, із мого ді-тинства, вентилятор був, невеличкий мотор.

Д. А.: *А за той мішок знаєте, як ним робили?*

Л. І.: Но пак ото мішок був, як гармошка. Як ся ото робить: із одного боку они вмісті, ото дувся, а відти виходив воздух.

Д. А.: *А скільки вугілля витрачалось на день?*

Л. І.: Вугілля не було, там привозили антрацит, волинське сортове. Кіть не було, та таке лиш, давно в нас говорили гі порох. Вто наклав, приплескав малинько, вітер, но винтилятор мало іздолі піддував і то вигаряло. Кажу, на ніч, оби рано не розкладувати, клали мало трісок та угля, та винтилятор ото вмиг роздули.

Д. А.: *А як робили заготовку?*

Л. І.: Метал привозили, накілько я помню, дуже рідко було, би старое гля-дали, кіть не було нич. Були такі часи іспереду, а потому вже останні роки, тракторна бригада була, та там заготовки у рулонах були, таке жилізо було. Метал різний був, привозили. Усьо було, короче. Колгоспна кузня.

Д. А.: *А кажете, двоє мало робити, чи більше їх було?*

Л. І.: Не, він робив і єден, а кіть треба було, та помічника єдного з трак-торістів брав. Були такі штрафники, що не іздили, та давали їх сюди. Туй був єден, вмер уже, чуть-чуть старший мене, та робив у кузні з ним, зять з ним

робив. Зять дале розбився під Житомиром. Він робив із батьком його жони. Та тот робив ще, вчився у Чехословачії. І якраз коли 1945 рік – 44-й восени, та фронт ішов туди, та вни вчилися трое: Юрко, Міша тай Андрій. Та двоє були ще у Чехах, вчилися ще, а тот прийшов домі, та взяли го в добровольці, якраз, коли фронт туди ішов.

Д. А.: *А ту заготовку як нагрівали, і кували?*

Л. І.: Нагрівали її, они знали, як метал нагріти. Они знали практично всьо, добіла го гріли, з ним тогди легко робити.

Д. А.: *А чим тримали той метал?*

Л. І.: Такі собі кліщі робили самі.

А. В.: Якщо великое, та брали у руку, а якщо не, та були такі кліщі.

Л. І.: Кіть то було горячое, та не брав. Короче, такого не було, би тот мій уйко не знав кузнечну роботу.

Д. А.: *А як виріб готовий, та його треба у воду?*

Л. І.: У таку воду, калив. І я колись був поніс.

Д. А.: *То застивало?*

Л. І.: Айно. Калив, бо вно від того твердое стає. Одного разу я поніс топір від себе з дому, та він його нагрів, і як його закалив, у середині так гі біла полоска пішла, гі порох білий виступив. Каже: “Се перекаленое, туй ся каж укришить”. Та я прийшов домі, ударивім у сучок раз, а ся частина ся нараз відвалила. Далє кажє: “Казавім ти, най го перекалю”. А він так робив: клав в огинь, та втігав нараз, та як клав у воду, би не вер білу краску, бо тогди перекалений, потвердий ся робить, а пушать го, би в міру.

А. В.: Він бере, розумієте, та як зробив, та всій. А є такий метал, що потихиньку.

Л. І.: Допослід уже й самокал був, що не треба було, нагрів його, та нетреба го було класти у воду, сам застивав – самокал, так і називали.

Д. А.: *А коли то було?*

Л. І.: То як Радянський Союз, дотіть металів не було. Як люди були годні, так робили. Но та він ся в Чехах вчив. Три брати були. Короче, дідо прийшов з Америки. Ходив по Європі.

А. В.: Короче, як уже списали трактор, та з того робили. Із плуга. Короче, з різного.

Л. І.: То добрий метал був.

Д. А.: *А якщо було браковане щось?*

А. В.: Ото переплавляли.

Л. І.: Они для себе могли зробити всьо. Дідо, їхній батько, у 1989 році пішов у Європу. 12 років йшов і пішов у США. Там ся вженив, баба словачка була. Із бабов прийшов домі, у нього було двоє: Юрко тай Андрій, а вже Міша народився туй, той, що самий перший умер.

Д. А.: *А як підковують коней?*

Л. І.: Нормально, підковами. Робили підкови, докить не було. То сперва, а потому було, що і заводські везли. Підкову ту всю перековували, підганяли під ногу коню.

Д. А.: *Як натягують ободи на колеса?*

Л. І.: Деревляное колесо, донині ще живе Василь Гошар, до 100 років має. Він колесарьом робив. А як уйко вже був ковач, та вни тот обод, який він має бути по розміру дерева, його натягувати не мош ще, кладут го в огинь, гріє го дочерлена, і дальше й дальше гріє го по кругу дочерлена. Но він ся розширять і на бабці на нього просто пушать, і дає му би застив, він ся стисне, там ще є ямки ковані спеціально клином, такі гі клини били, бо шляпки не було, шляпка ся знесе, та буде падати. Та ськ клином. Він до кінця ізноситься, та усе клин держить. Ще в дерево такі гвозди били, то самі ковачі робили.

Д. А.: *А зброю виготовляли якусь, чи не?*

А. В.: Не.

Л. І.: Туй они нич не робили. У нас вопще не мош було. Ви знаєте, що робили на Україні після війни радянська влада. У нас усьо було управління заселено, як на Україні.

Д. А.: *А дзвони робили?*

Л. І.: Дзвони? У нас дзвони і типирь на обід.

Д. А.: *А ковалі робили дзвони?*

Л. І.: У нас ковалі не робили. Ото спецкузні є. Ви віділи який у нас дзвін є? Около чотирьох тон, один великий. У нас типирь є такий дзвонар, що робили, або не зробили так, як треба.

Д. А.: *А завіси на двері робили?*

Л. І.: Тогди всьо нараз робили, як треба було. Я кілько помню, та були такі на хліви, на дахи до останнього часу стовпи клали, там дрива держали, та на вто вни клали.

Д. А.: *А які святі були покровителями ковалів: Кузьма, Дем'ян?*

Л. І.: Я Вам не вповім.

А. В.: Ковач у нас.

Л. І.: Який святий покровитель ковалів, якому ся молят [звертається до Алексик Василя].

А. В.: А-а.

Л. І.: Ісе я не знаю. Ото так було тогди. Він на тракторній бригаді робив всьо життя, 40 років.

Наталія ЧОВРІ
студентка II курсу

РОДИННА ТА КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ СЕЛА ОНОК

Дата: 03.07.2018

Село: Онок

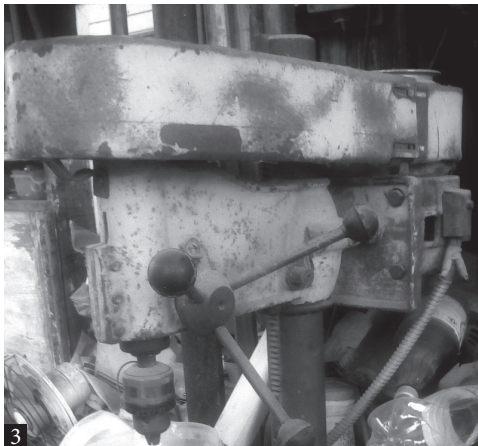
Район: Виноградівський

Респондент: Білак (Потоки) Марія Василівна, 1952 р. н.

Уродженка: села Онок

Мешкає: з народження

Опитували: Коцан Василь Васильович, Човрі Наталія, Гичка Андріана

1. Наковальня (“бабка”) коваля з села Великі Ком’яти Лакатоша Івана Юрійовича.
2. Металевий зажим (“тіски”).
3. Ковальський верстат (“верстат”).

Обряди, пов’язані з народженням дитини

Коцан Василь (далі – К. В.): *Деся взагалі молодьож збирала? Були якісь місця: біля церкви...?*

Білак Марія (далі – Б. М.): Давно?

К. В.: *Давно, не типир. Типир уже дискотеки...*

Б. М.: Типир дискотеки, но а дуже-дуже давно, та кой ще мамка розказували, ош коли свальба була, та кой ішли до церкви ся божити, та не так було як типир, ош у машини сідали, ай усьо село ішло туди уд церкви. Но та докїться молодї божили (я не знаву, кїть би ся задумати, ош чи то не грїх був) та банда біла і всі іграли...

К. В.: *Коло церкви?*

Б. М.: Коло церкви... Та все мамка казали, ош уже ся і уддали були та просилися уд нянька, ош і я йду мало, бо вни любили дуже іграти, та йшли туди іграти. Но і на вечорницях ся збирали.

К. В.: *А де проходили вечорниці? Була якась хижка окрема в селї чи по очереди?*

Б. М.: Не, не по очереди, а у кого любили. У нас ся часто збирали, там, де я жила, в центрі туди, хижка була малинька...

К. В.: *І постійно у Вас чи були ще і у других?*

Б. М.: Не, було всяди...

К. В.: *Деся домовили?*

Б. М.: Аїно, деся домовили, та там збиралися.

К. В.: *А були в кождому кінци села свої місця?*

Б. М.: Аїно, там де Данко (вчитель історії) жиє, та була кривуля, та там на тів кривулї всі збиралися. Усе пак находився такий, ко грав на гармошці, тай там типу дискотека була, танці були, но без гроши, без випивки, не було

ничого. А туй, де я жила, та по сусідству жили жиди і цигинин з сімйов. Тот циганин був ще й ковач, а то дуже цінилася професія. Но та він знав грати на гармошці і збирав там молодь. Уйде на улици і почне грати на гармошці, тай збиралися там люди та танцювали, співали...

К. В.: *А подарки хлопці дівчатам дарили якісь?*

Б. М.: Не дарили, вже кой я була май велика та здавалися по 10 копійок та не знаву, шо з ними пак робили.

К. В.: *А може, Вам бабка вать мама розказували, чи давно май хлопці дівчатам на вечорниці носили подарки?*

Б. М.: Нет, казали лем, ош кить якась дівчина така була, не дуже скромна, та сідала хлопцьови на куліна..., та застерігали нас уд того.

К. В.: *А були такі випадки, шо дівчина рожсала неодружена?*

Б. М.: Пак були...

Гичка Андріана (далі – Г. А.): *А як на ній говорили?*

К. В.: *На жону і відповідно на дитину...*

Б. М.: Но та я знаву як казали...

К. В.: *Кополя, байстрюк?*

Б. М.: Кополя казали, кополя...

К. В.: *А на жону?*

Б. М.: Нияк... нагуляла, казали.

К. В.: *А як ставилися до тої дитини?*

Б. М.: Казали, шо дуже щаслива буде в житті.

Г. А.: *А чого?*

Б. М.: Я не знаву, сяк казали.

К. В.: *А до дівчини як ставилися – зневажливо, чи не було такого?*

Б. М.: Не було такого, нас вчили, шо така судьба в ній. Були в нас і такі, було туй недалеко, шо закопала в зимлю дитину.

К. В.: *Уродила і закопала живу?*

Б. М.: Живу... сусідка дала знати та узвалисьме з сіліради міліцію, та як розкопали дитинку, та в ній повна ручка була травички, дитина ся боролася, хотіла жити. Но вта жінка пак виїхала із села та нигда ся не вернула. Она місцева була, но нико не знать, ош уд кого та дитинка була.

К. В.: *Коли жінка була вагітна та були якісь прикмети, уби визначити ким: по лицю...?*

Б. М.: Були такі звичаї: кой жінка була вагітна та треба було носити опілки у платю, уби дитинка була кучерява. Не дай Бог, кить дись пожар, та не мош було, уби вагітна ішла никати на огинь.

К. В.: *А таке у Вас було, шо вагітній не мош було на похорон ходити?*

Б. М.: І таке було.

К. В.: *А чому, яке пояснення?*

Б. М.: Не пояснювали, просто не мош було.

К. В.: *А ще якісь заборони для вагітної?*

Б. М.: Кить розвішано на шпарзі платя, та не мош було пуд ній проходити, бо дитина буде убита пуповинов. Но тай як народиться дитина та не мош було розвішувати до 6 тижнів на двурі платя, а типир нараз у інтернет дітину укладувуть.

К. В.: *А де сушили, у хаті?*

Б. М.: У хаті, бо казали, ош шось наворожать. Тай не мош було уходити за 6 тижнів. У дворі мош було жоні ходити, айбо на улици не мош.

К. В.: *А як у Вас кажуть за ті 40 днів, уводитися йде?*

Б. М.: Айно, уводити треба було, іти до церкви, і лише після того могла вже дись ходити.

К. В.: *А нащот роботи чи було таке, шо не мош важко робити?*

Б. М.: Пак було, но айбо, кой мама була сама, та треба було їсти зробити, платя помити.

К. В.: *Хто приймав роди?*

Б. М.: Була в нас така жіночка.

К. В.: *Як тоту жону називали у Вас?*

Б. М.: Баба-повитуха, сільська баба. Жили всі в яднів кімнаті, бо не було много, та кой жона мала родити, простеляли такий велах в кінци кімнати, коло постели, та там родила.

К. В.: *Була ядна баба в селі?*

Б. М.: Айно, в нас ядна була.

К. В.: *А помните її прізвище?*

Б. М.: Фірцак Юлія, а коли у нас роддом удкрився та она ще там мало робила.

К. В.: *Коли дитину купали, та добавляли шось у тоту купіль?*

Б. М.: Знаву, шо у ромашці купали. Старі жони май того знали...

К. В.: *Як ім'я давали, прив'язували до празника?*

Б. М.: Прив'язували до свят усе і типир прив'язувуть.

К. В.: *А кого у Вас кличуть за хресних: родичів, друзів? Мають бути одружені вже чи не?*

Б. М.: Кликали друзів.

К. В.: *Тих хто був на свальбі за дружку і дружбу?*

Б. М.: Не, не обов'язково. У нас така своєрідність, шо для всіх діти у сім'ї – одна пара хресних. Не брали за хресних двох неодружених. Якщо хлопець був неодружений, то замість жінки держала сестра, а коли він уженився, то сестра відходила і маточков ставала дружина. Так само могло бути і з дівчи-

ною. Тай у нас дуже великі обов'язки покладаються на батичка тай маточку.

К. В.: *Які саме?*

Б. М.: Раньше маточка не носила думів подарки, а кой ішла до церкви, та брала з собов шериночку, а у ту шериночку клала яйця (кілько мала хресників, та тільки було яєць) і давала хресникам у церкви по яйцюви. А дале почали маточки носити і цукерки.

К. В.: *На який день після народження хрестили дитину?*

Б. М.: Старалися чим скорше. Даже кить дитинка родилася слаба, та могла похрестити та баба, шо приймала роди, но то строго трималося в секреті.

К. В.: *Шо маточка з батичком мали з собов принести?*

Б. М.: Крижму.

К. В.: *Яка она була?*

Б. М.: То 2 метри білого полотна. Уголок крижми був заязаний голубов або червонов ленточков і там клалося 10 рублів. Крижма зберігалася і кить шось могло статися з дитинов і она померла, та ту крижму клали у деревище.

К. В.: *А докить зберігали крижму?*

Б. М.: До весілля. А коли збиралися молоді, та маточка іде та плете віночок. Тот віночок обов'язково маточка має плести.

К. В.: *Де она то робить?*

Б. М.: Дома в себе. До сходу сонця она має піти нарвати барвінку ще з розов і розмарінку, бо то вічно зеленое.

К. В.: *Она то дома має?*

Б. М.: Нет, є спеціальні міста, де то росте у нас.

К. В.: *А де саме?*

Б. М.: У центрі, він і тепер росте у нас. Плете маточка ті віночки, потом священник у церкві кладе їх на голови та божить. Дальше ті віночки дуже зберігавуть, бо кить пропаде, та молоді нараз розходяться. А ще на тих віночках мош ворожити. Мамка, знаву, зашили у парну велику віночки, уби не загубилися.

К. В.: *У церкву мали дитину нести батечко і маточка?*

Б. М.: Айно, мати даже не мусіла іти на хрещення.

К. В.: *Як у Вас кажуть за гостину?*

Б. М.: Хрестини.

К. В.: *Кого кликали на хрестини?*

Б. М.: Раньше робили малі хрестини. Кликали батичка, маточку тай близьких родичів.

К. В.: *А шо готували їсти?*

Б. М.: Готовили дзямю...

К. В.: *То бульйон?*

Б. М.: Кить добра дзяма, та вариться копченое шось, а пстанеся тот бульйон, а дале то всьо заправляється сметанов і молоком. Ще й пісня є:

*Сербай дзямю, пий палинку,
Не впадай ся на фраїрку,
Бо фраїрка чи йой котра яка,
Моя мила все єднака.*

К. В.: *А які імена були поширені?*

Б. М.: Василь, Иван, Міша. Но у нас дуже багато однофамільців, тому давали тройні імена: Петро Юри Мішкового, Иван Мигалья Петрового...

К. В.: *Було такос, шо до року дитину не стригли?*

Б. М.: Було, но не всяди.

К. В.: *Був якийсь обряд?*

Б. М.: Маточка мала стригти; не треба було всьо, но перший клаптик волосся маточка мала удстригти.

К. В.: *А десь зберігали то волося?*

Б. М.: Зберігали. Клали у шириночку та на шкаф, а вать за геренду клали.

Човрі Наталія (далі – Ч. Н.): *Був якийсь спеціальний одяг для жінок, які годували груддю?*

Б. М.: У жінок був більший розріз на сорочці.

Ч. Н.: *Одягали у шо діти?*

Б. М.: Доношовали ядно за другим. Малим дітям робили штанишки з ямок, уби не перебирати каждый раз.

Ч. Н.: *А скільки дітей народжувалося в середньому в сім'ї?*

Б. М.: У нас були багатодітні сім'ї, по 6-8 діти. 10 було у двох сім'ях.

К. В.: *А велика була дитяча смертність?*

Б. М.: Велика... Казали мамка, шо у 30-ті рр. священник не ішов хоронити ядну дитину, а чекав най ся назбирать, та зношували у яден двір по 3-4 діти. Тоди прогресували такі хвороби як: тифус (тиф), холера, дифтерія.

Ч. Н.: *Які коліскові були поширені?*

Б. М.:

*Спи, дітинко, спи,
Очка зажмури,
Пан бо буде з тобов спати,
Ангелики колисати.
Спи, дітинко, спи,
Очка зажмури.*

А вать:

*Спи, дітинко, колишу тя,
Докі не вснеш – не лишу тя,*

*Прикладу тя камінцями,
Сама піду за вівцями.
Вівці будуть травку пасти,
А я буду кужіль прясти,
Вержу кужіли на лавицю
Сама піду на улицю.*

К. В.: *А іграшки у дітей які були?*

Б. М.: У дівчат була кукла з ряндя ядна на всю сім'ю, а у хлопців з ряндя був футбольний м'яч.

К. В.: *Як діти бавилися?*

Б. М.: Коли сказилася кружка вать тарілка та чинилисьме кріцанку – палищив на землі робилисьме квадратики та малисьме поскакати без остановки до кінця. У се майбільше дівчата бавилися.

К. В.: *А ще які ігри були? Може, були окремо для хлопців і для дівчат?*

Б. М.: Туди улиці повні пороху були, дороги ґрунтові були та на улици повно діти було. Ще ховзалися, пірилися – коли осінні роботи були та соняшник зрізали, дале ті шапки складовали в сіни, а вечером там збиралися та палищами били ті шапки, уби насіння упало. Дальше то всьо насіння збиралося і неслося у Ком'яти, а там уже робився олій. Но та під час сяких робіт молодь пірилася.

Весілля

К. В.: *Було таке, що женилися за домовленістю батьків?*

Б. М.: Но, було... і не любилися, а жили. Туй бабка 80-річна, Анталовці Марія Василівна, розказує: “Такімся любила з хлопцьом...”. Она кінчала бухгалтерську школу, то десь у Виноградіві чи в Королеві було, а хлопець був із Рахова. Но айбо їх у сім'ї 9 було, та батько їв пудникав старшого, може на 8 років, айбо такого де сам. Нянько їв уповів, шо удашся за сього Василя, бо він вже договорився, та не треба му буде часть давати. Она дуже ревала: “Нико ня, – каже, – не шкодовав, ни браття, ни сестри, нико. Та взяв ня, двох діти з ним нажилам, айбо я його николи не любила. Пішлам до нього, а там і баба ще, і його батьки... Нам лем постілку малиньку дали”. Но а пак узяли її були на касу в універмаг, шо удкрився був, та робила там мало. Розказувала, шо став автобус “Ужгород–Рахів”, зайшов чоловік тай каже: “Ти мене упознаєш?”. Она упувіла, шо нет, бо то вже роки прійшли були, а він туди пувів, ош ко він, тай казав, ош думав много за нив. Він возив люди на автобусі та узвідав оночан за нії всьо, та став уд нів. “Но та шо, – каже, – таким ся наливала, айбо управилам на автобус тай усьо”.

К. В.: *А які перед свальбов у Вас робили обряди?*

Б. М.: За платьом ішли у п'ятницю.

К. В.: *Но то вже перед самов свальбов, а сватанки коли проводили, хто на них ішов?*

Б. М.: Но батьки рідко ішли, в основному цімбори. Но і був такий чоловік, шо знав говорити фаєн, та він був у ролі свата. Він такой годен бути гоннодьом – тот, шо вів свальбу. А у гоннодя був иєн – весільне деревце.

К. В.: *А з чого тот иєн робили, як він виглядав?*

Б. М.: То була палиця з гілками, на яку вішали пантелики, шириночки тай крішпан.

К. В.: *То у молододі був свій гоннодь, а у молодого – свій?*

Б. М.: У нас довгий час було так, шо свальба була у молододі і молодого окремо. Свальба молододі йшла з гоннодьом тай бандов уд нії, а молодий так само уд себе, та зустрічалися, цульовалися молоді.

К. В.: *А де було місце зустрічі?*

Б. М.: Не було конкретного, а там, де гоннодь ставав. Дальше кой ішли гоститися та окремо сідали гості молодого, а коли поїли та виходили і заходили гості молододі. Айбо то був яден погар, ядна склянка, та каждый пив із того погара.

К. В.: *Може, шось говорили туди?*

Б. М.: Казали: “Голосу, хлопці!” – туди вся свальба починала співати.

К. В.: *А кой гонноді зустрічалися, та може шось між собов говорили, фігльовали?*

Б. М.: Коли молододу приводили, та і викуп за нії просили, просто так не давали, могли і ліси ламати.

К. В.: *А викупали за гроші чи продукти якісь?*

Б. М.: Гроши не були туди ніяких.

К. В.: *А рано як усьо проходило?*

Б. М.: Молоді одягалися та ішли до церкви.

К. В.: *Шо давали молодів у придане?*

Б. М.: Парни пуд голову, довгу парну, ткані покрівці.

К. В.: *А було таке, шо молода мала ушити собі сама рушник, сорочку?*

Б. М.: Рушник мала ушити.

К. В.: *Яка музика грала на свальбі?*

Б. М.: Банда була.

К. В.: *Цимбали були?*

Б. М.: Цимбалів у нас не було.

К. В.: *А які пісні співали свадібні?*

Б. М.:

*Вийся, вінку, вийся,
Бо вже сходить сонце,
Бо вже Божжа Мати } 2р.
Дивиться в віконце.
Вийся, вінку, вийся,
Бо вже Божжа днина,
Бо вже рідна мати } 2р.
Виряджає сина.
Снило ми ся, мамко,
На ладі, на ладі
Нидовго я, мамко } 2р.
В тебе на заваді.
Снило ми ся, мамко,
Тай на тім сусічку,
Глядай собі, мамко, } 2р.
Про мене служничку.
Оніцькі легіні
Заспали, заспали,
Та таку дівочку } 2р.
У Ком'яти дали.*

К. В.: *А може дашо співали, кой у хижі сиділи?*

Б. М.: Тогди на свальби ішли не напитися, но айбо жона слідкувала за чоловіком, та кить він уп'є більш як треба та шепче йому ош думів час. Но та котрий чоловік послухався та вставав, та гості начинали пісню:

*Ба што тото за чоловік,
Штося жони боїть,
Жона в корчмі п'є, гуляє,
А він діти бавить.
Прийде жона з корчми –
Никне у колиску,
Дітина ся розповіла –
Швак газду по писку.
Жоно, моя, жоно,
За што сь ня вдарила?
Дітина ся файно бавить,
Лиш ся розповіла.*

Після сього вже жона заганьбиться і чоловік сідає, тай починають співати пісня за пісньов.

К. В.: *А банда була оніцька чи заказовали з другого села?*

Б. М.: Нет, наша була.

К. В.: *Свальби де робили?*

Б. М.: У хижих, а потом начали і шатри робити.

К. В.: *А куди май часто йшли жити?*

Б. М.: До дівчини, хлопець був приймак. Но і кой за платьом ішли та обряди проводили.

К. В.: *Се за динь до свальби?*

Б. М.: Айно. Туди перец пекли і робили перец із соломи, клали у тайстру та ішов пак гоннодь до молодої. Там жінки були хитрі, та украли солон'яний перец, бо він тот дуже мав сокотити.

К. В.: *А молоду не прятали?*

Б. М.: І молоду прятали, а пак завивали у вилахи. Дружбове з молодим мали її найти. Дальше начинали бавитися: жони намастятъ руки у сажу та до хлопців убниматися лізуть та помастятъ їх тив сажов, а хлопці не видять того, та пак уд сажі ходять. А ще курячі лапки позабавувать хлопцям у шапки, та ті ходять пак із лапками.

К. В.: *Робили богрейди?*

Б. М.: Робили, у нас на то косички кажуть, із розмаринки.

К. В.: *Кілько кликали пар дружбовів?*

Б. М.: У нас усе ядна пара.

К. В.: *У які дні май часто робили свальбу?*

Б. М.: Вівторок і четвер, а у радянський період перейшли на суботу.

К. В.: *А на наступний день шо було?*

Б. М.: Ушінки.

К. В.: *Но та ко на ті ушінки приходив?*

Б. М.: Уже лиш свої. Там молода уже не радуєся, а ревати хоче. Туди співають:

*Пропилисьме біле дівча,
Пропили-пропили,
Та прийшлисьме поникати,
Цисьме ни втопили.
Пропилисьме біле дівча,
Учора-учора,
Та прийшлисьме поникати,
Яка його доля.*

Ч. Н.: *А весільний коровай був?*

Б. М.: Перец то називається. Була спеціальна жона, яка пекла тот перец.

К. В.: *А який він мав вигляд?*

Б. М.: Круглий, припаражений, всередині з дирков. На нього язали рушник ушиваний та йшли так до церкви. А пак на ушінках ламався і роздавався кожному. Перші ламали молоді, та ко більше уломить та буде головним в сім'ї.

Календарна обрядовість

К. В.: *Які сята у вас празнують?*

Б. М.: У нас у селі 11 серпня 1874 р. падав страшний град, який понишив ушиток урожай, шо людям не було шо їсти. Уд товди є Градова п'ятниця – у нас тото пятое сято, нич не робиме. Даже коли жид був головов колгоспу, та казав, шо в тот динь не робити. Айбо то держать не 11 серпня, а іменно у п'ятницю перед Преображенієм.

К. В.: *А які зимові свята у Вас празнують, які з ними пов'язані обряди?*

Б. М.: Но пак Михаля у нас храмовий празник, та туди до нас ідуть із других сіл.

К. В.: *А на Андрія проводять якісь обряди?*

Б. М.: Тігали у дівчат ліси. А кой жиди туй жили та дуже боялися того празника, бо знимали ліси та замітовали їм на кришу.

К. В.: *А ліси плетені були?*

Б. М.: Нет, перелази були плетені, а ліси з ляцьок були.

К. В.: *А дівчата ворожили?*

Б. М.: Не знаву.

К. В.: *А Миколи як празновали?*

Б. М.: Миколай усе був. Кіть лиха дитина та ріску клали, а так та усе по кощі цукру.

К. В.: *А чобіт де клали?*

Б. М.: На подоконник. Усе чистили чобіт, усе чистий був.

К. В.: *Як готувуться до Сятої вечері?*

Б. М.: Готують 12 страв пісних, та коли зірка сходить, сідають усі за стіл вечеряти.

К. В.: *А які саме страви готували?*

Б. М.: Кампот, палинята-різанці, які дають у бульйон, пасуля, фанки, гриби.

К. В.: *А хто ходив колядувати?*

Б. М.: Рано хлопці несуть яйця, дале потом ідуть весилити. Кажуть: “Принісім вам яйця”, а яець нияких ніє.

К. В.: *А шось дають їм?*

Б. М.: Цукор і гроші, но гроші не дуже дають. А мамка розказували, шо давно перецики пекли та давали.

К. В.: *А перецики то шо?*

Б. М.: Колачики такі.

К. В.: *Но а далі хто ішов?*

Б. М.: Після обіда ідуть уже із дзвіздов.

К. В.: *А була якась колядка, яку колядували лиш дїточки?*

Б. М.: “По всему світу” – то всі знавуть у нас, і ще ядну:

*Над містечком Віфлєсом
Ясна зірка сяє,
А в облаці хор ангельський
Коляду співає.
Пастушки дуже зраділи
І біжать питати,
У вертепї породила
Сина Божя Мати.
І зраділа вся Вселенна,
Що Христос родився,
Три царі поклони дали,
Ірод засмутився.
Веселїться, господарю,
У своїй хатині,
Хай щасливо проживає
Вся ваша родина.
Най Ісусик Вам простягне
Ручку благодати,
Най полине всяке добро
До вашої хати.
Хай радїє вся родина,
Бога прославляє,
Бо Ісусик ся рождає,
Христос ся рождає.*

К. В.: *Відколядували, а дале вінчували?*

Б. М.: А дале: “Вінчуву, вінчуву Вам, пане газде, сі сятки попровадити, у мирі і здоров'ї, ліпших-кращих дочекатися, Новому року вклонитися, а Вам, пані газдиньо, доброго здоров'я”. А дале пак ідуть із бетлегеном...

К. В.: *А коли дїточка ще лиш заходять у двір, то як гойкавуть?*

Б. М.: “Пане газде, дасте весилити?”. Но а на другий і третій дєнь пак ходять з бетлегеном.

К. В.: *А які в них там дійові особи?*

Б. М.: 2 пастирі, дідо, запрошувач і ангели.

К. В.: *А костюми які в них?*

Б. М.: Чорні штани тай біла сорочка, безрукавка, шапки. Но а в нас ровта ще пак ходить.

К. В.: *Ровта тото як?*
 Б. М.: То, коли хлопці до дівчат ходять колядувучи.
 К. В.: *А коли відколядувала ровта, та гостять їх дівки?*
 Б. М.: Гостять.
 К. В.: *Василя як святкують?*
 Б. М.: Язатися ідуть.
 К. В.: *То як?*
 Б. М.: Язати Василів ідуть. Беруть фляшку палинки та ідуть у гості, а там гостина спіхуєся. Тай ідуть вінчовати.
 К. В.: *Тоже має бути як на Сятий вечір? Перший хлопець зайти має?*
 Б. М.: Айно.
 Г. А.: *Та лиш чоловіки можуть ходити?*
 Б. М.: На зло можуть спеціально дівку першу загнати, уби не було везіння.
 К. В.: *А на Старий Новий рік не готували таку вечерю як на Сятий вечір?*
 Б. М.: 13 січня робили тоже таку пісну вечерю.
 К. В.: *А 18 січня у Вас є Бабин вечір?*
 Б. М.: Ай, туди строгий піст.
 Г. А.: *Чи існував звичай засівання на Старий Новий рік?*
 Б. М.: Тепер уже, а раньше нет.
 К. В.: *А щедрування на Старий Новий рік такі самі як на Різдво?*
 Б. М.: Раньше були такі самі, то тепер уже придумали разні.
 К. В.: *А на Бабин вечір тоже ідуть щедрувати хлопці?*
 Б. М.: Нет, лиш жонам не мош ходити, бояться жони усе.
 К. В.: *А Водохреща як проводять? Як у Вас кажуть, Водоці?*
 Б. М.: Водоці... то у церкви у нас велика удправа, сятять воду, а потом ту воду думів приносять та хижу сятять, господарські двори.
 К. В.: *То хто має сятити, чоловік?*
 Б. М.: Нет, хоть ко може.
 К. В.: *А у сад ідете?*
 Б. М.: У сад нет, у нас такого ние. А на Стрітення свічка сятиться та з нив усі угли убходити треба у хижі.
 К. В.: *А далі та свічка зберігася?*
 Б. М.: Ай, та коли гримить дуже та ту свічку палять.
 Г. А.: *Ішли купатися у проточнів воді на Водохреща?*
 Б. М.: У Ком'ятах усе ішли, а у нас нет, бо туй ние ріки.
 К. В.: *Благовіщення як святкують?*
 Б. М.: Благовіщення дуже святкують, бо то дуже великое сято. Мамка все казали, ош на Благовіщення і яйце з гнізда не мош узяти. А ще приказували: "На Благовіщення і потя гніздо не мурує". Давно було такоє, ош кіть на Благовіщення корова утелить теля, та його убивали.

К. В.: *Такой у тот день, кой родилося?*
 Б. М.: Ай, такой нараз іменно за то, шо не мош було никому нич робити.

1. Дитина з іграшкою. Фото з приватного архіву жительки села Онок Білак Марії Василівни.

2. Весільна пара. Фото з приватного архіву жительки села Онок Онисько (Заріцької) Гафії Михайлівни.

3. Весільна пара. Фото з приватного архіву жительки села Онок Свіщо Анни Данилівни.

4. Вертеп. З приватної колекції жительки села Онок Лісіцкі (Русин) Маргарити Юрївни.

Володимир ФІЛЕЙ
студент II курсу

Дата: 15.07.2018

Село: Сасово

Район: Виноградівський

ПІБ інформатора: Данко Марія Антонівна, 1954 р. н.

Уродженець: село Сасово

Освіта: вища

Опитував: Філей Володимир.

Тема розмови: Січовики, дивізія “Галичина”, Голокост та інше у розповідях мешканки села Сасово

Данко Марія (далі – Д. М.): Біля Василя Безділі жив мій дід. А вже біля нього жив Дусин. А далі Фозекош. Біля них був єврейський будинок. Там тепер новий будинок, ото Сакалош побудував. А далі Яна Філіпка у тому ряду.

Філей Володимир (далі – Ф. В.): *Там жили німці?*

Д. М.: Ага. У тому ряду німці жили у нас, там, де Безділя жив. Біля Федора. Його ім'я було не Федір, а як принца, Фердінанд. У Дусина рядом коло нас і у Фозекоша. Чого? Бо у діда мого був файний будинок і сусіди за його зразком наробили файні будинки. Там жили німці, а напроти була кухня німецька. А в інших будинках по селу теж жили німці. По цілому селови не в усіх, у бідних не, лиш ко був багатий. У мого діда була конюшня тай конюхи. У німців була така цивілізація, що коні було треба, ще були галети, шоколадки такі. Нянько все розказував, як німці йшли їх пригощати. Німці, як ішли коней годувати, конюхи, що в них жили. Кухня така в них була, там лиш солдати, офіцери їли. Діти не їли, лиш нас, дітей тай жін, пригощали тими галетами. Се як німецька була частина, а в другий раз дивізія “Галичина”, знаю лиш, що в нашому селі два раз були: німці тай ця дивізія. Були ще “Нахтігаль”, тай дивізія “Галичина” – ісе були українські, а були ще й руські. Хочу підкреслити, як ся цивілізовано поводили по всьому селу.

Ф. В.: *Німці?*

Д. М.: Німці.

Ф. В.: *І які відносини у них були з людьми?*

Д. М.: Дуже були хороші.

Ф. В.: *А пам'ятаєте, скільки десь німців було?*

Д. М.: Я то не можу сказати, лиш знаю, що два рази туй німецька частина дислокувалась.

Ф. В.: *Ото в началі і в кінці війни?*

Д. М.: Ото було 42-го і 43-го року. А не раз протягом війни проходили через село військові частини. Раз італійські проходили.

Ф. В.: *Туй?*

Д. М.: Проходили. Що було цікаво: мій няньо був хлопчик, йому було 12, він з 30-го. У 39-му, коли була Карпатська Січ, сюди прийшли мадяри, та з хлопчиків-підлітків створювали воєнізований загін, легенти називалися. Та в'ни з ними займалися, їм було цікаво, та їм пояснювали, що всі солдати, що йдуть – італійські. Форма у них була така легка, що під Сталінградом всі померзли. І ще окрема сторінка за євреїв, у нас було їх дуже много, 48 єврейських сімей. Не було 48 будинків. Було таке, що в одному будинку жило декілька. У нас було много людей в селі. Два збереглися до сьогодні. Один заді магазину, там зберігся внутрішній дворик, а 10 років тому зробили ремонт, тому цей будинок зберігся наполовину. Там, де Сакалош, там був їх господарський двір, а де амбулаторія, там жили Баші.

Ф. В.: *То єврейське прізвище?*

Д. М.: Се айно, а здебільшого я знаю лиш імена. Наш Раян, що приходив 2 місяці тому, то єврей. І його страшно зацікавило, що він хотів з нами співпрацювати, але тої ночі, 20-го лютого, як взяли їх, 50 чоловік було волонтерів, таких, як він. Та взяли їх уночі без речей, без нічого. Та з Мукачева у Відень відправляли. Но він там не був, він вернувся через рік, 15-го року. Він добрався до нашого села. А мав завдання по всій області: Львові, Чернівцях, збирав гроші на кладбище єврейське, то всьо його робота. Він дуже діяльний, Раян той.

Баш тай Шлоц – ото були май багатші. Там, де Петрачко, по центральній, ще Герцковіц жили. На углі, де Сакалоші купили дом, там Кохман жив, а та Човбанка, що там живе, та в неї всьо життя прізвище Кохман було, за тим місцем, де єврей жив. Ще Айгліц там, де синій бар, жив.

Євреїв забрали в жовтні 43-го. Одна сім'я, сись Баш, дуже розумний був. Він спас двох своїх хлопців, до початку війни вони виїхали в Америку. Вони були дуже молоді. Доки сюди німці не прийшли, а німці зайняли раз Чехію 14-го березня, 15-го дозволили мадярам і Закарпаття зайняти. Як мадяри нас зайняли 39-го року 15 березня, та вті порядки повернулися, що раніше, бо до 39-го року туй чехи були. І фактично, моя бабка народилася у Австро-Угорщині, бо вона 1903 року, її дідо був Фердинанд, бо священник розпорядився, як народиться хлопчик, та так, як принцови дасть ім'я. І люди пам'ятали ті декотрі порядки. Дідо і в Америку з'їздив, а пак у Австро-Угорщину, фактично 1914 року перед війнов, бо війна'ся начала в серпні. Йому лиш 18 було, та його в армію не взяли. Пішов на заробітки, бо тогди людей без грошей брали, а пак знимали з них то. Много їх було в Америці, Бельгії, Франції, та їхав в

одній державі, а вернувся 20-го року – вже му коруни дали на границі. А пак женився. Моя бабка з 31-го. Вона жила при 6-х режимах: народилася в Австро-Угорщині, в 16-17 років вийшла заміж, далі була Чехія, далі мадяри 39-44-го, далі знов чехи прийшли, далі 45-го, а фактично 44-го, руські зайшли. Як зайшли руські у жовтні 44-го, та ніяка влада не була. Був беру(в), мій дідо розповідав, коли влада була чеська 20 років, що змінилось. Чеська влада не дуже була лояльна до народа, особливо до селян. Мадяри хоть-які були, але до людей ся краще ставили. Вони ходили по дворах, та не важно, чи бідний був, вони перевіряли, бо мадярську мову рідко ко знав. Та як зерна не було, пшениці, бо кукурудза не зерно було, та в кого не було, они давали.

Ф. В.: *Та ліпше жилось туй при мадярах, чим при чехах?*

Д. М.: Ага. І дуже багато було євреїв. Вони мирно жили, мій дідо розповідав. Наприклад, коли релігійні свята були християнські, та євреї бог-зна що не робили. І у суботу наші люди, Ісус Христос же тоже єврей був фактично, виховували священники, що у суботу...

Ф. В.: *Держати треба.*

Д. М.: У суботу'ся не робила велика робота. До обіда жони вже поварили, всьо було готово.

Ф. В.: *Се ваші обичаї, чи євреїв ви тепер кажете?*

Д. М.: Наші.

Ф. В.: *Подражали, тіпа, євреям?*

Д. М.: Не то, що євреям подражали, а тисячу років християни суботу держали. А пак єпископи допетрали у 10-му чи 11-му столітті, бо пак як'ся посварили 1054 року. Священникам прийшло в голову, що Ісус Христос воскрес третього дня, та треба святкувати Воскресіння Христово, у церкву ходити. Християни ж до того тоже у суботу до церкви ходили. І треба на християнських храмах класти хрести. У нашому селі була така традиція, що у субботу'ся нич не робило: не прало, бо тим бити треба, не зваряло, лиш їсти'ся варило, тай то до обіла. А була вечірня, лиш не так, як типирь, у 6 часів, а скоро, у 3 часи. Уже не мали бути ні на полях, ні на землі. А землі було много, робота лиш сільськогосподарська була. Та була двойна оренда, а євреїв було дуже багато, но жоден єврей не обробляв землю.

Ф. В.: *Жили багато?*

Д. М.: Они були хитрі, багато євреїв бідні були. Лиш пару євреїв мали свою землю. Здебільшого євреї орендували. Наприклад, Оцинка мала землю аж до дамби, і брав в оренду єврей Шворц від неї землю і роздавав нашим людям в оренду – подвійна оренда була. Чи вигідно їм то було. Они магазинчики держали. Там, де Присята Діва, там тоже єврейський будинок був. Там, де пам'ятник солдату, ще один був. Там жив єврей, що ритуально різав кури, бо они самі собі не різали. У нього була така кімната, то був різник їхній,

там був булинок такий великий, три кімнати були. Коли прийшли радянські війська, та там класи зробили, школу відкрили. І там, де Василь Човбан, там жив їхній рабен, що молився. Священик їхній був у нашому селі, але синагога була в Чорнотисові.

Ф. В.: *А туй, у вас, бужні не було?*

Д. М.: У нас не було синагоги, хоч євреїв було багато. Синагога була у центрі Чорнотисова. Ото при радянській владі перетворили у клуб. На місці тої синагоги типирь нич не є, але рядом є капличка. Но від синагоги на відстані 6 метрів нич нема, оби як прийдут нащадки євреїв, та вказати їм, де була їхня синагога. Ще хочу казати, що як їх забирали у жовтні 43-го...

Ф. В.: *Я вас переб'ю, а хто їх забирав?*

Д. М.: Суто самі німці, ни мадяри, нико. Нянько розказував, бляхи в них були, зондер чи поліцейські.

Ф. В.: *Бляхи?*

Д. М.: Туй лиш такі бляхи у німців були, каски, жовтий місяць був. Та туй автомати в них сяк, а туй бляхи були. Як їх забирали? Значить, ще перед тим, 42-го року, на будинки зірки напричиньовали з бляхи жовті. Єврейську зірку Давида они попричипляли. Ніхто не знав, нащо їх забирали, куди. Їм казали не брати з собов нич, лиш одяг, який можут у руку взяти, а в другу їжу. Усьо майно їх лишилося, і пішком їх везли.

Ф. В.: *Пішком, а не на возах?*

Д. М.: Я хочу казати, на возах лиш пару, котрі євреї були багаті, ото чорнотисовські йшли. Євреї они ж у шапках. Нянько розказував, що всі наші люди, як їх забирали, они ж віділи їх по зірках, та їх попередили за час, чи за кілько, що можут з собов взяти на возах, но не єврейські вози. Они попросили наших людей, щоби їх підвезли, котрі май старші люди. Та й з нашого села ішли на наших возах. Була команда везти старих тай дітей, но діти май часто пішки йшли. Та євреї ж були в шапках, а дакотрі наші їх познавали. Перед нашим дідом єврей шапку зняв. Мовчки'ся прощали. Ци кось би з них ревав, ни слова. То не мош було забути, як усі люди стояли на дверцох та провожали їх, бо они йшли з других сіл, а наші'ся приєднали. Везли їх у Теково, там був пішходний міст та був паром. Туди їх вели, а на залізній станції їх погрузили у вагони. А ко много з собов взяв речей, та лишився на станції. А їхні будинки повставалися. Коли они йшли, та просили наших людей приглянути за їхнім майном, та у нашому селі ніхто не займався таким мародерством, оби грабити. Ото, що вни дали парни жонам самі, ото айно.

Ф. В.: *А я чув, казали туй, що всьо люди забирали, а що не взяли, та везли в якось гетто в Виноградово.*

Д. М.: Ото не тогди, коли їх забрали. Ото май пізніше. А коли їх забирали, та они лишили когось, ко буде никати за їхнім майном, а комусь щось і

дали. Они не знали, що не вернуться. Їм казали, що треба йти. Ото було дуже страшно, дивно, бо їм не казали куди, лиш казали, що з собов у руки взяти. Ото вже після, коли 45-й рік, коли руські прийшли. Коли у нашому селі руські були і міліціонер був, і вчителів загнали були. Чотири вчителі прийшли в наше село із східних областей. До 50-х років не знали, що буде, бо коли був 45-й, та частину Німеччини звільнили були, лиш Берлін не взяли були, они май у Польщі були – Освенцім, у Прибалтиці були.

Ош інтересно, що радянська влада поревала за тими євреями, бо оти Шварцови сини уночі прийшли два. До кінця 50-х років сі єврейські будинки були на балансі сільської ради. Они чекали, ош ще'ся родичі об'являт, я вто не можу казати. Но сільська рада продавала уже ті будинки, ко купував із громадян нашого села. Май файні будинки залишилися під фельдшерсько-акушерський пункт. Де Шворци були, там було управління колгоспу. Туй зробили магазин. Від Назаренка та Довгомелії пак купили були. В кінці 50-х років, коли від сільської ради викупили їхні будинки, та прийшли ті Шворцови два, бо казали їм, би прийшли до Ферчо Банчі, бо Фердінанд то офіційно, та коли прийшли, та казали їм, оби копали. А там велика лада була така залізна, дідо то закопав, а пак дале їх повів, де вто. Спали у чулі, у соломі там. А тітці було 7 років тоді, то нянькова сестра. А коли прийшли звідати, ош чи віділи, та вна казала, що віділа, но дідо її побив. А чого за них звідали – не знати. Та із тих, много було, що їх вивезли, та лиш'сі два вернулись уночі, тай ще один. Або тот'ся пак повісив, бо їх було 11 у сім'ї, а він один'ся лишив. А вті прийшли, тай пішли двоє. Так що, фактично, отот Баш, що їх випровадили, двоє братів, тай сестра їхня менша, ті, що спаслися, та пак звідали за родичів, де спаслися, та сестра їхня була в Америци. А сюди прийшли, то було 29 років тому, ще Радянська влада, Горбачов був, та пак їх на мікроавтобусі, я тоді перший раз мікроавтобус віділа, їх привезли з Америки, як туристи. Ми йшли з школи, Надія Карпівна, покійна вчителька. Она по-мадярськи знала, а я мало по-англійськи знала. І ми думаємо, що вто за група людий: два дядьки там були файні, інтелігентні. Чого звернули'сьме увагу? Ото був місяць травень, в них волосся було ймито приколками тай бантиком. А я думаю, яка стара чудна. А тоти два діди фотографували церкву, Локотошу тот колодязь, школу, стара ще була вчительська. А я мало познавала, ош то Баші, а один із них мого батька познавав, но в них було півгодини: прийти, поникати будинок який був. Там був магазин, тай старий садик, там, у центрі, жили три єврейські сім'ї. Я кажу їм, ош ваш будинок недавно розбили та продали бідній сім'ї, а я пак пішла туди та принесла тим Башам череп утти. Типирь їхній внук був у нашому селі, но ти вже повмирили, Раян ми казав, по інтернету зв'язалися, Дешко тоді глядав мене, но мене не було тоді. Євреї були туй і чорнотисівські, а я

пам'ятаю млин у них був, та як мололи там, лиш приходили, та робили туй, один взуття правив. Но наші, сасівські, євреї загинули були в Освенцімі, тай ще туй десь. А нянько розказував ми, що у суботу любили їм ходити палити вгня, бо електрики не було. То вже були 60-ті роки. Поважали один одних, не було ніяких конфліктів. А в Чорнотисові було пару сімей. Вони виїхали у 70-х роках. А що май файні їхні будинки були, та був магазин, що Назаренки купили, а інші продали. Там, де Віра Карлівна Бідзілі жили. А нянько мій розповідав, як у школах гімн співали підкарпатські русини. А з землею робили, що хотіли. А маляри ходили по будинках та несли зерно, дітям давали у школі скибку хліба тай молоко, тай запровадили один клас малярський. Нянько ходив у клас військового навчання для хлопчиків 12-ти років, левенти називалися. Мамка вчилася по-русинськи. А нянько у малярському вчився.

Ф. В.: *А не пам'ятає, як малярів називали, піряши?*

Д. М.: А-а, ото жандарми, піряники. Ото піряники завто, що форма у них була і перо на шапках.

Ф. В.: *А люди як їх кликали, жандарми?*

Д. М.: Піряники, так і кликали. Не любили їх люди. Пірянику'ся і бояли, або більше було порядку. Нико не ходив сам, все ішли двоє. Піряники із зброю ходили. Національне с'ятю було у маляр 15 березня. Они мали прийти в обід по договору. Бо чеських солдат мали відізвати, а їх не відізвали. Та прислали їм письмо, бо не було ж телеграфа, а солдатів їх був пост, де був бетонний міст. Они там кулемет поклали. Они не мали йти на відступ, а на коньови прискакав з письмом, та они поскакали з поста. Они не мали йти ще, а йшли зрана, співаючи, ще світало. У них с'ятю було. А наші хлопці попрубуджались, ош шум такий. А ті, що на постах були, відкрили кулемет, та вбили 18 солдат їхніх.

Ф. В.: *Малярів чехи?*

Д. М.: Айно.

Ф. В.: *Туй у селови?*

Д. М.: На кордоні. Ото коло Гавейки був кордон. Они ж не знали на пості, чого ті йдуть, співаючи, що мають передавати. Они політику не знали, думали, що наступають. А на переході між Сасовом і Чорнотисовом був залізнодорожний прохід, тай никали за путями, ото ще при Австро-Угорщині набудували, та там були будиночки і сі обходчики никали за залізничними путями. Там жив Гавелка, Зденка у нього дружина була. Та він лишив її там, а сам мав особисті рахунки з мадярами, та теж пішов у них стріляти. Из тих, що постріляли, двоє були чорнотисівські, та жони так ревали. А мого батька тай його брата, стрія Юру, моя бабка копачом була. Та бабка загнала дітей у будинки, та попрятала їх. А малярський солдат прийшов із факелом, будинки були тоді дерев'яні.

Та старий Деяк, муй дід, Шуба, та взяли городину, а бабка їм дала верету, та стали п'ятеро, а малярський солдат ішов із смолоскипом, та добре, що знали по-малярськи говорити. Та вти п'ятеро людей фактично спасли село, бо хто знає, як би то'ся повернуло. Та кажуть їм, ото не ми їх повбивали, а чеські солдати. В'ни думали, що то наші стріляли. Товди в село йшли січовики, везла їх машина, із Хуста. А нашого народа там було немного, а Шухевич же організував із галичан. З нашого села був один і форма в нього була січацька. Його стрій, що жив у колонії при селі, був січовик. А вже за Хрущова дали наказ переселяти із тих хуторів у село. Богаші, Головки, Івашко жили в тих колоніях. Но пак тот один січовик втік у Міжгір'я дись. Криванич го прізвище було. Та маляри кого з січовиків не вбили, увезли в табір за Чопом. Його син пак був голова сільради. Тоді його батько не був корінний, бо жив у колонії, а колонія була лиш до с. Сасова. Они з Міжгірського району були переселенці. У нас війна'ся начала у Сасови 15 березня рано, коли прийшли маляри. Та ко'ся спротивляв, забирали у колонію, того діда, що Звір забрали був Штець. Їх дружини дізнавались за них, та прогнали їх. А усіх, кого привезли на сільраду, ніхто за них не знав, бо чи увезли їх, чи розстріляли, та вбили коло Тиси. А Штецьова дружина поїхала туди, звідки була родом. Син того, що повели, пак став добровольцем у радянську армію. Ото був справжній доброволець з нашого села. Товди записовалися у дві армії добровольцями, один – у радянську, а двоє – у чеську. Чеська була дивізія Людвіга Слободи, ще до малярів. Та той дислокувався в Хусті. Той Данило тай Арік Човбан, наш ветеран, прийшли двоє пішком у Хуст і там'ся записали у чеську армію. Єдна Польська була армія Крайова, а сі пішли у чеський загін. А 17 добровольців було. Було й більше – до кінця війни виявилось. У нас у різних арміях люди були. Одни – в малярській, їм маляри платили гроші. У німецькій армії, але в малярських загонах були ще. Івана Омеляновича батько, йому повезло, що попався чесний солдат. Бо у нас історія мало не та була, ми ніколи українцями не були, лиш 57-го року, як нам паспорти дали. Йому попався хороший офіцер, що не відправив його у Соловки. Та було не 17 добровольців, а 22. Човбан був останній, що помер недавно. Яка би не була влада, наші люди не протестували. А коли прийшли руські, та причікували, що буде, бо колгоспи не нараз були. Люди боялися. Не було такого, що не хотіли йти у колгоспи. Наш дід і документи спалив. При Горбачові людям давали якусь валюту. Так'ся бояли малярської влади. Всього 6-х з села забрали були: Чейпеша, Шуби, Олги, там, де Жанна Михайлівна. Того осудили на 10 років, хоть землі мав много, айбо й сам робив, бо треба було куркулів якихось осудити. Треба було давати 3-тю частину з врожаю.

Іван ПАНАСЮК
студент II курсу

**“...Я ПАМ'ЯТАВУ МАДЯРІВ.
ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ЧЕХІЯ БУЛА В НАС...”**
(етюди життя наратора з села Боржавське)

Дата: 05.07.2016

Село: Боржава

Район: Винограївський

ПІБ інформатора: Василь Онисько, 1923 р. н.

Уродженець: с. Боржава

Опитував: Іван Панасюк

Панасюк Іван (далі – П. І.): *Розказували нам, що раніше тут було багато жидів?*

Василь Онисько (далі – В. О.): Да раньше, до советської власті, жиди були, або много не було.

П. І.: *12 родин нарахували – були.*

В. О.: Та то пак чуєте, то не много! То пак було, в мене брат туй був, вже вмер, доброволець був з 23 року.

П. І.: *Брат ваш?*

В. О.: Ай! Брат.

П. І.: *А сам пішов чи забрали?*

В. О.: Хоч-не-хоч, а й так ймали.

П. І.: *А міг не підписатися та не йти?*

В. О.: То не так було.

П. І.: *А як?*

В. О.: Хоч-не-хоч – вхопили тай всьо... Мені 10 годів було, як він йшов. Копались 'ме такі декони прятатися.

П. І.: *То люди самі копали?*

В. О.: Самі, самі. Я їм їсти носів туй вберега.

П. І.: *Копали, бо боялися?*

В. О.: Та як нит – туй раз, тай всьо.

П. І.: *Тут війни не було?*

В. О.: Не, туй не було. Туй хіба одна бомба впала, міст взорвали, щоб не пішли німці.

П. І.: *А німці тут були?*

В. О.: Нит! Мадяри були, а пак чехи. Я памятаву мадярів. 20 років Чехія була в нас. Й то памятаву та туди вже, коли руські зайшли та мадяри були. Туй ни була хата така стародавня, та шось 10 їх там жило, а я малий був та корову пас у попа. Та давали ми 20 копійок. Та то були гроші! Бо всяко було, були бідні тай багаті, як і типир, є, в кого не було землі та купляли – приїжали, купляли.

П. І.: *Хто купляв, мадяри?*

В. О.: Та всі – й мадяри. Пак поуходили, як руські прийшли [далі йде розповідь про військову службу на Камчатці]

П. І.: *Кажете, два брата були у вас: один – доброволець, а другий – тоже?*

В. О.: Да, мусили йти, бо забирали.

П. І.: *А вернулись здорові?*

В. О.: Да прийшли здорові, або то й нерви, та й такі, еден казав, шо був посильний у полковника замдивізії, мав пістолет.

П. І.: *А як звали брата?*

В. О.: Іван.

П. І.: *А другого?*

В. О.: Другого – Міша.

П. І.: *Но той тоже був добровольцем?*

В. О.: Но!

П. І.: *А в одному місці служили чи в різних якихись?*

В. О.: Одільно, писали, шо по рації говорили, казали їм йти вперед.

П. І.: *Далеко дійшли? Були в Чехії?*

В. О.: Були-були, лиш туду й дійшли!

П. І.: *А коли руські прийшли, та люди як реагували: радувалися чи нет?*

В. О.: Но кілко мені було – 11 років, та я не видів, щоб ся радували, калхози поробили.

П. І.: *А тоді, до калгозів?*

В. О.: Нет! Більше було бідних, ги типир. А в 48 році калхози вже основали, то не підписувалися, шо хоч в калгоз іти, то мусили й не хотіли. Я памятаву – 40 їх пішло за перший рік.

П. І.: *40 людей за перший рік. А другі – не?*

В. О.: Нет, не хотіли. Приходили та забирали в них всьо. Та підпис пресли і били, і всьо.

П. І.: *А підпись нашо? Шо йдеш в колхоз?*

В. О.: Шо йде в калхоз.

П. І.: *І всьо забирали – худобу, техніку?*

В. О.: Всьо: коні, воли, всьо.

П. І.: *А чого більше було: конів чи волів?*

В. О.: Воли тут були більше.

П. І.: *А було таке, що люди мусіли худобу різати, дерева фруктові, щоб податки не платити?*

В. О.: То не так було. То на сільраді був список, що в тебе є посажено, та йшли перевіряти. Та кіть ти зрізав, то та звідали нашо, чого і як.

П. І.: *А коли в 30-ті роки туй жиди були, та чи мали свою бужню, цвинтар?*

В. О.: Нет, не було. В Хусті їхня кантора там була, жили й туй, а на такео туда йшли.

П. І.: *А чим займалися?*

В. О.: Не хотіли копати. Вать шось такео лем в себе дома: ресторани, чайні, корчми.

П. І.: *А де була корчма?*

В. О.: Там дале. Така двохетажна хижа була, жид там був главний.

П. І.: *А як го звали, не помните?*

В. О.: Де не помню – Мошка!

П. І.: *А жив такой там?*

В. О.: Но, він ниже жив. Много'ся настроїв. Всячино – і магазин мав, такі комнати були. Люди сиділи-випивали, а више було такео, ги ресторан. То вже ко мав май гроші, то туда йшов.

П. І.: *А другі жиди чим ся занимали?*

В. О.: Вни тоже таким'ся занимали. Туй був або више. Такий, казали Чорний жид – чоботар був.

П. І.: *А після війни, ко платив та могли жити в жидівських хатах?*

В. О.: Ко мав гроші! Та й то не хоть кому – добровольцю, воїну.

П. І.: *А хижі жидівські пусті були?*

В. О.: Да, да!

П. І.: *А хто то вивіз?*

В. О.: Та шо, то-то не довго було. Були такі, шо вже й через рік жили, в район ходили та...

П. І.: *А лишилася тут хоч одна жидівська хижа?*

В. О.: Ние, всьо порозсипалося.

П. І.: *А люди як із жидами, нормально жили чи було всякео?*

В. О.: Не, не, не! Всьо добре все було.

П. І.: *А держали суботу?*

В. О.: Дуже.

П. І.: *А люди їм помагали в суботу?*

В. О.: Мамка, шість нас було, та мамка каждую суботу йшла у 8, прийшла дись у 6, все так було.

П. І.: *А чим платили?*

В. О.: Продуктами, ко чим, ги тот казав, або гроші в них були.

П. І.: *А чим ся відрізняли жиди од наших? Одяг, пайслики може?*

В. О.: Нет, нічим! Так, ги типир, всі еднако були. То мадяри, коли ходили, та в свому ходили. Били, кіть кось сидів, вать шо не мож було, але так собі сидіти.

П. І.: *То мадярські жандарі, а чеські такео не робили?*

В. О.: Не-не, то мадярські.

П. І.: *А мали заставу тут чи приходили?*

В. О.: Май приходили.

П. І.: *А з людьми як були мадяри – добре чи не дуже?*

В. О.: Раз ліпше, а пак, на кониць війни, вже не добре, вже нет.

П. І.: *А ті жиди їли такео самос, як наші?*

В. О.: Но, як казати, там було м'ясо. То шо держали птицю такео, а шо нет – та на базар.

П. І.: *Таке – свині, корови не держали?*

В. О.: Нет.

П. І.: *А купляли в людей молоко, яйця?*

В. О.: Молоко купляли дуже в чияди, бо не хотіли тяжко робити.

П. І.: *А казали нам, шо був чоловік, який прятав жидів. Та ви не знаєте, як його звати, де жив?*

В. О.: Памятаву, ото Цупик Михайло. Та там жив, як на Костаковицю. Держав раз одного, пак ши з Хуста 4 прийшли, в себе дома держав, в подвалі. Та раз в тиждень водив їх в ріку купатися вночі, щоб нико не видів. Та держав п'ятьох, пак в кінці 45-го, ши з Хуста прийшов еден.

П. І.: *А люди помагали продуктами, вать шось такео?*

В. О.: Йому жиди гроші давали. Він купував, шо їм треба.

П. І.: *То були вже старші жиди чи й діти були?*

В. О.: То вже такі чоловіки були. Їх пак возили на возах, коли відці. Та везли гет, за мадяри, кудась туда.

П. І.: *А чи помните, як звали тих жидів, яких Михайло врятував?*

В. О.: Не, не знаву.

П. І.: *А з тих хтось вернувся, шо вивезли на возах?*

В. О.: Нет, були, шо в Ужгород вернулися та просилися сюда назад.

П. І.: *Ще казали, шо один раз, коли тут були німці, раз пройшлися – та на всіх хатах, де жили жиди, таблички полишали. Ви не знаєте, шо то за таблички були?*

В. О.: І я шось такео помню, шось “не забивайте наш...” то мамка казали шось їхньоє.

П. І.: *Коли руські прийшли, то як про людей казали – українці, руські, ороси?*

В. О.: Такого не було нич.
 П. І.: *Та нич не казали, шо люди називалися русинами?*
 В. О.: Не, нич не було.
 П. І.: *А помните, коли Сталін помер?*
 В. О.: Я якраз тоді в армії був. Та таке я чув – Ленін, Сталін. Айбо нич такого.
 П. І.: *А легше жити стало, коли вмер?*
 В. О.: Легше, як ніг. І поля вже були, поля кукурудзи, калхози ся занимали.
 П. І.: *А чи були тут пам'ятники Сталіну, плакати?*
 В. О.: Не, такого не було, такого. Лем пам'ятник добровольцям. Гроші з району виділили та зробили.

Юрій ПРОКОП
 студент II курсу

ПРО ВІЙНУ, РАДЯНІЗАЦІЮ ТА МІЖЕТНІЧНІ ВІДНОСИНИ В СЕЛІ ШАЛАНКИ

Дата: 17.07.2018
Село: Шаланки
Район: Виноградівський
ПІБ інформатора: Шаланкі Іван Степанович, 1937 р. н.
Освіта: середня спеціальна
Опитував: Прокоп Юрій

Прокоп Юрій (далі – П. Ю.): *А можете шось розказати, чи були тут бойові дії, шо робили під час війни, де ся ховали, вообщє, як то всьо пройшло?*

Шаланкі Іван (далі – Ш. І.): Ми, ну, короче говоря, як я казав, там за станційов, завод був у графа. Мій батько там начальником він був... 20 чоловік. І був у заводі, де циркулярки, шо робили паркету і на параходи рубали дерево, обробляли. Коли йшла війна, нам прийшлось туди пуд гору, де виногради аж туди. ...Мій батько, шо ми там жили, у гору закопав таке місто, щоб ми з 2-х сторон могли сісти, і солому туди, коли вже вечером уже війна йшла, били по воздуху самольоти.

П. Ю.: *А це який рік був?*

Ш. І.: Це 44-й, 45-й. 44-й в кінці, коли вже хотіли зайти. Бо в 45 году, коли йшли і хотіли тот мост через Боржавію подорвати, це вже мадярські солдати спеціально послали, щоб через жилізні дороги не могли уже йти. Но люді казали, шо жилізну дорогу подорвали, шо аж у селу, як подорвали, десь 2 кілометри є, туди як на хату попало, всьо, шо в хаті, впало. Вечером уже, тот конец, хто куда мог. Там і жерду поклав, толстєє дерево, землю поклав там аж почті до рана. Було, шо день йшли через гору самольоти, заводі, шо робили і вбігали, виключили всьо і вбігали.

П. Ю.: *То там ся ви ховали од бомбьожки всі?*

Ш. І.: Бомбу туй не кидали, лише самольотиці, як кажуть, шо легко, не бомбардьовщики, а легші самольоти, но.

П. Ю.: *Це ви туй жили, у сьому селі, коли йшла війна?*

Ш. І.: Я кажу, шо туй жили. Ми там жили, а це в 37-му туй построїли, коли я родився. Та тоже купили землю, туй построїли. У мене батько там начальником був, та казав граф: “най живе” – спеціально построїли дом, щоб там жили. Но після війни, війна кончилася, я пацаном бив, а раньше шапки

такі били, як у мадярських солдат. Ішли на подводі удціть із Ком'ят, посідали на землю, напилися короче, бочки покладали на віз, ко хотів – пив, там еден пудуйшов, один офіцер, може од того, шо не напали на мене солдати, бо такі фуражки були, як солдати.

П. Ю.: *Із пір'ям, да?*

Ш. І.: Із пір'ям жандарми, а це прості хлопці носили і чоловіки, і то зняв, і казали, но я не розумів, подав мені руку, ту перейшли та помали дале ішли, а ми чекали удті, з другої сторони, череду, хаша, та удціть они йшли.

П. Ю.: *А хто то, руські йшли чи мадяри?*

Ш. І.: Руські, руські. А мадяри тоже прийшли туда дас шестеро. Я кажу, як ми там жили, спеціально їх послали четверих, шоб подорвати мост, железний мост.

П. Ю.: *То мадяри мали подорвати мост, шоб руські не пройшли?*

Ш. І.: Да, но они не йшли, они на підводі їхали, п'яні, напиті. Я кажу, в тих временах, шо они робили, та могли їх окружити та в кучу збити, так они не подумали, як вони ідуть, айбо тут їх уже не кивали, тут солдат не було, хто був на фронті – на фронті. Та такоє було. А туй войны не було, шо такої войны, там дале на фронті, як казати, у великих городах, шо солдати остались, там било більш, столкнулись там, а особенно в Венгрії, Мадярщині, ко, як каже, в Угорщині. Там Гітлер приказав, тот шо зтягнув мадярів у войну, бо'вни вмісті як типирь. Він їм приказав і румунам, і нам, і короля Хорті Міклош, його вигнали і пісню співали [фраза угорською].

П. Ю.: *А можете розказати, чи були туй в селі євреї, жиуди?*

Ш. І.: У нас?

П. Ю.: *Да.*

Ш. І.: Даже кладбіще є в нас, коло нас, бо я греко-католик або, як кажуть, православний, коло нашуй церкві, але більше туй не ховають, послідній був у 80-му року жид.

П. Ю.: *Но, а мадяри їх вивозили отсюда ци німці?*

Ш. І.: Їх німці хотіли убити, в Польшу повезли та хотіли убити, тоже в вагон забрили та повезли і хотіли їх газом, ци як.

П. Ю.: *Но, а ви віділи, як отсюда забирали їх?*

Ш. І.: Та правда, не видів, туй у нас узкоколейка іде'д Іршаві. З Іршаві, із Довгого. Та дерев'яний уголь возить. Удтіть возили і туда було в Берегові, та там їх нагрузили, вагонами, погрузили їх, жидів, і так везли у Польшу, та й люди, шо йшли, правда, шо мадярським солдатам приказали їх охраняти, се правда. Айбо они не вбивали нич, лише повезли, передали, бо такої приказ, та зтягнув Мадярщину в войну і шо типирь, кажуть, шо мадяри – фашисти, бо з німцями... [розмовляє з місцевим]... і зато кажуть: “мадяри – фашисти”, бо туди-сюди, мадяри – фашисти, бо приказали їм, і коли не хотіли, коли не хотіли.

П. Ю.: *Та шо з ними робили?*

Ш. І.: Та убивали німці.

Ю. П.: *Німці убивали мадяр, які не хотіли вивозити євреїв, да?*

Ш. І.: Не того, шо хотіли возити, того, шо вже цей, вопротів, Салош, Гітлер, такі начальні солдати були як есес. Есес, там, де казали, шо вчився в 51-54. Вернувся з школи, ішо товди їх возили, із Уст-Кадіївка, такої город бив, на машинах. На посад сідай, но, а они двоє ППШ. ППШ – то такий барабан, 70 патрон іде туда. Сіли і покладали, они сіли, хто ускочив, всьо такої, було і 25 ішли, і 70 а всі у есесовській формі, строїли і то, за городом вийшли, обгородили, в вишках стояли і так, коли строїли, і так шо типирь кажуть, шо мадяри – фашисти. Мадяри нич не зробили. І май порядок боло як типирь, шо туй типирь порядок... , синок, як звати тебе?

Ю. П.: *Юра.*

Ш. І.: Юра. Шо порядок типирь, людям не дають зимлі, робота не дають, но наші хлопці і типирь ідуть туда, ідуть у Мадярщину робити, так кажу, ти розумієш, ти ту родився, не? І батько русин?

Ю. П.: *Да, русин із Малого Раковця, Іршавський район.*

Ш. І.: Знаю там, Іршавський район, но зато та втак, з німцями войовали айбо кідь не войовав та увиде його туда. Розкажу другое: одна туй живе, но я із жандармом, браток кажу, Міша'го звати, по-мадярськи знав, ко не знав, та мож зробити бумажку, шо мож туда іти робити. Но типирь зробили шо, кажу Міша, знаєш уже по-мадярськи? Каже: “Знаю, розумію”. Но видиш, якому начальнику, якому генералу треба робити про чоловіка, бо туй в нас лісничество, кажу, графа було, завод, зимля, много було, і виноградник, і подвал такої великій, а кажу, перед лісничество, такої довгий хага було, жандари були, і шо казали їм: 12 часов там, у горах, з другого района і подписати треба було, шо да они стретілись, нікуда не йшли, в хашу туда, де сказано було іти. Та шо кажу, з того казати, боло так, як в арміях, я і служив тоже, там у Хабаровском краю, на Китайской границе, но аж туда, близько був до Америки, чим домі іти, лише 9 днів, 9 ноч, паравози, тепловози міняли. До Харкова добрався, 9 дні, а туда цілий місяць везли. Та кажу – він почтою занімався і солдат-почта, дадуть тобі квітанцію, шо можеш купити, убрати гроші. Но той забрав, скіки розходував, а тот знав, но сам жандарм був, да, а такий великий як типирь, майор, подполковник, генерали, тоді всякі хуї-муї, а то простий наш сержант був, тот командував, і другі казали, гроші в зал. Він не хотів красти як типирь крадут, як старі казали, раньше шоб солдат не, жандари просили: “дай закурить, йоп твою матъ” – так старі казали, так і є. Чи сів з тобою пити, всьо каже – то не було, пой сюда каже. Іди в ту комнату і роздівайся, та це вже мені, у нас каждый раз вечером заходили до батька, йому они довжні боли, не крали, сторожа не було, лише чорний пес у нас, не боло шось, бо боялись красти. Но правда, тих, хто поймали жандарми – вчили, шо

більше не крали, а типирь – оні самі крадуть, ці головарі, но. Та каже – роздівайся, іди туди і роздівайся, чом узнаєш, іди! Дубінки такі резінові були, як типирь, зайшли, ну і бий каже – бийте, кідь не – та ви будете там, каже, і того що там, короче говоря, ізвіні за вираженіє “наклав і обоссався, до того били” і каже, свої цімбори. І каже, синок, каже, іди помийся, одівайся, і більше перед глазами не хочу відіти, каже. А типирь самі крадуть, самі грабують, та казали, що мадяри такі-сякі, так було кажу, ішов по дорозі, пока з армії не прийшов, на танцах чи у корчму, пити, не мож було їм зайти. Зайшли, не кажу, бо там була корчма, чорний ход був у їх, коли вже віділи, бо більярд був, люблять грати, шо, коли жандарми та чув та провіряли, ходили. Не то, шо лише гроші давати, ай та утікли так, ішов по дорозі, не клянуся, добрий день, синок, пой сюда лише, шо, пой сюда, каже: “Іди домі і скажи батькові, шо жандарми тебе ударили, айбо узнаю, кідь не розкажеш, і скажи за што”. Не то, шо йшов як у городах, шо знає і не здоровкається, та так було. І позвідали, казали, но і я дав йому – каже, в школу йшли, я в 2-й клас ходив, коли война кончилася, в 45-му. У 2-й клас, тоже йшли, руку держали друг-другому, так ішли, не то шо так, як по улицам, та йшли прімерно. Один там жив, той зайшов, другому подав руку і так, і добрий день. Раз ішов не заметів, не кланявся, шо добрий день так було, зайшов, пане учитель, Шаланкі не кланявся – каже, добре, каже, хто є хто неє, ану-ка, синок, каже: “іди сюда” – каже, ану такі ляски були, не кажу, шо дуже, ещо малий був. А хто такий бітанга, і прімерно 3 раз так ударив, чи палка була. Ту, де руку і ударив, і скажи батьку, шо за шо тебе побив, синок. Ти другий раз, коли ідеш, та знай, не то шо, як тепер, один каже, жандар-міліцішта, обманути, гроші забрати, обманути, то товді не було. Було случай, другий случай, у Шаланках, узкоколейка, завод, в Мадярщину возили на паркеті, на пол і на параходи, такі туй робили в заводі, там у Берегові перегружали, і на станції, так як на великих станціях. В фуражах прінімав, коли подав команду шо іди, не так як туй, типирь і то жінки брат, служив в Хусті, бо тоді там в Хусті, солдати-мадяри. І всюди туй армія була, но і до войны вже, солдати держали, но і як типирь тоже розказував, шо сіли, жандарм, шо гроші взяв. Він тоже там поштов занімався, і тоже узав гроші, і узнали, коли батько прийшов. Каже, сину, сам себе вбий. Прийшов сюда на станцію, із Хуста прийшов, каже, шо ти, каже, прийшов сюда поникати што, каже, ну там станція була, кажу, там було, вага шо, не на метр, а на два поміряли, но на кіло давали дерево. Зважили і так вагон уже перевернули. Місто було зроблено як на великих станціях, мож перейти і туди. Та тот якраз поїзд ішов, а то зайшов, ну всьо каже, посиди, каже, Мішка було звати, Міша-Міша. Каже – посиди, бо жінка пішла в бовт ці де, магазин короче но, стільки успів написати, шо коли ішло такой поворот удціть, та коли вже туй свіснув, та почув на станції, коли направлятися тоже, подав знак, шо може отпралятися поїзд. Він став, поїзд заходив, а він ускочив, написав так-і-так, ізвініте, це я довжен був це

зробити, написав і лишив, а коли свиснув, такой пістолет держали раньше но, такі солдати, шо грошми занімались, но товчи такой прівичкой було. То шо поклав у Советском Союзе, охраняти було, каждому офіцеру здавати було, не бісували у ніх, а то у каждого такой порядок був. Та коли він ішов, біжу каже, і довго держався, великий туалет був шо женській дошками оббито, щоб не видко було, лише було написано женській і мужській туалет. Даже він не в мужській, а в женській туалет зайшов і там держався коли, Мішку, шо ти натворив, сам себе убив, застрілив. Батько прийшов – каже, сину, були б ми багаті, було б шо уплати, стид було шо перед людьми не так як туй, а туй очі уберуть украдуть з руки і вот тобі сама вільна Україна, я лише то кажу.

Ю.П.: *Ми казали за євреїв. А були такі євреї, які туй ся переховували у місних, шо ховали їх туй, шо ховалися?*

Ш. І: Удціть уже не везли, бо то їх спалили там, а то шо туй жили, туй много жидів були, туй були магазини.

Ю. П.: *То вони магазини держали, да?*

Ш. І: І магазин був, і сапожник.

Ю. П.: *А синагогу мали, бужню, де'ся молили?*

Ш. І: Було-було, там у нас знаєш шо було, синок, там у нас почта є, там ходили, там ся молили. Кладбіще, тоже тут пуд горою, там у ніх було кладбіще. Но послідньое врем'я, уже послі войны, коли руські зайшли, більшинство не знав. Магазин у нього був, плаття шив, хто чим занімався, був і бідний то шо.

П. Ю.: *Були такі, шо робили на полі?*

Ш. І: Були шо собі-собі, не другим, а собі, а було такі, шо робота-робота – сапожник ци магазин, хто гроші мав, і платю шити другим, хто чим занімався. Коли даже пацан був, коли туй, бо я там жив, коли в село йшов, а у них там раз, два, три, чотири хата було, там і магазин було, шо і сапожник жив, і посередині, они коли пекли паску, на паску, то не такой паску, і так кінули у печ, такой спеціальной. У мене самого було шо хліб пекти, сперед ним, бо я чув же перед ним, а удціть заход, і двері откриті були, я чую: “Мацес”, я чую, шо такое, перед печкою шо він пік, яма такое, оттуда він поклав на то і туди в печ, бо пекти уже на огно уклав теплое, бо так пекли хліб раньше, убрали всьо і туди кінули, форма чи на землю, кукурудзяні, поклав, хто як, но, кукурудзяний хліб було, усякой було. Бо був такой слух, шо жиди хрещених вбивають, пугали люді, або неправда було, шо пугали, кой там ішли, як на станція йде, там у них церква була, та казали ночі не йди, бо там стояли і вб'ють тебе, неправда то було. Но покликав, я йшов, я такой смілий був, шо не дуже боявся но, та підійшов, він дав мені, не говорив нич, лиш показував шо їсти. Я по-пробував, пішов додому і казав, і бабка, не мать, а бабка, синок, ти не боявся, та шо боятися, покликав, дав і всьо. І мог дальше йти, не то правда, шо це робили, то робили. Не робили нич, та казав один бовт, магазин був, та казав же после войны, коли він собирався продати тот великий хата, типирь стоїть

так, як він пострів, з Олешніка чоловік, но він уже помер, туй робив в нас у колхозі. Та каже: “Чому ти йдеш”, каже, батько звідає, я з ним туда іду, там тому магазину було ім’я Буравді, Гондьо. Та Буравді, ті шо по землі ходять – малі, таке ім’я було, та каже, Пішто, нам написано в Біблії, нам, в це врем’я беретися туда в свою землю, нам всім треба йти, но они ішли-ішли.

Ю. П.: *То вже после війни вони їхали?*

Ш. І.: Та правда. Були шо после війни і типирь є.

Ю. П.: *В Ізраїль, да?*

Ш. І.: Там місто їм писали, ті, шо удцїть йшли туда, начальники були в Севлюші і разні головарі, они знали, знали кому ховати. Руські за них заступали, освободили, шо не убили всіх, та уже не було міста. Товди у Америку послідній із Шаланок – туй інженер був, тот послідній не хотів, бо мати і жінка удцїть і старий був, бо она не знала по малярськи, не знаю, Солотвино ци де, удгїть женився, та і брат туда, в ту же Америку. Та каже, думу прийшов за 2 роки та розказав – у магазині робив, там уже міста їм не було, так шо в Америку їх, і розказав, каже, хлопці, у корчму, взяв купив і по 20 доларів дав кождому тим хлопцям, шо в Заваді робили. І угощав їх. Від нього забеременіла жінка. Та він знав, прийшов-перебрався туда, та каже, таке знаєте чути правда, кажуть, шо світ не великий. Кажу чому, каже, іди кому-то день рожденія був, каже, та у туалет треба було мені йти, каже, но іду та по англійськи звідаю одного: ей, браток, де туй туалет? Та пой, каже, показав, тот шо стояв, коли я вийшов, та, каже, пой по 100 грам вип’єме, та я вже пив – не хочу! Та пой, што ти, каже, коли зайшли та упили, коли я хряпнув, тай тут так було, той шо 200-300-400 випив, вже много було, такой кличка була, каже: “Ну, блядь Герман, годь-мий, та як ти доберешся?” А другий каже: “Ти знаєш по малярськи та удкідь, ти з якого села?”, “З Шаланок”, “Я тоже в Шаланках жив”, каже, “Видите який малий Земля”.

Туй сусідки мати, з нею ходила в школу туй, та коли один чоловік він приїхав, при руських туй уже боло бондарний цех і ящики робили, туй у Шаланках, пока Советский Союз і Україна вмісті були. А коли перестали, вже дерево не дали були робити, каже, я вмісті ходила з ним в школу, каже, но той самий не був багатий жид, бо при колхозі він у нас на фермі робив, а перед тим земля була, так сім’ю держав, айбо жили чесно всі, і мати як розказувала. Ішли ці хрещені люди, де боло гроші – дав.

Ю. П.: *То їсть дружили, да? Жиди із місними?*

Ш. І.: Правда, шо дружили, так жили, так ги і не жиди були, каже, свої люди каже ці [далі йде розповідь про своє].

Ю. П.: *А коли була війна, та много було односельчан, які воювали за малярську армію?*

Ш. І.: Туй, із Шаланок?

Ю. П.: *Да, були хлопці, шо воювали за малярську армію?*

Ш. І.: Правда-правда, шо були.

П. Ю.: *А коли прийшли руські, та як їх зустрічали – добре чи нет?*

Ш. І.: Добре стрічали. І не кажу, шо із Ком’ят йшли, п’яні всі ішли, щи й не хотіли стрічати так, та могли зайти з двух сторон та убити кождого могли, айбо нич не зробили, даже угощали їх, не було нич. А то шо воювали – це Гітлер приказав [мова йде про малярських солдат, які були п’яні, і яких радянські війська могли оточити і вбити, але не вбили].

П. Ю.: *А потом, коли прийшли руські війська, та з вашого села ішли хлопці у радянську армію чи нет? Добровольцями?*

Ш. І.: А як нет, товди не доброволець.

П. Ю.: *Призывали?*

Ш. І.: Товди такой порядок бив.(розповідь про сучасну політику)

П. Ю.: *А ци помните, коли туй колгоспи організовували, та як ся називав колгосп і чи забирали в людей землю, худобу, ци нет?*

Ш. І.: Забирали і то було шо, хто не хотів подписувати, вночі йшли і силою заставляли в колгосп вступити. Другое, у кого коні були, бики були – забрали. Хто раньше робили такео длінні, як ці зданіє, шось для сіно, коров сіно, тоже розбирали і там ферму строїли, уночі йшли питали чи поступиш, та і до нас туй були. Так було, шо вночі йшли і силували, шо подписуватися.

П. Ю.: *А мож було в церкву ходити ци нет?*

Ш. І.: Шо правду казати – они запрещали, або в церкву ходили. Було місто, шо не дуже давали. Прімерно в селі ту так було, шо коли паска було ци різдово, не йти колядувати.

П. Ю.: *Не мож було?*

Ш. І.: Айбо йшли, лише то шо піонер поступив, комсомол, і зо мнов так случалось, шо подписувати мене позвали в школу. Даколи зайшли тоті туй, як кажуть типирь, шо ми православні, но я 2-й клас кінчив, но вже до того.

П. Ю.: *Закривали церкву греко-католицьку?*

Ш. І.: Не закривали, лише хотіли не давати, шо особенно молоді, старі щи. То робили ці, шо православні читался, шо 3-4 класи ходили та перевели, всіх перевели у руські школи. І всі, шо 1-й, 2-й клас, і всі, шо старші, – всі уенно ходили у школу. А ці, шо маляри, но так читали, шо маляри, тай ми маляри, лише то друга форма, а ті – они так і осталися. Та ми знали по рускі, по українські, собирали такі, шо учили, якось учили, кой се вже начали удгїть, з України, з Росії туда переводити вчителів.

П. Ю.: *А приїзжали сюда вчителі із Росії, України?*

Ш. І.: Туй они жили, в квартирі.

П. Ю.: *А присилали їх, шоби вчили дітей?*

Ш. І.: Правда-правда, шо було так. Так так було [розповідь про батька].

Що чинили, урожай собрали, всьо посилали у Росію тудя. Так як типирь казали – у Кіровоградській області один старий казав: в 32-33 году пухли от голода в Україні.

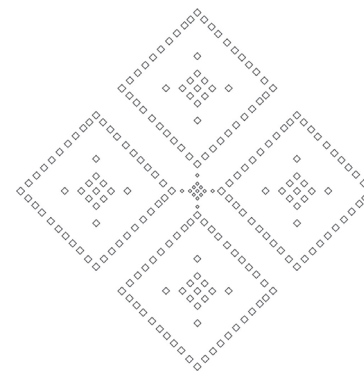
П. Ю.: *А туй у вас був голод ци нет?*

Ш. І.: Шо вам хочю сказати, голоду такого, шо вмирили – нет, а у складі мололи так я ми свиням даем типирь, шо типирь 2 сім'ї, 3 ци 4, то, так щитали, не знаю, як они щитали. Скільки кіл, примерно 10-8-5 кіл, 25 – більше не дали на місяць, із того хліба не було пікти із того чорного, а так на плиті помішали, так пекли, шо не було з того доста їсти. І шо хочю я, в 51-м, так боло шо но, 15-річний був, ішов у сільсовет к колхознікам, посеред села, тоди сільрада була, і колхоз, каже, і пой, каже'д мені помагати, бо не берую. Та шо, кажу што, а раньше було примерно свиню різали ци, шо об'явити людям, барабаном по селі, так і так, такой приказ шо робити, раньше їх назвали такі мали писали на столбі і заставляли прибити. Цілий день мужику, шо передавали із города, шо є. Там в 51 поїхав в Ворошиловград Луганский область, коли я пішов тудя, там білий хліб, чорний хліб, довгі батони, булочки, повно нагужено в магазинах, то я хочю казати, там повно було, сухарі, як кажуть, і чорний, і білий, повний магазин було, а ту їсти не було нич.

П. Ю.: *А в магазинах туй були продукти, хватало ци не?*

Ш. І.: А було недовго, я щи робив при Советском Союзе, у 80-х роках і товди ще не було повносьтю то, шо треба людям, у магазинах... робив я в Хусті 3 роки, там один маляр був, шо в магазині. Тот нам так достав, но мало наплатили, шоб ми рису дістали, а вун: заховайте, шо би не знали, та так було.

ЖИТТЯ ЕКСПЕДИЦІЇ

ІСТОРИКИ УЖНУ ЗБИРАЮТЬ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МАТЕРІАЛ НА ВИНОГРАДІВЩИНІ

Завершився перший тиждень практики студентів-істориків, яка відбувається у формі польової етнографічної експедиції. Цьогоріч вона проходить у Виноградівському районі. Це вже четвертий повноцінний експедиційний сезон етнографічної практики, який розпочався у 2015 році – після чверть-столітньої перерви.

У експедиції беруть участь 15 студентів-істориків, штатні етнографи з УжНУ (**Павло Леньо** та **Василь Коцан**) і співробітники Закарпатського музею народної архітектури та побуту (**Василь Король** та **Михайло Рекрутяк**).

Нашою тимчасовою домівкою стало село Онок. Ми розмістилися на базі місцевої середньої школи, де є всі необхідні для життя побутові зручності (і навіть Wi-Fi), за що ми щиро вдячні її директорці Оксані Кіш. Окрема подяка всім, хто нам допомагає в експедиційній роботі, і особливо місцевому бізнесмену **Івану Кішу** та учительці історії **Олександрі Данку**.

Упродовж минулого тижня суцільними студіями ми охопили Онок, Великі Ком'яти, Широке, Боржавське й частково селище Королево. Поступово, за підтримки викладачів-етнографів, студенти засвоїли ази праці в “етнографічному полі” та фактично вийшли на рівень, коли їм можна доручати виконувати самостійну роботу: шукати інформантів з певних тем, брати в них інтерв'ю, робити фото- та аудіофіксацію матеріалу, обробляти та документувати його тощо.

Серед наших зацікавлень – традиційна матеріальна та духовна культура, сімейна і календарна обрядовість, народна магія і демонологічні уявлення. Приділяється увага й усним історичним дослідженням, тобто записуються особисті спогади людей про події міжвоєнного періоду, часів Другої світової війни, радянзації краю, буремних 1990-х років тощо.

Допомагають у нашій праці представники місцевих сільрад, будинків культури, вчителі усіх населених пунктів, де ми побували. Особливо вдячні всім нашим інформаторам, які знаходять час на спілкування, незважаючи на те, що наразі гаряча пора, коли місцеві люди заклопотані роботою на полях, у теплицях-парниках тощо.

Приємною несподіванкою стало те, що після тематичних розмов нас просто “задарювали” експонатами для етнографічного музею. Тож після першого тижня ми отримали десятки зразків народної творчості: вишиті речі (скатертини, рушники (обруси), серветки, настінні килимки), предмети побуту (знаряддя з ткацького процесу, фаянсові тарілки, газові лампи). Всі ці речі поповнять фонди ужгородського скансену й етнографічної лабораторії факультету

історії і міжнародних відносин УжНУ, а імена добродіїв будуть зафіксовані не лише в нашій пам'яті, а й у супровідній документації при оформленні речей як експонатів.

Павло Леньо,
доцент кафедри археології,
етнології та культурології, керівник експедиції.
Медіацентр УжНУ, 14.07.2018 р.

4

6

7

5

9

1. Павло Леньо біля пам'ятника Ватутіну в селі Великі Ком'яти.
4. Розмова зі старожилом села Широке Зелень Марією Августинівною.
3. Під час збору матеріалу.
5. По дорозі на базу експедиції.
6. Хата Бориса Івана Юрійовича з села Великі Ком'яти, побудована 1928 року.
7. Залишки радянського минулого на тлі сучасного.
8. Вертикальний триптих на пам'ятнику добровольцям у селі Широке.
9. Панно на школі в селі Олешник.

ІСТОРИКИ УЖНУ ПРОДОВЖУЮТЬ НАБУВАТИ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК НА ВИНОГРАДІВЩИНІ

Вже два тижні на Виноградівщині триває етнографічна практика студентів-істориків Ужгородського національного університету. За цей час вони вже набули досвіду та навичок самостійної роботи зі збору польового етнографічного матеріалу. Саме тому було розширено ареал наукових досліджень.

Впродовж тижня обстежили села Олешник, Букове, Сасово, а також Виноградово, де переважно виконували дослідження на усну історичну тематику, а також фотофіксацію маркерів міського символічного простору. Зокрема, у райцентрі дуже цікавою виявилася центральна площа, де органічно співіснують пам'ятники, що увічнюють особи та події, які мають відношення до радянської, української та місцевої історії.

Підгрупа **Василя Коцана** продовжила вивчати традиційну обрядовість і господарську діяльність. Старожили місцевих сіл до сьогодні зберігають традиції найдавніших сільських ремесел – ткацтва та вишивки. Щороку місцеві жительки тчуть чимало доріжок (“покрівців”), а їхні оселі досі прикрашають вишивані настінні килимки. Окрім збору усної інформації в Олешнику та Буковому, відвідали красназвччі музеї, в яких зберігається величезна кількість пам'яток старовини. Красназвччий музей при Олешницькій ЗОШ I–III ступенів є одним із кращих сільських музеїв області. Тут експонуються автентичні взірці народного текстилю, дерев'яного, керамічного та металевого посуду, знарядь праці. В обстежених селах робили фотофіксацію житлових і господарських будівель, побудованих у 30–60-х рр. XX ст. Увагу звертали на будівельний матеріал, технологію будівництва, інтер'єрне планування.

Плідно попрацювала підгрупа, яка вивчає особливості народної демонології та магії. Студенти збирають цікаві розповіді про демонологічних персонажів, магичні предмети, народну медицину.

Старшим науковим співробітником Закарпатського музею народної архітектури та побуту Михайлом Рекрут'яком було зафіксовано залишки патронімій (“родинних кутків”) у селах Великі Кома'ти, Букове та Онок.

Цього тижня в роботі експедиції взяли участь студенти-антропологи з Варшавського університету (Польща). У селах Онок та Олешник їх цікавили екзотичні для нас теми економічної та політичної антропології. Детальніше про специфіку власних досліджень розповів Пйотр Вінярчик в інтерв'ю у рамках телевізійного сюжету “Етнографічна експедиція” каналу “М-студіо”.

У роботі в Олешнику ужнівцям допомагали сільський голова Степан Попович, директор школи Марія Роспопчук, завідувача бібліотекою Оксана Любка, бібліотекар Ганна Барнич, завідувача будинком культури Світлана

Мокар; у селі Букове – секретар сільської ради Ірина Кедик, вчитель історії Володимир Скляр, завідувача будинком культури Марія Тифанюк та інші добродії.

У планах на третій (завершальний) тиждень практики – розширити ареал експедиції та виконати уточнювальні дослідження по місцях, де вже були обстеження. Крім того, планується вже традиційна для істориків “посвята” в етнографи.

Павло Леньо, Василь Коцан,
доценти кафедри археології, етнології
та культурології, керівники експедиції.
Медіацентр УжНУ, 21.07.2018 р.

8

9

10

1. Краєзнавчий музей при Олешницькій ЗОШ I-III ступенів.
2. Робота з інформаторами у селі Сасово.
3. Інтерв'ю у 95-річного жителя села Олешник Марушки Юрія Юрійовича.
4. По дорозі в Олешник.
5. З польським колегою на базі практики.
6. Хата Біланчук Катерини Іванівни, побудована 1930. Село Олешник.
7. Радянське панно на школі в Олешнику.
8. Пам'ятник Олександрі Духнович у Виноградіві.
9. Пам'ятник радянським воїнам і партизанам у Виноградіві.
10. Пам'ятник Шевченку у Виноградіві.

ОСТАННІЙ ТИЖДЕНЬ ПРАКТИКИ ДЛЯ СТУДЕНТОК І СТУДЕНТІВ ІСТОРИЧНОГО ФАХУ ЗАВЕРШИВСЯ ПОСВЯТОЮ В ЕТНОГРАФИ

Упродовж третього тижня експедиція відвідала кілька незвіданих доти населених пунктів: село Шаланки, хутір Лемаковицю й циганський табір в селі Оноку. Крім того, з уточнювальними обстеженнями повернулися до сіл, де збирали етнографічний матеріал раніше: Олешника, Широкого та Великих Ком'ят.

Хоча Лемаковиця зветься хутором, насправді тут проживає близько тисячі мешканців, на що не завжди натрапиш серед сіл, скажімо, Ужгородського району. Старожили Лемаковиці, котра адміністративно підпорядковується місту Виноградову, хоча й лежить дещо осібно, досі зберігають традиції одних із найдавніших сільських ремесел – ткацтва й вишивки.

Щороку місцеві жительки **Марія Дмитрівна Поштак**, **Надія Іванівна Данкович** та **Анна Петрівна Данкович** тчуть чимало доріжок (“покрівців”), які стають окрасою осель усієї родини. Ті ж домівки ще й нині прикрашають килимки, вишиті вручну на мішковині техніками “хрестик” чи “у ялинку”. Їх вішали на стінах біля ліжка, над та обабіч міжкімнатних дверей, на вікнах. Насичені орнаментальні композиції та багатобарвний колорит створюють атмосферу сімейного затишку.

Цікавим виявилось село Шаланки, де живуть переважно угорці та частково цигани й українці. Одразу помітним стало цілком відмінне ставлення його населення до традицій, свого житла та прибудинкової території. На відміну від українських сіл, ми тут побачили значно менше новобудов. Для місцевих угорців прийнятніше відреставрувати стару батьківську чи дідівську хату й затишно облаштувати двір і терасу, ніж вкладати гроші й роки свого життя у зведення 3-4-поверхових величезних будинків. Так само й усередині жител, де ми були, всюди предмети старовини, традиційна оздоба інтер'єру, що включає “шпор” або кахельну піч, старезні дерев'яні меблі, покрівці на підлозі й маса вишитого текстилю (фіранки, скатертини, серветки тощо). Традиції місцевої вишивки й писанкарства живуть до сьогодні. Однією з провідних майстринь села є Іда Федорівна Йоно.

Неоднозначним виявилось спілкування з представниками циганського табору села Онока. Місцеві роми сильно українізовані, хоча видається, що цей варіант їх ідентичності має ситуативний характер. Вони ходять до православної церкви, втратили значну частину традицій і фактично забули рідну мову, однак вирізняються зовнішністю, поведінкою, вимовою й способом життя, що не дозволяє їм повністю асимілюватися з місцевими українцями.

У цілому враження від сіл Виноградівщини дуже неоднозначні. Люди тут не звикли покладатися на державу й тяжко працюють на своє майбутнє: хто

на заробітках, хто – в численних теплицях-парниках, хто – ще десь. Дивовижним і дещо химерним чином у їхній свідомості переплетені практичність, релігійність і навіть містицизм. Адже розповіді про надприродні здібності ворожок і відомості про незрозумілі й фантастичні речі, що трапляються в повсякденному житті місцевих мешканців, супроводжували нас усюди, де вдалося завоювати довіру співрозмовників.

У селах Виноградівського району є повно слідів багатого полікультурного минулого нашого краю – австро-угорського, міжвоєнного, радянського періодів. Їх залишки знаходимо в пам'ятниках, хрестах, різноконфесійних церквах і синагогах, старих цвинтарях (в тому числі єврейських), візуальних елементах декоративного облаштування, що залишилися в спадок від радянських та інших часів.

Особливо багато про події майже сторічної давності чи навіть раніше, у розповідях старожилів: про поїздки на заробітки в 1920-30-х рр.; про життя за австрійців, чехів і мадярів; про євреїв, які жили у всіх населених пунктах, відвіданих експедицією; про традиції та обряди, які вже майже зникли, тощо. Чимало цікавого можна побачити на старих фотографіях із сімейних архівів.

Як завжди, наприкінці практики влаштували обряд посвяти студенток і студентів у професію. Традиційно він відбувається 17 липня – у День етнографа. Молодь пройшла три етапи посвяти – інтелектуальний, фізичний та символічний. Перший полягав у тому, що довелося відповідати на запитання, шукаючи розгадки в інформації, яку збирали упродовж попередніх тижнів практики. Фізичний етап ініціації передбачав елементи традиційних народних ігор, а символічний полягав у складанні урочистої присяги етнографа.

Загалом експедиція виявилася успішною. Зібрали цікавий усний історичний матеріал, а також чимало матеріальних артефактів. Результатом її стане черговий збірник щорічника “Етніка Карпат”.

Керівники практики висловлюють щире подяку всім людям, які допомагали у реалізації експедиції (як представникам адміністрації сіл, так і співрозмовникам), студентам і студенткам, котрі стійко чергували на базі й кухні практики, коли приходила черга. Окремо вдячно згадують мешканок сіл, які обстежували в останній тиждень практики – Мар'яну Марушку з Лемаковиці (бібліотекарка), Єлизавету Шандорівну Гал із Шаланок (завідувачка Будинку культури), а також сільського голову Онока Михайла Ониська, директорку Оноцької школи Оксану Кіш та місцевого підприємця Івана Кіша.

*Павло Леню, Василь Коцан,
доценти кафедри археології, етнології
та культурології, керівники експедиції.
Медіацентр УжНУ, 30.07.2018 р.*

1. Студенти з інформаторкою з Лемаковиці Білак Іриною Василівною.
2. Розмова з інформатором у селі Шаланки.
3. Біля церкви у селі Шаланки.
4. Інтер'єр хати. жительки Лемаковиці Данкович Анни Петрівни.
5. Хата з села Шаланки, побудована у 1920-х роках.
6. Хата з верандою у селі Шаланки.
7. Виноградник ("лугош") біля хати в селі Шаланки.
8. Звичайна ромська хата в таборі.
9. Вишитий рушник, село Шаланки.
10. Настінний килимок, вишитий на мішковині. Село Лемаковиця.
11. На посвяті в етнографи.
12. Подяка від сільського голови Онока.

ДЕРЖАВНИЦТВО, РЕМЕСЛА Й ДЕМОНОЛОГІЯ... ЕТНОГРАФІЧНУ ПРАКТИКУ ІСТОРИКИ МАЛИ НА ВИНОГРАДІВЩИНІ

Історики УжНУ традиційно провели липень у наукових пошуках. Другокурсники разом із керівниками практики й музейними співробітниками ужгородського скансену цьогогоріч мандрували Виноградівщиною. Вивчали культуру та відкривали, спираючись на почуті історії життя людей, події минулого століття.

Павло ЛЕНЬО, доцент кафедри археології, етнології та культурології, керівник практики: “Враження неоднозначні, а тому цікаві. У селах досі вітаються з усіма незнайомими. Люди в основному покладаються не на державу, а на важку працю при землі, незважаючи на погані дороги та непередбачувані останнім часом погодні умови. Буває, навіть діти віком від 13 років працюють у теплицях і отримують за сезон непогані гроші, які витрачають на гаджети та цигарки. Прагматизм дорослого покоління не заважає побутувати забобонам та віруванням про нечисту силу, а релігійна ідентичність жителів сусідніх сіл може радикально відрізнятись. Відчувається активне протиставлення греко-католиків і православних як відголосся початку 1990-х років, коли була відновлена уніатська церква. А в іншому населеному пункті не роблять проблем, до якого храму нести на освячення паску (йдуть, куди ближче), однак ревно дотримуються релігійних свят, обрядів. Як і в інших районах області, люди віком від 80 до 95 літ продовжують розвінчувати сформовані впродовж останніх 70-75 років офіційною історичною наукою міфи та легенди про війни, часи між ними та початок радянської. Сумуватиму за спілкуванням із тамтешніми жителями, котрі попри “гарячу пору” знаходили для нас час”.

Василь КОЦАН, доцент кафедри археології, етнології та культурології, директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту, керівник практики: “Традиції ще живі! Так можна охарактеризувати села Виноградівщини, які ми досліджували цьогогоріч. Люди досі живуть у хатах, побудованих у 1920-1930-х роках. Старожили добре пам’ятають і охоче розповідають про зведення домівок, розвиток ремесел. Колишній майстер Юрій Маргітич із Боржавського ділився процесом будівництва від заготівлі матеріалу до освячення. Характерною ознакою цих хат є напіввідкрита галерея (“торнац”), декорована прорізною різьбою на нижній дощатій обшивці, профільованих стовпах та попід стелею. Про особливості виготовлення таких галерей нам розповідав 95-річний Василь Галас, житель Великих Ком’ят. А більшість жінок старшого віку добре пам’ятають трудові процеси ткання й вишиван-

ня. Удома беруть вироби минувшини, створені власноруч. Інформатори не тільки повідомляли, показували, а й подарували до фондової колекції нашого музею чимало автентичних, естетично привабливих взірців народного текстилю, в основному рушників (“обрусят”) і скатертин. Домоткане полотно, яскрава різнобарвна вишивка (квіткові й геометричні візерунки), мереживо (“гачкована”) ручної роботи, стряпки – усе поєднано невтомними жіночими руками в єдине ціле. Нині це справжні шедеври народного мистецтва, які мало хто із сучасників повторить”.

Василь КОРОЛЬ, етнограф: “Це вже четверта етнографічна практика, і є з чим порівняти. Зокрема, відстані, які потрібно долати щодня, дещо менші ніж, скажімо, на Рахівщині. І немає таких крутих схилів. Утім, кілометрів 20-30 за добу йшли пішки. Родзинкою Виноградівщини є парники, із якими пов’язане одне з найважливіших інтерв’ю (півгодини спілкувалися з респондентом, котрий водночас працював у надзвичайно спекотному парнику). Ну а власне демонологічна палітра вирізняється регіональною специфікою: яскравіше збережені образи, генетично споріднені з людиною (відьма, ті, що гадам розказують, упирі); домашні духи та духи-опікуни житла загалом представлені зооморфними іпостасями у вигляді домашньої змії, ласки, ластівки. Доволі слабо побутують, як і всюди на Закарпатті, традиційні уявлення про демонів хвороб: Чума, Холера”.

І враження від студентів... Марія КРОМПОТИЧ: “Практика запам’яталася щирими, гостинними людьми. Кожне інтерв’ю – неповторна життєва історія. Особливо корисними та пізнавальними стали розмови з довгожителами”.

Ангеліна ДЕБЕЛЬ: “Набула необхідних навичок для комунікації, мала безліч нових знайомств. Особливо зацікавили тонкощі ткацтва та вишивки, структури ткацького верстата (“кросен”), що дозволило поринути в атмосферу минувшини. У цілому впевнилася: праця етнографа – кропітка, водночас цікава”.

Галина РЕЙТІЙ: “Демонологія, певно, є найважливішою частиною етнології. Оскільки працюю в цій сфері, психологічні навички особливо важливі. Дізналася чимало нового про Анцю Зарічанську, специфіку використання гадячого (“діравого”) каменю, дводушників. Експедиція стане для мене не лише сторінкою життя, а й вступом до книжки, що буде присвячена цій галузі науки”.

Традиційно у складі експедиції діяли три групи. П. Леню очолив напрям із дослідження поглядів населення на зміни державних режимів на теренах краю, буремні сторінки минулого століття (наприклад, Друга світова війна, входження Закарпаття до СРСР, колективізація). Також студенти збирали інформацію про радянське повсякдення, становище церкви. В. Коцан, як і

торік, займався вивченням народного одягу, традиційного житла, ремесел та календарної обрядовості. Демонологію й народну магію другокурсники досліджували в групі В. Короля. У цілому за три тижні побували в майже десятку поселень Виноградівщини.

*Михайло Рекрутяк,
старший науковий співробітник
відділу експозиції та науково-дослідної роботи
Закарпатського музею народної архітектури та побуту.
Погляд. 25 липня 2018 р. С. 8.*

1. З інформатором в Широкому.
2. З інформатором Попом Антоном Юрійовичем з Лемаковиці.
3. Вишита скатертина.

І СТУДЕНТИ ПРАКТИКУ ПРОЙШЛИ, І МУЗЕЙ ПОПОВНИВСЯ СОТНЕЮ ЕКСПОНАТІВ

Удало завершилася тритижнева спільна комплексна етнографічна експедиція, що тривала у Виноградівському районі і була організована кафедрою історії України Ужгородського національного університету та Закарпатським музеєм народної архітектури і побуту.

П'ятнадцять студентів-другокурсників факультету історії і міжнародних відносин УжНУ в рамках цієї експедиції зібрали насамперед цікавий матеріал з уст старожилів. Їхніми наставниками були доценти Павло Леньо і Василь Коцан, а від скансену – старші наукові співробітники Василь Король і Михайло Рекрут'як. Базою експедиції стала Оноцька школа. До речі, це вже четвертий такий захід, відроджений 2014-го після 25-річної перерви.

Дослідженнями було охоплено десять сіл, – розповідає доцент УжНУ і водночас директор Закарпатського музею народної архітектури та побуту Василь Коцан. Це Онок, Боржавське, Великі Ком'яти, Широке, Шаланки, Олешник, Сасово, Лемаковиця, частково Королево і Підвиноградово.

Тематично досліджувалися чотири підгрупи: матеріальна культура – традиційний народний одяг, житло, ремесла й промисли; демонологія і магія; усні історичні дослідження – про зміни політичних режимів протягом ХХ століття, які збереглися в народній пам'яті; сімейно-шлюбні стосунки і родинні зв'язки.

Зібрано величезний масив народних оповідок. Зокрема, що стосується матеріальної культури, то записано 150 розмов із старожилами. Також фіксувалися на відео і фото речові пам'ятки, народний текстиль, знаряддя праці тощо. А для поповнення фондової колекції музею мешканцями цих сіл подаровано понад сотню експонатів. Люди кажуть: удома немає де зберігати старожитності, онуки їх рано чи пізно викинуть, а в скансені їм відкриється друге життя, і ними будуть любоватися відвідувачі.

Василь Нитка,
журналіст "Голос України",
27 липня 2018 р.

Жителька села Широке демонструє власноруч вишиті вироби.

ЖАБА БЕЗ ГОЛОВИ ТА “ЗАКРУЧЕНІ В ПОКРОВЕЦЬ”. ЯК У КАРПАТАХ ВОРОЖАТЬ НА СМЕРТЬ І ЛЮБОВ

(інтерв'ю з Василем Королем, дослідником народної демонології)

Найбільш містичний день у році – Івана Купала, чи то Іван-день, Йвана або Яна, як на Закарпатті називають це свято. Привороти та відвороти, любовні замовляння та моторошні обряди – це й досі частина не тільки закарпатського фольклору, а й життя.

Гори охороняють старі вірування та народну магію від глобалізації, особлива вдача людей зберігає традиції, зокрема й містичні. Хто такий “кликакий на зорі”, навіщо пару “закручують у покровець” і для чого жінка може відкусити голову жабі – про магичні ритуали спілкуємося з тим, хто знає карпатських босоркань та... вчиться в них.

Іван-день огорнутий саме чуттєвою аурую. Збирання цілющих трав, стрибки через вогонь, найчастіше у парі, купальські вінки, за якими дівчата гадають на кохання і шлюб... Найкращий привід поговорити про магію, передовсім – любовну.

І напередодні знаходимо експерта з демонології регіону в закарпатській глибинці. Тут, у селі Онок на Виноградівщині, етнограф **Василь Король** разом із двома колегами та групою студентів перебуває в етнографічній експедиції. Оскільки мобільного зв'язку в селі здебільшого нема, просто “прочісуємо” вулиці та зустрічаємо нашого фахівця на виході зі старої хати: після зустрічі з “інформатором” він саме тлумачить студентам, як спілкуватися з респондентами, і в інструктажі звучить слово “босорканя” (так на Закарпатті називають “ту саму жінку”, себто – ворожку):

– Тут, в Оноку, є цікаві регіональні особливості щодо народної магії. Більш характерні віра в “двудушника” і, звісно, у той персонаж, який найбільш живий в уяві людей – у *відьму, босорканю*. Так, слово має угорське походження, але використовується в усій області, ба навіть у Карпатському регіоні – також у гуцулів, бойків, лемків, долинян. Є локальні варіанти. Якщо в гуцулів, попри найвідоміше слово “*мольфарка*”, ще кажуть “*мештерниця*”, то тут найчастіше вживають усе ж термін “*ворожка*” – на позначення саме тієї жінки, яка *відбирає в корів молоко*. У наших горян це також “*бештелівка*”, а на румунському боці, де проживають українці, кажуть “*спіріта*” (це вже романські впливи). Це саме “*та, хто бере молоко*”. Це спільний маркер для “впізнання” відьми, цим вона відрізняється від інших людей, яким приписують певні містичні здібності. А це також і “*розказці зміям*” – ті, хто має “*змійний камінь*” чи “*змійну пацьорку*” і можуть лікувати людей від укусу,

заклинати “*гадів*” (просто змія закарпатською говіркою – *примітка авторки*), бо, за народним віруванням, мають владу над ними. Забирання молока – ключова відмінність відьми від “*байлли*” (“*баби, що знає*”, “*баби, що бає*”), яка належить до тих, кого у вузьких колах науковців, які вивчають цю тему, називають “*знаючі люди*”. Хоча, власне, і слово “*відьма*” походить від “*відати*”, себто “*знати*”, як і “*знахарка*”. Але зараз ми кажемо про *байллю*, яка може лікувати людей: вона так само знає замовляння, може бути помічена людьми в лісі чи полі за збиранням “*зілля*”, але вона не *босорканя*: не відбирає молоко, не завдає шкоди. До речі, ясінянські гуцули називають її “*примівниця*” – та, хто примовляє.

– **Розумію, що у цьому селі Ви вже знайшли когось за своєю темою?**

– Так, ми маємо трьох, як у нас кажуть, інформаторів, і сьогодні провели перші інтерв'ю. Це успіх, бо людей, котрі проводять лікувальну практику за народними віруваннями, стає все менше й менше. Дається взнаки глобалізація. Річ у тім, що звичайні люди і навіть ми, науковці, дуже мало знають про цю практику – є якісь поверхові знання, от і все. А ті, хто її здійснює, – живуть у тому, у своєму світі. *Байлля*, “*жінка, яка знає*”, виконує низку правил, яким підпорядковане все її життя – саме вони дають їй силу й право лікувати людей у такий спосіб. Наприклад, це обов'язковий піст: понеділок, середа та п'ятниця, додатково тримають і 12 п'ятниць у році, коли лише п'ють трішки води. Також є низка інших заборон, яких вони змушені дотримуватися, аби в них віра в цю силу залишалася. Це, зокрема, чистота шлюбних відносин та інші “канони”, неписані закони, порушення яких одразу позбавляє її сили. Звісно, що зараз стара *байлля* не так просто знайде собі наступницю, якій передати знання, адже дівчина має бути добродісна та дотримуватися всіх правил. А ще ж “*жінкам, які знають*” ця “робота” не приносить нічого. Так люди можуть сказати: “*он, босорканя пішла*”, але вони не розуміють різниці між *відьмою* і *байллею*. Вона не бере відплати за лікування. Бо ж вважається, що людина вже “оплатила свою хворобу”, ба більше: не візьме і харчів, хіба пригощання для дітей. Відтак ми не маємо наступництва: бабуся ще щось уміє і практикує, а внучці не передасть, бо та вже поїхала вчитися у місто та жити звичайним життям... Ця містичність, ця сакральність стрімко вивітрюється, на жаль. Казок стає все менше й менше.

– **Утім, наш край все ж лишається осередком, де живе магія?**

– Звісно, і найбільш насиченим в Україні. Адже найбільше таких людей зберігають ці звичаї саме в гірських районах. Гори, як будь-яке важкодоступне місце, консервують, зберігають уклад життя своїх мешканців. До того ж у горах люди завжди мають тісніший зв'язок із природою, живуть у гармонії з нею. А ще мають особливий характер. Тож наша Гуцульщина, та й Верховина

– досі багаті! Там жінки, які навіть не провадять практику, знають по кілька замовлянь. На Рахівщині це стандарт, а отут, у долині, звісно, менше.

– Та все ж – що тут “упіймали”?

– Цікавий варіант народного вірування. Мова про випадок, коли кінь, що тягне навантажений віз, раптово зупиняється на дорозі та відмовляється йти. На Лемківщині вірять: “знаюча людина”, яка має цвяха, котрим вперше підкували, може встромити його в землю, і тоді кінь не рушить ані вперед, ані убік, доки не буде даний “відкуп” (якийсь гостинець чи гроші). Тоді цвяха виймають і кінь піде. А тут ми записали: вірять – кінь не йде, бо через дорогу пройшла *босорканя*, та не піде, доки тією ж стежкою не пройде людина. Тварина буцім відчуває “стежку відьми”. Ще тут, як і багато де на Закарпатті, знають обряд “*гасити вуглики*”, “*гасити вогонь*” – коли в спеціальну ємність (найчастіше зі святою водою) кидають жарини, і за їхньою поведінкою визначають силу наведеної *порчі* і, власне, знімають *вроки*. Цей обряд побутує у нашому регіоні в різній формі: часом “*вугликів*” – чотири, як кутів у хаті, і саме так тут, на Виноградівщині, але переважно беруть дев’ять. Архаїчний спосіб – спеціально на Святвечір для цього обряду заготовлювали гілки, причому окремо чоловічі та жіночі пучки, їх палили, ножом знімали вуглини та кидали у воду, пізніше просто брали жарини із печі, а у новіший час використовують сірники – це вплив глобалізації. І так цей звичай ще сьогодні побутує у містах. Тут класична схема: люди завжди вірили, що вода з вогнем очищує людину. Цю воду потім можуть пити з трьох сторін, або обмити людину, у найважчих випадках, або коли людина “*з вроком переночувала*” і “*пустилося коріння*”, це роблять дві *байлі*.

– Яна, Йвана, Іван-день, Івана Купала – свято, міцно асоційоване з магією...

– Так, передовсім тому, що у цей час збирають “зілля” – цілющі, та, як вірять люди, магічні рослини. Загалом з цим святом пов’язано багато забобонів: як на *Юря*, так і на *Йвана* найчастіше *босоркани* і “*відбирають молоко*”. Саме проти цього дня дівчина може *приворожити* хлопця. Тут, у цьому селі, нам розповіли, мабуть, найпростіший спосіб: зібрати на Купала до сходу сонця любисток, висушити та додати в їжу, з певним замовлянням. На Лемківщині на Яна проводять обряд із “*лепкинею*” – це така травичка, що сильно чіпляється до одягу. Дівчина ішла в поле, знаходила “*липкиню*”, рвала її, водила в себе по животу зі словами “*липкиня – прилюби ня*”, а затим непомітно чіпляла на одіж того, хто їй подобався. Досі поширена приповідка, коли хлопець кажуть: “*за тобою біла (або чорна) дівчина ходить*”, бо на ньому нитка висить. Колись примовлену нитку чіпляли до одягу, аби хлопець “*причепився*”, і це лишилося в приказках, також і щодо волосся, яке можна було лишити на

речах милого і так ніби приворожити. У деяких районах Закарпаття, зокрема, на Перечинщині, був звичай: на Івана розклали вогні за межею села, і там збиралася молодь. Те саме є і в богданських гуцулів, де ми у квітні записали наступний звичай: усі мали перейти через вогонь, і тих, хто цього не робив, не перескакував через вогнище, не лишали в гурті. Вірили, що їх “*полудили красні*” (це “сестри” мавок та європейських русалок, за народною думкою, це неспокійні душі померлих незаміжніх дівчат, які zostалися між світом людей і потойбіччям). А ще до варти підводили худобу, і так, аби вогонь посвітив їй до пасчі, у морду – очищували...

– Що зі знаменитим квітом папороті? Його шукають на Закарпатті?

– І навіть знаходять! (*усміхається, – прим. авторки*). Тут теж є локальні відмінності. Квіти папороті уявляють і як пишну квітку з білим сяйвом, “*ружичку*”, і як вогник, який спалахує на якусь мить, його дуже важко помітити. А ще важче – знайти, втримати. Вважається: треба міцно тримати і йти мовчки та не обертаючись, бо нечиста сила, яка охороняє квіти папороті, не хоче його віддати людині, “*страхи наводить*”. Розповіли мені легенду: здобувши квіти папороті й ідучи додому, вже неподалік села, чоловік чує: за ним ніби летить дерев’яний віз, страшно гримаючи й уже наздоганяючи, от-от вдарить. Інстинктивно озирється... Кажуть, його так і знайшли в лісі з обернутою головою. Це такі перестороги сміливцям, які не побояться піти шукати цей знак.

– Збирати ж просто трави – це не так страшно...

– Вірили, що вони в цей день мають максимальну силу, і це стосується трав і для лікування, і для любовної магії, і для ворожби. Звісно, особливо в гірському регіоні, час, коли рослина годиться до збору, зміщається через особливості клімату та висот: від Трійці, чи ж то Зелених свят, до Івана або й пізніше. Здебільшого це дійсно на Купала. Збирають і вночі, і перед світанком, і в сам Іван-день – залежить від зілля та його мети. Є історії про те, як жінки виходили на Купала збирати трави та роздягалися в полі, а тому, хто їх побачив, “*стирали мову*”. “Доки жінка жила, свідок не міг нікому розказати про неї”, – говорили мені інформатори. Мовляв, от як померла та Ганя, дідо Йван розповів: “Хотів і до того казати, але не міг і *слова речі*’ (*сказати слово, – прим. авторки*), що видів на Купала, як вона голою зілля брала”. З вінками я в гуцулів фіксував таке. Аби погадати на те, хто перша *ся віддасть* (вийде заміж), дівчата плели вінки і кидали їх... перед коровами. Чий першим вподобає корова – у тієї і всі шанси. І важливо, щоби корова не просто пожувала вінок, а з’їла. Якщо ж від вінка лише відщипне, це може означати: дівчина “*ходитиме*” з хлопцем, але заміж не вийде, він її лишить, а то й із дитиною...

Гадання з коровою чимось нагадує класичне з пирогами на Андрія: коли дівчата позначають кожна свій і пропонують котові вибрати. Що тільки не роблять, аби кіт вподобав і з'їв пирога, а не лише потягнув чи надкусив: у коморі зачинають, не годують пару днів, натерпиться тваринка через ті гадання... Дівчата перестраховуються! Загалом могли ж і дати любому зілля якесь, хоча частіше частували з приворотом на зимові свята.

– Бо це простіше й є нагода: люди ходять по хахах, колядують, пригощаються?..

– Так, тоді не складно й горілку спеціальну підлити... Дівчина, яка хотіла приворожити хлопця, робила так: роздягалася, мастила тіло медом із примовляннями (в такому дусі: *“який мед солодкий, така і я, Марія, Іванові солодка буду”*), потім знімала його з себе й на тому медові настоювала трунок. На Рахівщині це називали *“чудо”*, на Перечинщині я фіксував *“вчинки”*. Важливо було пригостити ним хлопця в перші три дні. Якщо ж скуштує зілля пізніше (*“застарілі вчинки”*), то вірили, що в животі *“виросте кубло”*: він буде відригувати ящірок, змій, *“задів”*, мучитиметься, і скоро помре. Тобто у тієї ворожби велика, але коротка сила.

– Який жах! Але виглядає на те, що і це ще не найгірше... Чи може хлопець захиститися?

– У цьому селі зафіксували поширений метод: аби любовна магія не подіяла, хлопець мусить мати на собі річ, вбрану навиворіт. Це, як знаємо, досі роблять навіть у містах, і матері дітям одягають так спідне, коли, наприклад, ідуть в гості – вірять, що це від вроків. Класична шпилька, причеплена на одержу – це пішло від давнішого захисту: носили з собою цвях, мовляв, *“до цвяха ніч ся не бере, так і мені не буде”* – вірили, що гострий металевий предмет оберігає, відсікає. Також хлопець міг сісти, схрестивши ноги, не брати їжу чи напій, або перехрестити страву ножом чи виделкою. Це ніби могло допомогти й від іншої сильної любовної ворожби... А от від деяких допомогти здатен лише *“фахівець”*.

– Теж ворожба на їжі?

– Так. Коли жінка народжує, з немовлям виходить те, що називають *“дітяче місце”*, а в народі – *“гніздо”*. Якщо жінка принесла байстрюка, то це *“місце”* босорканя сушила... Нарізаним на шматочки то додавали в страву, яку мав скуштувати хлопець, що його мали намір приворожити, до прикладу, маскували в ячню. А ще ж – обряд, який можна вважати *“класикою жанру”*. Зі словами про те, що *“як людина не може жити без цієї крові, так і нехай Іван без мене жити не може”*, дівчина чи жінка додавала краплини менструальної крові в напій для чоловіка, як правило, у вино. Це вважається дуже потужним приворотом. Є і варіант, коли жінка зістригала волосся з інтимної зони, підсмажувала його і *“приправляла”* страву... Найсильніший обряд – з мотузкою повішенника.

– Це ж більш, ніж небезпечні – це страшні речі...

– Тут треба розуміти, що кожні дії і обряди мали свою причину, мету, термін дії і наслідки. Є поняття *“хіть”*. Коли жінка хоче повернути до себе чоловіка тілесно – то одна справа. А коли прагне утворити з ним сім'ю – це інше. І градація обрядів різна, і сила їх та те, як довго вони діятимуть. *Приворожити* можна за допомоги подарунка, намовленого і намащеного, він діє за принципом асоціації. Ще приклади. Дівчина кладе на поріг стрічку або ж відкритий замочок-колодку, їх переступити має саме той хлопець, і тільки він один. Затим дівчина влітає стрічку у волосся з примовляннями про те, що *“як зі мною ця коса є, так би й Іван був зі мною...”*. Або ж, з іншим відповідним замовлянням, замикає колодку, і вважається, що хлопця *“замкнуло на неї”*. Це – привороти на симпатію, на те, аби наш умовний *“Іван”* мусів постійно бачити ту *“Марію”*. Мої респонденти розповідають, як хлопець сумує за дівчиною, якщо її не бачить щодня марніє, а за короткий час іде зі світу...

– Як то кажуть, “сохне”...

– Так. Як могла жінка помститися. Зафіксував на Гуцульщині. В *коновку* (ніби глечик) зі спеціальними словами кляли жабу і змію, які там билися. Туди опускали гарну *“ружичку”*... І от ішла селом молодиця з тою квіткою, бачила того Івана, підходила до нього і могла так легенько, грайливо торкнутися тією *“косицею”* (квіткою), мовляв, *“як ся маєш, чоловіче?”*. Чоловік потім *“ся мав”* дуже по-різному і дуже погано.

– Але ж має бути щось із любовної магії, що не є ані силуванням, ані переступом?

– Розповім про світлий обряд. Коли триваліший час хлопець із дівчиною разом, і нема сумнівів, що це доля, вони поєднані любов'ю, то, щоби зміцнити цей союз, захистити його від недобрих впливів, проводять такий ритуал. Він побутував на весіллях, зокрема на Перечинщині. Пара ставала на покровець (*традиційна тканина доріжка – примітка авторки*), ступала по ньому, а старша жінка, з тих, *“хто знає”*, скручувала його за ними. Згорток перев'язували мотузочкою або стрічкою та віддавали молодим. Цього килимка не розгортали й не стелили, лишали як оберіг, а пару називали *“закручені в покровець”*. Люди, ба навіть церква ставилися до цього обряду цілком позитивно, і я вважаю, що цей красивий звичай можна вводити в сучасні весілля.

– Гарно. Але вернімося до “темних матерій”. Безсумнівно, що за такі страшні обряди, як ті, що на крові, має бути покарання, відповідний наслідок...

– Так, тут мова лише про привертання, наприклад, чужого чоловіка, і на короткий час. Якщо пара мала намір одружитися та жити родиною, таке не використовували. Люди вірять: кожен має свою долю. І пару, призначену до-

лею. Не можна безкарно взяти не своє, чуже. Людина, яка пішла на те, відчує наслідки: її шлюб, якщо він таки станеться, буде нетривалий, діти хворітимуть, вона швидко або дуже тяжко помре, за нею йтимуть негаразди, це позначиться на всій родині... Про таку казали, що вона *забрала* не свою долю. Натомість вірили, що дівчина, яка є добродісна, цнотлива, тримає піст і мила до людей – вона плекає гарну долю, до неї прийде свататися хороший легінь, буде файна сім'я та чудові дітки.

– Не всі любовні ритуали для здобуття пари – злі, темні?..

– Жінка, яка чекає любові й пари (*своєї долі*), але їй не вдається його зустріти, могла *“покликати по зірках”*. *“Кликання по зірках”* знімало з чоловіка облуду любовної магії: якщо він був *приворожений*, то після цього примовляння міг залишити жінку, яка його *“привернула”* до себе, і нарешті зустріти свою суджену – яка і *покликала*. Дівчина, яка вирішувала *“кликати по зірках”*, вночі за гарної погоди та ясного неба виходила надвір, могла сама, але частіше – з ворожкою чи баїллею. І *кликала*, просячи *“зірочок-сестричок”* привести їй *судженого*. У замовляння є такі слова: *“...Аби йшов у ліс без сокири, без коліс, у воду без броду. Аби не мав маму за маму, а неня за неня. Аби мене знайшов, мене любив, зі мною жив”*. Цей обряд вважався прийнятним у суспільстві, адже жінка кликала свого, чужого не забирала. Привернути до себе парубка – це інший вчинок. Окрім стрічки й колодки, могли використовувати сорочку. Її крали з *“плота”* (огорожі, де сушили одіж), несли до хати, крутили-вертіли-м'яли, клали на *щіль* (чесалка для вовни) і прикладали *капустяником* (камінь, який клали як гніт, коли квасили капусту). Говорили про те, що *“як камінь давить, так най Івана буде за Маріїв серце давити. А як щіль коле – най його так коле”* і так далі. Сорочку повертали і, як правило, хлопець не знав, що сталося. Якщо ж помічали, що річ пропала, а потім повернулася – її воліли не вбирати або якимось *“знешкодити”*. Ще таке: знаходили місце, де сходяться дві річки, але тільки такі, що не пересихають. Набирали води у відро, все роблячи мовчки (балакати – спільне табу для всіх магичних дій), а вдома ставили варити і намовляли: *“як вода кипить, так би Йванкове серце кипіло...”*. Далі річ дівчини й бажаного хлопця крутили та зв'язували, з відповідними словами, варили їх спільно, і *“дзьобали”* голками, як казала моя інформаторка – робили ніби *“їжака”*. Наприкінці воду виливали під деревом, воно служило запорукою обряду: якщо зростало і міцніло – союзу бути, як всохне – значить, не вдалося. Привороту парубків – не найстрашніші. Набагато більш моторошними є ритуали, покликані приворожити шлюбного чоловіка.

– І вочевидь, спрямовані саме на те, аби прибрати суперницю...

Поговоримо про ту страшну жабу?

– Якщо за лікувальну магію *баїлля* не брала плати, то *босоркані*, які практикували магію любовну, отримували матеріальну віддачу. Але є ритуали, виконати які не бралася і відьма. *Босорканя*, як правило, сама не виконувала ритуал на смерть, не *вбивала*. Вона могла *“замовити курку”*, в яку потім встромлялися голки і так далі, але сама цього не робила. Або ж жаба: її замовляли, і жінка, яка хотіла смерті суперниці, мусила... відкусити їй голову. Саме так. Дружина чи наречена бажаного чоловіка помирала, а самотнього мужчину далі приворожували – це після такого вчинку вже лишалося *“справою техніки”*. Говорячи про ворожбу на смерть, згадаємо, як не страшно, доволі поширену річ. Підкидання *до мерця*. Чому на цвинтарі ті, хто *“бере яму”*, не копають до кінця – завжди поглиблюють могилу на одну лопату уже безпосередньо перед похороном, коли привезли труну? Бо в могилу, ворожачи, можуть підкинути річ людини, якій бажують смерті – аби *“пішла за покійником”*. У новітній час це буває і фотографія, а зазвичай – щось із речей, які носить людина: найчастіше хустка, її простіше вкрасти. Кажуть, що на Закарпатті таке трапляється і зараз: підкладають щось у саму труну.

– Ритуали, що стосуються смерті, найпотужніші?

– Усе, що має зв'язок зі смертю, вважається найбільш сильним. Як от *“мотуз”* – мотузка, на якій зависвся самогубця. Вірять, що в річ, до якої востаннє торкнулася людина, що самовільно пішла з життя, отримує надзвичайну міць. З ним роблять ритуали любовної магії (*“як до мотуза мертвець ся зачепив, так би до мене Йван ся причепив”*), а ще це потужний оберіг. Зокрема, захищає, як кажуть, від всякого *“начальства”*, поліції тощо. Зовсім недавно чув: у жінки, про яку знали, що має таку річ, приходили купувати, і торги дійшли до п'яти тисяч доларів. Нещодавно були в експедиції у долинян, фіксували від старших людей оповідь: міліціонер зупинив жінку за кермом авто, почав вимагати документи, а йому кажуть: та чи знаєш, кого спер – у неї *мотуз* є! Відпустив водійку. Сила народних уявлень...

– Повернімося до світла. Кожна матір бажає своїй дитині доброї і красивої долі та щасливої долі

– Любовна магія починається, як дівчинка ще маленька. Мама чи бабка готує дитині купіль із красивими квітами та цілющими травами. Аби всі асоціації, які мають мед, *файна ружа*, любисток та інші атрибути, – перенеслися на дівчинку. Аби була така солодка та красива, і щоби її взагалі любили люди, адже це так важливо, це дає легше життя. До речі, щодо обряду для того, аби *“люди любили”* – на Купала *“баяли на митіль”*. Зілля з дев'яти трав вночі заварювали в горщику, додавали й мед, а часом і монети, й обтирали дівчину із замовляннями. До слова, вони бувають такі гарні, що сучасним поетам би повчитися. Варіантів приповідок ми зафіксували чимало; от уривок, записа-

ний у гуцулів в селі Луг: “...*Хто красний, ця раба Божя (ім'я) най красна, най славна, над усі панці, над усі легінці, над усі дівчата, над усі жіночки. Які красні, які славні верхи над верхами, краси над красами, квіти над квітами, а раба Божя (ім'я) най красна, май славна над усіма молодлицями і дівками. Хто її побачить, той її розславує, хто її стрітить, той поцілує*”. Лице мили з тарілки, яка висіла на стіні, тобто тієї, з якої не їдять, а виливали відвар у двір на квітучі рослини.

– **Весілля – епіцентр життя дівчини в старовину і, зрозуміло, з ним пов'язано дуже багато забобонів...**

– От звичай про *покровець*. Така сама старша “*жінка, що знає*”, була присутня на весіллі та забезпечувала “порядок”. Аби ніхто не приніс штучні квіти “*з гробів*” чи варених яєць (що можуть бути *примовлені*), не підклав чи не підсипав, не підліляв *води з покійника*, аби не *вчинили* дечого з сукнею молодої та безліч подібного. Дивилися, щоби *ложичник* (дерев'яний тримач для ложок і черпаків на стіні) не був порожнім, “*з дірками*”, бо під нього можуть дещо сказати. Окрім доволі відомих і неймовірно численних шлюбних обрядів, побутувала народна магія, покликана на захист від передчасної вагітності. Чому таке робили? Як правило, в давні часи дівчат віддавали заміж дуже рано: у віці 15–16 років (за старшу свати просили більше придане). Її організм іще не готовий виносити й народити дитину, і нерідко юні породіллі помирали. Вірили: якщо молода, вперше сідаючи за весільний стіл, прийшовши із церкви, покладе собі пальці під “*м'яке місце*”, це перешкодить ранній появі дитини. Якщо вона клала, скажімо, три пальці – значить, завагітніє через три роки після шлюбу.

– **І звісно, дбали і про протилежне, а також, певно, піклувалися і про “чоловічу силу”...**

Легендарні закарпатські “*твердостуй*” (це відомий калган, на якому роблять цілющі настоянки) і, дзеркально, “*дівкодай*” – знамениті зілля, що згадуються у весільних коломийках. І так, чоловік волів би, щоби на нього “*закопали в теметові*” (на цвинтарі), ніж бути *вреченим* на чоловічу силу. Таке не робили абияк і абикому, але могли заподіяти в помсту. Як-от перелюбнику, тому, хто наобіцяв, “*підженився*” – і полишив із байстрюком. До речі, ставлення в давньому суспільстві до нешлюбних дітей було вкрай негативним, вважалося, що вони мали дуже страшну долю та несли на собі вагомий негатив, навіть перетворювалися на нечистих... Так ось, аби люто допекти чоловіку, треба було з настановами від *босоркані* роздобути волосину з його інтимного місця, впіймати горобця і, зав'язавши на лапці, відпустити, замовляючи щось у дусі “*як полетів горобець, най і сила піде...*”. Ще та процедура, зафіксував її в одному із сіл Перечинського району. Наступне. Буває, що

бджоли вилітають із вуликів, рояться і збираються на гілці (бджоляр далі має роботу їх забирати). Якщо вони сіли на волосський горіх, гілку могли використати у ритуалі для покарання, для біди чоловіку. З нею ходила довкруг нього та говорила: “*як пчоло гілку лишили, так най Івана усі жони лишать*” і подібне. Тут маємо ту класичну символіку кола, яке замикається...

– **От ми говоримо про *босоркань*, але ж це все не суто жіноча справа...**

– Так, *босоркуни*. Чоловіки-ворожбити. У певних місцевостях їх більше, і вони сильніші за *відьом*. Хоча часто це вже сфера “*чорнокнижника*” і того, хто вміє керувати погодою, або ж, знову-таки, замовляти змії, “*виганяти гадів*”. Та не лише ворожбити. Ще ж мисливці з “*замовленою пушкою*” і музиканти з “*замовленою скрипкою*”, вони, за повір'ям, також дуже тяжко помирають – мусять то передати.

– **Чому Ви, історик, узялися за цю тему?**

– З дитинства чув оповідки про народну магію і звичаї – сам я родом із Перечинщини, лише пізніше оселився в Ужгороді. Слухав діда, було цікаво, захотілося досліджувати... Наші Карпати – найперспективніший регіон для вивчення демонології щонайменше в Україні.

– **Наскільки те, про що ми нині говоримо, актуальне та побутує сьогодні?**

– Дуже актуально! Активно побутує. У силу своєї дослідницької роботи я багато спілкуюся з інформаторами, добра частина з яких належить до, назовімо так, практиків. До слова, найстаршому з них був 101 рік, а багатьом близько 90, та за виглядом і енергією таких років не даси... Дуже шкода, що в одній із “*тих, які знають*” під час пожежі згоріли зошит і кілька предметів, що їх вона збирала у жінок свого роду кількох поколінь. Як той *пральник* (спеціальний дерев'яний предмет для прання, подібний на лопатку) – це обрядова річ: новим випрала сорочку, замашену першою *дівоною кров'ю*, і він використовувався в любовній магії. Так ось, можу засвідчити: часто бачу, що до них із конкретною метою ідуть жінки та дівчата. І, так, здебільшого це саме любовна магія. Наприклад, ритуал на привабливість, який записав у селі Росішка на Рахівщині. Його провели зовсім нещодавно. Дівчина приходить опівночі в одній лише спідній сорочці, іде в *зворик* (яр), де тече струмок, роздягається, стає у воду, *байля* поливає її водою, примовляє про те, що “*як мурашки сунуть до мурашника, так і свати би йшли до Марії*”. “*Та, яка знає*” розповідає: “Я в цім замовлянні завжди додаю: свати *трібні (потрібні, гідні, добрі, газдівські, хазяйновиті – примітка авторки)*, бо сватів прийняти не проблема, але ж аби які нам не треба. Тому до мене дуже люблять дівки йти!”. Так, до цих людей “не заростає народна стежка”. Інша справа – як потрапити до “*знаючих*” й отримати доступ до знань, розговорити, записати ри-

туали. Це складно. Я спілкуюся роками, для декого я вже ніби як учень – мені для якісного результату доводиться працювати й так.

– Скільки практиків зараз на Закарпатті? Не одиниці ж, але от десятки чи сотні?

– Десятки – точно. Загалом статистика – неможлива. Але скажу про тенденції: іде невинне скорочення, а ще процес, назвімо так, замкнення. Коли певні знання і вміння є, але не для загалу. Якщо в сім'ї щось сталося – попрацює, але людей не приймає і лікування не проводить. Хіба буде “пригуддя” (пригода, щось сталося, – примітка авторки), але уже все “загерметизовано”. Мушу зазначити: є суворі правила щодо передання знань, якщо їх порушити, – вірять – зникне сила. Зазвичай передають тільки на Святвечір і перед смертю. Якщо нема послідовника за прямою лінією, може бути хтось із роду. Як ото розповідають: тітка посилає по племінницю, велить, аби взяла зошит і ручку, бо баба ся збирає йти.

– Вірите в те, що це працює?

– Я підходжу до цієї інформації з наукової точки зору. Мене цей матеріал цікавить як дослідника і в аспекті світогляду населення Карпатського регіону. Це соціокультурний шар, знання про нього допомагають зрозуміти людей, що жили тут.

– Але магія в Карпатах досі жива?

– Жива і, можна сказати, “квітне”. Але невинно стискається, і цей процес триває десятиліттями. Що ж до церкви і сільської громади, то стосовно баїль двояка ситуація: про “ту, яка знає” можна сказати, що вона народна цілителька, котра допомагає людям, але можна і пустити поголос про босорканню.

– Ви етнограф, збираєте, фіксуєте, а ще й описуєте ритуали, і також публікуєте, озвучуєте певні моменти. Чи не може це бути як інструкція?

– Не може. По-перше, ці знання не здобуті за тими правилами, що прийняті в магичній сфері. Ніхто не зможе дотримати ані всіх вимог, ані деталей. Це – неможливо. Та й ніколи ритуал не описують вповні. Скажу і таке: чи не надто багато зараз уваги певним “висмикнутим”, якщо не вигаданим звичаям. Триває засмічення – відомими стають якісь дивні, але не автентичні речі. І, звісно ж, мені було смішно дивитися певне телешоу, на яке я випадково потрапив, перемикаючи канали (вдома по телевізору здебільшого ввімкнені мультики, бо в нас із дружиною малеча). Коротко: маячня.

– От якби ви були умовно патрульним, то відпустили б жінку, яка “має мотуз”?

– Як науковець, я б попросив би сфотографувати “артефакт” і хотів би почути деталі. А як умовний патрульний... Важко сказати. Радше відпустив, бо вирішив би, що це людина з добрим почуттям гумору, а гуморні люди – позитивні.

– Любовна магія... А сама ж любов – це і є магія, так? І чи не найсильніша на світі...

– Кохання – це дещо надзвичайне. Коли люди мають почуття, через які здатні на неймовірні вчинки, здолати все, аби бути разом... І любов – це основа щастя у світі. Гарні взаємини чоловіка і жінки – це ключ до благополуччя. Якщо буде щасливою людина, пара та родина, то вони збудують не лише своє щасливе життя, але і державу.

P.S. Інформації, звичаям та обрядам, про які йдеться в матеріалі, ми не надаємо оцінки щодо їхнього відношення до реальності, а також із точки зору етики та релігії. Без сумнівів, це дуже важливо. Матеріал – суто про окремі уявлення людей і фольклор, пов'язаний із баченням народу в згаданій царині. Стаття побудована на розповіді фахівця-історика, тема досліджень якого: “Народна демонологія і народна магія українців Закарпаття”. Науковець Василь Король сприймає усе це як етнографічний матеріал та об'єкт наукового дослідження. Радимо читачам ставитися до цього так само, і тим паче – не використовувати наведені фольклорні записи про вірування народу (здебільшого архаїчні) як рекомендацію до дії...

*Алла Хаятова,
журналіст.*

*Opinion. Так думає Україна. 6 липня 2018 р.
<https://opinionua.com/2018/07/06/zhaba-bez-golovi-ta-zakrucheni-v-pokrovec-yak-u-karpatax-vorozhat-na-smert-i-lyubov/>*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Статті та польові матеріали:

Білак Марія Василівна – краєзнавець.

Біланчук Іван Іванович – історик, краєзнавець.

Вамош Наталія Михайлівна – директор етнографічного музею у селі Новоселиця Виноградівського району.

Гал Ольга Михайлівна – методист методичного центру відділу культури Виноградівської РДА, член Закарпатського осередку Національної спілки майстрів народного мистецтва України.

Герашенко Тетяна Андріївна – вчитель історії, керівник етнографічного музею при загальноосвітній школі I-III ступенів с. Велика Копаня.

Горнецкі Валентина Василівна – завідувач сектору туризму та транскордонного співробітництва Виноградівської РДА.

Данко Олександр Васильович – історик, краєзнавець.

Зан Михайло Петрович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри політології і державного управління ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Івашко Василь Васильович – завідувач музею-майстерні ткацтва у селі Черна Виноградівського району.

Король Василь Васильович – старший науковий співробітник відділу фондів КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, директор КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Леньо Павло Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Мегела Мар’яна Іванівна – заступник директора по науково-освітній роботі КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Нитка Василь Іванович – журналіст, редактор газети “Голос України”.

Полак Сільвія Іванівна – старший науковий співробітник відділу експозиції та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР.

Поріцька Ольга Анатоліївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології.

Рейтій Галина Еміліївна – студентка 4-го курсу факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Рекрутяк Михайло Ярославович – старший науковий співробітник відділу експозиції та науково-дослідної роботи КЗ “Закарпатський музей народної архітектури та побуту” ЗОР, аспірант кафедри археології, етнології та культурології ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

Сігетій Михайло Іванович – вчитель історії, керівник музею при Олешницькій загальноосвітній школі I-III ступенів.

Тороцкезі Людмила Василівна – директор Виноградівського районного історичного музею.

Хаятова Алла – журналіст.

Ходанич Михайло – викладач Закарпатської академії мистецтв.

Щибря Володимир Васильович – кандидат історичних наук, директор Центру фольклору та етнографії, асистент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Інтерв’ю:

Данко І., Дебель А., Керечанин З., Кромпотич М., Куштан Н., Мальованик Н., Панасюк І., Проккоп Ю., Сокач М., Філей В., Човрі Н. – на час проведення експедиції студенти 2-го курсу факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ “Ужгородський національний університет”.

**ПОДЯКА ВІД КЕРІВНИКІВ ЕКСПЕДИЦІЇ
ТА УПОРЯДНИКІВ ВИДАННЯ**

Керівники експедиції та упорядники наукового щорічника “Етніка Карпат” висловлюють щире подяку:

Ониську Михайлу Івановичу – сільському голові села Онок.

Кіш Оксані Олександрівні – директору Оноцької загальноосвітньої школи I-III ступенів.

Кіш Івану – підприємцю з села Онок.

Данко Олександрю Васильовичу – історика, краєзнавцю, вчителю історії Оноцької загальноосвітньої школи I-III ступенів.

Химинець Віталію – студенту III курсу факультету міжнародних економічних відносин УжНУ, жителю села Онок.

Гал Ользі Михайлівні – методисту методичного центру відділу культури Виноградівської районної державної адміністрації.

Поповичу Степану Мироновичу – сільському голові села Олешник.

Роспончук Марії Йосипівні – директору Олешницької загальноосвітньої школи I-III ступенів.

Мокар Світлані – завідувачці будинку культури села Олешник.

Любці Оксані – завідувачці бібліотеки села Олешник.

Барнич Ганні – бібліотекарці з села Олешник.

Любці Жанні – виховательці ДНЗ № 2 села Олешник.

Попович Сніжані Володимирівні – голові села Великі Ком’яти.

Білак Вірі Михайлівні – колишньому голові села Великі Ком’яти.

Білак Марії Іванівні – вчителю історії з села Великі Ком’яти.

Гріга Оксані – бакалаврині факультету історії та міжнародних відносин УжНУ, жительці села Великі Ком’яти.

Гал Єлизаветі Йосипівні – завідувачці будинку культури села Шаланки.

Марушці Мар’яні – бібліотекарці з села Лемаковиця.

Кедик Ірині Русланівні – секретарю, виконуючому обов’язків Буковецької сільської ради.

Тифанюк Марії – завідувачці будинку культури села Букове.

Скляр Володимирі – вчителю історії Буковецької загальноосвітньої школи I-III ступенів.

Дубровці Світлані – завідувачці бібліотеки села Широке.

Цупик Марії – завідувачці бібліотеки села Боржавське.

Окрему подяку висловлюємо:

- всім жителям досліджуваних сіл, у яких зібрано цінний матеріал (усну інформацію та окремі пам’ятки старовини).

З М І С Т

ВСТУП

<i>Павло Леню</i> . Про експедицію та збірник	3
<i>Василь Коцан</i> . Пам’ятки старовини Виноградівщини, зібрані під час експедиції 2018 року	6

СТАТТІ

<i>Павло Леню</i> . Неформально та між іншим про циганів Виноградівщини (спроба антропологічного аналізу)	18
<i>Василь Король</i> . Цілителька Анця Зарічанська в традиційних віруваннях долинян Закарпаття (за польовими матеріалами)	30
<i>Галина Рейтій</i> . Відьма у традиційних віруваннях виноградівських долинян (за матеріалами етнографічної експедиції 2018 року)	44
<i>Михайло Рекрутяк</i> . Сімейний побут та шлюбні відносини виноградівських долинян кінця XIX – першої половини XX ст. (на прикладі сіл Букове, Великі Ком’яти, Олешник, Онок, Широке)	62
<i>Олександр Данко</i> . Матеріальна культура села Онок Виноградівського району (XIX – початок XX ст.)	73
<i>Ольга Гал</i> . Традиції ткацтва, вишивки та в’язання мешканців міста Виноградів другої половини XX – початку XXI ст.	88
<i>Сільвія Полак</i> . Колекція рушників Виноградівського району з фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури та побуту	101
<i>Мар’яна Мегела</i> . Ікони на металі з Виноградівщини у фондовій збірці Закарпатського музею народної архітектури та побуту	110
<i>Василь Коцан</i> . Гончарні вироби з Виноградівщини у збірках Олешницького краєзнавчого музею та Закарпатського музею народної архітектури та побуту	125
<i>Іван Біланчук</i> . З історії культури та мистецтва Виноградова	142
<i>Михайло Ходанич</i> . Художній образ рідної землі у творчості Івана Бровді ...	174

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ВИНОГРАДІВЩИНІ

<i>Людмила Тороцькезі</i> . Виноградівський районний історичний музей	182
<i>Валентина Горнецькі</i> . Затисянський музейний комплекс	191
<i>Михайло Сігетій</i> . Краєзнавчий музей при Олешницькій загальноосвітній школі	203

<i>Тетяна Геращенко.</i> Шкільний етнографічний музей села Велика Копаня ...	209
<i>Наталія Вамош.</i> Новоселицький музей етнографії	214
<i>Ольга Гал.</i> Музей ткацтва у селі Хижа Виноградівського району	219
<i>Василь Івашико.</i> Музей-майстерня народного ткацтва у с. Черна Виноградівського району	225

З ПОЛЬОВИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Народні знання та вірування

<i>Михайло Рекрутяк.</i> Етимологія топонімів сіл Букове, Великі Ком'яти Онок, Широке Виноградівського району Закарпатської області	232
<i>Марія Білак.</i> Народні приказки та афоризми з Оноку	241
<i>Михайло Зан.</i> Демонологічні персонажі та магичні практики у народних віруваннях жителів села Великі Ком'яти: нотатки з щоденника польових матеріалів студента-історика (січень-лютий 1996 року) ...	266
<i>Василь Король.</i> “Ті, що гадам розказують” у традиційних віруваннях села Широке Виноградівського району	271
<i>Галина Рейтій.</i> Демонологічна палітра с. Великі Ком'яти	276
<i>Златослава Керечанин.</i> Люди з демонічними ознаками у світоглядних уявленнях мешканців Виноградова	286
<i>Іванна Данко.</i> Демонологічні уявлення с. Лемаковиця	292
<i>Михайло Сокач.</i> Світоглядні вірування у с. Великі Ком'яти	306

Матеріальна культура й обрядовість

<i>Ольга Поріцька.</i> З польових етнографічних матеріалів, зібраних на Виноградівщині у 2012 році	313
<i>Володимир Щибря.</i> Весільні звичаї на Виноградівщині (з польових етнографічних записів 2018 року)	331
<i>Василь Коцан.</i> Традиційний народний одяг королівських долин Закарпаття кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. (польові етнографічні матеріали)	343
<i>Наталія Куштан.</i> Традиційне народне житло та одяг села Букове	356
<i>Неля Мальованик.</i> Характерні особливості народного житла та вбрання села Великі Ком'яти	363
<i>Марія Кромпотич.</i> Традиційні ремесла села Онок	368
<i>Ангеліна Дебель.</i> Розвиток ковальства у селі Великі Ком'яти	377
<i>Наталія Човрі.</i> Родинна та календарна обрядовість села Онок	383

Суспільно-історичні процеси

<i>Володимир Філей.</i> Січовики, дивізія “Галичина”, Голокост та інше у розповідях мешканки села Сасово	397
<i>Іван Панасюк.</i> “...я памятаву мадярів. Двадцять років Чехія була в нас...” (етюди життя наратора з села Боржавське)	404
<i>Юрій Прокоп.</i> Про війну, радянізацію та міжетнічні відносини в селі Шаланки	409

ЖИТТЯ ЕКСПЕДИЦІЇ

<i>Павло Леньо.</i> Історики УжНУ збирають етнографічний матеріал на Виноградівщині	418
<i>Павло Леньо, Василь Коцан.</i> Історики УжНУ продовжують набирати практичних навичок на Виноградівщині	422
<i>Павло Леньо, Василь Коцан.</i> Останній тиждень практики для студенток і студентів історичного фаху завершився посвятою в етнографи	427
<i>Михайло Рекрутяк.</i> Державництво, ремесла й демонологія... Етнографічну практику історики мали на Виноградівщині	432
<i>Василь Нитка.</i> І студенти практику пройшли, і музей поповнився сотнею експонатів	436
<i>Алла Хаятова.</i> Жаба без голови та “закручені в покровець”. Як у Карпатах ворожать на смерть і любов (інтерв'ю з Василем Королем, дослідником народної демонології)	438

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	450
-----------------------------	-----

ПОДЯКА ВІД КЕРІВНИКІВ ЕКСПЕДИЦІЇ ТА УПОРЯДНИКІВ ВИДАННЯ	452
--	-----

Наукове видання

ЕТНІКА КАРПАТ

Науковий щорічник
*Статті та матеріали
етнографічних експедицій*

Випуск 4

Статті та матеріали подано в авторській редакції
Комп'ютерний набір авторів збірника
Художнє оформлення *О. Гаркуша*
Коректура *Г. Тамаровська*
Комп'ютерна верстка *О. Гаркуша*

Підписано до друку 23.12.2019
Формат 60x84/16. Папір офс.

Гарнітура Times New Roman. Друк офсет.
Умов. друк. арк. 26,50.

Тираж 100 прим. Замовлення № 29-2019.

Видавництво Олександри Гаркуші
Свідоцтво серія Зт № 23 від 06.09.2005 р.
м. Ужгород, вул. Погорелова, 4
тел./факс (0312) 66-49-38

Е 88 **Етніка Карпат** [Текст] : наук. щорічник : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд. : В.В. Коцан, П.Ю. Леньо. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. – Вип. 4. – 456 с. : фото.

ISBN 978-617-531-211-7

Четвертий випуск наукового щорічника «Етніка Карпат» містить матеріали етнографічної практики студентів другого курсу факультету історії та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Практика відбувалася у формі комплексної наукової експедиції з 01 по 22 липня 2018 року на базі населених пунктів Виноградівського району: міста Виногорова та сіл Королево, Сасово, Шаланки, Онок, Боржавське, Широке, Великі Ком'яти, Букове, Лемаковиця, Олешник. Учасники експедиції досліджували питання релігійної свідомості місцевого населення, порівняльної некрополістики, традиційних господарських занять, розвитку ремесел, родинної і календарної обрядовості, народної демонології та народної магії. Крім того, зосереджувалися на зборі й вивченні усно-історичної рефлексії міжвоєнного періоду та часу війни й радянзації краю, соціалістичної обрядності, святкування й процесів комеморації у період комуністичної влади.

Видання розраховане на науковців, студентів, музейних працівників та всіх, хто цікавиться етнографією, краєзнавством і музейною справою.

УДК 39 (477.87)